

Н.К.КРУПСЬКА

ПЕДАГОГІЧНІ
Т В О Р И

АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК РРФСР

Н.К.КРУПІСЬКА

ПЕДАГОГІЧНІ
ТВОРИ
В ДЕСЯТИ ТОМАХ

За редакцією

М. К. ГОНЧАРОВА, І. А. КАІРОВА,

І. В. ЧУВАШЕВА

ВИДАВНИЦТВО «РАДЯНСЬКА ШКОЛА»

ІНСТИТУТ ТЕОРІЇ І ІСТОРІЇ ПЕДАГОГІКИ АПН РРФСР

Н.К.КРУПСЬКА

ТОМ ШОСТИЙ

ДОШКІЛЬНЕ ВИХОВАННЯ

•

ПИТАННЯ

СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ

І ПОБУТУ

КИЇВ — 1965

У 371
К84

Текст і примітки підготувала
Н. І. СТРІЄВСЬКА

Переклад з першого видання
видавництва «Просвещение»
В. І. ГРУНІЧЕВА

Н. К. Крупська.

1920 - 1930

ВІЙНА І ДІТОРОДІННЯ

Війна, більше ніж будь-що інше, розхитала ті підвалини, на яких ґрунтувалися старі сімейні відносини.

Чоловіки, брати — «добувачі», «годувальники» — подавалися за тисячі верст, жили там якимсь своїм, особливим життям, гинули мільйонами. Жінка змушена була вже сама дбати про себе, про дітей. За час війни вона зросла, стала самостійнішою, свідомішою. Це вже не колишня «мужня жона», «батькова донька».

Зміна жіночої психіки, більша незалежність і самостійність жінки не могли не позначитися на взаєминах між чоловіком і жінкою там, де збереглася ще стара сім'я.

Сотні тисяч сімей посиротіли: посмутоквали дружини, попотужили, та життя бере своє. Поступово почалися зав'язуватись нові шлюбні відносини, але часто вже на зовсім інших засадах. Постійні евакуації, нестійкість усіх соціальних умов, характерна для перехідних епох, стоянки армій — все це сприяло шлюбним зв'язкам, які виникали не з господарських міркувань, а на основі взаємних симпатій. Зв'язки ці мали і мають у більшості випадків завідомо для обох сторін тимчасовий характер. Міркування «влаштуватися», взяти хазяйку в дім перестають відігравати яку-небудь роль, і це робить шлюбні зв'язки набагато нормальнішими, щирішими.

Однак у сучасних шлюбах існує своя, дуже темна сторона. Війна призвела країну до крайньої межі злиднів і розору. А злидні, як правило, — могила всіх люд-

ських відносин. І ми бачимо, як заради хліба, заради дозволу протягти крізь загороджувальний загін мішок борошна жінка йде на все — віддає саму себе. Негідників, які ладні скористатися з беззахисності жінки, є ще чимало, і вагітніють жінки від людей, яких і в вічі не бачили раніше. Не можна замовчувати це. Злидні змушують продаватися, продаватися не проститутку, яка робить з цього промисел, а матір сімейства — часто заради дітей, заради старої матері. Жертва Соні Мармеладової¹ стала побутовим явищем, тільки розглядається її жертва як звичайний епізод поїздки по хліб.

І явища зв'язку першого порядку (тимчасового, за взаємною симпатією), і зв'язку другого порядку (зв'язок заради шматка хліба) однаково роблять матір єдиною особою, на яку лягає весь тягар вигодовування і виховання дитини. Раніше був чоловік, який піклувався під час вагітності, було з ким розділити турботу про дітей. Тепер все лягає на одну матір.

Як допомогти матері, що гнеться під тягарем дітородіння, вигодовування і виховання? Відповідь ясна — треба, щоб держава взяла на себе не тільки охорону материнства і дитинства, не тільки дбала б про жінку під час вагітності, під час і після родів, але необхідно, щоб держава створила десятки тисяч ясел, дитячих садків, дитячих колоній, дитячих гуртожитків, де б діти мали догляд, їжу, де б вони жили, розвивалися, вчилися в умовах, у десять раз кращих за ті, які могла б створити для них своїми одноособовими зусиллями найдбайливіша мати.

Це надзвичайно полегшило б жінці її становище, поставило б її на ділі в рівні умови з чоловіком.

Радянська влада докладає всіх зусиль до того, щоб зняти з жінки важку турботу про дітей.

Радянська влада організовує будинки матері і дитини, ясла, дитячі садки, колонії. Але треба дивитися правді в очі і визнати, що це капля в морі. Тепер, коли закінчується громадянська війна, коли увага дедалі більше звертається на безкровний внутрішній фронт,

¹ Героїня роману Достоевського «Злочин і кара», яка вирішила продати себе, щоб купити хліба.— *Прим. автора.*

певно, в галузі суспільного виховання дітей вдасться зробити значно більше. Але це в майбутньому.

Поки що умови народження і виховання дітей у своїй масі ще важчі, ніж раніше. І, зрозуміло, у дуже багатьох жінок з'являється бажання не мати дітей. У багатьох сильно говорить материнський інстинкт. Жінка рада була б віддатися радощам материнства, але вона знає, що їй не підняти дитини, що, народжуючи її, вона прирікає її на голод, холод, безпритульність: «Сама ледве перебиваюсь».

Кожного разу, коли я думаю, як тяжко відбиваються ненормальні суспільні умови на жінці, передо мною постає спогадка дитинства. Жили ми поблизу Углича на фабриці. Була там куховарка Пелагія Толстая. Життєрадісна, вона вражала своєю добродушністю. З нею жила її племінниця, сирітка Лізутка, моя подруга, яку вона годувала, обувала, одягала. До нас, дітей, Пелагія ставилася дуже привітно, і взимку, пам'ятаю, з неменшим захопленням, ніж ми, каталася з гори, забуваючи, що в неї там на плиті смажаться «котлети».

І ось через кілька років при мені, підлітку, розповіли, що у Пелагії була незаконна дитина, що вона вкинула її у відхоже місце і пішла на каторгу. Тоді якось я не збагнула цього факту, але запам'ятала його на все життя. І коли згодом, дівчиною вже, я усвідомила з усією яскравістю свою ненависть до поміщицько-буржуазного ладу, коли обурливі факти, що породжувались цим ладом, плетеницею, чіпляючись один за одного, проходили мислено перед моїми очима, постав уже у всьому своєму жакливному трагізмі і факт дітогубства, вчинений Пелагією. Воістину страхітливі ті соціальні умови, які змушують найдобродушнішу істоту вчинити вбивство. Віддавання дітей у виховний будинок, хазяйці «фабрики ангелів», хоч і не каралося каторгою, але було по суті замаскованим дітогубством.

Дітогубство, звичайно,— найпервісніший, самий варварський спосіб позбутися дитини.

Викидень (аборт), вже більш штучний — пізніший засіб, який має ту ж мету.

Матір, яка робить собі викидень, не називають дітоббивцею. «Суспільство» схильне зглянутися на становище матері і виправдує її скрутним матеріальним стано-

вищем. Може, тому, що до останнього часу до абортів вдавалися головним чином лише жінки з заможних кіл.

Аборт за існуючим законом був караний. І саме тому, що його треба було приховувати, він обходився недешево. Лікарі та акушерки спекулювали на абортах. Дешевий аборт, до якого вдавалися швачки, служниці та інші, робився звичайно зовсім необізнаними людьми і був зв'язаний з великим ризиком для жінки.

Покласти край спекуляції в цій галузі може тільки скасування караності абарту, що викликається загальними несприятливими соціальними умовами.

Боротьба з абортами повинна вестися не переслідуванням матерів, які зважаються на аборт часто з небезпекою для власного життя; [боротьба] повинна бути спрямована на усунення тих соціальних причин, які ставлять матір у таке становище, що або роби аборт, або в воду. Поки ж ці загальні причини не усунені, жінки робитимуть собі аборти, яких би лютих кар вони не ризували б зазнати.

Не можна вважати злочинним знищення плода, який ще не став живою істотою і є ще частиною організму матері.

Звичайно, некараність абарту не може знищити у матері того тяжкого почуття, що його викликає у неї аборт. Весь її організм уже перейшов, так би мовити, на рейки дітородіння, організм почав уже пристосовуватися до годування плода, який знаходиться в ній, і перерва цього процесу звичайно суб'єктивно відчувається матір'ю як злочин над собою і дитиною. Варто подивитися часто на збуджений, сповнений туги погляд жінки, яка вдалася до абарту, щоб зрозуміти, якою ціною купує мати в такий спосіб свободу.

Досвід і лікарі свідчать, що викидень тим легше переноситься, чим у більш ранній період вагітності він зроблений.

І логічно виникає думка: найкраще для жінки, яка не бажає мати дітей, було б запобігти як-небудь зовсім появі зародка.

Запобіжні заходи є, і в деяких країнах, як наприклад у Франції, вони широко застосовуються всіма верствами населення. Лікарі кажуть, що немає жодного абсолютно вірного запобіжного заходу. Але, як правило, вони

діють. Кажуть також, що більшість запобіжних заходів дуже шкідливо позначається на здоров'ї матері. Справа лікарів обговорити, який захід найменше шкідливий для здоров'я. Та немає сумніву, що для жінок і з точки зору здоров'я і з точки зору душевного спокою вигідніше запобігти появі плода, ніж зганяти його.

У нас раніше заборонено було говорити в пресі про запобіжні заходи. Буржуазна преса всюди замовчує це питання: «Це роблять, але про це не кажуть».

Говорити про це — значить говорити про неспроможність капіталістичного суспільства, говорити про численну категорію жінок, яка змушена обмежувати дітородіння, про незабезпеченість, соціальну нерівність та ін.

Щоб відвернути увагу від цих неприємних речей, буржуазія знімає галас, що, «звільнивши жінку від наслідків її падіння, ми розчиняємо навстіж двері всякій розпусті». Буржуа судить по собі: він вважає, що всі схильні до розпусти, що це само собою зрозуміло і що від розпусти може здержати тільки страх перед наслідками. Тільки цей страх може хоч скільки-небудь приборкати жінку — адже інакше не можна буде мати певність навіть у власних дружинах. На щастя, робітничі маси не такі, якими їх собі уявляють буржуа, і звичайно тільки гірка необхідність примушує робітницю відмовлятися від материнства.

І доти, поки матері не забезпечена можливість родити, вигодовувати, виховувати дитину в цілком сприятливих умовах, поки цього немає, поки держава цього ще не організувала, треба дати матері можливість відмовлятися від материнства з найменшою шкодою для її здоров'я і душевних сил.

Наша інтелігенція, загалом досить свободомисляча в питаннях статевої моралі, коли йдеться про заходи, що запобігають заплідненню, заражена в дуже великій мірі буржуазним підходом до розв'язання питання — «приводить до розпусти...» І, подібно справдешньому буржуа, наш інтелігент заплющує очі на вже існуючу розпусту, створювану обурливими суспільними умовами, вважає широкі маси схильними до розпусти і, як страус, ховає голову під крило утертих фраз.

Треба говорити про ці речі прямо, без усяких двозначних посмішечок. Звичайно, обмеження дітородіння

по суті своїй — явище лише тимчасове. Поліпшення загальних умов життя і особливо охорони материнства й дитинства та суспільне виховання дітей усунуть ту основну причину, яка зараз примушує жінку насилувати свої природні інстинкти, відмовляючись від материнства — цієї найбільшої радості.

Той, хто серйозно хоче, щоб з порядку денного зійшли всі ці кошмарні питання про дітоубивства, про аборти, запобіжні заходи, — той повинен не покладаючи рук працювати над будівництвом нового життя, де материнство посяде належне йому місце.

1920 р.

ШЛЮБНЕ І СІМЕЙНЕ ПРАВО В РАДЯНСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ

Основою шлюбу в буржуазному суспільстві були майнові відносини. Майно чоловіка, його становище в суспільстві, придане нареченої відігравали найважливішу роль під час укладення шлюбної угоди.

Вийти заміж за багатого старика, женитися на красивій і дурній, але багатій купчисі значило вміти розумно влаштуватися. Матері намагалися добре «примостити» дочок, ділові люди — «вигідно» женитися. Взаємна симпатія при укладенні шлюбу була чимсь на зразок «третьої страви», яка добре, коли є, але без якої можна вільно обійтись. І не тільки в середовищі великої буржуазії шлюби укладалися з економічних міркувань, у середовищі дрібної буржуазії (міської та сільської) це явище виступає, мабуть, ще в більш неприкрашеному вигляді — шлюб у цьому середовищі є засобом устояти в боротьбі за існування. У заможних, та і у середніх селян шлюби ще й до цього часу укладаються з економічних міркувань: «Треба взяти в дім робітницю ще, а то не впоратися буде, от і оженимо Ваньку» і т. д.

І тільки в робітничому середовищі ми дедалі частіше натрапляємо на шлюби, що ґрунтуються на взаємній симпатії і чужі всяким стороннім міркуванням.

Пролетар не має ніякої скільки-небудь великої власності, не має її і пролетарка, а тому економічні міркування самі собою відпадають. Шлюб, що ґрунтується виключно на взаємній симпатії, звичайним був у нас і серед інтелігентського пролетаріату, оскільки він не

йшов на поведі у буржуазії. Але типовим у царській Росії був шлюб, що ґрунтувався на майнових відносинах. Закон освячував цей шлюб, втручався в майнові відносини між подружжям. Він вимагав, щоб шлюб був неодмінно церковним шлюбом — тільки такий визнавався законним. Церква у нас в Росії з часів Петра Великого була на службі у держави, була знаряддям у руках держави: «Чий хліб їм, того й слухаю». Церква їла хліб царського уряду, його й слухала. І тому вона не вникала в те, що лягало в тому або іншому випадку в основу шлюбу, задовольнялася формальною згодою жениха і нареченої і, виголошуючи — «жена да убоїтся мужа свого», церква освячувала майнову угоду, узаконювала її. Церковний шлюб був ніби підписом діловода, без якого торговий договір не має сили, причому торговий договір укладався на віки вічні. Зворотний бік медалі шлюбних відносин, які ігнорували саму суть шлюбу, взаємний потяг один до одного, взаємне довір'я, розуміння один одного, які ігнорували олюднений статевий інстинкт, які ігнорували природну зміну людських симпатій, полягав у тому, що шлюб — угода, як рабство, як тягар, як щось нестерпне. Порвати шлюбні пута не завжди було легко, природа брала своє, і статеве життя пишно розцвітало за межами вузького сімейного вогнища. Але воно лицемірно ховалось, в нього вносились та ж продажність, яка складала основу шлюбу, те ж лицемірство і та ж відсутність олюднення статевих інстинктів, а тому позашлюбне статеве життя перетворювалось звичайно в розпусту, в суто тваринне задоволення статевих потреб. Наскільки позашлюбна розпуста стала звичайним явищем, видно з того, що буржуазна держава взяла на себе регулювання найгіршого виду статевих зв'язків, найоголенішого прояву тваринного інстинкту і продажності — проституції. Буржуазні вчені і лікарі багато сперечалися поміж себе про те, як найкраще регулювати проституцію, чи потрібен взагалі поліцейський нагляд за нею, і якщо потрібен, то в якій формі. Тоді як особам, що обурювались з офіційних форм проституції, треба було — якщо це були щирі противники проституції — насамперед вникнути в питання, що таке проституція, і тоді їм стало б ясно, що це тільки зворотний бік церковно-буржуазного шлюбу.

Взявши владу в свої руки, пролетаріат серед інших робіт першорядної ваги приступив до перегляду законодавства про шлюб і в своєму «Кодексі законів про акти громадянського стану» створив ряд законоположень, які і сліду не залишили від старих законоположень, відкинувши всі його буржуазні основи, в тому числі і погляд на жінку як на предмет купівлі, як на рабу.

«Кодекс законів про акти громадянського стану» вийшов у 1918 р. і становить ст. 818 «Собрания узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства», вип. 76—77.

Що ж говориться в цьому Кодексі?

З перших же кроків свого існування Радянська влада здійснила відокремлення церкви від держави. Раніше держава підтримувала і грошима, і морально церкву, духовенство. Церква молилася за це про царюючий дім, твердила, що «несть власти, иже не от бога», вчила експлуатованих терпіння, слухняності, благословляла шлюби-угоди та ін.

Піп був присутнім при страті, піп благословляв «христоблюбне воїнство» на участь в імперіалістичній війні... Слуга держави, церква повинна була всяку дію панівної влади змальовувати для темних, неосвічених мас як дію благодворну, освячену самим богом.

Радянська влада ніколи не обманює трудящих, їй нема чого замилювати їм очі, і тому вона не потребує послуг церкви. Якщо не розумієш іще походження релігії, якщо старе ще міцно тримає тебе і туманить твій розум, ходи до церкви, слухай попів, справляй церковні обряди — це твоя особиста справа, ніхто тобі в цьому заважати не буде. Але Радянська республіка сама по собі, а церква сама по собі, між ними немає нічого спільного.

З цього погляду радянське законодавство і підходить до питання про шлюб. Якщо віруєш, вінчайся, будь ласка, в якій завгодно церкві, у якого хочеш архієпископа — це твоя приватна справа, до якої ніякого діла немає державі; вона твого шлюбу не реєструє, вона зовсім не цікавиться ним — церковне вінчання справа твоєї совісті.

Однак держава веде облік шлюбів, що їх беруть громадяни Радянської республіки з благословення церкви

або без нього. При волосних і міських, а у великих містах при районних Радах депутатів є спеціальні записи актів громадянського стану. Там же реєструються і шлюби. «Записи про шлюб заводять у відповідну книгу службові особи місцевого Відділу запису актів громадянського стану, які реєструють шлюби» (ст. 43 Кодексу). «Одержавши заяву про бажання одружитися і додатки, зазначені в ст. 59, службова особа довідується про те, яке прізвище бажають носити ті, хто одружується, і заводить запис про шлюб у книгу запису шлюбів» (ст. 44 Кодексу). У ст. 59 говориться: «До заяви про бажання одружитися повинні бути додані: свідоцтво про особу тих, хто одружується, і підписка останніх про добровільну згоду на шлюб та про відсутність перешкод до шлюбу, зазначених у ст. 66—69».

Які ж це перешкоди до шлюбу? Ст. 66 Кодексу гласить: «Ті, хто одружується, повинні дійти шлюбного віку. Шлюбний вік визначається для жінки в 16, а для чоловіка — в 18 років». У ст. 67 говориться: «Ті, хто одружується, повинні бути при здоровому розумі». Ст. 68: «Не можуть одружуватись особи, які вже перебувають у зареєстрованому шлюбі або в шлюбі, що має силу зареєстрованого». І, нарешті, ст. 69: «Не можуть одружуватись між собою родичі прямого споріднення, повнорідні і неповнорідні брати і сестри». Отже, перешкодами до шлюбу є: ранній вік тих, хто одружується, коли шлюб може згубно позначитись як на їх здоров'ї, так і на здоров'ї дітей; близьке споріднення, що, як показує досвід, призводить до виродження дітей, які народжуються, серед них багато ідіотів, незрячих, глухих та ін.; здоровий розум — це зрозуміло само собою. Заборона одночасно мати кількох дружин або кількох чоловіків ґрунтується на уявленні про те, що одношлюбність є найбільш нормальною формою шлюбу, яка найбільше відповідає природі людини. Радянська Конституція допускає і всякими способами полегшує розлучення. Розлучені мають право відразу ж взяти шлюб знову, але одночасно чоловік може бути одружений лише з однією жінкою і жінка лише з одним чоловіком.

Отже, влада вимагає лише, так би мовити, наявності природних умов для нормального шлюбу — тільки і всього; вона не цікавиться, чи вірують ті, хто одружується,

в бога, чи належать до православної, іудейської, магометанської або якоїсь іншої релігії, чи згодні на шлюб родичі і рідні тих, хто одружується, і т. д., важливою є добровільна згода на шлюб, про яку заявляють жених і наречена.

Які ж права та обов'язки веде за собою шлюб?

Раніше годилося, щоб дружина всюди йшла за чоловіком; для того щоб вона могла жити окремо, необхідна була згода чоловіка на видачу їй паспорта. У ст. 104 Кодексу говориться: «Зміна місця проживання одним з членів подружжя не зобов'язує другого йти за ним». Таким чином, жінка, яка вийшла заміж, так само може жити, де хоче, як і до шлюбу. Ст. 105: «Шлюб не створює спільності майна обох членів подружжя». Ця стаття вибиває ґрунт з-під буржуазного шлюбу, який будувався на майнових відносинах.

Право наслідування скільки-небудь великого майна взагалі скасовано в Радянській республіці, і жоден з членів подружжя не ставиться в цьому відношенні у виключні умови. Також знищується сама собою та нерівність, яка існувала раніше між членами подружжя в правах наслідування. Тільки «якщо майно померлого не перевищує десяти тисяч карбованців, зокрема складається з садиби, домашньої обстановки та засобів виробництва трудового господарства в місті або селі, то воно переходить у безпосереднє управління і розпорядження другого, що залишився живий, члена подружжя, який управляє ним на рівних правах з родичами, що мають право на одержання цього майна в управління і розпорядження» (ст. 129 Кодексу).

Найхарактерніша риса радянського шлюбного права — це взаємна матеріальна підтримка, яку члени подружжя повинні подавати один одному.

«Член подружжя, який терпить нужду (тобто не має прожиткового мінімуму і непрацездатний), має право на одержання утримання від другого члена подружжя, якщо останній має можливість підтримувати його (ст. 107 Кодексу).

Звичайно вважалося, що чоловік зобов'язаний утримувати дружину. Тепер той із членів подружжя, який має кращий заробіток або має майно, що забезпечує його, повинен утримувати нужденного члена подружжя,

хоч би останній був чоловіком, а членом подружжя, який заробляє і є заможним,— дружина.

Якщо один із членів подружжя захворює або старіє, робиться непрацездатним, його, власне кажучи, повинен був би утримувати Відділ соціального забезпечення. Зараз, проте, він не може цього зробити, бо повинен задовольняти більш кричущі, більш насущні потреби, на зразок влаштування сиріт, калік, одиноких стариків і старух. Тому Відділ соціального забезпечення тимчасово покладає утримання непрацездатних членів на їх найближчих родичів, і в першу чергу взаємно на членів подружжя. «В разі небажання одного з членів подружжя видавати утримання другому нужденному і непрацездатному члену подружжя, останньому надається право звертатися до Відділу соціального забезпечення при губернській Раді депутатів за місцем проживання дружини-відповідача з заявою про присилування дружини до видачі утримання» (ст. 108 Кодексу).

«При встановленні розміру і форми утримання, що підлягає видачі, Відділ соціального забезпечення керується ступенем нужди і працездатності заявника та розмірами прожиткового мінімуму, встановленого для даної місцевості в колективних договорах між робітниками та підприємцями» (ст. 113 Кодексу).

Ця матеріальна підтримка більш заможним членом подружжя нужденного і непрацездатного здійснюється дуже настійливо. Навіть розлучення не пориває цього взаємного обов'язку, що його добровільно беруть на себе ті, хто одружується. «Право нужденного і непрацездатного члена подружжя на одержання утримання від другого члена подружжя зберігається і після припинення шлюбу розлученням, до зміни умов, які є підставою для одержання утримання (ст. 107)» (ст. 130 Кодексу). Дуже часто можна чути таке заперечення противників полегшення умов розлучення: «Що ж це таке? Працювала я на нього, працювала, всі сили поклала, а прийшла старість, захворіла — помирай під тинном, як собака!» Саме ці побоювання, можливість такої несправедливості і усуває ст. 130.

Ту ж мету має і ст. 119, що гласить: «При припиненні шлюбу внаслідок смерті або судового оголошення одного з членів подружжя померлим, нужденний і непра-

пездатний дружина його одержує утримання з майна, що залишилося».

Щодо розлучення, то всі старі закони, які всякими способами утрудняли розлучення, скасовані, і справи про розлучення вирішуються гласно, без особливих утруднених формальностей місцевим народним суддею. «Підставою для розлучення може бути як взаємна згода обох членів подружжя, так і бажання одного з них розлучитись» (ст. 87 Кодексу).

Так от підсумуємо сказане. Радянське законодавство не освячує шлюб, а тільки реєструє його. При цьому воно вважає шлюб особистою справою тих, хто одружується, і захищає лише інтереси неповнолітніх та майбутніх поколінь. Радянське законодавство визнає одношлюбність нормальною формою сім'ї, але полегшує членам подружжя можливість виправити свою помилку, якщо їм важко жити вкупі або з яких-небудь інших міркувань, і розлучитися в будь-який момент без складних формальностей. Якщо при укладенні шлюбу особи, що одружились, помилилися один в одному, їхня помилка аж ніяк не є фатальною, бо після розлучення кожний член подружжя може відразу ж взяти новий шлюб. Ніяких особливо тяжких зобов'язань не накладає шлюб на тих, хто одружується, він не робить дружину підвладною чоловікові, не сковує членів подружжя особливо міцними путами, майнові відносини перестають бути основою шлюбу.

Єдине взаємне зобов'язання, що його повинно брати на себе подружжя в цей перехідний період, коли держава ще не може забезпечити в достатній мірі всіх непрацездатних і престарілих, — це матеріальна підтримка в межах прожиткового мінімуму один одного в разі нужди і скрутного становища одного з членів подружжя, причому ця підтримка повинна продовжуватись і після розлучення. Така підтримка сама собою впливає з нормальних людських відносин між членами подружжя, і цю елементарну вимогу — не кидати близьку або колишню близьку людину напризволяще — закон зводить у загальне обов'язкове правило.

Наш цивільний шлюб докорінно відрізняється від цивільних шлюбів буржуазних держав, на зразок Франції. Там усувається лише участь церкви в укладенні

шлюбу, але держава бере на себе захист прав члена подружжя, визнає основою шлюбу майнові відносини і регулює їх згідно з буржуазними законами та власністю. Радянське ж законодавство буде шлюбні відносини зовсім на нових основах, на основах пролетарського погляду на шлюб і створює шлюбне право, яке здатне покласти початок встановленню зовсім інших відносин між чоловіком і жінкою, ніж ті, що створені буржуазним шлюбним правом, здатне поглибити і олюднити ці відносини, покласти край всякій продажності і насильству в цій сфері та викоренити проституцію у всіх її формах. Справа ця не одного дня, але справу почато: створено закони, які сприяють перебудові старих, прогнилих шлюбних відносин.

1920 р.

ЗВЕРНЕННЯ ДО РОБІТНИЦЬ І СЕЛЯНОК У ЗВ'ЯЗКУ З СМЕРТЮ ЛЕНІНА

Товариші робітники і робітниці, селяни і селянки!
Велике у мене прохання до вас: не давайте своїй тузі за Іллічем вилитися в зовнішнє шанування його особи. Не споруджуйте йому пам'ятників, палаців його імені, не влаштовуйте пишних свят на пам'ять про нього і т. д.— всьому цьому він надавав за життя так мало значення, так тяготився всім цим. Пам'ятайте, як багато ще злиднів, невпорядкованості в нашій країні. Хочете вшанувати ім'я Володимира Ілліча — організуйте ясла, дитячі садки, будинки, школи, бібліотеки, амбулаторії, лікарні, будинки для інвалідів, і т. д. і найголовніше — давайте у всьому здійснювати його заповіти.

1924 р.

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ І РОБІТНИЦЯ

Коли ми хочемо усвідомити, як партія ставиться до того чи іншого питання, то ми насамперед повинні подивитися, чи сказано щось з цього питання в програмі і що саме. Це важливо тому, що комуністи ставляться до своєї програми з усією серйозністю. Вони вважають, що те, що написано в програмі РКП, написано не для красного слівця, а для того, щоб спрямувати на правильний шлях усю боротьбу і діяльність як партії в цілому, так і кожного її члена.

Що говориться в програмі РКП про ставлення до робітниці?

Про це сказано в п. 4 загальнополітичної частини. Там говориться, що РКП передусім подбала про те, щоб Радянська влада створила такі закони, які визволяють робітницю і селянку з-під влади чоловіка. У кріпосницьких і буржуазних країнах закон підкоряє жінку чоловікові, створює їй в сім'ї — відкрито чи приховано — становище раби чоловіка. Ну, цього в Радянській країні немає. Перед законом чоловік і жінка рівні тепер.

Та закон законом, а в житті ще дуже багато чого іде по-старому, сліди колишньої нерівності, колишньої упередженості ще глибокі, і треба не покладаючи рук працювати над тим, щоб ці сліди витравити з повсякденного, сімейного та громадського, життя. Тому партійна програма говорить про те, що комуністи і комуністки ні на хвилину не повинні забувати, що справа визво-

лення жінки ще далеко не закінчена, що вона тільки-но розпочата і що саме тепер і потрібна велика ідейна і виховна робота.

Однак на шляху визволення жінки від сімейного гніту стоять великі труднощі. Найбільша з них та, що жінка завалена вище голови роботою по дому, по господарству, по догляду за дітьми, її прив'язано до своєї хати міцно-преміцно всіма цими нескінченними дрібними справами, турботами, які не дозволяють їй навіть у думці залишити піч, корито, дітей. І тому в програмі Комуністичної партії говориться про важливість відкриття ясел і дитячих садків, громадських пралень, майстерень лагодження, громадських їдалень та ін.— всього того, що полегшує жінці її роботу, створює їй можливість брати участь в громадському житті. Ось про що говорить програма РКП.

— Ну, тут нічого немає нового! — скаже багато хто.— Це давно вже відомо!

Але програма прагне не до того, щоб неодмінно сказати щось нове; мета програми — вказати, в якому напрямі працювати, чого добиватися. А повсякденної, чорної, непомітної, але важливої роботи по завоюванню для жінки справжньої, не на словах, а на ділі рівності — непочатий край.

І не тільки те, що сказано в п. 4 загальнополітичної частини програми, має відношення до робітниці. До неї має пряме відношення не тільки ця частина програми, але вся програма в цілому. У програмі говориться про робітничий клас, про його життя, про його боротьбу, про шляхи його до перемоги. Робітниця — член робітничого класу, її діти, всі близькі їй — члени цього класу, і тому все, що стосується робітничого класу, стосується безпосередньо і її, має до неї пряме відношення.

У цій замітці я не буду розбирати програму РКП в цілому, скажу тільки, що програма ця складалася за участю Володимира Ілліча. Він надавав програмі дуже великого значення, а тому брав найбільшу участь в обдумуванні й розробці її, старався, щоб вона якомога вірніше вказувала шлях, яким треба іти.

Той, хто хоче знати, який шлях намічав Ілліч, куди і як він вів за собою трудящих і тих, хто йшов з ними,

повинен ознайомитися з програмою партії. З програми він дізнається про це щонайкраще.

Правда, програму написано досить важкою мовою, але кожен комуніст знає свою програму, керується нею і тому повинен уміти пояснити її кожному бажуючому.

Ознайомитися з програмою РКП, в якій відбито погляди Ілліча, треба було б кожній робітниці.

1924 р.

ДИТЯЧИЙ САДОК НА СЕЛІ

В СРСР сільського населення в 5 раз більше, ніж міського. За даними на 1923 р., по всьому Союзу нараховувалось понад 133 мільйони жителів, із них у селах більше 111 мільйонів і в містах близько 22 мільйонів. Наведені цифри ще раз підтверджують те, що ні на хвилину не можна забувати, що село відіграє величезну роль у всьому житті країни, що від того, куди піде село, залежить майбутнє СРСР. І тому роботі на селі повинно приділятися дуже велике місце. Всі види культурної роботи повинні орієнтуватися на село, повинні приділяти йому належну увагу. Так стоїть справа і з роботою дошкільників.

Щоб вести роботу на селі, треба передусім усвідомити, що являє собою сучасне село. Колись народники ідеалізували його, уявляли собі справу так, що селяни — це природжені соціалісти, що психологія у них колективістична і що тому стрибок у царство соціалізму для російського села якнайлегший.

Ці ілюзії давно зжили себе. За часів кріпаччини село являло собою справді згуртований фронт проти поміщика, і народникам — у своїй більшості виходцям з поміщицького середовища, — природно, впадала в очі передусім ця згуртованість. Л. Толстой, який умів дивитись, умів спостерігати, в своєму чудовому оповіданні «Ранок поміщика» дав картину кріпацького села. Бідняк, у якого хата розвалюється і загрожує придавити його і який не бажає прохати у громади лісу, кланятися

громаді, який воліє гинути,— проливає світло на те, що за тих часів являло собою село. А відтоді немало води збігло. В міру того як селянство все більше починало виробляти не тільки для власного споживання, але й на продаж на ринок, дедалі яскравіше почало вимальовуватися дрібновласницьке обличчя селянина.

Робітники на фабриці працюють разом, за одним загальним планом, робота і умови виробництва, а так само і спільність інтересів виховують у них суспільні інстинкти і почуття, громадські навички, створюють колективістичну психологію. Дрібний виробник працює, навпаки, сам один, він не потребує організації, він з недовірям дивиться на всіх. Якщо психологія робітника може бути виражена лозунгом «Всі за одного, і один за всіх», то психологія дрібного виробника, дрібного власника — це «Кожний за себе, і тільки бог за всіх». «Кожний за себе»...

Історичні умови — кріпосне право і потім економічне й політичне засилля поміщиків — зробили російського селянина ще в додаток до всього темним, марновірним, неписьменним, таким, що не знає найпростіших речей.

Село — це дрібні виробники, які живуть вкупі, але внутрішньо нічим не об'єднані.

Країна необмежених можливостей та безграмотних, розрізнених селян — дрібних виробників — не є країною соціалістичною. Соціалізм ґрунтується на колективізмі, на об'єднанні всіх зусиль для планомірної роботи заради досягнення спільних єдиних цілей.

А що ж говорять комуністи? Як же буде?

Комуністи говорять: «Так, ми знаємо, що таке являє собою сучасне село, але ми знаємо також, що Жовтнева революція тісно спаяла селянство з робітничим класом, і робітничий клас використовує всі свої сили, всю свою владу, щоб поступово, шляхом довгої, упертої роботи зробити селян грамотними, знаючими, щоб створити такі умови, які приведуть селянство на шлях об'єднання; робітники зміцнюватимуть свій союз з селянством, політично поведуть його за собою, постараються ідейно весь час впливати на нього — і мети буде досягнуто».

Щоб привести селян до об'єднання, треба якнайширше розвивати всі види кооперації. Треба поставити кооперацію так, щоб на участь в ній спонукував селя-

нина його власний інтерес. І тоді справа добровільного об'єднання дрібних господарств піде швидкими кроками. Кооперація тісно зв'яже велику державну промисловість з сільським господарством і підведе базу під змичку робітників і селян.

У галузі політичної організації шлях також ясний. У нашій Радянській Конституції закріплено політичний союз між робітничим класом і селянством. Треба тільки через Ради поглиблювати цей союз.

Нарешті, третє, що повинно допомогти селянинові в справі кооперування та в справі його політичної спільної з робітничим класом організації, — це озброєння його грамотністю, умінням користуватися книгою, необхідними йому знаннями, з одного боку. З другого боку, треба внести свідомість в його життя, допомогти йому усвідомити значення кооперування, усвідомити значення політичного союзу з робітничим класом, зрозуміти ідеологію робітничого класу. Потрібно також захопити селянина колективістичними настроями робітничого класу. В цьому напрямі повинна провадитись уся культурна робота на селі.

У своїй останній статті про кооперацію Володимир Ілліч писав про те, що тепер перед нами стоїть величезної ваги завдання — це «культурна робота для селянства». «При умові повного кооперування ми б уже стояли обома ногами на соціалістичному ґрунті, — писав він. — Але ця умова повного кооперування включає в себе таку культурність селянства (саме селянства, як величезної маси), що це повне кооперування неможливе без цілої культурної революції»¹.

Культурна робота на селі повинна провадитись різними шляхами, через усі види цієї роботи. Повинна провадитись вона і через дитячі дошкільні заклади.

Коли всі культурні працівники все глибше і глибше усвідомлюють необхідність взяти участь у цій роботі, невже працівники дошкільних закладів залишаться осторонь загального руху?

Що може дати дитячий садок селу?

Зупинимося спочатку на питанні, що може дати дитячий садок селянським дітям. Насамперед дитсадок може

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 33, стор. 418.

дати багато чого в розумінні охорони здоров'я дітей. Не можна зневажливо дивитися на це завдання.

За старими даними, в Росії вмирала половина дітей до п'яти років. Треба гадати, що справа тепер не поліпшилась, а значно погіршилась, і особливо на селі.

Дитсадок на селі повинен всіляко турбуватися про здоров'я сільських дітей, розвиваючи у них гігієнічні звички, дбаючи про їх одяг, про харчування їх, про лікування.

Друге завдання — дати дітям навички того, як треба жити і працювати всім разом.

Я бачила дитячі садки у Швейцарії та Франції. Там учили тільки слухатись і працювати поодиноці. Важливо, щоб роботу дитячого садка було так організовано, щоб дітям спочатку в межах невеликих груп, а потім і в ширших групах постійно доводилося розв'язувати спільні трудові та організаційні [завдання]. Збудуй хатку, зроби садочок, але не сам один, а вдвох, утрьох, вчотирьох. Грайся не сам один, а разом. Вчися не сам один, а разом.

Система Монтессорі тим і погана, що вона роз'єднує, а не об'єднує дітей. Дуже багато може дати в розумінні звички діяти разом гра. Тут потрібен старанний добір ігор, треба культивувати ігри, які б зміцнювали уміння діяти за правилом «всі за одного, і один за всіх», які б привчали діяти спільно, мати на увазі спільні інтереси. Всі ігри по команді, без внутрішнього захоплення, варті дуже мало.

Третє завдання — розвинути спостережливість, уміння дивитися, перевіряти свої спостереження спостереженнями інших, точно їх фіксувати, навчити дітей шукати причини явищ. Усе це дасть дітям кращу матеріалістичну закваску, аніж щось інше.

І, нарешті, четверте завдання — це дати дітям якомога більше колективних переживань. Спільне слухання захоплює цікавого оповідання, хоровий спів, участь у святі, спільна радість і горе дуже зближають дітей.

Для всього цього не потрібно великих коштів, усе це з успіхом може проводити дещевенький, найпримітивніший дитсадок, очолений добре інструктованою комсомолкою.

Враження дитинства залишають слід на все життя. Дитячі переживання впливають на весь дальший уклад,

на всю дальшу роботу людини, хоч вони часто і залишаються в сфері підсвідомій. Людина може забути про них, але вони, всупереч її волі, часто визначають її вчинки.

Отож треба дати сільським дошкільникам запас переживань, які допоможуть їм згодом стати активними працівниками в справі кооперування, в справі об'єднання дрібних господарств, у справі спрямування села на шлях колективізації. Це те, що може дати дитсадок сільській дитині.

Але він може дати надзвичайно багато і дорослому населенню. Якщо селянин наскрізь проінтятий індивідуалістичною психологією, то ще більше це можна сказати про заміжню селянку, всі інтереси якої замкнуті у вузькій сфері власного господарства. Заміжні селянки — особливо темний, особливо чужий громадськості елемент. Є, звичайно, винятки, але таким є загальне правило. Так не повинно залишатися, селянку треба вивести з її замкнутості і залучити до громадської роботи, якщо ми хочемо вести її по шляху до соціалізму.

Сільський дитячий садок дає змогу підійти до заміжньої селянки, знайти живий провід від її особистих інтересів до громадських. Завдання дошкільного працівника організувати селянок на роботі навколо дитсадка, дати селянці можливість відчутти себе громадським працівником. Це — важка робота, яка вимагає великої уваги, наполегливості. Та, завоювавши жінку для роботи при дитсадку, ми завойовуємо її для жінвідділу, для свідоної громадської роботи. Ми вириваємо її з лап мохнатої самотності. Через селянку-матір ми знаходимо вірний шлях для боротьби з сільською темнотою, косністю...

Велика, потрібна робота, здатна запалити ентузіазмом [до]шкільних працівників, надати їм мужності та енергії!

З'ІЗД ПО ДОШКІЛЬНОМУ ВИХОВАННЮ

15 жовтня відбудеться III Всеросійський з'їзд по дошкільному вихованню. Цей з'їзд повинен стати поворотним пунктом у політиці дошкільного відділу Головоцвуху.

В перші роки революції дошкільні заклади почали швидко розмножуватись, і оскільки в цій галузі було значно менше шкідливих традицій, ніж в інших галузях, то справа йшла непогано. Не було, звичайно, досвіду, допускалися іноді помилки, але робота розвивалась.

Однак дошкільний відділ був на той час заражений загальним наркомосівським максималізмом: бажаючи давати населенню все даром, витрачав гроші, не шкодуючи. На селі дитячих дошкільних закладів було мало, при установах і фабриках їх було досить багато.

Та ось прийшов неп, довелося по своєму ліжку простягати ніжку, і жодні установи так не потерпіли, як дошкільні,— їх мало не всі як вітром знесло. Дошкільний відділ упирався довше всіх останніх — не бажав ні за що запроваджувати платність, не бажав здешевлювати свої заклади, скорочувати штати та ін. «Ми не можемо спускатися до примітивів».

Але життя змусило здатись і дошкільний відділ.

Цього літа ринула на село учнівська молодь, в тому числі і дошкільниці Академії комуністичного виховання. Поїхали вони, як то кажуть, з голими руками. Сказати правду, коли ми весною розмовляли з ними про роботу на селі, я в душі усумнилась, чи зможуть вони щось

зробити за такий короткий строк, при відсутності коштів та ін.

Щоправда, палали вони молодю жагою прикласти скоріше свої знання до діла, та буває ж так, що, зіткнувшись з життям, погасає ентузіазм.

А проте дошкільниці АКВ зуміли подолати всі перешкоди: і джерела знайшли, звідки грошей роздобути, і на наймізерніші кошти розгорнули дуже велику роботу, обслуговуючи малят, а головне, зуміли завоювати симпатії та повагу населення. Читаючи доповіді дошкільниць, бачиш, як багато можна зробити через дитячий садок і який потрібний він у нашому темному, закинутому селі. Озлоблене село не довіряє нікому, воно всього боїться; боїться, що познімають з дітей хрести, що завезуть їх, що запишуть у комуністи, що збільшать за дитячий садок податок... Бояться нововведень — того, що дітей стрижуть, миють, міняють на них білизну... Піклуючись про дітей, віч-на-віч стаєш з побутом закинутого глухого села і бачиш, яким злиденним є цей побут, яким середньовіччям часом від нього віє.

Досвід піонерок-дошкільниць АКВ переконав навіть дошкільний відділ, що і примітиви мають дуже велике значення і що й на копійки можна виконати величезну роботу, якщо вміти підійти до справи, підійти до селянки, до селянина.

На з'їзді стоятиме питання про дитячі садки і майданчики на селі. Немає сумніву, що на ньому буде визнано необхідним якомога ширше розгорнути роботу по організації дошкільних закладів на селі. Ця робота буде визнана ударною.

У статті «Про кооперацію» Володимир Ілліч писав, що, для того, щоб перейти до соціалізму, нам треба тільки цивілізуватися. «Тільки» це,— писав він.— Ніякі інші премудрості нам не потрібні тепер для того, щоб перейти до соціалізму. Але для того, щоб виконати це «тільки», потрібен цілий переворот, ціла смуга культурного розвитку всієї народної маси. Тому нашим правилом повинно бути: якомога менше мудрування і якомога менше викрутасів»¹.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 33, стор. 414.

У дошкільній справі у нас також повинно бути якомога менше мудрування і якомога менше викрутасів. Треба підходити до справи простіше, я сказала б, більше по-людському.

Дитячий садок на селі — шлях до розвантаження селянки, до можливості для неї брати участь в громадській роботі, шлях до зживання нашої сільської заляканості, темноти, до зживання забобонів, якими облутано село. Дитячий садок повинен увійти в побут села.

А де кошти? Завідувач дошкільним відділом розповідала мені, як в одному селі зусиллями жінвідділу, комсомолу та піонерів було обладнано дитячий майданчик. Жінвідділ виділив на цю роботу своїх членів, забезпечив через батьків харчування всім дітям, комсомол виготовив бляшані кружки для малят, а піонерки щодня відряджали на дитячий майданчик по два піонери, які турбувалися про малят, гралися з ними, розповідали їм.

Якщо широко буде загітоване село, якщо всі сільські організації підтримають цю справу, якщо робота буде вестися з достатнім напруженням, тоді і з порівняно невеликими коштами можна буде зробити багато чого.

Жоден відділ Наркомосу не повинен ні на хвилину забувати останнього заповіту Ілліча. Визначаючи головні завдання, які стоять перед нами в даний момент (стаття написана в 1923 р.), він писав: «Друге наше завдання полягає в культурній роботі для селянства»¹.

Робота на селі позначиться на всій роботі дошкільного відділу: з надхмарних висот філософського заглиблення дошкільної роботи він спуститься на нашу ще таку злиденну землю і денно і нічно дбатиме про те, як би обслужити всіх дітей дошкільного віку, насамперед дітей всіх робітників та всієї міської і сільської бідноти...

1924 р.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 33, стор. 418.

ЗАЛУЧАТИ МАСИ ДО ДОШКІЛЬНОЇ РОБОТИ

(ВИСТУП НА ІІІ ВСЕРОСІЙСЬКОМУ З'ЇЗДІ ПО ДОШКІЛЬНОМУ ВИХОВАННЮ)

Дозвольте, товариші, привітати вас!

Наш з'їзд збирається в момент, коли особливо яскраво відчувається в робітничому класі і в селянстві певне піднесення. Те прагнення перебудувати все життя на нових началах, яке охопило на початку Великої соціалістичної революції найширші маси, спалахує тепер знову дуже яскраво.

В цьому, 1924 р. особливо доводиться спостерігати в робітничому класі розвиток самодіяльності. Ми бачимо в зв'язку з ленінським призовом, як безпартійні робітники прагнуть вступити в партію і під керівництвом партії реорганізувати все життя. Ми бачимо, як у селянському середовищі джерелом б'є прагнення до самодіяльності. До нас у Наркомос щодня приходять молодь із сіл і розповідає про свою велику роботу, що її вона провадить на місцях.

От і зараз, перед виступом, я розмовляла з одним молодим хлопцем, який працює в якомусь глухому сільці Ярославської губернії. Розповідь цього хлопця показує, яку величезну роботу можна виконати, маючи наймізерніші кошти. Цей хлопець — інвалід, він розповів про ту роботу, яку він почав у своїй власній хатині, де нічого не було. Він організував у ній хату-читальню, зумів зв'язати її з силою червоних кутків, розкиданих по селах, розгорнув там велику роботу. Коли йому не вистачало грошей, він брав торбину і йшов збирати на хату-читальню. І тепер у «Правде» писали, що на конкурсі, оголошеному «Правдой», він одержить одну з перших премій. Цей хлопець не зупинявся перед тим, що немає коштів, і не лякався перешкод, які траплялися на його шляху. Величезна енергія кипить у цьому селянині.

Коли бачиш робітників, які будують своє життя по-новому, коли бачиш селянську молодь, яка докладає героїчних зусиль для того, щоб змінити весь побут, вікові старі устої, що так тяжать над широкими масами і особливо над масами селянства, тоді починаєш розуміти, що наш обов'язок — зробити все, що в нашій змозі, для того, щоб якомога ширше розвинути сітку червоних кутків, хат-читалень, дитячих майданчиків, постаратися весь наш досвід передати масам і допомогти молоді, допомогти робітникам і селянам справді перебудувати життя на нових началах. Мені здається, що цей з'їзд, III з'їзд по дошкільному вихованню, повинен бути переломним з'їздом.

Треба спільно добре обміркувати, як добитись того, щоб дитячий садок став побутовим явищем і в місті і на селі, як добитися в сучасних умовах, при теперішньому безгрошів'ї якнайбільшої громадської уваги до дитячого садка, як зробити так, щоб дитячий садок одержав допомогу не тільки в державному порядку, але й одержав допомогу від усіх культурних організацій, від усіх тих, хто усвідомлює значення дитячих садків і дитячих дошкільних закладів. Ми вже маємо досвід нашої студентської молоді, яка влітку виїздила на село, організувала там дитячі садки. Маємо й досвід наших показових шкіл, які теж у деяких місцях організують дитячі садки. Цей досвід показує, що при більшій ініціативі, при умінні привертати увагу до цієї справи можна і з невеликими коштами добитися дуже великих результатів. Можна, спираючись на селянську молодь і навіть спираючись на піонерів, досягнути того, що в іншій обстановці було б зовсім неможливо.

Я гадаю, що цей з'їзд повинен продумати, як наблизити дитячий садок до населення, як тих дошкільних працівників, які, на загальну думку, працюють з величезною самовідданістю на місцях, навчити залучати маси до дошкільної роботи. Завдання висунуте самим життям, і я гадаю, що з'їзд повинен обговорити це завдання і так або інакше повинен розв'язати його. Я вважаю, що це завдання надзвичайно важливе, і тому від усього серця бажаю вам успіху в цій роботі.

СЕЛО І ДОШКІЛЬНЕ ВИХОВАННЯ

(ДОПОВІДЬ НА ІІІ ВСЕРОСІЙСЬКОМУ З'ЇЗДІ ПО ДОШКІЛЬНОМУ
ВИХОВАННЮ)

РОБОТА НА СЕЛІ — В ЦЕНТРІ УВАГИ

Товариші, робота на селі в останній час стала в центрі уваги і партії, і освітніх організацій. Це цілком зрозуміло. Якщо ми подивимось на статистику, то побачимо, що сільського населення у нас по Союзу республік у п'ять раз більше, ніж міського. Тому, звичайно, село відіграє велику роль у всьому укладі нашого життя, і тому ні на хвилину не можна забувати, що від того, як буде побудовано село, яким шляхом воно піде,— від цього залежить, як складеться життя всього Союзу.

Звичайно, всі культурні організації повинні приділяти більшу частину своєї уваги і свого часу роботі на селі. Дошкільникам так само треба звернути на цю роботу належну увагу, тим більше тепер.

ЩО ЯВЛЯЄ СОБОЮ СЕЛО?

Що являє собою наше село? Був час, коли народники гадали, що село — це якась одиниця, здатна прямо перейти до соціалістичного ладу, що психологія селянина являє собою щось таке, до чого треба дуже небагато для того, щоб селянин став справжнім соціалістом. Так здавалося тому, що за часів кріпащини селяни являли собою один згуртований фронт проти поміщиків, і це змусило вихідців із поміщицького середовища гадати, що село — це щось ціле і організоване. Вони помилялись — кріпацьке село було, по суті справи, роз'єднаним.

З того часу багато води збігло. В міру того як селянин почав працювати не тільки для власного споживання, але й почав виробляти на ринок, психологія селянина дедалі більше змінювалась. Якщо ми подивимось на психологію робітника, то побачимо, що умови життя робітника виховують у ньому колективістичну психологію. Спільна робота на фабриці, робота за одним загальним планом, спільні інтереси — все це розвиває взаєморозуміння та певну колективістичну психологію. Якщо ж ми подивимось на психологію дрібного виробника, на психологію селянина, який виробляє на ринок, то побачимо, що у нього психологія зовсім інша. Йому в його роботі здається, що він не потребує жодної організації, що він із своєю сім'єю зуміє постояти за себе. Якщо ви придивитесь до сучасного життя, то побачите, що часто селяни не мають довіри один до одного, яким, по суті, самотнім є селянин, ще більше самотньою є селянка. Вони думають лише про те, як би зміцнити своє господарство. Через це і психологія у селянина створюється індивідуалістична, відособлена. Це — характер психології дрібного виробника, і вона властива й нашому селянинові. Звичайно, не всім без винятку, але як типу, як масі. Це завжди треба мати на увазі.

У нас історичні умови, крім цього, сприяли також і тому, що наш дрібний виробник, російський селянин, є ще й надзвичайно темний, марновірний, неписьменний. Оце — село яким воно є.

ВИХІД — У ЗМИЦЦІ ТА КООПЕРАЦІЇ

Звичайно, можна спитати: на що ж ви сподіваєтесь? Комуністи на це відповідають: ми не затуляємо очі на те, що являє собою сучасне село. Ми не думаємо, щоб дрібні виробники, які живуть разом, але роз'єднані, нічим не спаяні, являли собою найкращий матеріал для будівництва соціалізму. Соціалізм ґрунтується на колективізмі, на об'єднанні зусиль для досягнення загальної мети, і саме на селі досягти цього надзвичайно важко.

Жовтневу революцію здійснили робітники разом з селянами, і в нашій Конституції маємо запоруку цього союзу робітників і селян.

У змицці окремих дрібних виробників між собою, в змицці селянства з робітничим класом бачимо заперуку того, що можна вийти з теперішнього становища і піти шляхом до соціалізму. Це завдання дуже складне — завдання, що вимагає упертої роботи, це те завдання, про яке писав у своїй статті «Про кооперацію» та в інших своїх останніх статтях Володимир Ілліч. Він бачив у кооперації такий засіб, завдяки якому спонукуваний своїми особистими інтересами селянин піде на шлях кооперування, на шлях об'єднання своїх зусиль. Це економічне об'єднання і служитиме зміцненню союзу між великою промисловістю і хліборобством, між робітничим класом і селянством. Для того щоб кооперація могла справді широко у нас розвиватися і справді охопити все селянство до останнього чоловіка,— для цього треба виконати величезну культурну роботу.

Тепер у нас в СРСР культурні працівники дедалі більше починають розуміти, які величезні завдання стоять перед ними, і розуміють, що треба допомогти селянству зробитися культурнішим, набути ті знання, які йому потрібні. У нашій Радянській республіці треба працювати для того, щоб внести свідомість у середовище селянства, для того, щоб селянству стало ясно, до чого прагнуть робітники і якими шляхами вони йдуть. Треба показати селянству, що цей ідеал, цей шлях — ідеал і шлях усіх трудящих.

МЕТОДИ ДОШКІЛЬНОЇ РОБОТИ НА СЕЛІ

Ми бачимо, що культурні працівники, усвідомлюючи всю важливість цієї роботи, починають працювати дедалі з більшим ентузіазмом, і, звичайно, дошкільні працівники повинні також усвідомити те, що дошкільна робота на селі має величезне значення для селянських дітей і всього населення.

Що дає дитячий садок селу? Що дає він дітям? Тут треба підійти так, щоб робота дитячих садків допомагала дітям разом піти намалюваним шляхом. Під час організації дитячих садків перше, що необхідно,— це подбати про здоров'я дітей, про прищеплення їм усіх гігієнічних навичок, про їх харчування та одяг. Це

питання надзвичайної ваги. За старою статистикою в Росії вмирала до п'ятилітнього віку половина дітей. Я гадаю, що тепер справа стоїть не краще, а, мабуть, ще гірше, на селі справа стоїть гірше, ніж у місті, і тому не можна обминати це завдання. Це велике культурне завдання по охороні здоров'я сільських дітей.

Друге завдання — навчити дітей разом жити і працювати. Сільські діти до цього мало пристосовані, і тут всю роботу треба будувати так, щоб давати завдання хоч і невеликі, але такі, над якими треба працювати спільно. Це надзвичайно важливе завдання. Якщо ми говоримо про кооперування, про об'єднання зусиль і про те, що до цього треба підвести селянство, то і селянських дітей треба змалку навчити працювати і жити разом.

Надзвичайно важливим завданням працівників дитячих садків, міських і сільських, є навчити дітей спостерігати, вміти фіксувати свій досвід і перевіряти його досвідом інших. Ці навички дають певний реалістичний підхід до всього навколишнього.

Нарешті, останнє завдання дитячих садків, завдання дуже важливої ваги, — це дати дітям ряд спільних переживань. Колективні переживання, що випадають на долю дітей у ранньому віці, залишають слід на все життя. Спільно вислухані оповідання, загальна участь у святі, якесь спільне переживання, спільна радість і спільне горе дуже зближують дітей, зв'язують їх один з одним і залишають слід на все життя. Дитячі садки на селі саме й повинні дати дітям такі спільні переживання, які зв'язують їх і дають їм радіші.

ДИТЯЧИЙ САДОК — ПРОВІД ДО СЕЛЯНКИ

Садки не тільки впливають на самих дітей, але вони також впливають на все населення. Якщо селянин — індивідуаліст, якщо він додержується принципу «кожний за себе», то й заміжня селянка ще більше, ніж селянин, замкнута в своєму господарстві, ще більше самотня, і часто ніяка агітація її не зачіпає. І тут треба знайти живу зачіпку-провід. Ось такою зачіпкою і може бути дитячий садок. Через нього легко можна підійти до селянки. Якщо селянка побачить, як завідувачка дитя-

чого садка піклується про її дітей, то це відразу заставить селянку ставитися з довірою до того, що говоритиме керівник дитячого садка.

Організувати селянок навколо дитячого садка, організувати їх роботу — це значить зробити великий крок вперед. Село живе чутками, воно дуже недовірливе, а якщо організувати навколо дитячого садка селянок, то цим можна допомогти зжити чутки і недовір'я, дати можливість зорганізуватися селянкам навколо громадської справи і вийти з своєї самотності.

Оця робота, робота з селянками, а через неї громадська загальносільська робота має, звичайно, величезне культурне значення. Враховуючи це, з'їзд повинен поставитися з усією увагою до цього питання, всебічно обговорити його і накреслити ті шляхи, якими повинна йти ця робота — робота, що вимагає великого ентузіазму.

1924 р.

ЖІНКА-РОБІТНИЦЯ І СПРАВА ГРОМАДСЬКОГО ХАРЧУВАННЯ

Розпитувала якось я одного робітника з фабрики Торнтон (в Пітері, за Невською заставою, на Шліссельбурзькому тракті), як у них організовано харчування робітників. У них там робітники в гуртожитку жили. Він мені розповів: є спільна кухня, кожна сім'я заправляє свій горщик — капусту, картоплю в горщик кладуть — і дає заводській куховарці на плиту ставити, два карбованці на місяць їй платити треба (цифру забула, може, не два, а карбованець). Та тільки якщо додатково їй не платити, то горщик вона ставить збоку, а тоді нічого не звариться, сире все. «Більше чаем перебуваємось», — додає робітник. Велика фабрика, сила-силенна робітників, і у кожної сім'ї свій окремий горщик... Чи може бути більша неадаптивність? Щоправда, розмова ця відбувалася давно, близько 30 років тому. Тепер Пітер зветься вже не Пітером, а Ленінградом, Шліссельбурзький тракт — проспектом Володарського і суконна фабрика Торнтон, мабуть, якось інакше називається, але я непевна того, що там остаточно зжитий старий спосіб готування їжі в «своїх» горщиках.

На диво вперто держаться старі, дурні, шкідливі звичаї...

Тепер у Нархарчу є коло 175 їдалень, де робітник і робітниця можуть одержати здоровий, поживний обід. 175 їдалень — це ще капля в морі. Але ж треба, щоб усі робітники були обслужені Нархарчем. Це може бути тільки тоді, коли самі робітники, особливо робітниця,

візьмуться по-справжньому за цю справу. Робітниця найбільше зацікавлена в організації громадського харчування. Перед нею стоїть завдання — з «домашньої» господарки перетворитися в «громадську» господарку, сили якої йдуть на роботу не над своїм «горщиком», а над організацією всіх сторін громадського життя.

Мені думається, що кожна робітниця повинна дивитися на їдальню Нархарчу як на свою кровну справу, і тому делегатські збори робітниць повинні дбати про їдальні. Вони мають направляти в їдальні своїх делегаток, щоб спостерігати, чи добре працює їдальня, відмічати і повідомляти правління їдальні про недоліки в роботі і т. д. Делегатки повинні ставити перед собою завдання — організувати вербовку для їдалень нових столовників, особливо жінок. В їдальнях звичайно харчується більше чоловіків, аніж жінок.

Там, де при підприємстві немає навіть загальної їдальні, робітниці повинні прагнути її налагодити що б то не стало, і буде дуже добре, якщо, налагоджуючи цю справу, вони відразу звернуться до Нархарчу за інструкціями, відразу поставлять новоорганізовану їдальню під контроль Нархарчу.

Виконуючи цю роботу, робітниці здійснять один із заповітів Ілліча.

Він говорив: «...навіть при повній рівноправності лишається все ж ця фактична придавленість жінки, тому що на неї звалюють усе домашнє господарство. Це домашнє господарство здебільшого є найбільш непродуктивною, найбільш дикою і найбільш тяжкою працею, яку здійснює жінка. Це праця надзвичайно дрібна, яка не містить в собі нічого, що скільки-небудь сприяло б розвитку жінки». «Для повного визволення жінки і для справжньої рівності її з чоловіком треба, щоб було спільне господарство і щоб жінка брала участь в спільній продуктивній праці. Тоді жінка займатиме таке ж становище, як і чоловік»¹.

І ще вказував Ілліч: «Ми говоримо, що визволення робітників повинно бути справою самих робітників,

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 30, стор. 24.

і так само і визволення жінок-робітниць повинно бути справою самих жінок-робітниць»¹.

Робітниці знають ці заповіді Ілліча, вони знають, що він кликав їх на правильний шлях.

Їм треба тільки добре продумати, як краще організувати свою роботу в різних галузях, в тому числі і в справі організації громадського харчування.

Треба робітниці взятися за цю справу серйозно. Важливо розпочати роботу, а там сама робота покаже, як по-справжньому можна її розгорнути.

1925 р.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 30, стор. 25.

ОДНЕ З ЧЕРГОВИХ ЗАВДАНЬ

Необхідно практично приступити до охорони здоров'я дітей. Треба ширше розвинути громадську ініціативу в проведенні оздоровчих заходів: організація гарячих сніданків, поліпшення санітарних умов школи, підготовка літніх дитячих майданчиків.

Нас проймає сльоза, коли до залу засідання стрункими рядами входять юні піонери, коли дзвінкий голосочок повторяє дорогі нам лозунги; ми любимо говорити, що діти — квіти життя, що діти — наше майбутнє, наша зміна.

Це так... а що ми робимо для того, щоб цій зміні допомогти стати на ноги? Що робимо, наприклад, для охорони здоров'я наших школярів?

А стан їх здоров'я просто жахливий. Адже сьогоднішні школярі в свої найніжніші роки терпіли від голоду, злиднів; організм їх підірваний.

Днями т. Семашко написав на цю тему запальну статтю. Серед заходів, необхідних для охорони здоров'я дітей, він вказав на гарячі сніданки. Гарячі сніданки — хоч би звичайнісінький суп — необхідні для підтримання сил дітей. Були вони і за старого режиму, і не тільки в місті, але й на селі організовували гарячі приварки. У голодні роки американці відкривали у нас їдальні. Що ж ми дивимось? Адже вся справа в організації. У нас є ради сприяння при школах, у нас є профспілки, які не можуть залишатися байдужими до здоров'я підростаючого трудового населення, у нас є делегатки, комсомол, піонери. Хіба мало чого у нас є! Треба тільки повернути увагу до цього чергового завдання. Треба тільки дати ширше розвинутись ініціативі, не намагатися централізувати всю справу — люди ж люблять

бачити наслідки тієї справи, до якої вони беруться¹, і гарячі сніданки здійсняться. Наближається жіночий день. Повелося у нас в цей день відкривати їдальні, пральні, майстерні лагодження. Гарний звичай. Треба, щоб повелося в цей день відкривати також і гарячі «приварки» в школах. Яка мати не зацікавлена в тому, щоб здоровшими, дужчими були її дітки. Нархарч, який уже багато допоміг робітниці у відкритті їдальні, немає сумніву, зарадить і тут, допоможе налагодити справу раціонально і дешево.

Наступне завдання — підгодувати слабких школярів риб'ячим жиром, молоком, підліковувати їх.

Далі. В одній із московських шкіл ради сприяння здійснюють такий захід. У кімнаті, де спить дитина, повинна бути квартира. І ось члени ради сприяння обходять помешкання школярів, дивляться, чи є там квартира; коли немає, пропонують батькам зробити квартиру, а якщо у тих немає грошей, приводять скляра і вставляють квартиру за рахунок ради сприяння. Треба зробити такий контроль загальним.

Наближається літо. Треба використати його для зміцнення здоров'я дітей. Необхідно, щоб цього літа в кожному місті було відкрито достатню кількість дитячих майданчиків, аби діти могли розумно проводити час на свіжому повітрі. Довідуйтеся у своїх міськ- і райрадах, яких заходів вживається для влаштування майданчиків. Організуйте громадську ініціативу і в цьому відношенні.

¹ Зайшов до мене минулого року один робітник порадитись. Робітники і робітниця фабрики, де він працює, зібрали гроші на увічнення пам'яті Ілліча. Вони хочуть на ці гроші влаштувати майданчик для дітей. А профспілка вимагає, щоб вони передали гроші в центральну касу. «Як бути? Робітниця у нас малосвідомі, а спілка хоче, щоб загальна сума внесків по спілці була більшою...» — говорив робітник. Написала я в спілку листа з проханням не натискати на робітниць. Робітниць у цьому випадку в малосвідомості звинувачувати не можна. Вони хотіли тільки бачити результати свого пориву. Що ж тут поганого? Треба підтримувати кожну ініціативу. А то, наприклад, раді сприяння забороняють збирати гроші на школу, в поліпшенні якої вона зацікавлена. Буває, селяни збудують або відремонтують школу, а її в мережу не включать. Хіба це значить по-ленінському працювати? Якщо хочуть по Леніну, «некомуністичними руками будувати комунізм», треба вміти потрібну ініціативу підтримати, треба рахуватися з законними бажаннями людей.—Прим. автора.

Нещодавно т. Глебова розшукала одну статтю Володимира Ілліча, що не ввійшла в загальне зібрання творів, опубліковану в конфіскованому номері «Правды» від 16 червня 1913 р.: «Робітничий клас і неомальтузіанство».

Там Володимир Ілліч пише про дітей: «Так, і ми, робітники, і маса дрібних хазяйчиків, ми ведемо життя, сповнене нестерпного гніту і страждань. Нашому поколінню тяжче, ніж нашим батькам... *Ми навчилися і швидко вчимося боротися* — і боротися не поодиноці, як боролися кращі з батьків, не в ім'я внутрішньо чужих нам лозунгів буржуазних балакунів, а в ім'я своїх лозунгів, лозунгів свого класу. Ми боремося краще, ніж наші батьки. Наші діти боротимуться ще краще, і вони *переможуть*»¹.

І цей погляд на дітей, як на продовжувачів розпочатої нами справи, виявлявся у ставленні Ілліча до дітей. Пестячи дитину, він часто жартома говорив: «Що ж, скоро комуністом будеш?», «Ну, гляди, хорошим комуністом рости!» У дитині бачив він майбутнього товариша по боротьбі і не повчав її, не менторствував, а більше питав: «Ти як гадаєш?», «Тобі це подобається?» І старався робити для дітей, що міг.

Діти — наше майбутнє, майбутнє розпочатої нами боротьби.

Та невже ж ми не зуміємо оберегти їх здоров'я, не допоможемо їм зміцнити, стати на ноги, набратися сили?

1925 р.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 19, стор. 200.

ТРЕБА ГОТУВАТИСЯ ДО МІЖНАРОДНОГО ЖІНОЧОГО ДНЯ

За минулий рік наша партія зросла; все нові й нові лави робітників і робітниць поповнюють її склад.

Кандидати і новоприйняті члени партії багато вчилися, але не тільки вони — вчилася вся партія.

Майже кожний член партії перечитував знову і знову, що говорив і писав Ілліч.

За цей рік ми, мабуть, навчилися глибше розуміти його думки і особливо те, що він говорив про змичку робітничого класу з селянством. Треба, закликав він, «зімкнутися з селянською масою, з рядовим трудовим селянством, і почати рухатись вперед незмірно, безконечно повільніше, ніж ми мріяли, але зате так, що дійсно буде рухатись вся маса з нами. Тоді й прискорення цього руху в свій час настане таке, про яке ми зараз і мріяти не можемо»¹.

Ілліч писав про необхідність знайти, встановити форми товариського зв'язку між робітниками і селянами. Він не визначав наперед усіх конкретних форм цього зв'язку, він говорив лише про необхідність налагодити цей товариський зв'язок.

За цей рік ми багато думали про те, що писав про необхідність всесторонньої змички між робітничим класом і селянством Ілліч, докладали зусиль, щоб налагодити цей зв'язок, але ми ще поганенько вміємо це робити, ще багато доведеться цього вчитися.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 33, стор. 234—235.

У 1919 р. мені розповідали робітниці на Уралі, як вони ведуть роботу з селянками. Неділя. Ідуть на село, розходяться по хатах і починають селянці допомагати в роботі: стають до корита, починають обмивати і обшивати дітей, мити підлогу. Дуже скоро лід недовір'я до прибулої робітниці тане, селянка ділиться з нею своїми прикростями; уважно слухає її робітниця і разом з нею міркує, як зарадити її лиху. Такий підхід мав великий успіх.

Готуючись до Міжнародного жіночого дня, треба добре обдумати, чим і як можна допомогти селянці.

Треба допомогти селянці в її повсякденному житті і роботі: навчити, як берегти здоров'я, як доглядати дітей, як краще зберігати продукти і готувати їжу, як робити те або інше.

А потім необхідно допомогти їй в організації ясел, дитячих садків, шкіл, далі допомогти їй самій навчитися грамоти, читати книжку і газету, треба допомогти їй в її роботі в сільраді, селянському комітеті взаємодопомоги, в шкільній раді, в кооперації. Треба висвітлити їй навколишнє життя.

Треба також розширити її кругозір, пояснити, як і де живуть люди, подати яскраву картину іншого життя, щоб було з чим порівняти. Художнє оповідання, чарівний ліхтар, радянський фільм повинні дати їй ряд живих образів, які вирвуть її думки з оточуючих її дрібниць, примусять прагнути іншого, більш розумного життя.

І ще важливо — важливо вирвати селянку з її самотності, заставити відчувати себе частиною колективу, частиною великого цілого.

І тоді треба розповісти їй про те, як забитий, експлуатований, безправний робітничий клас почав героїчну боротьбу, якою запеклою боротьбою доводилось відвоювати собі право на людське існування, як викидали з фабрик за кожне сміливе слово робітників і робітниць, як висилали кращих синів народу по етапу, як мучились вони у в'язницях і йшли на каторгу, на шибеницю.

Треба розповісти, як зростала в цій боротьбі згуртованість робітників, як дедалі яснішою ставала для них мета, до якої треба йти, — до завоювання влади, знищення старих порядків та налагодження нового життя для всіх трудящих. Треба розповісти селянці, як виріс робіт-

ничий клас у вождя революції, чого це йому коштувало, розповісти, як бореться він, щоб налагодити нові порядки, на які труднощі натрапляє він на своєму шляху і як веде він за собою селянство до нового життя на соціалістичних началах.

Кожному промовцеві, який виступатиме, кожній робітниці, яка поїде в цей день на село, треба добре продумати свою розповідь про боротьбу робітничого класу, про міжнародну боротьбу його.

А потім треба розповісти селянці, яких людей ми хочемо виховати з дітей, як хочемо зробити їх щасливими.

Піонери допоможуть нам: дивлячись на них, згадуючи своє дитинство, поміркує селянка про те світле майбуття, в яке ми йдемо.

Треба готуватися до Міжнародного жіночого дня. Закріпивши змичку між робітничим класом і селянством, між робітницею і селянкою, ми виконаємо свій обов'язок перед міжнародним рухом, створивши для нього непохитну опору.

1925 р.

ЗНОВУ ПРО ДІТВОРУ

Наближається літо. Частина дітей поїде на село, піонери поїдуть у табори, але багато, дуже багато дітей залишиться на літо в задушних містах; це особливо важко для малят. Треба про дітей подумати. Треба дати їм можливість проводити час на повітрі, інакше вони знидіють.

Навіть у центрі великих міст є сади при деяких будинках. Раніше ці сади були для панів. Свого часу їх у панів реквізували разом з особняками, з будинками. Але для дітвори вони ще не пристосовані. А тим часом скільки радощів, скільки здоров'я дали б вони дітям. Мені здається, що потрібно було б негайно в кожному районі міста взяти на облік наявні сади і пристосувати їх для дітей. Дорослі можуть сидіти в саду і вечорами, коли діти порозходяться по домівках, а вдень сади повинні належати дітворі.

Пам'ятаю, з якою заздрістю дивилась я в дитинстві з вікна напівтемної пітерської квартири на прилеглий сад сусіднього будинку. Там гуляла зрідка якась дівуля в білому платті. Дітвора, що населяла будинок, де ми жили, гралася на кухонних сходах та на вузькому завірку біля вигрібної ями. Згодом, коли я виросла і стала вчителькою, я читала і мені розповідали, що діти, які вступають до школи, інколи не знають, скільки у курки ніг, не бачили метелика, деякі не бачили корови... Прачкам, прибиральницям, жінкам робітників нема коли водити їх гуляти, няньок у дітей міської бідноти немає — от і пропадають діти.

Крім садів при установах і приватних будинках, є ще громадські сади і бульвари: треба, щоб там були влаштовані дитячі куточки, де діти були б господарями.

А ще в Москві, наприклад, немало пустирів, які можна розчистити під дитячі майданчики. Тут можуть допомогти червоноармійці, житлові товариства та ін.

Малятам-дошкільникам найважливіше, щоб сад, майданчик були зовсім близько.

Відвести місце для дітей — одне діло. Друге — організувати догляд за малятами та організувати дітей шкільного віку. Тут багато в чому можуть допомогти житлокоопи, ради сприяння при школах, школярі, піонери, комсомольці, жінвідділи. Треба тільки розробити вказівки, як працювати з дітьми, як, біля чого організувати їх, яких ігор навчити.

Кажуть, спішно заготовляється для кожного піонерського загону своя форма з лампасами. Замість цієї дурниці чи не краще допомогти у влаштуванні майданчиків для міської дітвори, жовтенят і піонерів у тому числі. Піонери не «потішні» якісь — адже вони називають себе юними ленинцями, — і їм треба вчитися допомагати організації потрібної справи, треба допомогти організувати дітвору на майданчиках, у садах.

Взагалі майданчики можуть удатися лише за умови залучення до цієї справи широкої громадськості.

Але й міські Ради повинні прийти на допомогу, вони можуть зробити дуже багато.

ОХОРОНА ДИТИНСТВА

У день 8 Березня я хотіла б поговорити про одну справу, яка близько стосується робітниці і селянки,— про охорону дитинства. У нас є охорона материнства і дитинства, але у нас зовсім недостатньо розвинута охорона дитинства. Частково цю роботу провадить орган Соцвиху СПОН (соціально-правова охорона неповнолітніх), частково товариство «Друг дітей», частково Наркомздоров'я, але треба сказати прямо, що по РРФСР ця робота має не досить ударний і планомірний характер.

Треба комусь піклуватися про те, щоб діти міської і сільської бідноти не гинули від нестачі харчування, щоб вони не мерзнули і не простуджувались, щоб могли дихати свіжим повітрям. Потрібен якийсь державний контроль за здоров'ям усіх дітей. Потрібен контроль щодо посилки в школу, і не тільки контроль, але й допомога. Потрібен захист дітей від жорстокого поводження, споювання та визискування. Потрібні майданчики для зимових і літніх ігор. Потрібні пільгові квитки для поїздки за місто. Потрібні дитячі купальні, дитячі їдальні, шкільні сніданки, дитячі клуби та очаги.

Ми хочемо, нам необхідно, щоб наше молоде покоління зросло дужим, умілим, щасливим. Ми повинні його дбайливо рости, а у нас ця справа занедбана.

Тим часом це така справа, яка здатна привернути увагу найширших верств населення. Ця справа близька кожній трудящій жінці.

Треба створити в Головоцвуху орган охорони дитинства. Він не повинен зливатися з органом, який працює над ліквідацією безпритульності. Хоч охорона дітей тісно пов'язана з безпритульністю, вона є одним із самих надійних засобів попередження її, однак змішувати в одному органі ці дві справи не слід.

Безпритульність — така болюча справа, вимагає такої великої турботи, що охорона дитинства мимоволі буде відтіснятися на задній план. Ми бачимо, що на Україні, де завдання боротьби з безпритульністю і завдання охорони дитинства взагалі розділені, охорону дитинства поставлено набагато краще, ніж у РРФСР. Орган Головоцвуху по охороні дитинства повинен бути тісно пов'язаний з Наркомздоров'ям і рядом інших радянських органів, причому пов'язання це не повинно бути формальним. Він має бути також тісно пов'язаний з товариством «Друг дітей» та іншими аналогічними органами радянської громадськості, робота яких повинна бути планомірно організована. Важливо, щоб на селі при селянських комітетах взаємодопомоги були осередки «Друг дітей», щоб вони були розкидані в кожному місті і на них могли спиратися в своїй роботі і піонери, комсомольці, і делегати, і всі громадяни. Опорні пункти радянської громадськості в справі охорони дитинства можуть відіграти величезну роль. З цією справою треба поспішати.

Характерно, що секції Рад дуже мало приділяють місця питанням охорони дитинства, і робота ця ведеться роз'єднано, принагідно.

Охорона дитинства не може бути здійснена лише адміністративним шляхом. Характер роботи такий, що вона може бути здійснена лише в громадському порядку.

Наші діти — наше майбутнє.

Візьмемо їх під охорону радянської громадськості.

Подумаємо про це в день 8 Березня.

ПРОМОВА НА 3-й КОНФЕРЕНЦІЇ ПО ДОШКІЛЬНОМУ ВИХОВАННЮ

Товариші, дозвольте насамперед привітати вас. Товариші, останнього часу мене надзвичайно цікавить одне питання. Ми дуже багато говоримо про профпридатність, про підвищення продуктивності праці, про підготовку умілих працівників у всіх галузях праці. І ось, товариші, коли уважно придивишся до того, які вимоги ставить наука у відношенні до працівників різних професій, то бачиш, що є такі вимоги, які є спільними для дуже багатьох професій. Наприклад, цілий ряд професій вимагає добре розвиненої зорової пам'яті, дуже багато професій вимагають хорошого слуху і т. д. Наявність тих або інших здібностей визначає, наскільки робітник може бути кваліфікований у своїй професії, наскільки він може навчитися добре працювати в даній галузі праці. І ось коли дивишся на ті якості, що їх вимагають від робітників, то мимоволі напрошується думка: а що наша школа, наша єдина трудова школа, що вона дає, щоб виховати в дітях ці здібності, щоб дати їм цю зорову пам'ять, щоб дати їм знання форми, знання кольорів, вміння координувати кілька трудових процесів? Що ми даємо? Треба сказати, що, коли ми підходимо до цього питання, ми повинні визнати, що в цьому відношенні наша школа дає надзвичайно мало. Але, коли ми подивимось на те, як розвиваються ті або інші здібності у дитини, дуже часто вважають, що все у дитини природжене, що все розвивається якось у ній стихійно, а тим часом, якщо ми простежимо, як розвивається та або інша здібність, то поба-

чимо, що вирішальним є часто-густо якесь переживання раннього дитинства. Довелося дитині в ранньому віці гратися з якимись цеглинами різної форми, і ось у неї пробуджується інтерес до форми, вона порівнює одну форму з іншою, і згодом у навколишньому житті так само скрізь шукає ці ж форми; і ми бачимо, як у дитині поволі розвивається дана здібність, якої немає в інших дітей. Або ми бачимо, як дитина грається з маленькими солдатиками; мати дуже занепокоєна, чи не розв'яжуться в ній мілітаристські інстинкти, а дитина зайнята зовсім іншим — як скомбінувати, як поставити солдатиків у ряди, і, дивися, у дитини розвинулося те, що називається математичною здібністю — уміння комбінувати числа.

І ось треба, щоб той матеріал, який дитина в ранньому віці одержує, від якого вона має враження, не був би випадковим.

Я, звичайно, в галузі дошкільного виховання не фахівець і до наших педологів зверталася з цим запитанням не раз, говорячи про те, що потрібно встановити з раннього віку, який саме матеріал треба подавати, яку іграшку треба давати дітям, щоб пробуджувати в них ті або інші здібності, спонукати до тих або інших сприйнять. Я гадаю, що це питання, певно, виникне на вашій конференції.

Я вважаю, що тепер, звичайно, ми ще не можемо говорити про гармонійно розвинену особу, але ми напевно можемо сказати, що наша школа і наші дошкільні заклади повинні поставити собі завдання виробити людину, максимально пристосовану до праці. Це одне питання, яке мені хотілося поставити перед конференцією.

Друге питання — це питання про те, якими є враження дитинства. Чи сприймає дитина тільки дуже елементарні речі, або сприймає вона речі і дуже складні за своїм соціальним значенням. Я гадаю, що ті товариші, які пам'ятають свої дитячі роки, знають, що в ранньому віці часто сприймаються дуже складні явища соціального характеру. Мені згадується одне переживання мого дитинства. Якось-то ми з матір'ю жили влітку, гостювали, як за старих часів говорили, в одній поміщиці, де моя мати раніше була гувернанткою. Я гралася з селянськими дітьми і страшенно ненавиділа цю поміщицю, бо вона дітей вигонила з саду і всяко лаяла. Од'їжджали ми від

поміщиці взимку, їхали санною дорогою, і наш ямщик наїхав у селі на grindжолі з порожньою труною, і мені запам'яталася сцена, як ямщика побили до крові. Всеньке село репетувало про те, яка наволоч поміщики і що нас треба втопити в ополонці. Ця картина відбилася на все життя в моїй пам'яті. Було мені тоді років з п'ять. Тоді ніякого уявлення про класову ворожнечу, про зіткнення класових інтересів у мене не могло бути, але ця картина настільки сильно врізалась мені в пам'ять, що потім вона не раз поверталася. І я гадаю, що пізніше вона полегшила мені розуміння марксизму, що це було одне з тих вражень, які залишають відбиток на все життя.

Але з того, що ми часто сприймаємо в дитинстві дуже складні соціальні явища, мені здається, зовсім не впливає те, що ми повинні з дітьми вести розмови на ці теми. Було б великою помилкою, якби з дитиною п'яти років почати розмірковувати про класову ворожнечу і т. д. Це значило б притупити інтерес до цього питання.

І ось, коли чуєш, як маленькі діти співають усяких пісень про рабинів, попів і т. д., іноді починає закрадатися сумнів — чи правильна така постановка і чи не треба підходити з великою обережністю, щоб не притупити життєвих вражень?

Я, звичайно, твердо стою на тому, щоб дитина сприймала з життя якомога більше вражень, але, мені здається, що ми підемо більш правильним шляхом, якщо створимо в наших дитячих садках передумови для того, щоб дитина пізніше могла правильно переварити цей матеріал. Наприклад, якщо нам пощастить створити в дитячих садках таку атмосферу, що діти почуватимуть себе там чудово, то у них буде сила-силенна спогадів, пов'язаних з цим дитячим садком. Якщо ми зуміємо так організувати життя дитячого садка, що діти умітимуть досить дружно всяке маленьке завдання своє дитяче спільно розв'язувати, якщо буде товариська атмосфера у дітей, якщо вони до кожного питання зуміють підходити з погляду загального інтересу, я гадаю, що ми створимо передумови для того, щоб у майбутньому ці враження дитячих років діти правильно переварили, підійшли до них саме з громадської точки зору. Оце і є друге питання, що цікавить мене.

І третє питання — таке. Саме вчора я перечитувала звіти наших інспекторів, які обстежували великі міста — Іваново-Вознесенськ, Мотовилиху, Канавіно і ряд інших міст, і ось всі інспектори одностайно відмічають, що робітницї в цих робітничих центрах достатнім чином загітовані і чудово розуміють усе значення дошкільного виховання. Але, з другого боку, бюджетне становище таке, що, наприклад, в Іваново-Вознесенську на 72 000 робітників є два з половиною дитячих садки. У Мотовилисі на 30 000 робітників є тільки два дитячих садки, в Канавині на 22 000 — один дитячий садок, і в той же час спостерігається величезний потяг робітниць до відкриття дитячих садків. Це з одного боку, а з другого боку, повна безпорадність місцевого бюджету перед розв'язанням цього питання. І ось, товариші, мені здається, що конференції треба було б обміркувати, що можна зробити в цьому відношенні, а на місцях обміркувати це питання разом з робітниками і робітницями. Мені здається, що єдиний вихід, єдиний шлях — це об'єднання робітників для цієї мети, для влаштування хоч би дитячих садків-примітивів, найелементарніших. Але коли ми бачимо таке становище, що на 72 000 робітників є тільки два дитячих садки і в той же час у робітниць є гаряче бажання мати дитячі садки, що цілком зрозуміло, бо це бажання розвивається шляхом агітації, що провадиться і ВНО і Відділом робітниць, то доводиться сказати, що є такий вихід: необхідно кооперувати робітників і в цій галузі, як і в цілому ряді інших; необхідно, щоб робітники зрозуміли, що вихід не в тому, щоб приходити у ВНО і настійливо поодинці вимагати там, щоб його дитину прийняли в дитячий садок, якого немає, і з цих вимог нічого не виходить, а необхідно, щоб робітники зуміли якось об'єднатися, зуміли ближче стати до цього дитячого садка і спільними зусиллями створити ту сітку дитячих садків, яка потрібна для того, щоб діти могли бути вирвані з тих часто жажливих домашніх умов, в яких вони живуть. Квартирні умови в такому центрі, як наприклад Іваново-Вознесенськ, надзвичайно скрутні, і тому становище дітей там надзвичайно важке. Необхідно знайти вихід. Я гадаю, що ті товариші, які працюють на місцях, зуміють краще обговорити це питання і знайти більш детальний, більш докладний вихід з цього. Я можу

говорити тільки в загальних рисах: необхідно об'єднання, необхідно кооперування, а як це об'єднання здійснювати, як його організувати — це, звичайно, краще знаєте ви, місцеві працівники. І на цю тему, може, не раз нам доведеться розмовляти на ряді конференцій з робітниками і робітницями, у яких такий великий потяг до дитячого садка.

Ось ті деякі питання, які останнім часом особливо настійливо висуваються життям і про які мені хотілося сказати декілька слів конференції. А тепер дозвольте побажати вам великого успіху в роботі.

1926 р.

ПРО ДОШКІЛЬНЕ ВИХОВАННЯ НА СЕЛІ

(ДОПОВІДЬ НА 3-Я КОНФЕРЕНЦІЇ
ПО ДОШКІЛЬНОМУ ВИХОВАННЮ)

Інтерес до дошкільної справи у всій країні зараз пробуджений дуже великий, і хоч належить говорити мені про роботу на селі, я не можу не поділитися з вами тим, що розповідали інспектори Наркомосу про те, як серед робітниць пробудився інтерес до справи дошкільного виховання і якою величезною стала потреба в дитячих садках. Я не буду довго займати вашої уваги і наведу один приклад. Серед міст, які обстежувались, було місто Кронштадт, і ось там на зборах парусниць і робітниць інспекторам подали 98 записок з вимогою відкрити дитячий садок. Це показує той величезний потяг, що пробудився зараз у робітничому середовищі до справи дошкільного виховання, інтерес, потребу в дитячих садках. І те ж саме, хоч, може це і не так глибоко йде, ми спостерігаємо і на селі.

Безперечно, значна частина села вже ставиться до дитячих садків зовсім по-іншому. Особливо експерименти, що були проведені в минулому році, пробудили так само і в середовищі селянства інтерес до дошкільної справи, розуміння того, яке величезне значення має суспільне виховання дітей дошкільного віку.

У листах, які я продовжую одержувати в питанні про ясла, майданчики і дитячі садки, це питання висувається на перший план. У цьому відношенні взагалі треба сказати, що село наше страшенно пробудилось. Мені доводилося розмовляти з жінволорганізаторами, завідувачками хат-читалень, і вони розповідали про те, як заворуши-

лось тепер село. Цікавими були повідомлення завідувачки хати-читальні з Курської губернії. Вона розповідала, як селяни натискали на них всякими способами, щоб вони організували курси пастухів. Мотивування було таке: не можна тепер з коровами поводитися по-старому. Корова потребує нового поводження. І вони вимагали, щоб по закінченні курсів пастухам обов'язково видавали свідоцтво, щоб усі знали, що він може відповідати і вміє поводитися з коровою по-новому.

Нестримний потяг до знання тепер на селі. Спостерігаємо, наприклад, такий факт: завідувачі хат-читалень за кілька місяців, за півроку стали письменними. Як це не дивно, але характерно те, що листи, які надходять від певного прошарку, від завідувачів хат-читалень, стали помітно грамотними. І я гадаю, це відноситься не до самих тільки завідувачів хат-читалень. Село посилено вчиться. Отож, природно, на цьому фоні інтерес до дошкільника надзвичайно зростає. Він особливо підвищений на селі тому, що побутові умови, умови культурного розвитку роблять те, що сільські діти знаходяться часто в такому становищі, що мати не знає, як їм зарадити. У мене перед очима зринає одна давня картина, як мати стоїть над своєю плачучою дитиною і крізь сльози каже: «Темні ми, нічого ми не знаємо, як бути». Я гадаю, що це повторюється постійно і що у селянки відчуття, що ось ми темні, не знаємо нічого, не знаємо, як своїй дитині зарадити,— усвідомлення цього у селянки дуже сильне. І тому селянка цінить у дитячому садку й те, що дитячий садок не тільки на цей короткий час— у літні місяці— допомагає її дитині, але також і те, що через дитячий садок, через дитячий майданчик вона довідується, як треба по-новому поводитися з дитиною, як треба раціонально ростити дитину.

Хотіла б я, товариші, звернути увагу на одну верству населення. Я не знаю, чи достатньо під час дебатів підкреслювалось питання про ту важливість, що її мають дитячі садки і дитячі майданчики для кустарів. Зараз кустарне виробництво розвивається. Звичайно, частина кустарних промислів розвивається на новій базі, але частина ведеться так, як велася раніше. Ми бачимо дуже довгий робочий день, ми бачимо роботу по хатах у важких гігієнічних умовах, і треба здати собі цілком справу

в тому, що являє собою кустарна праця на дому, в хаті, що вона означає для дитини.

Вона означає те, що матері ані на хвилину не можна відірватися від роботи, бо в кустарному промислі робота надзвичайно напружена, така, що не дає можливості перепочити. Ми повинні знати, що кустарний промисел ведеться у дуже важких гігієнічних умовах, і ось хоч на деякий час вирвати дітей з цієї обстановки, дати їм змогу якось організовано, на повітрі, в кращих умовах провести час — це завдання має надзвичайно велике значення. Це один бік справи.

Далі, товариші, я хотіла б звернути вашу увагу на те, про що ви, мабуть, тут багато говорили, але на чому треба ще наголосити, бо це має величезне значення. Хотіла б я спинитися на питанні про організацію ініціативи населення. Здається, я в своєму вітальному слові вже про це говорила, як ми ще мало звикли уважно ставитися до місцевої ініціативи. Тут у нас залишилися ще старі звички: і в галузі шкільної справи, і в галузі дошкільної справи ми часто підходимо з готовими схемами, з готовими думками і зовсім не вміємо цінити ініціативу мас.

Звичайно, такий підхід зовсім не відповідає тому, що ми називаємо ленінізмом. Ленінізм передбачає врахування всіх місцевих умов, гнучкість, уміння працювати разом з масами, розуміти цю масу, висловлювати те, що маса усвідомлює. Коли на зборах говорять про це, коли на учорашніх вечорах говорять про необхідність уміння працювати з масами, про необхідність уміння прислухатися до голосу мас і висловлювати те, що маса усвідомлює, то це здається всім само собою зрозумілим. А коли на практиці доводиться натрапляти на таке питання, як урахування бажань, думок, ініціативи мас, то тут ми раз у раз діємо вкрай бюрократично.

Я, здається, говорила про те, що відбувається у нас з мережею, як при складанні мережі загального навчання ми часто тільки формально заслушуємо думку маси, а по суті справи не зважаємо на неї. І в результаті виходить, що величезні зусилля селянства, спрямовані на будівництво якоїсь школи-халупи, зовсім не враховуються і вважається, що ось, мовляв, які селяни, не догадалися хорошу школу збудувати, а збудували якусь там халупу.

І вихід бачать тільки один — заборонити будувати такі школи, замість того щоб допомогти селянам, щоб усякими способами підтримати їх,— замість цього підходять якось зовсім з іншої точки зору, з тієї точки зору, з якої звикли підходити за старих часів. Наша партія висунула лозунг боротьби з бюрократизмом і, звичайно, і в галузі народної освіти цього бюрократизму задосить. Тому і в цій галузі треба пробивати дорогу для того, щоб дати досить простору ініціативу масам.

Але мало ще пробудити ініціативу. Найважливіше — організувати цю ініціативу. І ось мені думається, що в галузі дошкільної освіти велику роль могли б відіграти договірні дитячі садки. Я не знаю, чи ставилось у вас тут це питання чи ні. Тепер саме час розгорнути цю кампанію про договірні дитячі садки. Договірність у галузі школи наражається на таке утруднення: там необхідно забезпечити вчителів утримання на цілий рік, і відділи народної освіти звичайно висувають умову: ось ви збудували школу, хочете мати вчителя — будь ласка, внесіть платню вчителів наперед за рік. Селяни цього зробити звичайно не можуть, і тому школа пустує. Я гадаю, що в галузі літніх майданчиків тут значно менше перешкод. І тепер селянство, яке в минулому році переконалося в корисності майданчиків, принаймні певна частина передового селянства, може піти на це. Тут потрібно тільки намацати правильні форми. Боятися нам залежності керівника-дошкільниці від селянства тепер не доводиться. Там, де розуміють, що потрібен дитячий садок, звичайно ніхто вже і не запропонує, щоб дітей учили інакше, а не так, як це роблять керівники, до цього «приставлені».

Зараз і на селі є громадські організації: є селянські комітети, є партійні осередки, є комсомол, є делегатки, є та організована частина населення, що, звичайно, зуміє оберігати дитячий садок від реакційного тиску селянства на школу, якого боялися за колишніх часів. Я гадаю, що ця небезпека ні в якій мірі не загрожує, що можна знайти такі форми договореності, які сприяли б широкому розвитку справи дошкільної освіти, з одного боку, і які, з другого боку, відкрили б цій справі в дальшому широкі перспективи. Треба усвідомити, що кооперація тепер усякими способами старається знизити свої

накладні витрати, і тому розраховувати на велику допомогу не доводиться. Тому надзвичайно важливо знайти й інші форми — форми організації ініціативи населення. Я гадаю, що це питання надзвичайно важливе, в нього упирається справа дошкільного виховання і в місті, і на селі.

Кілька слів про дошкільну роботу серед нацменів. Наше покоління, покоління стариків, було свідком того, як за царизму національні меншості всіляко пригноблювались. Володимир Ілліч, зокрема, надавав величезного значення справі братнього зближення з нацменшостями. Він дуже хвилювався щоразу, коли хтось із партійних працівників виявляв недостатню увагу до цього питання.

І справді, якщо ми озирнемось на пережите, на часи царизму, то побачимо, що за тих часів нацменшості були в надзвичайно тяжкому становищі. І тепер доводиться виправляти справу століть.

Треба з особливою увагою ставитися до налагодження роботи серед цих національностей, яких було позбавлено можливості нормально розвиватись. У нашій партії є одна дуже хороша традиція, а саме: приступають до роботи, починають працювати з масами — виступають не з абстрактними лозунгами, а виходячи з конкретних вимог, з того, що близьке робітникові, що близьке і зрозуміле селянинові, що близьке і зрозуміле робітниці та селянці. Так, ми починали роботу серед робітничих мас з окропу, починали з довгого робочого дня, з штрафів, з усіх тих питань, які хвилювали робітників. Серед селянства агітація почалася з землі, з усього того, що найбільше хвилювало селянина. І тепер, звичайно, цю традицію партії треба всякими способами підтримувати. І якщо ми хочемо, щоб жінка нацменшостей, яка була за царизму в гірших умовах, ніж інші робітниці і селянки,— щоб вона могла повністю розгорнути свої сили, щоб вона повністю була залучена до громадської роботи, необхідно почати з того, що їй особливо близьке. А що є найближчим для робітниці і селянки, як не її дитина, з якою їй доводиться постійно мати справу, за яку в неї болить душа та піклування і увага до якої їй особливо зрозумілі, особливо зачіпають і будять її думку?

І останнє, на чому я хотіла б зупинитися,— це на тому величезному значенні, що його має дошкільна справа в загальному культурному піднесенні країни,— тут [спостерігається] новий підхід; навіть і в тому випадку, коли зовнішню пропаганду працівники дошкільного виховання проводять іноді і невдало, вона, безперечно, пускає глибоко корінь.

Пригадую, як одна робфаківка розповідала про приїзд до них дошкільниці, яка хотіла загітувати селянок, щоб вони дитячий майданчик влаштували. А жінки пошепотіли проміж себе і вирішили: «Це вона хоче відбити нас від наших чоловіків». І покляли далі від гріха швидше порозходитись. І ця ось робфаківка говорила, як їй шкода було тої прибулої дівчини. У неї, розповідала вона, сльози на очі навернулись, а як підійти до селян — дівчина не зуміла. Отож, здається, з майданчиком не вийшло. Нібито нічого з тої агітації не вийшло, а проте, слова дошкільниці запали-таки в серце цієї самої робфаківки, і вона, по-перше, спрямувала всі зусилля на те, щоб добитися того, щоб учитися, а по-друге, одна з думок її особливо займає, що їй, яка вміє розмовляти з селянками, їй треба поставити цю пропаганду дошкільного виховання по-справжньому. Отже, врахувати те, що дав той чи інший виступ, який часто може здаватися дуже невдалим, не завжди можна, бо роз'їдуться жінки, а що вони помислять, що вирішать на наступний рік — це врахувати важко. Але треба сказати, що ідея дошкільного виховання дедалі заглиблюється і захоплює нові верстви населення, які років з два тому про це питання, може, і не думали. Звичайно, вся ця робота і несе з собою новий побут.

Ото коли в 1919 р. мені довелося їздити з агітаційним пароплавом «Красная звезда», ми заїхали в якесь село, і що ж: приходять жінка і заявляє, що вона хоче подати через мене скаргу Леніну. На кого? На свого сина п'яти років, який її не слухається і бігає в дитячий садок. Жінка настільки хвилюється, що видно, як поява цього дитячого садка в їхньому селі стала якоюсь подією, що перевернула всі її уявлення, і вже через свого власного сина вона відчула себе безсилою, вона зрозуміла, що є якась громадськість, яка цінніша від її матернього впливу, який хоче йти врозріз з цією громадськістю. Мені

здається, що цей факт досить показовий для того, щоб оцінити, який величезний вплив має дитячий садок. Та найкраще це оцінюють самі делегатки, самі селянки, які так багато говорять зараз про дитячі садки. Дальше розширення цієї пропаганди тепер, мені здається, забезпечене. За старих часів, коли ми починали працювати з робітниками, то звичайно у тих груп інтелігенції, які працювали, були утруднення в тому, що вони не знаходили спільної мови з широкими масами. Але коли вони через гуртки робітників зуміли підійти до цієї маси, коли пропагандистами ідей марксизму стали самі робітники, то поширення ідей марксизму почало набирати незвичайного розмаху. Певна річ, те ж саме можна сказати і про нашу невелику ділянку освітньої роботи, про роботу серед селянок, про роботу по дошкільному вихованню. Тепер уже в особі делегаток, в особі цілого ряду селянок, які на собі відчували все значення дитячого садка в справі змінення побуту, ми вже маємо пропагандистів, і тут треба тільки далі і далі вести свою лінію, треба згуртуватися, щоб у тих важких умовах, які існують, якомога ширше охопити масу і справді зробити дошкільне виховання суспільним.

Аудиторія, що зібралася тут, свідчить про те, що кадри працівників у цьому напрямі є, що закваска основна є і що справа ця стоїть міцно. Розповіді і доповіді про те, що робилось і що робиться на місцях, показують, що справа ця має вже міцну базу і що через два роки ми будемо слухати тут ще більш оптимістичні доповіді. Будемо ж сподіватися, що досягнемо того, до чого прагнемо.

Н. К. Крупська і К. Цеткін у президії конференції з дошкільного виховання. 1926 р.

ПРО ОХОРОНУ ДИТИНСТВА

Якось ми обговорювали у позашкільній підсекції науково-педагогічної секції ДВР питання про роботу піонерів серед неорганізованих дітей. Почали перераховувати: треба зробити те і те, подбати про те і те. І вийшло, що на плечі дітей ми хочемо навалити надмірний тягар. Усі прийшли одностайно до висновку, що тягаря цього дітям не підняти. Вони можуть лише допомагати цій роботі, але не брати всю її на себе.

Про яку роботу йдеться?

Хто дбає про матеріальну допомогу дітвора? СПОН, школа, соцзабез, держстрах?

Коли почали обговорювати це питання, то з'ясувалось, що ніхто до ладу, систематично, а не випадково, про це не турбується. Є ще турбота про дітей членів профспілок, про школярів, але хто дбає про дітей міської і сільської бідноти, батьки яких не є членами будь-якої профспілки, і про тих дітей, які до школи не ходять, матері яких торгують соняхом або своїм тілом, ходять на випадкову поденну роботу, батьки яких не можуть потрапити в профспілку, не можуть знайти роботи? Хто дбає про дітвора, яка має притулок на недопустимій ні для кого житловій площі, яка тулиться в підвалах, дні проводить на сходах і де трапиться, яка дивиться, де б його потягти скоринку, і не ходить до школи, бо нема ні обуви, ні одешинки? Це не безпритульні; у них є батьки, але це діти, які потребують турботи. А хто систематично турбується про них?

Хто організовує для них їдальні, дає їм можливість ковтнути молока, поїсти гарячого?

Хто дбає про влаштування для цих дітей денного пристановища, клубу? Хто дбає про те, щоб влітку ці діти могли гратися на повітрі, їздити в неділю за місто, виїздити на один-два тижні в село?

Хто дбає про влаштування цих дітей до школи, про те, щоб вони не росли неписьменними?

Хто дивиться за тим, щоб дітей не били, не споювали і т. д.?

Хто дбає про підшукування дітям посильної роботи, з одного боку, і про те, щоб їх не визискували?

Хто?

Різні відомства.

Щоб була користь, необхідно, щоб стриженева робота провадилась в одному певному відомстві, щоб це відомство й відповідало за цю роботу. Інші відомства, звичайно, не повинні, не можуть кидати роботи по охороні дітей, а, навпаки, повинні зміцнювати її, спираючись на стриженеву роботу основного відомства.

Яке ж відомство повинно взяти на себе турботу про дітей? Якщо турбота про раннє дитинство падає на Наркомздорів'я, то турбота про дітей дошкільного і шкільного віку повинна падати на Наркомос.

У СПОНу є хворе дітище — безпритульні, турбота про них забирає всі його сили. І це природно. Інакше й бути не може. Само собою зрозуміло, що охорона дитинства тісно пов'язана з СПОНом. Охорона дитинства — це попередження безпритульності, це профілактика безпритульності. Але турбота про безпритульних та охорона дитинства не збігаються. Охорона дитинства — це основне завдання, завдання більш широке. СПОН — це лише частина охорони дитинства. Охорона дитинства може значно ослабити безпритульність, але не в цьому тільки її завдання.

Завдання охорони дитинства не може бути розв'язаним ні в якій мірі, якщо воно не спиратиметься на широку громадськість. Україна подала приклад, як це робиться. Там у деяких місцевостях зразково поставлено роботу товариств «Друг дітей» і «Червоний хрест». Досвід України повинен бути глибоко вивчений. Ми глибоко вивчали досвід буржуазних країн, щоб узяти з нього те, що нам

корисне, потрібне. Тим більше повинні ми вивчати досвід нашої братньої республіки в такій важливій справі, як охорона дитинства.

Треба поспішати з налагодженням цієї справи. Наближається літо, коли особливо багато можна зробити для охорони дитинства, коли старанно треба готуватися до зими.

Влаштування майданчиків, масові поїздки дітей за місто на кілька днів, вивезення кволих дітей на чисте повітря, організація ігор, майданчиків, відкриття садків для дітей, організація купання і т. д.— до всього цього треба братися.

Треба готуватися до зимової кампанії, значно важчої, по забезпеченню дітей одягом та взуттям для відвідування школи, по організації шкільних сніданків, по підготовуванню кволих і т. д. і т. д.

Треба організовувати скрізь пункти охорони дитинства, де працювали б друзі дітей разом з делегатками, з комсомолом, з піонерами, куди можна було б приходити за довідкою, за порадою, приходити з власною ініціативою. Звичайно, треба оберігати ці пункти по охороні дитинства від бюрократизму, формалізму, канцелярщини. Це повинні бути пункти живої допомоги, живого сприяння всякому починанню в цій справі.

На цю справу особливо охоче підуть широкі маси робітниць, молодь, діти.

І якщо відповідний орган Наркомосу зуміє спертися на широку громадськість, робота ця може набути великого розмаху.

Ця робота потрібна в місті, ще більше потрібна вона на селі.

На осередок «Друг дітей» повинен спиратися комітет селянської взаємодопомоги в своїй турботі про дітей, на цей осередок повинні спиратися школи, піонери.

Діти — наше майбутнє. Широкий розвиток роботи по охороні дитинства — це кусочок будівництва нового життя, кусочок будівництва соціалізму.

ПРО ДИТЯЧІ ЯСЛА ТА МАЙДАНЧИКИ

Чи потрібні дитячі ясла та майданчики?

Робітниця залишає на 8 годин домівку; як же в цей час живеться її дитині? Шкода, що діти до трьох років не можуть розповісти матерям, що значить жити дитині цього віку без належного догляду: коли живіт болить від непідхожої їжі, коли ніжне тільки пріє в мокрій білизні, коли душно, немає повітря достатньо, світла, кричиш-кричиш — і хоч би що тобі. Якби-то малят спитати та якби-то вони могли розповісти, не треба було б матерів умовляти, що ясла потрібні. А втім, за малят промовляють цифри. У нас в Росії до війни з усіх дітей до п'ятилітнього віку вмирало більше половини. Від чого вмирало? Від недостатнього догляду, від невмілого догляду. У робітниць і селянок дітей найбільше вмирало. Так було до війни. А як тепер? Чи набагато поліпшилась справа? Щоб справа поліпшилась, треба матерям вчитися розумного догляду за дітьми. Найкраще їм це розкажуть на консультації, покажуть в яслах, на дитячих майданчиках. Дехто гадає: ліпше я бабку або дівча найму, заразòm і в господарстві допомагати буде. У господарстві, можливо, і справді допомагатиме, ну а дитина від невмілого догляду і померти може, і хворою на все життя зостанеться.

Ось чому Радянська влада кличе селянок і робітниць об'єднатися для того, щоб спільно організувати

розумний догляд за дітьми, влаштовуючи ясла та майданчики.

Потрібні, звичайно, хороші ясла та майданчики, які були б відкриті в години, зручні для робітниці, там, де це зручніше для робітниці. Треба, щоб робітниці брали участь в обговоренні порядку в яслах, на майданчиках, щоб одержували всі необхідні пояснення і вказівки і т. д.

Чи потрібні ясла і дитячі майданчики для дружин робітників, для тих матерів, які на фабрику не ходять? Потрібні, через ясла і дитячі майданчики мати вчиться розумного догляду за малятами. Завдяки яслам і дитячим майданчикам дружина робітника звільняється на кілька годин в день від роботи — дістає можливість і в домі більше порядку навести, і свою неписьменність ліквідувати, і газетку і книжку корисну почитати, і громадською роботою зайнятися.

Хіба менше любитиме мати свою дитину через те, що дитина поздоровшає, стане веселішою, розвинутішою, що їй, матері, менше доведеться проводити безсонних ночей над малюком, який невідомо чому кричить, менше відчувати своє безсилля зарадити йому? Хіба менше любитиме мати свою дитину через те, що вона півдня буде в іншому приміщенні гратися з дітьми, спати там, їсти не з її рук? Мало дасть дитині та мати, яка через це менше буде любити свою доньку або синочка.

Коли робітник приходить додому, він хоче відпочити, посидіти в тиші, перекинутися словом з близькою людиною — жінкою. Хіба розпадеться сім'я від того, що дитина поздоровшає, буде веселішою, розвинутішою, що дружина буде менше обтяжена турботами, що вони зможуть частіше і більше поговорити про те, що лежить на душі.

Робітниці і робітники, беріться влаштовувати ясла і дитячі майданчики! Комсомольці, піонери, допомагайте матерям у цій справі, ви можете допомогти тут не мало!

ЯКІ КНИЖКИ ДАВАТИ ДОШКІЛЬНЯТАМ

(ІЗ ЗАУВАЖЕНЬ З ПРИВОДУ ПЛАНУ ВИДАВНИЦТВА
«МОЛОДАЯ ГВАРДИЯ»)

Переддошкільний вік. Тут відсутні найелементарніші уявлення про предмети та їх властивості, дуже невиразне уявлення про число і час, про простір; дуже цікавлять люди, їхні елементарні дії, їхні елементарні властивості — це найцікавіше; цікавлять тварини. Коло спостережень дуже вузьке. В місті вужче, ніж на селі. Запас слів дуже обмежений. Малюнок більш зрозумілий, ніж слова, в малюнку — центр ваги в книжках для переддошкільного віку. Текст до малюнка пишеться для дорослих, тому його можна писати і дрібним шрифтом; треба враховувати запас слів дитини, зв'язувати їх у рими, в прості віршики.

У казках це відбивається. Візьмемо казку про трьох ведмедів. Там питання про величину мисок, ложок, ліжок відіграє центральну роль.

Або казка про Колобок. Слово вийшло з ужитку, в казці багато незрозумілих дитині (особливо теперішній, міській) слів, але центральна тема — рух Колобка. Коли теперішні діти переддошкільного віку повторюють частушки: «Ах ти яблучко, куди котишся», — їх цікавить головним чином не дальші слова про Радянську владу, а те, що яблуко котиться.

Письменникам для дітей переддошкільного віку треба дуже старанно вивчати особливості переддошкільного віку, обстановку, що оточує дітей (коло їх спостережень дуже вузьке, вони не вміють виділяти предмет з навколишнього, беруть його завжди в зв'язку з обстановкою, страшенно конкретно мислять), вивчати запас їх слів.

Оформлення: книжки для переддошкільнят треба наклеювати на картон (інакше зразу ж розірвуть), малюнки повинні бути великі, барвисті, але не окремих предметів — предмети завжди треба брати в навколишній обстановці; добре брати одну й ту ж обстановку в ряді картин, даючи різні дії. Наприклад, пам'ятаю одну книжку, що була у мене в ранньому дитинстві. Перша картинка зображала: «сидить туркос і курить люлечку», друга картинка зображала того ж самого туркоса, але «та ось приходять маленька дівчинка» і т. д. Це справляло дуже велике враження.

Неодмінно треба давати людей.

Мені думається, що фабули для переддошкільників повинні бути дуже прості.

Наприклад. До батька маленького хлопчика Петі приїхав знайомий з села — дядя Петро. Він — втілення сили, його поведінка — зразок для Петі. Він іде працювати на той же завод, де робить батько. Завод від цього стає цікавим для Петі.

Важливо показати, як він заходить з мішком, який мішок важкий, який Петро на вигляд — високий, кремезний, який голос, як поспішає мати ставити самовар, як він бере Петю на руки і садить на плече, а хлопчик відчуває, які у нього мускули на руках, яку повагу виявляє він до бабусі. Як радіє гостеві батько.

Це так, для прикладу. Але взагалі людей треба давати дітям: Червоноармієць, Робітник, Селянка та ін.

Дошкільники молодшого віку — 4—6 років. Тут потрібні такі ж елементарні речі. Але тут уже треба давати глибші знання про предмети і людей. Більше динаміки. Опис ігор та їх змісту. Як додержувати правил під час гри, під час спільної праці, в дитсадку. Тут уже уявлення про те, що добре, що погане і чому, треба давати глибші. Більше на дорослих людях, ніж на дітях. Завод, колгосп (для міських дітей) — справа далека, поза спостереженням дітей. Тому не слід поспішати тут розповідати відразу про незрозумілі речі. Про ігри треба більше розповідати, але про іграшки менше. Іграшки треба давати, а не розповідати про них. Треба в дошкільному віці закладати основи комуністичної моралі, розповідати про громадську роботу дошкільнят, про

взаємини між дітьми, про товаришування, про спільну працю. Про юних техніків треба розповідати пізніше.

Казки треба вибирати з великою обережністю. Не можна брати казки страхаючі, казки, що б'ють по нервах,—про чортів, відьом та ін. Треба пам'ятати, що більшість казок пройнято дрібнобуржузною психологією. Не страшно, якщо звірі розмовляють, про яких дитина знає, що вони розмовляти не вміють; хороші ті казки, які краще, глибше знайомлять з людьми, з дійсністю, але погані ті казки, які затемнюють дійсність, розвивають дрібновласницькі інтереси, рабські почуття, релігійні настрої. Андерсенові казки — для більш старшого віку.

Слід пам'ятати також, що у дошкільнят навіть старшої групи погана справа щодо абстрактних понять; Ленін «червоний» вони розуміють буквально, часто не мають ніякого уявлення про смерть і т. д. Всі поняття їм треба давати в архіконкретній формі. Треба розширяти їх кругозір, закладати основи матеріалістичного світогляду, основи комуністичної моралі, але пам'ятати, що до абстрактного мислення діти ще не здатні.

Написано в період 1926—1932 рр.

ДО ПИТАННЯ ПРО ОЦІНКУ ДИТЯЧОЇ КНИЖКИ

Комісія по дитячій книзі при науково-педагогічній секції ДВР... обговорюючи стан книжкового ринку, з'ясувала, що на книжковому ринку дуже багато мотлоху, що виходить безліч беззмістовних, безглузких, потворних книжок, що немає ніяких мірок для оцінки дитячих книг, ніяких сталих критеріїв. Тим часом попит на дитячу книжку величезний. Книжка доповнює роботу школи, продовжує її, обслуговує дітей, які не відвідують школу. Вона справляє величезний вплив на дітей. Комісія по дитячій книзі при науково-педагогічній секції ДВР виробила основні вимоги до дитячої книжки, які й були затверджені на засіданні колегії 23 грудня 1926 р. (див. нижче).

Надалі вирішено організувати при науково-педагогічній секції ДВР спеціальну комісію по попередньому перегляду дитячої книжки та видавати спільно з Гізом спеціальний бюлетень по оцінці дитячої книжки.

Паралельно з цим ведеться в Соцвиху велика зведена робота по складанню короткого рекомендаційного каталога по дитячій книжці на основі рекомендаційних каталогів Головополітосвіти, Інституту дитячого читання, Педагогічної студії та ін.

ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО ДИТЯЧОЇ КНИЖКИ

1. Від минулого ми унаслідували велику кількість літератури для дітей. Однак переважна більшість цієї спадщини для нас зовсім неприйнятна, в корені суперечить нашим завданням виховання.

Використовуючи художню літературу минулого, беручи з неї найцінніше, ми, однак, відкидаємо цілком твори, пройняті містикою, вірою в бога і чудеса, твори, які проповідують монархізм, національну ворожнечу, шовінізм, право сильних народностей пригноблювати народності слабі.

Для нас неприйнятна література, яка провідує пасивність, примирення із злом, довготерпіння, схиляння перед багатством, зовнішністю, силою. Неприйнятна книга, пройнята рабською або панською мораллю.

2. У художньому відношенні дитяча книга повинна стояти на висоті вимог, що їх ставлять до літератури загальної.

Вона не повинна бути сухою, грубо тенденційною, повинна бути цікавою для дітей, захоплювати їх, будити їхню думку, сприяти розвитку у них громадських інтересів, прагнення до життя в колективі. Дитяча книга повинна давати яскраві образи, бути для дитини джерелом радощів, допомагати їй осмислювати навколишнє життя, явища природи і взаємини між людьми.

Треба працювати над створенням дитячої літератури, пов'язуючи цю роботу з спостереженням над інтересами сучасної дитини різних суспільних верств, над її вимогами до книжки.

Поряд з цим важливо вивчати особливості народної казки, художні прийоми, які роблять цю казку близькою дитині (наприклад, простота і схематичність сюжету і характерів героїв, комулятивність, ритмічність та ін.). Необхідність використати ці прийоми при створенні нової дитячої книжки, реалістичної за змістом.

3. Чарівні казки ми вважаємо шкідливими. Вони заважають дитині розібратися в навколишньому, розвивають марновірство, впливають на її нерви, викликаючи почуття страху, живлячи нездорову фантастику, притуплюючи почуття реальності. Тваринний епос допустимий як художній прийом у книжці, призначеної для того дитячого віку, коли у дітей є вже ясні реальні уявлення про тварин.

4. У зв'язку з віковими особливостями дітей вимоги до дитячої літератури можуть бути розбиті на такі групи:

а) Книга для дошкільників 3—4 років.

За змістом вона повинна бути дуже проста, повинна допомагати дитині орієнтуватися в безпосередньо оточуючому її житті (потрібні тому різні книжки для міських і сільських малят, для малят різної місцевості).

Щодо форми, то книжки для цього віку повинні бути книжками-картинками.

Малюнки повинні бути реалістичними, простими, чіткими, без складних нагромаджень. Малюнки повинні бути барвистими. Бажано, щоб вони давали зображення людей, тварин та ін. не тільки в стані нерухомості, але і в русі.

Якщо в книжках-картинках є текст для читання цього тексту дитині, він повинен бути коротким і простим, безпосередньо пов'язаним із змістом картинки.

б) Книга для дошкільників 5—7 років.

За змістом книга повинна виходити з життєвого досвіду дитини цього віку, але в той же час розширяти цей її життєвий досвід.

У цьому віці дітей починають вже цікавити не тільки речі, але й їх взаємозв'язок. Цей зв'язок треба показувати дітям таким, яким він є насправді.

Дуже важливо використати інтерес дітей до життя і переживань інших дітей, що пробуджується в цьому віці, зацікавлюючи їх життям невеликих дитячих колективів, стимулюючи інтерес до колективної гри.

У цьому віці головну роль у книжці все ще відіграє картинка. Наявний в ній текст — якщо вона має цей текст, — призначається для читання дитині вголос. Треба врахувати, що в цьому віці мова тексту, що його читають дітям, відіграє велику роль. Це вік, коли дитина особливо легко запам'ятовує слова і вислови і вводить їх до свого лексикона. Вона не завжди усвідомлює до кінця їх смисл, але саме в цьому віці вона накопичує основний запас слів і зворотів. Саме тому в книжках для цього віку мова повинна бути особливо бездоганною. Неприпустимим є підробляння під дитячу мову, калічення мови. Мова повинна бути звичайною мовою дорослої людини, якомога простішою, але яскравою і сильною, чужою вигадливих зворотів. Переважати повинна звична форма — та, якою розмовляють між

собою люди. Не слід зловживати віршованою формою. Якщо даються вірші, вони повинні бути хорошими за формою.

в) Книга для дітей 8—12 років.

У цьому віці книжка відіграє для дітей особливо важливу роль. Звичайно, інтереси дітей 8 і 12 років надто вже різні, але спільне для всього цього віку — це інтерес до взаємин між людьми, до соціальних відносин. У центрі уваги дітей цього віку переважно стоять «люди». Діти в цьому віці ще не мають ніяких соціальних критеріїв, вони беззахисні в цьому відношенні. Ось чому особливо потрібна в книжках для цього віку ідеологічна витриманість. Звичайно, важливі не загальні міркування на соціальні теми, а конкретні, живі картини, насичені соціальним змістом. Потрібні цікава фабула, динамічна дія.

У віці 10—12 років дітей цікавлять соціальні романи, цікавить боротьба. Само собою зрозуміло, для дитини близьким і ясным повинно бути, за що точиться боротьба. Наприклад, близька і зрозуміла їй боротьба проти рабства, проти кріпосного права і т. д.

Треба враховувати, що ідеї і фабула повинні бути по можливості більш прості і доступні дитині цього віку.

г) Книга для підлітків.

Крім зазначених вище моментів, особливо важливо дати підліткам матеріал, який би дозволив їм осмислити те, що вони несвідомо сприймали у віці 10—12 років.

Особливого значення для підлітка набуває критика, оцінка суспільних явищ.

Особливості перехідного віку викликають у підлітка прагнення до самозаглиблення. Підлітка починають дедалі більше цікавити питання моралі, особи, ставлення особи до колективу і т. д. Для цього віку мають особливо важливе значення біографії різних діячів, вони дають стимул до роботи над собою, до вироблення в собі витримки, уміння вести громадську роботу. Однак треба остерігатися культу особи, давати біографії на фоні суспільного руху.

Вже дітей у віці 10—12 років, а ще більше підлітків починає цікавити боротьба людини з природою, опанування нею сил природи. Треба дати підліткам роман-

тику техніки, показати їм досягнення науки в різних галузях, показати перспективи.

Поряд з цим треба давати і виробничу книгу, вказівки «як зробити самому».

Не менш важливі й природознавчі книжки. Книжки природничі також повинні бути, з одного боку, перспективні, розширяти кругозір, з другого боку, робочі, такі, що залучають дітей до спостереження природи, до роботи над використанням її сил і багатств.

1927 р.

ДО З'ЇЗДУ РОБІТНИЦЬ І СЕЛЯНОК

10 жовтня за постановою Президії ЦВК СРСР скликається Всесоюзний з'їзд робітниць і селянок — членів сільрад, міськрад та волосних (районних) виконкомів.

Скликання цього з'їзду напередодні 10-ї річниці Жовтня має особливе значення.

Святкування цієї річниці перетворилось у всенародний облік того, що зроблено нами за ці 10 років у справі здійснення лозунгів Жовтня. Ці лозунги з незвичайною чіткістю освітлювали ті цілі, до яких прямуватиме Республіка Рад. Ці лозунги на довгі роки освітили шлях боротьби, запалили ентузіазмом маси трудящих. Минуло 10 років. Радянська республіка день у день іде по шляху здійснення їх і багато що зробила вже на цьому шляху. Нам надзвичайно важливо тверезо врахувати наші досягнення, не перебільшуючи їх, щоб ясніше стало, над чим треба ще вперто, не покладаючи рук працювати.

Наступний з'їзд робітниць і селянок повинен показати, що зроблено для того, щоб поряд з установленням принципу юридичної рівноправності між жінкою і чоловіком на ділі оберести права жінок.

Треба показати, що на ділі зроблено, щоб вирвати жінку з домашнього рабства, щоб зробити її грамотнішою, культурнішою, свідомішою; що зроблено, щоб залучити її до громадської діяльності, до управління державою; що зроблено, щоб визволити жінку-нацменку від вікового рабства.

Мабуть, ніщо так виразно не показує наші великі досягнення, як становище жінки. Але чим далі ми просуваємося вперед, тим яснішою стає недостатність зробленого.

Зростання жіночого робітничого руху, зрозуміло, найтісніше пов'язано з усім нашим зростанням і будівництвом.

Дев'ять років тому, 16—21 листопада 1918 року, відбувався перший Всеросійський з'їзд робітниць. Матеріали цього з'їзду проливають світло на пройдений шлях.

З'їзд 1918 р. був виключно з'їздом робітниць. Представництва від селянок там не було. Крім того, на цьому з'їзді не було представництва від робітниць і селянок нацменшостей.

Як скликався з'їзд? У перших числах жовтня в Москві утворено було Бюро робітниць з 15 делегаток Москви і 6— з провінції та Петрограда, обов'язком якого було нелегке завдання— за п'ять тижнів підготувати і скликати Всеросійський з'їзд робітниць. Мені розповідали, як Бюро розсилало також агітаторок по Росії «будити» провінцію. Забиралися вони і до робітниць махоркових фабрик, і в Тамбовську та Орловську губернії, де в самих антигігієнічних умовах працюють десятки тисяч жінок; заглядали в текстильні центри червоного Іваново-Вознесенська, в місто перших бунтарів— Орехово-Зуєво; пробиралися в родючі, багаті і зараз на хліб губернії півдня— Сібірську, Саратовську— аж до самого Царицина. Щоб з того, що агітаторів у дорозі підстерігала небезпека, особливо вздовж Волги, де ще тягнувся білогвардійський фронт і де банди Краснова загрожували радянському Півдню?

Тоді треба було ще агітувати за з'їзд, переконувати, тоді при фабриках і заводах не було ще й сліду організації робітниць, тоді жінки-агітатори з небезпекою для життя «пробиралися» на південь, «заглядали» в Іваново-Вознесенськ, досліджували його, наче незнану країну.

Про з'їзд робітниць і делегаток— членів сільрад, міськрад і волвиконкомів— тоді не могло бути й мови.

Тепер, у 1927 р., в міськрадах працює 21 221 жінка, в сільрадах— 146 251, у волосних (районних) органах Рад— 31 575, у волосних (районних) виконкомах— 4166.

Це наш жіночий радянський актив. Це не весь жі-

ночий актив — у нас є ще актив партійний, комсомольський, профспілковий. Близько 20 тисяч селянок працює в селянських комітетах взаємодопомоги; народними засідателями в 1926 р. по 52 губерніях обрано було 102 146 жінок. Число організованих робітниць і селянок, які беруть участь у громадській роботі (делегаток), — 620 тисяч. Усе це свідчить про те, що в наступному з'їзді візьме участь далеко не весь жіночий актив. Але з'їздові надано такого характеру, щоб врахувати саме ту сторону жіночої громадської роботи, яка становить особливість нашої радянської дійсності: участь робітниць і селянок в управлінні державою — в Радах. Цей з'їзд покаже, що заповіт Леніна — залучати до управління державою і найвідсталіші прошарки жіноцтва — не забуто. Біля 20% усіх членів міськрад, лише близько 10% усіх членів сільрад становлять жінки — вони там найбільш живий актив. Це вже досягнення, і не мале.

Перший Всеросійський з'їзд робітниць обговорював також ряд питань, пов'язаних з розкріпаченням жінки. Він поставив питання про охорону материнства і дитинства, про охорону жіночої праці, про соціальне виховання дітей за рахунок держави, про будівництво нових форм суспільного виховання, про зживання старих форм господарства. «Коллективне господарство, — говорить в резолюції з'їзду, — повинно замінити домашнє господарство і розкріпачити робітницю як господарку»¹. «Замість доморощених пічного горшка та корита повинні бути створені як у місті, так і на селі громадські кухні, громадські їдальні, центральні пральні, майстерні для лагодження одягу, артілі для чищення білизни та прибирання квартир і т. д.»².

По доповіді А. Калініної було прийнято резолюцію, в якій говорилось, що необхідно: 1) організувати для всіх єдине, рівне виховання, зосередивши його в руках соціалістичної держави; 2) починати це виховання з першого періоду дитинства і 3) запровадити рівне і трудове суспільне виховання, маючи на меті зміцнення робочої дисципліни, маючи на меті зміну понять про люди-

¹ Первый Всероссийский съезд работниц, Харьков, Всеукраинское изд.-во, 1920, стор. 12.

² Там же, стор. 17.

Н. К. Крупська серед дошкільників, які вітають окружний з'їзд з дошкільної освіти в Рязані. 1927 р.

ну та остаточне знищення егоїзму, який вносить розбрат у ряди трудящих і гальмує розвиток соціалізму, для чого Перший Всеросійський з'їзд вимагає, щоб трудове виховання запроваджувалось як основа соціалістичного ладу, без якого не можна остаточно встановити соціалістичне суспільство»¹.

Усі резолюції першого з'їзду наскрізь пройняті розумінням того, що справа розкріпачення робітниць нерозривно пов'язана з розвитком і зміцненням робітничого руху, із зміцненням Радянської влади, з загальними успіхами будівництва соціалізму.

З'їзд відбувався в 1918 р., в розпал громадянської війни та воєнного комунізму, і це позначилося на резолюції з'їзду. Тоді здавалося, що вся справа в тому, щоб добре усвідомити завдання, які стоять у галузі розкріпачення жінки, і що здійснити їх дуже легко. Тоді ще дуже невиразно усвідомлювалось положення Ілліча про те, що «головне в будівництві соціалізму — це організація».

За час, що минув з листопада 1918 р., ми багато чого навчилися. Ми навчились того, що досягти нашої мети ми можемо тільки шляхом величезної організаційної роботи, лише міцно, камінь по каменю закладаючи фундамент будови соціалізму, постійно випробовуючи міцність закладуваних каменів.

Перший з'їзд робітниць накреслив загальний план роботи. Це його велика заслуга. Тепер, на наступному з'їзді, буде враховано, що вдалося протягом цих років зробити за цим планом. У доповідях Наркомздорів'я, Наркомосу буде розказано, що зроблено в галузі охорони материнства і дитинства, що зроблено в справі суспільного виховання дітей. У доповіді про становище робітниць і селянок в СРСР до 10-ї річниці буде, певно, розказано і про соціальне страхування, і про будинки відпочинку, і про охорону праці, і про громадські їдальні та ін. Все це лише перші камені фундаменту, що закладається.

Над організацією першого з'їзду робітниць найбільше працювали тт. Інеса Арманд, Самойлова, Сталь, А. Калініна. Інеси та Самойлової вже немає в живих,

¹ Первый Всероссийский съезд работниц, Харьков, Всеукраинское изд -во, 1920, стор. 19—20.

але справа, розпочата невеликою ще порівняно тоді групою товаришів,— справа фактичного розкріпачення жінки — робітниці і селянки — не призабулася, вона росте і шириться з кожним роком.

На першому з'їзді робітниць майже не висвітлювалося ще скільки-небудь повно питання про розкріпачення жінок східних національностей. Це питання життя висунуло з усією настійністю дещо пізніше. На наступному з'їзді це питання займе належне місце.

Питома вага наступного з'їзду дуже велика, він допоможе дійти великим лозунгам Жовтня про розкріпачення трудової жінки до самих низів, до найглухіших закутків.

Побажаємо ж з'їздові успіху в його роботі.

1927 р.

«О НАШИХ ДЕТЯХ»

Багато є журналів, де говориться про те, як навчати дітей, як їх виховувати. Але ці журнали пишуться звичайно для вчителів, багато в цих журналах такого, що не кожному цікаво і зрозуміло. А таких журналів, які мали б на увазі батьків і взагалі всіх тих, хто цікавиться тим, як у школі і дома виховувати дітей, немає зовсім. Тим часом вони дуже потрібні. Нам потрібний журнал про наших дітей.

В ньому належить говорити про те, як треба рости, навчати і виховувати дітей.

Але, щоб розповісти про все це якомога зрозуміліше, треба якнайкраще знати, як живуть і розвиваються наші діти. Теперішні діти мало схожі на колишніх дітей — вони меткіші, розвинутіші, але разом з тим вони слабковітші, вразливіші, нервовіші. Журнал можна поставити, якщо батьки писатимуть про життя своїх дітей: як і скільки вони сплять, в яких умовах живуть, чи багато бувають на повітрі, як харчуються, як проводять час, граються, пустують, працюють, що бачать і чують, з чого радіють, що їх засмучує. Ці листи допоможуть нам краще узнати, про що найбільше треба писати в журналі, на які питання слід у першу чергу дати відповідь.

Писати про дітей важливо ще й тому, що це привчає уважніше придивлятися до життя дітей, уважніше спостерігати їх. Уміти спостерігати дітей важливо для кожного вихователя.

Кожна мати, кожний батько хочуть, щоб їхні діти вирости здоровими, розумними, тямущими людьми.

В журналі «О наших детях» треба писати про те, що потрібно для того, щоб діти росли здоровими і дужими, треба говорити про те, як це робити, як допомагати гуртом зміцнювати їхнє здоров'я.

Треба писати про те, що дає розвиток дитині, про те, як вона розвивається за допомогою гри, які саме ігри потрібні їй, як дитина розвивається, читаючи, слухаючи оповідання, спостерігаючи життя і природу. Треба писати про те, як дати їй все потрібне для розвитку.

Треба писати про дитячу працю, про корисну і шкідливу для дітей працю, про охорону дитячої праці, про те, як дорослі можуть і повинні допомагати дітям навчатися праці.

Слід писати про те, як навчити дітей дружно гратися, працювати, вчитися, як треба допомагати дітям організовуватись.

Після всього цього ясніше стане, як треба дітей виховувати в школі і чим можна допомогти школі в цій справі.

Треба обговорити питання про організацію піонерів, про допомогу з боку комсомолу, партосередку, вчителів, делегаток, добровільних товариств і т. д.

Разом з робітниками треба обговорювати основні питання виховання в сім'ї та школі.

Журнал повинен допомогти робіт[ницям] і робітникам ближче стати до школи і допомогти школі краще налагодити свою роботу.

Напередодні того, як Ілліча було поранено в 1918 р., він виступав на з'їзді по народній освіті. Закінчив він свою промову такими словами:

«Необхідно докласти всіх сил, енергії та знань, щоб якомога швидше звести будову нашої майбутньої трудової школи, яка лише одна зуміє захистити нас у майбутньому від всіляких світових зіткнень і боень, подібних до тієї, що триває вже п'ятий рік»¹. Ілліч вважав, що цю нову школу, яка виховуватиме молоде покоління

¹ Цитується Н. К. Крупською за текстом звіту в газ. «Правда» № 184 від 30 серпня 1918 р.— *Ред.*

в душі соціалізму, можна побудувати лише разом із звільненим від кайданів капіталістичного рабства народом. Він говорив про це в тій же промові.

Ми дуже мало ще зробили для будівництва нової школи, для залучення до роботи над нею робітничих мас, але рук не опускаємо.

Журнал буде кроком на цьому шляху.

1928 р.

ПРО ПОБУТ РОБІТНИЦЬ

Робочий день тепер скорочується; багато фабрик переходить уже на семигодинний робочий день. Більше стане часу у робітника і робітниці. І мимоволі постає питання про побут. Багато що в побуті ще йде по-старому, і, якщо ми цього старого не збудемося, мало сенсу буде від того, що побільшає вільного часу.

Робітниця обтяжена домашньою роботою. Ця домашня робота заважає їй читати, вчитися. Вона не має часу. Ця робота заважає їй цікавитися громадською роботою — ніколи. Треба було б про багато що поговорити з чоловіком, поділитися з ним своїми думками — все ніколи. Робота на фабриці розмірена за годинами. Загудів гудок — роботі кінець. А домашній роботі кінця немає.

Як змінити справу? Треба, щоб для малят були ясла, дитячі садки. Треба, щоб були громадські їдальні, щоб були майстерні лагодження. Треба, щоб плаття, одяг можна було купувати готовими, щоб були громадські пральні.

Якщо ми подивимось на більш передові в промисловому відношенні країни, то побачимо, що там багато такого, що розкріпачує жінку. В Лондоні нікому не спаде на думку вдома прати білизну. За білизною приїдуть, дешево, швидко виперуть і через кілька днів повернуть назад.

У Парижі найбідніша робітниця нічого не шие собі вдома — ні одяг, ні білизну для себе, для дітей, для

чоловіка. Все можна купити в магазині дешево, за міркою, до свого смаку. У першому-ліпшому місті Швейцарії в ідальні харчуються цілі сім'ї; обід в ідальні не дорожчий від домашнього. Та, якщо хазяйка навіть готує дома, їй набагато менше клопоту, ніж у нас: і молоко, і м'ясо, і овочі їй принесуть додому; в першій-ліпшій крамниці вона знайде дешеві, смачно і добре приготовлені консерви, часто можна купити вже зварені овочі; безліч різних пристроїв, які заощаджують час. Дома у хазяйки — готова плита, різні машинки для очищення овочів, для прибирання.

У нас ще досить погано з раціоналізацією побуту. Тут треба натискати на Нархарч, на Ради, на трести. Та коли вже в буржуазних країнах можна досягти багато чого, тим більше можна у нас. Але старе ще тяжить над нами, і самі робітники і робітниці не натискають тут належним чином на відповідні органи. А треба всерйоз добиватися розкріпачення робітниці.

Поки що треба, щоб у побуті не все звалювали на робітницю, щоб усі члени сім'ї — і чоловік, і сини — всі несли рівну частку турбот. Дещо робиться. У деяких школах хлопчики поряд з дівчатками і латку покладуть, і суп зготують, і підлогу поміють. Та це рідко де буває. Треба, щоб піонери вносили тут нове в побут, треба, щоб комсомолец паленів від сорому, що мати або сестричка працюють на нього, а він і за холодну воду не візьметься. Треба, щоб кожний свідомий робітник дивився на сім'ю як на дружну комуну.

Нове вже починає пробиватися в побут; тепер уже бачиш, як дорослий робітник веде гуляти малят, як чоловік допомагає дружині по господарству; але все це тільки початок, тут тільки перші кроки роблять.

Друге питання побуту — це залучення робітниці до громадської роботи. Тут є теж багато старого. Чоловіки частенько не дуже-то доброзичливо дивляться на громадську роботу своїх дружин. Про це багато чого розповідали робітниці на недавньому з'їзді робітниць і селянок.

— Мені чоловік сказав, — розповідає одна, — поїдеш на з'їзд — то там і залишайся, я тебе в хату не пушу. Не знаю вже, що й буде.

Але в цій справі лід уже рушив: не тільки робітниця стає громадським працівником, але й селянка. Самий уклад заводської роботи приводить робітницю на шлях громадської роботи. Громадська робота вносить нове в сімейні відносини. Дружина дивиться на чоловіка не тільки як на любиму людину, але як на товариша; і чоловік починає на дружину дивитися інакше, вже не як на свою рабу, на предмет насолоди, а теж як на товариша. Це вносить нове в їхні відносини, вносить взаємну повагу, допомагає легше розв'язувати цілий ряд непорозумінь. Діти теж починають дивитися на матір не тільки як на матір, але як на члена організації. Писала мені одна комсомолка-вожата з далекого Сибіру, зі ст. Барабінськ:

«Коли був окружний з'їзд робітниць і селянок і були вибори на всесоюзний з'їзд, обрали тоді мою матінку. Вона поїхала туди і була на цьому з'їзді в Москві. Повернувшись назад, вона розповіла нам про все дома, тобто в своїй сім'ї. Всі ми зацікавились цією розповіддю, а особливо — мої братики молодшого віку, 10—14 років. Я тоді й подумала: «Напевно, і мої піонери будуть дуже задоволені і раді, якщо їм розказати все це». І стала питати про це деяких своїх піонерів; вони навіть почали прохати мене, щоб я запросила цю делегатку, тобто мою матінку. Пішла я до жінвідділу і поговорила з завідуючою жінвідділом. Там мені сказали, що пошлють її порозмовляти з піонерами, поділитися враженнями про московський з'їзд. І ось на одне з піонерських занять ми запросили її, і вона розповіла нам про Москву і про з'їзд. Діти дуже зацікавились».

Цей лист наочно показує, як росте новий побут. Для цієї комсомолки мати вже не просто мати, а делегатка, член організації, і вона не прямо домовляється з матір'ю, а йде до жінвідділу і прохає завідуючу послати матір на збори. Поміж матір'ю і дочкою складаються зовсім нові взаємини, які й захищають їх від сварки, прикрих дрібниць, неповаги одна до одної. Тут нове, світле — те, що виростає в нашій Республіці Рад.

Робітниця — громадський працівник перестає бути такою самотньою, якою вона була раніше. Вона відчуває, що робить потрібну справу, дбає про загальну справу, і це накладає знов-таки особливий відбиток на її

думки і вчинки. Вона вже не шукає захисту у бога, не нарікає на обра́зи. Саме життя вже показує, що це так.

Це заповіт Ілліча — зробити життя світлим. Ілліч усім нам дорогий. Дорогий і робітниці.

Чим далі, тим повніше запроваджуватиметься в життя новий побут. Через громадськість старе буде зжите, а розвиток великої промисловості та кооперації допоможе до кінця розкріпачити робітницю, зняти з неї тягар домашніх турбот.

1928 р.

МАСИ ПРОБУДЖУЮТЬСЯ — СПРАВА СОЦІАЛІЗМУ НЕПЕРЕМОЖНА

Навряд чи потрібно ще раз, знов і знову, на сторінках Центрального органу партії говорити про величезне значення Міжнародного жіночого дня. Про це всі знають. Навряд чи потрібно говорити про наші досягнення в справі розкріпачення трудящої жінки. На з'їзді робітниць і селянок до дня 10-ї річниці Жовтня це питання було достатньою мірою висвітлене.

Я хотіла б поговорити сьогодні про інше.

Кожний комуніст бореться за те, щоб створити такі умови, за яких маса пробудилася б до свідомого життя, пробудилася б до самого дна. Століттями маса жила в умовах,

где поколення людей
живут и гибнут без следа
и без урока для детей!

де батько не знав, що заповідати синам, де син так само безвісно проходив свій життєвий шлях, як і батько, і наче прибережним піском засипалося їхнє життя.

Отак століттями жила у нас за царизму маса.

Але чи тільки у нас жила так маса? Може інакше живе маса в капіталістичних країнах? Зовні — інакше. Чистіше живе, краще одягається, ходить у неділю на прогулянку, але по суті справи і там, як і у нас за царизму, маси «живут и гибнут без следа и без урока для детей».

Страйки, повстання, революції говорять про те, що маси по-старому жити не хочуть. Усе це вже «уроки для

дітей». Але, якщо вони виявляються лише в політичній та економічній боротьбі, не захоплюючи побуту, не революціонізуючи всієї ідеології, всього життєвого укладу, ці уроки часто зовсім несподівано відбиваються у дітей.

Я нещодавно читала одне оповідання Джона Ріда — «Дочка революції» (буде вміщене в посмертному збірнику творів Джона Ріда, що його має видати «Московський робочий»). Там зображується проститутка — внучка паризького комунара, розстріляного разом з іншими комунарками, розповідається про її батька, робітника, учасника страйку в Крезю, про вічні злидні в сім'ї цього робітника, про релігійну матір цієї дівчини і наскрізь буржуазні погляди її батька на жінку; розповідається, як ця дівчина під впливом того, що чула вона від батька, зненавиділа долю робітниці, долю дружини робітника, заклопотаного завжди турботами, і, щоб звільнитися від цієї долі, вона обрала іншу, набагато гіршу — долю проститутки. Джон Рід у цьому оповіданні ставить питання про те, яким слабим «уроком для дітей» є революційна боротьба батьків, якщо вона не пов'язана із зміною побуту, поглядів.

Революційна боротьба є тим ефект[ив]нішою, результати її тим значнішими, чим глибше змінює вона основи побуту, взаємини між людьми, чим глибше підриває старі основи. Сила радянського ладу в тому, що він перебудовує весь старий побут у такій мірі, в якій не робив цього ще жодний суспільний уклад. Звичайно, потрібні роки і роки, щоб ці зміни захопили самі низи. Я не раз уже розповідала про те, як одного дня зустріли на вулиці Володимира Ілліча східні жінки, що приїхали на міжнародну конференцію, оточили його, почали щось говорити йому на своїй мові, з хвилюванням, крізь сльози обнімати його і як потім, зворушений цим, Володимир Ілліч сказав мені, коли ми йшли з ним вздовж Кремлівської стіни: «Це вже самі низи підіймаються, тепер справа соціалізму непереможна!» І дедалі глибше повинен був іти, на думку Ілліча, процес протягування соціалізму в повсякденне життя. Маси пробуджуються не таким швидким темпом, як нам часто хочеться. Верхні прошарки мас розвивають уже більшу активність, але ще дуже широкі прошарки захоплені революцією лише частково, лише одним боком. Важко повірити, але

незабаром після жовтневих свят прийшов лист із Тамбовської губернії, в якому висловлено обиду, що всі села святкували ото 10-річчя Жовтня, а їхнє село навіть і не чуло, що то за Жовтень такий, випадково про святкування дізналось, а вони попразникували б, тому що визвіл від влади поміщиків кожен селянин радий по святкувати... Не знали, що то за Жовтень такий!.. Важко повірити, але факт. А от лист з Орловської губернії.

«Лист громадянки села Звегінцевої, Баєвської волості, Орловського повіту, Анни Єфремівни Бірюкової.

Скільки я читала в газетах, що по інших селах влаштовано і школи, і садки, і ясла, а в нашому селі все мертво до цього часу, існує покривджене і нещасне життя для сільської жінки, і, сердешна, вона все живе, як жили раніше наші предки: породить дитинчат з десятиок або більше, на щастя, скільки залишиться в живих, трое або п'ятеро, або ні одного. Таке вже покривджене життя в колишній Сосковській волості. 18 тисяч населення, а лікаря немає. Тільки себе тим і втішаємо, бабськими умовляннями: «Не плач, матінко, бог тебе любить». У нашому селі Звегінцевій дві громади, є 800 душ, але школи немає і не думають навіть про неї. Є верстов за п'ять у сусідніх селах, та хіба ж у зимові холоди під силу дітям ходити до школи; тільки зграями по вулиці вчаться всякого хуліганства, але немає почину, як його розпочати, не під силу громадянам, а багато які кажуть: ми прожили невченими, і наші діти проживуть.

Прохала б я Радянську народну владу — і вітаю її за все ставлення до трудящих, — щоб підсобити для школи селу Звегінцевій, Баєвської волості, Орловського повіту. Є один район, а двісті дітей невченими вештаються. Хай живе Радянська республіка!»

Прикро читати такі листи на одинадцятому році революції, але замовчувати такі листи не можна. Не можна за незчисленими мітингами на тему про культурну революцію забувати покривджену, сувору дійсність. Треба напружено працювати, щоб і сліду її не лишилось. Треба насамперед допомогти селу Звегінцевій. Я не знаю, чи зможе виділити Орловська губернія з свого бюджету необхідні гроші на будівництво школи. Орловська губернія входить до складу Центрально-Чор-

ноземної області, де величезне аграрне перенаселення, де школи I ступеня обслуговують лише половину дитячого населення певного віку, де бюджети напружені до краю, але селу Звєгінцевій необхідно допомогти. Повинні знайти шефи, треба допомогти позачергово з центру. Анна Бірюкова пише — нема з чого *почати*.

Лист дуже важкий, але написала його цілком свідомо, хоч і малописьменна людина, яка багато пережила, передумала, свідомо вітає Радянську владу. Ця людина вже не безслідно зійде з світу, це — людина, яка знає, що треба заповідати синам і дочкам. І те, що Анни стають дедалі вимогливішими, не миряться з старими порядками, — це запорука того, що старе покривджене життя, якою б суворою не була ще сучасна дійсність, буде зжите до кінця. Частина широких мас уже піднялася до нового життя, частина жадібно прагне до нього, частина почне прагнути ще завтра тільки, але процес переродження маси йде чимдуж. І в буржуазних країнах перехід до соціалізму буде супроводжуватися переродженням маси. В капіталістичних країнах немає, мабуть, тих злиднів, яких ще багато у нас, немає неписьменності, але маси там під значно сильнішим ідейним впливом буржуазії, ніж у нас. Буржуазія передових у промисловому відношенні країн діє значно тоншими методами, ніж наша колишня буржуазія. Школа, преса, радіо, церква — все поставлено на службу одурманювання мас. І потрібні будуть роки, щоб з-під цього туману визволитися. Коли трудяща жінка з самих низів пробудиться до свідомого життя в капіталістичних країнах, вона, мабуть, говоритиме про інше, але буде говорити так само суворо і твердо, як Анна Бірюкова. І яке море людського горя розкриється тоді перед нами!

Швидше позбутися старого — темноти, злиднів, закабалення трудящої жінки, позбутися невтомною спільною боротьбою і свідомою роботою багатомільйонних мас: до цього не може не прагнути кожний комуніст, кожний громадянин Радянської республіки, який пробудився до свідомого життя.

ПИТАННЯ, ШО СТОЯТЬ ПЕРЕД IV З'ЇЗДОМ ДОШКІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

1 грудня (1928 р.— *Ред.*) відкривається IV з'їзд по дошкільному вихованню.

Через одинадцять років після Жовтневої революції немає вже потреби переконувати робітниць і селянок у корисності дитсадків і майданчиків. Роль дошкільних закладів у справі розкріпачення жінок відома кожному. Зараз найголовніше — вкрити країну мережею дошкільних закладів. За даними ЦСУ, на 1 грудня 1926 року нараховувалося садків та очагів (так званих стаціонарних закладів) 1014 з числом дітей, які виховувались в них, 52 301, а всього дітей дошкільного віку (4, 5, 6 і 7 років) на ту ж дату було 6 990 207, тобто з 1 000 дітей цього віку обслуговувалось менше [9] малят. Рік по тому, в 1926/27 навчальному році, обслуговувалось 60 085, але, за даними ЦСУ, і загальна кількість дітей цього віку повинна [була] зрости (на 264 144 чоловіка); та якщо ми для спрощення відкинемо навіть зазначену цифру, то вийде 9 чоловік на тисячу. Якщо справа піде й далі таким разючим темпом, то ми будемо обслуговувати всіх малят дошкільними закладами лише через 990 років! Інакше кажучи: над справою дошкільного виховання в нашій країні, яка буде соціалізм, треба поставити хрест, кинути метушню навколо цієї справи, ніяких дошкільних з'їздів не влаштовувати.

Треба надати роботі зовсім іншого розмаху.

Цифри ЦСУ свідчать ще про інше — що в 1926/27 навчальному році з загальної кількості закладів у містах було 1009 закладів з охопленням 52 320 дітей, а в сільських місцевостях лише 136 закладів з охопленням

4433 дітей, тобто в місті стаціонарних (постійно діючих) дошкільних закладів майже в 12 раз більше, а коли взяти до уваги, що в місті дітей дошкільного віку на 1 грудня 1926 р. було 972 081, а на селі понад 6 мільйонів, то місто у нас виявляється обслуженим постійно діючими дошкільними закладами в 70 раз краще, ніж село. Боротьба за соціалізм, проте, передбачає зрівняння в культурному відношенні міста і села, підтягування культури села до культури міста.

Звичайно, якщо ми візьмемо літні майданчики, то тут співвідношення буде інше і село тут в однаковій мірі обслуговується, як і місто, якщо не більшою мірою.

Та все це — капля в морі.

Я аж ніяк не хочу сказати, що дошкільний відділ працює погано або не враховує всіх зусиль, щоб просунути цю справу,— це галузь, яка почала розвиватися тільки з часу революції, яка виробила чудові методи роботи з дітьми, з дорослим населенням; робота дошкільного відділу здобула загальне справедливе визнання.

Але, щоб надати справі необхідного розмаху, треба діяти методами культпоходу. Треба пробудити в цьому напрямі ініціативу населення, організувати його самодіяльність.

Я гадаю, на з'їзді треба буде утворити спеціальну комісію, що виробить звернення до ВЦВК і його сесії, в якому скаже, чому секції міських і сільських Рад повинні дуже близько підійти до цієї справи і зорганізувати навколо себе всю радянську громадськість. Треба буде продумати і скласти проекти наказів виборців депутатів, яких вони обиратимуть.

Комісія повинна буде виробити спеціальне звернення до VIII з'їзду профспілок і до окремих профспілок. Без наближення дошкільних закладів до побуту та умов праці робітниці і батрачки дитсадки не охоплять маси дітей робітників.

Треба звернутися до колгоспів і комун, які дедалі більше ставатимуть для населення живим показом і в господарстві, і в побуті.

Треба... а проте, комісія сама краще продумає, що вона повинна зробити, які проекти планів роботи для комун, для житлових товариств, для добровільних товариств, для секцій Рад їй треба розробити.

Я хотіла б спинитися на одному надзвичайно важливому питанні, яке має відношення до партнаради в справі народної освіти, що відбудеться в лютому¹.

Хоч ми дуже старанно здійснюємо принцип класового відбору при прийомі в школу, намагаючись забезпечити в першу чергу місця дітям батраків, бідняків і робітників, але ми повинні сказати, що не в цьому тільки справа.

У місті школа I ступеня обслуговує дітей майже на 100%. Але що ми бачимо? Ми бачимо, що в школу діти службовців, непманів та інших приходять звичайно вже письменними, а діти робітників і діти міської бідноти — неписьменними. Діти службовців і непманів уміють користуватись і олівцем, і папером, і малюнки розглядати, і слухати читання вголос; діти ж робітників, особливо робітників, нижче оплачуваних, і робітників тих професій, де широко застосовується жіноча праця, нічого цього не вміють і відразу ж потрапляють до розряду невстигаючих. Нерідко доводиться чути від робітниць і робітників: «Наші діти у ваших учителів дурнями робляться». На вчителів натискає відділ народної освіти: «натискати на успішність»; діти, які відстають, нервують учителів, затримують успіхи класу, дисципліна починає падати, успішність класу гальмується, встигаючі діти нудьгують, а ті, що відстають, озлобляються. В результаті грамотність багато терпить, і в той же час маємо 15% другорічників, що коштує державі 38 мільйонів карбованців.

Другорічництво і відсів дітей найбільшій частині населення в місті свідчать про неприпустиме, кричуще класове розшарування дітей з першого ж року відвідування школи. Що тут робити? Заборонити дітям службовців і непманів навчатися грамоти до школи? Нікому не може впасти в голову така дика думка. Правильний шлях — використати 38 мільйонів плюс ряд додаткових коштів на дошкільну підготовку дітей робітників і міської бідноти. *Діти робітників від 6 до 8 років повинні бути геть усі охоплені дитячими садками, необхідно в робітничих районах створювати для семиліток так звані нульові групи, де діти набували б тих знань, яких діти службовців і непманів набувають дома. Тоді зникне класове*

¹ II партійна нарада в справі народної освіти відбулася в квітні 1930 р.— *Ред.*

розшарування в школі, тоді робота всієї школи стане більш успішною.

На селі розшарування в самій школі є не таким великим. Загальний низький культурний рівень села сприяє тому, що між сільськими дітьми в класі немає такого класового розшарування, як у місті.

Та на селі інша біда. Крім другорічництва, що зростає на ґрунті численних пропусків через відсутність одягу і взуття, зайнятість дітей домашніми роботами (процент другорічництва майже такий самий, як у місті), спостерігається надзвичайно великий відсів учнів, починаючи з другого року. Наводимо відповідну таблицю:

По РРФСР на 1 грудня 1926 р.

I група	1 825 813 учнів
II »	1 373 280 »
III »	920 640 »
IV »	449 842 »

Оскільки діти на селі бувають дуже переобтяжені домашніми роботами, то важливо, щоб ефективність роботи перших груп була якомога вищою. Чим молодшою є сільська дитина, тим вона вільніша. Дитячий садок для дітей 6—8 років або нульові групи значно підвищили б успішність занять у молодших групах. Вони підвищили б рівень знань і успішність дітей бідноти, особливо завантажених роботою. Крім того, дітям часто доводиться досить далеко ходити до школи; треба, щоб нульові групи або дитсадки для старших дошкільників були недалеко від житла.

Зараз сільська чотирирічка дає меншу підготовку, ніж міська. Той, хто закінчив сільську чотирирічку, ледве може вступити до V групи. У нас школа єдина, і не можна, щоб сільська школа заводила в тупик. Зарадити справі тут можуть знов-таки нульові групи.

Питання про нульові групи (або дитсадки для старших дошкільників) має дуже велике значення з класової точки зору. Йому IV з'їзд по дошкільній освіті повинен також приділити не мало уваги.

1928 р.

ВИСТУП НА IV З'ІЗДІ ПО ДОШКІЛЬНОМУ ВИХОВАННЮ

Зараз ми переживаємо такий момент, коли в масах визріло усвідомлення необхідності розширення всієї справи народної освіти. З ініціативи комсомолу цієї осені, як ви знаєте, було організовано так званий культпохід. Він ще продовжує розгортатися, але, враховуючи досвід цього культпоходу, ми повинні відзначити таке: ми повинні відзначити, що тепер у робітничому класі і в селянстві наросла величезна потреба взяти активну участь у справі народної освіти. Ми бачимо, що цей культпохід почався в різних місцях, почався не досить організовано. Дуже багато що тут залежить від ініціативи окремих організацій, але ми все-таки бачимо, як у міру налагодження цієї справи дедалі ширше розгорталася місцева ініціатива і як під скло були поставлені всі недоліки нашої організації справи народної освіти. Стало ясно, що для того щоб надати цій справі значно більшого розмаху, необхідно залучити до неї самі маси, необхідно справу народної освіти тісніше пов'язати з усіма іншими сторонами. Є у нас і на селі і в місті зовсім незалучені окремі верстви населення, є такі закутки, де жінка ще неписьменна, де весь побут організовано по-старому, де все життя іде ще по-старому. Зараз настав такий момент, коли далі такого становища терпіти не можна і коли таке становище затримує культурний розвиток усіх мас в цілому. Ми повинні всі сторони роботи пов'язати між собою. Ми бачимо, що там, де саме населення взялося до цієї роботи,— там ця робота від-

разу набула великого розмаху, і не стільки це видно з газет, скільки з розповідей самих робітників і селян. Наприклад, мені довелося зустрітися з товаришем Надеждинського заводу, і він розповів мені, що в цьому році організувався цілий ряд шкіл по ліквідації неписьменності і що пропуски занять учнями становлять менше одного процента. Це показує, з яким напруженням, з якою серйозністю підходить маса до цього питання. Ото зараз відбувається з'їзд робсількорів. Я згадала там про одну волость Тамбовської губернії, де розгорнулася велика робота. Під час перерви підходить до мене один селянин і говорить, що він знає цю роботу, вона справді хороша, і у себе в селі вони організували лікпункт, навчається у них 80 чоловік, заняття ідуть без пропусків, робота добре ладиться. Ми не маємо ще досить повних даних, але відчувається зараз, що у всій країні в цьому відношенні сталося певне зрушення і що цю справу треба пов'язати ще міцніше, ніж вона була пов'язана до цього часу, з усією культроботою, з усією роботою по поліпшенню побутових умов та поліпшенню умов праці широких мас.

Треба сказати, що справа дошкільного виховання почала розгортатися в широкому масштабі тільки після революції і пішла по правильному шляху.

Саме наші дошкільниці можуть пишатися тим, що вони вміють свою роботу пов'язати з роботою населення. Настанова в галузі дошкільної освіти правильна, тільки треба ширше розгорнути цю роботу. Та, природно, якщо ми підемо лише звичайним шляхом, тим темпом, яким ідемо зараз, то справа дошкільного виховання розвиватиметься надто повільно і не захопить ті верстви, які повинна захопити; тому зараз найпекучішим завданням є надання всій справі особливо широкого розмаху в розумінні методичному. Ми знаємо, що в справі дошкільної освіти є серйозні завоювання, дуже вдумлива і велика робота виконана в цій галузі. Але зараз треба напружити всі зусилля, щоб поставити якомога ширше пропаганду цієї справи і знайти ті шляхи, за допомогою яких справа дошкільної освіти могла б набрати того розмаху, якого вона і повинна набрати. Є такі верстви трудящих, які надзвичайно зацікавлені в цьому,— робітниці, селянки, яких звичайно в домашньому житті саме дошкільний вік

особливо зв'язує. Вони зацікавлені в тому, щоб прилучитися до цієї роботи. Тут намічається звернення до з'їзду сільгоспробітників, намічається звернення і до VIII з'їзду профспілок. Мені здається, що це буде найвирніший шлях, що треба всій цій справі надати значно ширшого розмаху, знайти шляхи, як цю справу якомога ширше розгорнути. Методично пророблено досить багато, і можна сказати з гордістю і з певністю, що в цьому відношенні зроблено великий крок вперед. Але щодо розмаху справа розгортається вкрай незадовільно. Тому, звичайно, не протиставляючи, скажімо, справу дошкільної освіти справі ліквідації неписьменності, необхідно йти тим же шляхом, по якому розвивалася робота під час культпоходу,— шляхом залучення найбільш відсталих мас до цієї роботи і шляхом пов'язання дошкільної справи з різними іншими сторонами культурного і побутового будівництва. Це, мені здається, одне з питань, якому з'їзд повинен приділити особливо велику увагу.

Друге питання, яке скрізь, по всіх лініях набуває першорядного значення,— це необхідність звернути увагу на більш відсталі прошарки, на більш занедбані до цього часу прошарки. Це питання стоїть не лише перед з'їздом дошкільників, але воно стоїть і перед будь-яким шкільним з'їздом. Тому з'їзд, що відбувається, набуває особливо великого значення, бо він саме впливається в те річище, яке так розширяється і розширення якого вимагають самі робітничі і селянські маси.

Тому, товариші, дозвольте побажати з'їздові якомога більшого успіху в його роботі, побажати того, щоб цей з'їзд поклав початок розгортанню в ще ширшому масштабі справи дошкільної освіти, ніж мали ми до цього часу.

ШЛЯХИ РОЗКРІПАЧЕННЯ ЖІНКИ СХОДУ

(ПРОМОВА НА ВСЕСОЮЗНІЙ НАРАДІ ЖІНОК СХОДУ)

Товариші, дозвольте почати з палкого привітання, а потім я хотіла б висловити кілька міркувань, бо не знаю, наскільки повно вони тут обговорювались. Я знаю роботу нашої наради з тих документів, які наведені у нас в пресі, а також знайома з тими питаннями, що обговорювались на Комісії по поліпшенню побуту та економічного становища жінок.

Я боюсь, що ми на багато питань звертаємо недостатню увагу. У нас, на мою думку, досить багато робиться для того, щоб висвітлити питання про розкріпачення жінок самій жінці. Але боюсь, що у нас недостатньо висвітлюють це питання в загальній пресі. Я кажу тут не про сторінки «Правди» або «Известий», а про сторінки тих газет, які виходять на місцях. Коли у нас в РРФСР почалася робота, то ми в загальній пресі відводили спеціальну сторінку, маючи на увазі, що треба агітувати не тільки серед жінок, але ще в більшій мірі треба агітувати серед чоловічої частини населення. Тому якщо ми візьмемо 1918 р., то побачимо, що майже в кожній газеті до цього питання приверталася загальна увага. Я не знаю, чи все зроблено в цьому відношенні у вас, в національних республіках. Може, т. Нюріна в заключному слові скаже про це. Потрібно якомога ширше поставити цю пропаганду.

Чи використовуєте ви насмішку в цілях вашої роботи, говорячи про взаємини чоловіка і жінки на Сході, чи досить беруться під обстріл у розумінні висміювання ці

старі взаємини? Адже іноді значно сильніше, ніж велика агітаційна стаття, діє карикатура, коротенька насмішкувата замітка. Тому, мені здається, треба було б уважно стежити за загальною пресою, щоб там питання побуту висвітлювались у достатній мірі.

У нас відбувається з'їзд робсількорів. Я запитувала робсількорів східних республік, як вони на сторінках преси висвітлюють питання про взаємини між чоловіком і жінкою, але не дістала загальної відповіді. А тим часом мені це здається дуже важливим.

Далі питання художньої агітації. Товариш із Казані якимось розповідав, що у них релігійним законом заборонено ходити в театр (за мусульманським законом), але видовища захоплюють, і мусульманин іде туди, та ще й жінку веде. Після того вони опиняються в такому становищі, що їм доводиться залишати релігійну організацію, бо вона забороняє їм ходити в театр, а вони ходять, чоловік і жінка сидять разом і дивляться, бо їх захоплює та п'єса, яку вони бачать, вони вже не думають в цей час про релігійну заборону. Цей приклад особливо підкреслює все значення художньої агітації.

Я не знаю, чи є у нас кінофільми в достатній кількості в питанні про розкріпачення жінки. Думаю, що такі кінофільми є. Та чи досить вони захоплюють, чи досить вони сильні і яскраві.

Дальше питання про інсценіровки. Звичайно, важливо ставити великі п'єси, які б всебічно розкривали взаємини між чоловіками і жінками. Але, може, треба було б мати і невеликі п'єси, які можуть зіграти два-три чоловіка і які мали б велике агітаційне значення.

Може, ви чули, що тепер організувалось державне акціонерне товариство туристів, що влітку це товариство організовує великі екскурсії в далекі поїздки, зокрема на Схід. Як же вони проходили в цьому році? Звичайно їдуть, дивляться — і все. А добре було б організувати справу так, щоб група молоді, яка їде на Схід, не тільки б дивилась, — нехай вона дасть виставу, нехай вона проведе деяку агітацію.

У нас в Нижегородській губернії є два повіти, в яких чимало татарок і де мусульманська релігія досить сильна. Та ось мулли зметикували, що їм не вигідно, щоб мусульманка не ходила до мечеті, і тому мулли Ниже-

городської губернії проголосили: якщо Радянська влада зрівняла чоловіка і жінку, то давайте відчинемо двері мечеті і для жінок, а то вони в жінвідділ підуть. Ото треба було б узяти мусульманку з Нижегородської губернії та й пустити в далеку екскурсію, кудись на Північний Кавказ, щоб вона розповіла про те, як у них мусульманська релігія пристосовується до сучасності, як мулли здають основні позиції в цьому відношенні.

Ось що потрібно в розумінні агітації. Мені здається, що агітація не тільки до 8 Березня повинна бути приурочена, агітація повинна бути постійною. Крім того, вона повинна бути спрямована не тільки на жіночі кадри, але ще більшою мірою, ще сильніше агітація повинна бути спрямована на чоловіче населення. Я вважаю за потрібне, щоб у радпартшколах, у звичайних школах, на відповідних курсах суспільствознавства був розділ, в якому б висвітлювалось питання розкріпачення жінки, питання про шляхи, які ведуть до розкріпачення, про необхідність для кожного свідомого працівника, для кожного свідомого громадянина боротися за розкріпачення жінки. Мені здається, що *потрібно серйозно обдумати всю пропаганду, всю агітацію, як її ставити не тільки серед жінок, але й серед усього населення.*

Тепер я хотіла б спинитися на одному важливому питанні. У номері шостому «Коммунистки» порушено було питання про організацію різних товариств для боротьби з калимом, за зняття чадри і т. д. Мені здається, що ми не повинні обстоювати такі товариства. І ось з яких причин: адже ми не можемо до питання про розкріпачення жінки підходити, як до якогось суто юридичного питання. Ми повинні підходити до цього питання з класової точки зору. Нам *треба організувати актив з бідноти.* В Узбекистані, наприклад, агітація проти багатоженства так і провадиться, наскільки я знаю. Багатоженство — це замаскована експлуатація. Тому дуже важливо викривати економічні корені багатоженства. Адже тут не тільки питання про те, що жінка є предмет насолоди, що чоловічина хоче поглибити цю насолоду; для першого-ліпшого бідняка, для першого-ліпшого середняка питання не в цьому, а в тому, що жінка є тією робочою силою, яку можна до відказу визискувати, визискувати так, як не можна визискувати найману батрачку

або батрака. Якщо ми візьмемо нашу селянську сім'ю, то побачимо, що там визискує не тільки куркуль, але часто визискує і кустар, і середняк, який доводиться старшим родичем. Я знаю з шкільної справи, коли підлітки хлопчики, підлітки дівчатка дуже часто скаржились, що в сім'ї дядька, в сім'ї тітки або старшого брата вони потрапляють у такі умови, в таку безмежну експлуатацію, в яку не міг би потрапити жоден батрак, жодна батрачка. Для батрака існує якась охорона праці, а для членів сім'ї ніякої охорони праці немає. Тому часто можна спостерігати, що середняк своїх бідних родичів визискує до відказу. Родинні зв'язки часто є тією перегородкою, яка перешкоджає правильній постановці охорони праці. Я гадаю, що питання про багатоженство, питання чадри і паранджі також тісно пов'язані з питанням безмежної експлуатації жінки, яку особливо зручно здійснювати при умові повного знеособлення жінки.

Радянська влада бореться проти всякої експлуатації, в якій би формі вона не виявлялась. І, звичайно, ми повинні боротися до кінця проти експлуатації жінки, хоч би ця експлуатація і виявлялась у прихованих і в дещо незвичних для нас формах. У цій боротьбі надзвичайно важливо створити актив, класово зацікавлений в даній боротьбі. Бідняк має менше дружин, аніж заможний, бо утримувати багато дружин він не в силі, він неспроможний купити найману рабіню. Тому бідняк не так буде обстоювати рабство жінки, як обстоює заможний. Тому мені здається, що, спираючись на бідноту, спираючись на батрацтво, можна створити кадри не тільки з жінок, але і з чоловіків, які активно боротимуться за розкріпачення жінки. Класового характеру цієї боротьби ніколи, ні на одну хвилину не можна випускати з уваги. У нас організатором широких мас трудящих повинні бути Ради. Навколо Рад організуються маси. Тому дуже важливо, щоб по лінії Рад це питання було пророблене, щоб Ради, подібно до того як свого часу вони боролися за владу, як вони боролися проти поміщиків і капіталістів, так і зараз потрібно, щоб Ради боролися проти всякої прихованої форми експлуатації. Тому мені здається необхідним, щоб Ради мали точну інструкцію в цьому напрямі, щоб вони знали, що їм треба робити, і щоб у Радах основним кадром, який бореться за розкріпачення жінок, були бід-

няки і батраки. Тільки тоді ми цю роботу зможемо розгорнути в досить широкій формі. Ті товариства за розкріпачення жінки, що їх пропонує дехто, не можуть стати вже за своїм складом на класову точку зору, організаційно вони будуть безсилими, а ідейно їх роль, по-моєму, іноді може виродитися в дуже небажану роль. Звичайно, тут треба дуже добре знати всі конкретні умови. Я гадаю, що в різних національних республіках треба по-різному ставити роботу: не можна всіх під один гребінець стригти. Не можна до всіх підходити з одною міркою. Лише вивчаючи побут, вивчаючи працю жінки в різних нацреспубліках, у різних областях, навіть у різних частинах цих нацреспублік, можна знайти найдоцільніші конкретні форми класової боротьби, які допоможуть розкріпаченню жінки. Володимир Ілліч якийсь незабаром після встановлення Радянської влади говорив, що головне в будівництві соціалізму полягає в *організації*. Мені здається, що головним у розкріпаченні жінки — а це питання входить до загальної лінії будівництва нового життя — також є питання організаційне, і тут ми з класової точки зору не повинні збиватися. Ми повинні добре обдумати, як нам найкраще організувати навколо Рад актив і як, по якій лінії розгорнути ширше роботу цього активу. Дещо вже, звичайно, в цьому відношенні робиться, і робиться, звичайно, немало, але думається, що ще глибше треба поставити цю роботу, ще більше зміцнити її.

Говорять, і правильно говорять, що поневолення жінки — це побутове явище, але це побутове явище тісно пов'язане з питаннями релігійними. Переглядаючи книжки, видані для агітації і пропаганди серед жінок, я не знайшла — може, це випадково, просто в мою бібліотечку не потрапило, — не знайшла книжки, яка б говорила, показувала, чому так захищає закріпачення жінки релігія. Мені доводиться по іншій лінії багато зараз працювати в питаннях антирелігійної пропаганди. Ми постійно викриваємо таку картину, що релігія дуже міцно держиться тому, що релігійні громади обслуговують певні потреби населення. Мені довелося жити в Кракові, там населення католицьке. Величезний вплив має церква. Якийсь довелось розмовляти з однією селянською дівчиною. На мої доводи вона відповідала: «Ото була пожежа, бать-

кові очі випалило, якби не було ксьондза, то хто б допоміг, а ксьондз допомагає». Церква католицька, таким чином, виконує роль собезу. Тепер візьмемо наші російські побутові умови, православну церкву. Доводилось за старих часів на селі розмовляти з селянами, чого у вас стільки свят: Микола, Фрол, Параскева-П'ятниця і т. д.— ціле тобі полчище святих. Селяни й кажуть на це: «Така наша робота: якби святих не було, тоді б від роботи померти довелось. Жінка, приміром, чисто всі вечори пряде, а ось Параскева-П'ятниця дозволяє в п'ятницю не прясти. Ну, жінці й передишка. Або влітку — жнива, робота на полі, мало з ніг не валишся,— тут уже тільки святий на поміч прийде, його пам'ять святкуеш, ну й передихнеш трохи. Хоч яким би сприятливим не був день для збирання хліба, а вже відпочинок належить. Це побутова охорона праці. Візьмемо старообрядців, чому міцна ця старообрядницька церковність; вона забороняє їсти з однієї миски, і саме в тих районах, де дуже поширений сифіліс. Тому виходить, що серед старообрядців сифілісу немає, а серед іншого населення, яке їсть з однієї миски, дуже поширений побутовий сифіліс. Отже, тут релігійна громада виступає ніби побутовим наркомздоров'ям, і от, через те, що так багато цих побутових релігійних наркомсоцзабезів, наркомздоров'я, охорони праці, які задовольняють якимось деякі побутові потреби, такою живучою є релігія в масах. Візьмемо задоволення потреби в художньому оформленні переживань. Треба прямо сказати, що часто мистецтво в церкві відіграє велику роль. Зайдіть у католицьку церкву — там можна повчитися того, як ставити мистецтво, наприклад, те, що в католицькій церкві самі співають, не тільки слухають, але й самі співають, беруть активну участь у хорі,— це певною мірою організовує. Потім урочистий спів і т. д. Ото зараз і наша православна церква переймає це від католицької церкви: оперних співаків запрошують до церкви, тепер це в моду почало входити. Інценіровки влаштовують у церкві. Якщо ми візьмемо всякі релігійні обряди, релігійні збори, спів, моління різні, то побачимо, що церква, сектантство задовольняють потребу в художньому оформленні переживань. Щоб протистояти всьому цьому, треба розгорнути нашу роботу в значно більшому масштабі, а як ми розгортаємо? Чи

розгортаємо ми цю художню роботу так, щоб залучити і східну жінку і східного чоловіка? Чи є у нас, скажімо, кіно, чи є чарівний ліхтар, як у нас працюють клуби? У нас є 8 Березня, до якого приурочуються свята, є ще Жовтневі дні, ще кілька свят, але треба значно частіше, в значно більшій мірі, значно глибше захоплювати маси, а головне — треба якомога ширше ставити роботу і по охороні праці, і по охороні материнства, і по лінії Наркомздоров'я і т. д. Тільки в глибокому, широкому розгортанні цієї роботи лежить можливість викоренити релігію. Ми зараз говоримо про те, що секти пожвавили свою діяльність, але для того, щоб ці секти знищити, треба подивитися, в чому їхні корені, де вони? Наприклад, у нас у Тамбовській губернії, в селі Розказово, раптом утворилась своєрідна секта—«4-й інтернаціонал»; на чолі її господь бог стоїть і господь бог усіх кустарок організовує, він носитель кооперації, а підкладка яка? Та, що мало пряжі і Всекомпромспілка не може давати пряжу кустаркам, які бажають одержувати її; їм доводиться займатися проституцією і т. п.; нічого іншого не лишається, як вірити просто в бога-кооператора, який всіх кооперує, допоможе на шлях кооперації вийти. «4-й інтернаціонал» — це своєрідне вчення. Аналізуючи економічні основи різних сект, можна простежити корені цих сект. І, звичайно, якщо Всекомпромспілка видаватиме пряжу в достатній кількості, організує всіх кустарок, не буде в цього «4-го інтернаціоналу». Якщо Наркомздоров'я добре розгорне свою роботу в тих губерніях, де лютує сифіліс, там будуть значною мірою підірвані корені у сектантів старообрядців. На релігії особливо видні завжди ці економічні корені.

Треба також, мені здається, доопрацювати ще питання про розкріпачення жінок, простежити економічні корені багатоженства, паранджі, чадри, простежити, що створює їх живучість. Ми не можемо брати питання, не аналізуючи економічних коренів, підходити тільки з точки зору абстрактної, моральної. Тут треба подивитися, що ж заважає розкріпаченню жінки, якими є економічні корені її розкріпачення. В літературі це питання висвітлено слабо. Може, в КУТСі (Комуністичний університет трудящих Сходу.— *Ред.*) можна було б уже розпочати поглиблене обстеження коренів різних побутових умов.

Я почала здалека з тим, щоб підійти до питання про закон щодо зняття паранджі. Звичайно, кожний радянський закон певною мірою допомагає розв'язатися з пережитками старого. Для того всі декрети і законодавства видаються, щоб допомогти розкріпаченню. Якщо паранджа і чадра закріпачують — а вони, звичайно, закріпачують, — то такий закон з точки зору сприяння розкріпаченню, на мою думку, був би хороший. Але справа в тому, що такий закон у ряді місць може залишитися тільки на папері, якщо він не буде зв'язаний з широкою агітацією, з цілим рядом економічних заходів. Візьміть, наприклад, наділення землею. Якщо не помиляюся, в Узбекистані землею наділяють і жінок. Але яку жінку: ту, що скинула паранджу, або ту, що не скинула? Якщо землею наділяють ту, яка не скинула паранджу, — ця земля переходить у розпорядження чоловіка, і йому вигідно мати більше дружин, які не скинули паранджу. А якщо землю одержує тільки жінка з відкритим обличчям, це вже змінює справу. Жінка здобуває права.

Я боюсь говорити про ту справу, яку знаю тільки з чулки, але гадаю, що тут можна було б здійснити цілий ряд економічних заходів, які б допомогли розкріпаченню жінки. Візьміть те ж наділення землею, землеустрій — тут можна було б цю справу так поставити, що вона сприяла б зняттю паранджі і чадри. Цьому може допомогти і кооперація. Хоч кооперація — організація господарська, але вона великою мірою може сприяти розкріпаченню жінки. Звичайно, все це треба всебічно продумати. Мені здається, що треба здійснювати ряд таких заходів, які б робили чоловіка зацікавленим у тому, щоб жінка скинула паранджу. Якщо вдасться намацати, знайти такі заходи, які економічно зацікавили б чоловіка в тому, щоб жінка відкрила обличчя, які давали б привілеї, переваги, може, не дуже великі, але все ж спонукали б до цього, то це було б дуже добре. А щодо загального закону, то, мені здається, що не можна підходити з одною міркою до всіх республік. У тій республіці, де проведено достатню агітацію, де вже справу поставлено на рейки, — там, звичайно, такий закон допоможе справу довести до кінця. Там же, де немає ніякої агітації, він ризикує залишитися на папері. Це питання вимагає значно докладнішого вивчення. Звичайно, ми не

можемо з нашими законами ждати доти, поки не буде остаточно підготовлений ґрунт. Тут є ризик — затягнути справу, не використати вчасно такий засіб, як законодавство. Що б то було, якби Жовтневої революції стали дожидатися, дожидатися, поки жінки визволяться, і лише тоді б здійснили в законодавчому порядку рівноправність. Це нікуди не годилося б. Ми здійснили в революційному порядку закон про рівноправність, який у побуті до цього часу ще не повністю здійснюється, але який має спонукальне, стимулююче значення. У наших декретах ми проводимо ряд законів, які допомагають кожному виду розкріпачення. І, звичайно, закон про паранджу теж може допомогти розкріпаченню. Але тут треба знати побутові умови. Щодо релігії ми не проводимо такого законодавства, яке заставляє примусово, наприклад, не хрестити дітей або забороняє вінчатися. Досить дивним було б таке законодавство, і як би воно було сприйняте? Воно тільки посилило б фанатизм. Треба добре знати побутові умови, щоб нам було ясно, можна чи не можна провести в даний момент такий закон у тій або іншій країні. Треба обдумати, з якого кінця, в який момент його краще проводити.

Я гадаю, що можна було б зробити так: почати опрацювати це питання найґрунтовніше, аналізуючи всі побутові умови. Певно, ніхто не думає, що можна на завтра повсюдно здійснити цей закон, а якщо не на завтра, то питання, як його готувати, як прискорити можливість його здійснення. Я гадаю, що в процесі опрацювання цього дуже важливого питання з'ясується, що можна і чого не можна зробити відразу ж. Адже коли б ми почали проводити законодавчим шляхом закон про заборону хрестити дітей, вінчатися, це викликало б тільки фанатизм; такий закон проводити не можна, бо це не дасть позитивних наслідків. Треба продумати, якої форми надати декрету, щоб він мав не стільки антирелігійний, скільки економічний характер, був би пов'язаний з захистом юридичних прав. Тут багато що залежить від форми декрету, від опрацювання шляхів проведення цього декрету і т. д. На мою думку, це питання зараз перебуває в досить первісному стані, і треба його ще глибше опрацювати. Може, я просто не інформована. Але в цьому відношенні, мені здається, треба кожній республіці

окремо подивитись, наскільки це з релігією пов'язано, наскільки це суто економічне явище, де їхні економічні корені і як їх можна підрізати. Питання, звичайно, складне. Хотілося б, звісно, до біса і паранджу і чадру, але не завжди те, що нам хочеться, ми можемо в декретному порядку проводити. Якщо ми візьмемо військову справу і подивимось, які раніше були воєнні прийоми, воєнна тактика, і порівняємо їх з тими, які є тепер, то побачимо, що раніше виняткову, майже вирішальну роль відігравали атака, напад, штурм. А тепер—мені саме вчора довелося з іншого питання проглядати статтю, і там сказано, що тепер окремі атаки мають другорядне значення, а набув важливості систематичний натиск на противника. Треба в'їдатися в розташування противника, в'їдатися в глибинне розташування противника і крок за кроком добиватися перемоги. Мабуть, і в цьому питанні—питанні розкріпачення жінки—треба застосувати воєнну тактику,— не стільки держати курс на атаку, скільки держати курс поряд з атакою на систематичний, послідовний, такий, що дедалі розширюється і заглиблюється, напад на противника, на старий побут, на економічне і на всяке інше закріпачення жінки. Товариші, побажаю вам того, щоб вам пощастило це питання глибше опрацювати. Дозвольте ж побажати вам перемоги на цьому фронті.

1928 р.

РАДИ ВИХОВУЮТЬ

Жовтневий переворот означав корінний переворот і в справі виховання.

Весь радянський лад почав виховувати маси по-іншому.

Він організує мільйонні маси навколо Рад з метою реорганізації всього життя на нових началах.

Кожний член Ради стає громадським діячем. Робота Рад з кожним роком все поглиблюється, дедалі охоплює ширші маси. На радянській роботі маси зростають, вчаться, організуються.

Все це відбувається перед очима дітей.

Справа вихователя допомогти дітям якомога раніше прилучитися до роботи Рад, у міру своїх дитячих сил допомагати цій роботі.

На цій роботі діти краще зрозуміють, як багато ще залишків старого в навикишньому житті, навчаться від-різняти те, з чим треба боротися, від того, що треба дбайливо оберігати, рости.

На цій роботі діти краще зрозуміють основи нашого радянського ладу, навчаться боротися в повсякденному житті за рівноправність жінки, за рівноправність усіх національностей, навчаться справжнього товариського ставлення до жінки, навчаться справжнього інтернаціоналізму. На цій роботі діти навчаться товариської спайки, взаємодопомоги в роботі.

Виховне значення такої роботи величезне.

Але необхідно, щоб Ради допомагали дітям, навчилися використовувати їхню силюнку, їхнє гаряче бажання допомогти роботі Рад.

Справа виховання підростаючого покоління не тільки справа батьків, не тільки справа учителів — це справа всіх трудящих, всього революційного народу.

І Ради не можуть відмовитись від участі у вихованні дітей.

Обов'язок вихователя стати консультантом секцій Рад, допомагаючи їм виділяти роботу, на якій щонайкраще можна виховати, зорганізувати дітей, допомагаючи організувати контроль за роботою дітей, за їх вихованням.

Треба, щоб Ради стали для дітей чимось своїм, близьким, органічно спаяним з їх життям. Тоді виховний вплив Рад на підростаюче покоління стане величезним.

Радянський лад допомагає насамперед зорганізуватися найбільш свідомій частині населення, яка найкраще розуміє, куди йде суспільний розвиток, що треба робити в кожний даний момент для того, щоб забезпечити перемогу всієї маси трудящих, зорганізуватися тій частині населення, яка нерозривно пов'язує все своє життя з справою трудящих, яка внутрішньо є найбільш дисциплінованою. Основним ядром цієї частини населення, організованих у ВКП (б), є передова частина робітничого класу — його авангард.

Виховуюча роль партії величезна.

Справа вихователя на конкретних прикладах роботи комуністів, на конкретних описах життя окремих комуністів (Леніна, Фрунзе та інших) показати, за що і як борються комуністи, збудити в дітях бажання і самим стати комуністами.

Якщо вихователь зуміє це зробити, він посилить виховуючий вплив на підростаюче покоління партії.

СІЛЬСЬКА ДІТВОРА

ДІТИ КОМУНИ

Батькам часто не під силу виховувати своїх дітей. Звідси бездоглядність, безпритульність. Ми знаємо, якою гіркою є доля безпритульного. Село — таке, яким воно є ще й дотепер, — не запобігає сирітству і безпритульності. Батьки рідко коли ставляться байдуже до долі своїх дітей. Чимало безсонних ночей проводять вони в думках про долю дітей своїх.

Останнім часом почали швидко зростати і міцнішати комуні. Комуні організуються насамперед з господарською метою. Але новий побут уже зароджується в комунах.

У цілому ряді комун уже серйознішим стає піклування про дітей. Для малят влаштовуються ясла і дитячі садки. Для старшеньких дітей — школи. І комунари дбають про те, щоб був одяг, підручники, книжки, навчальні посібники, сніданки, майстерні для дітей комуні. «Наші діти», — з любов'ю кажуть комунари. В комунах ще мало шкіл II ступеня. Вчитися дітей посилають у місто. Школа II ступеня платна ще, на жаль. Комуна платить за своїх дітей, організовує для них гуртожитки.

У розповідях комунарів усе більше відчувається щось «нове» у відношенні до дітей, все частіше і більше про це говорять.

Нещодавно розповідав один комунар. У них кілька чоловік вчиться в місті, в школі II ступеня. Уповноважений комуні прийшов до повітового відділу народної освіти. «Скільки ми повинні заплатити за наших ді-

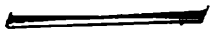
тей?» — питає він. «Яких наших?» — питає представник ПВНО.— «Дітей комуни».— «А вони хто? Бідняки, середняки, заможні? Подай документи!» — «Вони... діти комуни!» — «Ну, без іронії!» Для завідувача ПВНО незрозуміле, чуже ще те, що вже відчуває, вважає само собою зрозумілим кожний член комуни. І діти ростуть у комуні інші.

Загальна трудова атмосфера дисциплінує, згуртовує їх.

Ті комуни, що міцніші від інших, держать курс на те, щоб будувати школи у себе в комунах, щоб у ці школи, за якими доглядають комунари і які оточені їх турботою, ходили діти з навколишніх сіл, щоб при цих школах організовувались гуртожитки для дітей, які далеко живуть.

Це паростки нового побуту. Треба всемірно допомагати їм рости.

1929 р.

«МАЛЕНЬКІ ДІТИ»

К. ЧУКОВСКИ И, МАЛЕНЬКИЕ ДЕТИ, Л., ИЗД-ВО
«КРАСНАЯ ГАЗЕТА», 1928.

Книжка складається з трьох статей: «Детский язык», «Экикики», «Лепые нелепицы».

Вона дуже цікава. В ній багато цінних спостережень над дитячою мовою і дитячою творчістю.

Не тільки мова дітей, але й мова дорослих не є чимсь незмінним, таким, що раз назавжди відлилося в певні форми. Мова — це щось живе, пов'язане з переживаннями людей, з їх думками, з їх побутом. Мова змінюється постійно. Ледве помітна перестановка слів. У швидкій мові випадає якась буква. Новий словотвір. Мовознавці можуть розповісти про життя мови, про її розвиток багато захоплюючих, цікавих речей. У мові кожного народу таїться все його минуле, все пережите. Мова більш культурних народів має більш закінчені форми, в ній, мабуть, важче добратися до суспільних коренів. З погляду вивчення мови, певно, цікавіша мова малокультурних народностей, де зв'язок між мовою і побутом, історією народу виразніший, більш оголений. Звичайно, мова змінюється не тільки в розрізі історичному. У кожного суспільного класу своя мова, мова міста дуже відрізняється від мови села і т. д. Саме тому, що мова безперервно зв'язана з переживаннями людей, з їхнім побутом, світоглядом, як важко створити штучну мову, щось на зразок есперанто. Ця мова, вигадана в кабінеті, а не вирощена життям, завжди буде злиденною, завжди буде мертвою, холодною, вбогою і жалюгідною. В кращому разі вона буде придатна для зносин, але важко

собі уявити, щоб коли-небудь люди переконували в чомусь інших людей на есперанто, щоб юнак вимовляв перші слова кохання любимій дівчині на есперанто, щоб мати співала своїй дитині колискову на есперанто. Важко собі це уявити. Міжнародне братерство народів викується в боротьбі, зближує спільна боротьба, а не штучно створена мова.

У своїх статтях про дитячу мову Чуковський прогортає завісу над тим, як оволодівають мовою і творять її маленькі діти. На дітях, мабуть, розкрити процес словотворчості легше, ніж на дорослих. Зв'язок між словотворчістю дитини та її переживаннями розкривається у К. Чуковського. Чуковський уважно вслухається в мову дітей, відзначає всі дрібниці. Правда, об'єкт його спостережень — міські діти з інтелігентського середовища; діти робітників, діти селян не потрапили в поле спостережень Чуковського, але і той матеріал, що подається, вже наштовхує на певні методичні висновки, вказує на те, як треба допомагати малятам опановувати мову. У малої дитини ще не диференційовані до кінця реакції, які водночас виявляються в русі, викриках, інтонації, словах, міміці. Дитина виражає свої почуття відразу всіма цими засобами: викриками, танцем. Її цікавлять ще не слова, навіть не їх смисл, її цікавлять поки що в більшій мірі склади, їх сполучення, які вона викрикує, співає, підскакуючи, бігаючи, вимахуючи руками. Їй необхідно якось поєднувати свої рухи з своїми викриками, звідси потреба в ритмі. Все це добре показано у К. Чуковського. Ото педагог і повинен зробити висновок: поки дитина не володіє ще як слід мовою, треба дати їй досхочу лепетати нісенітницю, бо для неї це таке ж навчання, як і більшість природних дитячих ігор. З другого боку, було б шкідливо для розвитку дитини штучно нав'язувати їй всяку звучну, ритмічну нісенітницю, затримувати увагу дитини на ній. Тому переповнювати такими віршами дитячу літературу, заслоняючи ними все інше, зовсім недоцільно.

У статті «Экикики» у Чуковського настирливо повторюється порівняння дитячих віршів, супроводжуваних плиганням, вимахуванням руками, плесканням у долоні, радісним настроєм, збудженням, з екстазом, шаманством, з хлистовщиною, з вакханаліями.

Може, до певної міри ці порівняння правильні: у первісних народів — і це надовго залишається у верств населення, які живуть в особливо тяжких, напівдикунських умовах — мова бідна, не дає можливості висловити свої переживання, свої почуття словами, і на допомогу слову залучаються викрики, інтонація, рух, жест. Цікаво з цього погляду більш глибоко дослідити верстви населення, серед яких існує шаманство, хлистовщина та ін. У нас часто, вивчаючи сектантські рухи, відривають це вивчення від вивчення побуту, праці, всіх умов життя верств, охоплених сектантським рухом. Це нікуди не годиться. Треба вивчати корені різних видів сектантства.

Порівняння дитячих засобів виражати свої переживання з засобом вираження їх у первісних народів або відсталих верств у автора не обгрунтоване, а його екстатичне повторення цього порівняння може дати привід до звинувачення автора в тому, що в слові та віршуванні малих дітей він бачить вираження якихось притаманних дітям релігійних інстинктів, чи що. Це неправильно, на мою думку. Такого твердження немає. Особливої уваги заслуговує опис віршів, складених малятами на допомогу своїй дитячій праці (носінню відра з водою).

В останній статті «Лепые нелепицы» Чуковський розвиває думку, що багато які нісенітниці є для малят своєрідним закріпленням одержаних ними знань, своєрідним образним «доказом від протилежного», як говориться в математиці. Малюк ще так мало пізнав навколишній світ, що йому дає безмежну радість освоєння того факту, що людина не може їхати верхи на комарі. Це радує його такою ж мірою, як ученого, що відкрив якийсь найбільший закон розвитку, радує спостереження над фактами, які підтверджують цю теорію. Тут ми підійшли впритул до питання про казку. Одна справа казка як прийом художньої творчості. Я вважаю, що сучасним дитячим письменникам треба вивчати і вивчати народну казку, бо там вони можуть почерпнути безліч прийомів образного, художнього, близького і зрозумілого дитині відображення дійсності. Але одна справа казка як прийом, здатний зробити дитині, читачеві або дорослому слухачеві казки зрозумілішими, яснішою ту або іншу реалістичну думку, той або інший реалістичний факт,

а інша справа казка як засіб затуманювати свідомість дитини, збуджувати в ній ті настрої і почуття, з якими треба всякими способами боротися. Казка шкідлива не як художній *прийом*. Шкідливим є *зміст* більшості казок. Шкідливим у «Крокодиле» є не те, що там багато «лепих нелепиц», а те, що зміст цієї казки такий, що вона нав'язує дитині політичні і моральні погляди дуже сумнівної вартості. До мови дитини Чуковський уміє ставитися з тією увагою, якої ця мова заслуговує. Названі вище його статті, якщо відкинути деякі скороспішні узагальнення, є як-не-як шматком живої педології, такої потрібної зараз педагогу. Але спостерігати, як складаються у дитини громадські інстинкти і світогляд, так само уважно і бережно ставитися до цієї сторони дитячої психології, як ставиться він до мови дитини, Чуковський не вміє. Ті почуття і ті погляди, що їх він старається прищепити дітям у «Крокодиле», шкідливі. Одне добре. Вони не співзвучні з світоглядом переважної більшості сучасних дітей, вони малозрозумілі дітям робітників і селян. Це значною мірою знешкоджує їх.

1929 р.

У САРАТОВІ ВСІ ДІТИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ (ДО ВОСЬМИ ЛІТ) ЦЬОГО РОКУ ХОДИТИМУТЬ У ДИТЯЧІ САДКИ

Був час — років з десять тому, — коли робітниці і селянки боялися дитсадків і дитмайданчиків: одні казали — дітей братимуть до Червоної Армії, інші гадали — будуть їх там таврувати і т. д. і т. п.

Тепер не те, тепер робітниці і селянки раді віддавати дітей у дитсадки, шкода тільки — не вистачає їх. Беруть у дитсадки дітей лише найбідніших робітниць — біднячок і батрачок. На заводі кілька тисяч робітників, а дитсадок на 60 чоловік.

Нещодавно одна орехово-зуювська робітниця говорила мені: «Мою дитину не беруть — кажуть, ти можеш няньку найняти. Не в тому справа. Я хочу по-новому свою дитину виховати. Що ж, я няньку-дівчинку найму, вона що знає — їй самій вчитися треба. Я з охотою заплачу, тільки б прийняли».

Знаючи, що так мислить більшість матерів, і в той же час знаючи, що ніяких спеціальних асигнувань на справу народної освіти немає, відділ народної освіти в Саратові придумав таке.

Саратов у них поділений на дільниці; одну з дільниць вони вирішили добре обстежити. Взяли дільницю, де проживає 157 сімей різного достатку, різних занять, і організували там при одному будинку «бюро по влаштуванню дитсадків». Бюро запрошувало кожену матір зайти в бюро і поговорити. Говорили про те, як можна гуртом, у складчину влаштовувати дитсадки. Кожна мати вираховувала, що вона може дати: прогудувати дитину дома їй

коштує стільки-то; якби дитина була в дитсадку, в неї звільнилося б стільки-то часу, вона могла б за цей час те і те зробити; два вечори у неї вільні, вона з великою охотою в ці дні взяла б пошити дітям дитсадка фартушки. Інша вираховує, скільки через два місяці вона зможе платити, а поки вона могла б ото з наявного у неї запасу овочів приділити в дитсадок на харчування дітей стільки-то і т. д. і т. п. «Бюро по влаштуванню дитсадків» зуміло збудити ініціативу матерів. Воно зібрало матерів, провело з ними бесіду про дитячий садок, повело деяких з них в існуючі вже дитсадки Саратова, щоб вони подивились, як діти вчать в дитсадках жити і гратися організовано. Бюро обговорило з батьками, як влаштувати дитсадки простіше, якнайдешевше і разом з тим якнайзатишніше, якнайзручніше для дітей. Коли підраховали, скільки вийде обслужити всіх чисто дітей-дошкільників цієї дільниці дитсадками, вийшло — не вистачає 50 карбованців. Тоді пообходили ті сім'ї, де немає дітей дошкільного віку. Виявилось, що вся дільниця так уже запалена дошкільним будівництвом, що багато тих, у кого немає дітей дошкільного віку, охоче пішли на те, щоб робити внески, і 50 карбованців на місяць були зібрані з лишком.

Ця дільниця те, що задумала, здійснила. Обслуговує всіх малят. Дедалі кращою, за допомогою населення, стає турбота про кожну дитину. Дільниця стала показовою. За її прикладом почали працювати й інші дільниці Саратова. Саратовці сподіваються, що до роковин смерті Ілліча не залишиться жодної необслуженої дитини.

Добре це. Мені розповідав про це один товариш з Саратова. Може, щось і прикрашене, але задумане настільки добре, що ця ідея повинна бути підхоплена і широко здійснена всюди.

ПРО ДОШКІЛЬНИЙ ПОХІД

Років з десять тому робітниці багатьох міст і сіл не знали, що таке дитячий садок, боялися віддавати туди своїх дітей. Ще в 1919 р. до Наркомосу надходили прохання з багатьма підписами, жінки благали зглянутися на них і не забирати їхніх дітей. А тепер робітниці і селянки добре знають, що таке дитячий садок, і раді були б влаштувати туди своїх малюків, та біда в тому, що дитячих садків у нас дуже мало, і з сотні малят лише трое-четверо попадають у дитсадок, а може й менше. Наркомос оголосив у цьому році «дошкільний похід». Він закликає всіх друзів дітей, дорослих і молоді, членів партії, членів профспілок, учителів, лікарів, самих робітниць і селянок, взятися до створення дитсадків, дитячих кімнат при фабриках, у житлокоопах, по селах. Треба влаштовувати дитсадки вскладчину, приймаючи туди всіх дітей робітниць і особливо жінок-громадських працівників. Кожний може зробити багато що для дитсадка. Школярі робитимуть іграшки для малят, влаштовуватимуть іноді для них свята, в школі, дома піклуватимуться про них. Піонери будуть приходити в дитсадок чергувати, допомагати технічці — мити посуд, прибирати, допомагати завідуючій організовувати малят, навчати їх співати, пратися. Робітниці, селянки теж будуть по черзі приходити допомагати. Зібравшись, вони будуть шити і лагодити білизну та одяг для малят, слухати читання, як виховувати дітей, піклуватися про них. Якщо поблизу

є школи II ступеня, педагогічні та медичні технікуми, учнівська молодь також буде допомагати. Будуть приходити і робітники — допомогти щось відремонтувати та ін. Спільними зусиллями можна буде добитися дуже багато чого, створити в дитсадку затишок, сповнити його радістю. Треба тільки добиватися того, щоб дитсадки відкривалися в години, зручні для матерів, працювали в дві зміни, працювали цілий тиждень. І головне — треба організовувати їх якомога більше.

Ми маємо перед очима приклад культпоходу, коли громадськість зрушила з місця. І виявилось, що за один рік вдалося навчити дорослих грамоти в два рази більше, ніж у попередньому році. Справа в тому, що почали враховувати умови життя, праці учнів. Навчання організували так, щоб учневі було зручно ходити в школу, допомагали йому.

Ленін говорив, що кожній дитині треба забезпечити пляшку молока. У важкі хвилини він завжди піклувався насамперед про дівчату.

Ми робимо дуже мало для суспільного виховання дітей. Забезпечимо малят дитсадками, оточимо їх там увагою і піклуванням.

1929 р.

ПРО БЕЗПЕРЕРВНЕ ВИРОБНИЦТВО

Ми повинні використати ту дещицю, яка у нас є, завжди говорив т. Ленін. Якщо ми придивимось до нашого виробництва, то побачимо, що в промисловості, як і всюди, далеко ще не повністю використана та дещиця, яка у нас є. Декрет уряду про безперервний робочий тиждень саме і має на меті повне використання наявного у нас обладнання великих підприємств.

Цей декрет про безперервний тиждень означає докорінну ломку старого побуту. Століттями заведений був порядок: у неділю ходили до обідні, потім пекли пироги, їли донесхочу, випивали, часто до того, що в понеділок не вихсдили на роботу; приходили родичі, їх пригощали; ходити в театр або кіно в неділю було досить важко — доводилось стояти в чергах; крамниці були зачинені, амбулаторії, школи не працювали і т. д.

Відносно того, що не будеш попадати до обідні,— це питання мало непокоїть основні кадри робітників, хіба що стариків і старух, але непокоїть інше: а чи вчасно почнуть працювати в неділю трамваї, чи працюватимуть їдальні та чайні, як буде з лазнею, з кооперативами, що буде з дітьми, дошкільнятами і школярами, чи можна буде навчатися при безперервці на лікпунктах, у школах дорослих, у робітничих університетах, ходити в клуб на лекції, бесіди, в театр, кіно та ін.

Щодо необхідності пристосовувати роботу трамваїв, лазень, пралень та ін. до умов роботи по-ново-

му — це питання повинні як слід проробити комунальні секції Рад.

Про те, щоб цілий тиждень працювали їдальні та чайні, щоб було якомога більше дитячих їдалень,— про це повинен подбати Нархарч, але про дітей і підлітків повинні передусім подбати освітяни.

Дошкільна справа у нас розвинута дуже слабо, тільки двоє з сотні дошкільнят ходять у дитсадки. Справа ця, звичайно, нова, але все ж пора б їй набрати потрібного розмаху, і насамперед у місті. Діти *всіх* робітників і робітниць повинні бути обслужені дитсадками, а не тільки діти найбідніших робітниць. Дитсадок повинен бути нормальним, а не собезівським закладом. Робітниці згодні платити, і все ж дитсадки розвиваються повільно. Недостатні кадри керівників, недостатне приміщення. Перехід на безперервку ставить на повний зріст це питання. Треба влаштувати дитсадки і майданчики дешевше, простіше, але вони повинні набрати масового характеру. Тепер дитсадки працюватимуть цілий тиждень. Доведеться додати працівників — замість кожних 6 працівників тепер повинні будуть працювати 7, але зате треба збільшити кількість обслуговуваних дітей на одного працівника: замість 20—25 один працівник має зараз обслуговувати 35 дітей. Це збільшить відразу контингент обслуговуваних, не дуже збільшивши навантаження працівників. Дошкільнята частіше пропускають заняття, ніж школярі, і дитсадки звичайно працюють не з повним числом дітей. І хоч необхідно зробити так, щоб дитина весь тиждень могла залишатися в дитсадку, але у вільні дні матері і батьки братимуть, якщо захочуть — а вони, певно, будуть цього хотіти,— дітей додому трохи раніше, а іноді на цілий день. Важливо, щоб влаштувалися дитсадки не тільки при фабриках, але і при житлокоопсах, у місцях проживання робітниць. Більше треба наполягати на влаштуванні нульових груп для дітей 6—7 років, для дітей переддошкільного віку.

Треба, щоб змінилось обличчя самої школи. Багато хто з адміністраторів гадає, що перехід на безперервку дозволить ще більше набити школи дітьми і запровадити загальне навчання без затрат на будівництво шкіл. Вони забувають одне, що безперервка вимагає, щоб школа організувала дозвілля дитини, а про це, на жаль, дуже

мало говорять. «Учитель навчає, учні навчаються» — на жаль, таке розуміння завдань школи ще дуже міцно запало в голову багатьом адміністраторам. Сяк-так вони згоджуються з тим, що школа повинна виховувати, але розуміють це виховання більше як виховання «дисциплінки», що ж до організації дозвілля, тут ще непочатий край роботи.

Я вже писала в журналі «На путях к новий школе», що нам треба пристосувати до наших умов американську «Платун-школу». Платун-школи — це школи продовженого дня. Кілька годин діти сидять за партами, а кілька годин працюють у загальноміській дитячій бібліотеці, в клубах, займаються фізкультурою, слухають читання з чарівним ліхтарем, дивляться культфільми, співають, малюють, ходять на екскурсії, працюють у майстернях та ін. Тільки в «Платун-школі» все це відбувається всередині шкільного будинку. Нам довго ще не вдасться створити школу продовженого дня в стінах школи. Але ми зможемо і повинні зробити це насамперед у ФЗС — організувати щоденне дозвілля дітей поза школою. Зимові майданчики, екскурсії — це діло відоме. Рідко де на підприємстві немає такої будівлі, що її можна було б пристосувати під майстерні. Навіть за безперервки клуби дорослих порожнюють до 1—2 годин. Ці клуби повинні бути відкриті для дітей, які навчаються в ФЗС. У ряді закладів вечорами можна влаштувати малювальні класи та хоріві гуртки. Вся суспільно корисна робота школи може набути тепер більш поглибленого характеру. До запровадження в життя «Платун-школи», школи продовженого дня, повинні бути залучені ради сприяння, товариство «Друг дітей», клуби дорослих, бібліотекарі, юннати, техстанції. Зробити це у нас можна буде завдяки широко розвинутій промисловості і особливо завдяки роботі піонерорганізації. Організуючи безперервне навчання і дозвілля дітей, слід звертати увагу на те, щоб діти могли раніше піти з школи в ті дні, коли їхні батьки вільні. Шкільні сніданки треба видавати всім дітям протягом цілого тижня.

Щодо роботи серед дорослих, то важливо, щоб робота лікпунктів була пристосована до нових умов, іноді доведеться переходити на групове навчання. Те ж і з школами дорослих іншого типу. Значно більше місце займе само-

стійне читання. Заочне навчання, розвиток бібліотечної справи, розвиток роботи з самоосвіти є тепер пекучою потребою. Ширше має бути розгорнута і глибше поставлена екскурсійна робота, для якої відкриваються нові можливості (відвідання дорослими фабрик на ходу). Ширше повинні бути розвинуті всякі короткострокові курси, циклові завдання. Кіно, театри та інше треба також орієнтувати на нові умови роботи.

У культурній роботі, що розгортається навколо безперервки, освітяни, безперечно, візьмуть — не можуть не взяти — найактивнішу участь.

1929 р.

ПРО ПОБУТ

Останнім часом питанням побуту приділяється винятково велика увага. При міськрадах створені спеціальні «побутові секції». Цьому питанню приділяє тепер велику увагу Держплан. Нарешті, при НК РСІ організовано комісію по організації нового побуту. Перше засідання під головуванням т. Гольцмана ухвалило організувати ряд комісій. Створено *комісію житлового будівництва*, яка розроблятиме питання будування нових міст, селищ, будинків, будівель громадського користування та іншого з погляду найкращого обслуговування мас, створення найбільш вигідних умов для розвитку нового, соціалістичного побуту. Це питання останнім часом дуже гостро обговорюється в пресі.

Комісія *громадського харчування та постачання харчових продуктів* займеться організацією громадських їдалень, громадських закупівель продуктів, доставки продуктів, а також обідів і сніданків на дом, організацією дитячого і шкільного харчування, питаннями розвитку харчової промисловості та ін. Очолювати комісію буде т. Халатов.

Спеціальна комісія займеться *організацією постачання предметів першої необхідності* (одяг, взуття і т. д.) та громадським контролем за якістю продукції. Очолювати цю комісію буде т. Калчін.

Будуть ще комісія комунальна, комісія нових виробництв для побутового обслуговування, комісія обслуговування культурних потреб населення, фінансова комісія.

Потім буде ще *комісія нового дитячого побуту*. Ця комісія повинна буде опрацьовувати і запроваджувати в життя питання, що стосуються дитячого побуту. Як організувати підвіз дітей в школи, як організувати дитячі гуртожитки для дітей, які приїхали вчитися з села в місто, як реорганізувати побут дитбудинків, закриті заклади для сиріт перетворити у відкриті заклади, як влітку вивозити дітей з великих міст на лоно природи, як організувати дитяче харчування в місті та на селі, їдальні для дітей; організація дешевого дитячого взуття і одягу, дитячого спецодягу (фартухів), позачергового прання дитячого одягу, банних дитячих днів і т. д. і т. п.

Звичайно, необхідно, щоб ці комісії обросли громадськістю. Необхідно, зокрема, щоб робітники і робітниці, селяни і селянки, комсомол, учителі, товариство «Друг дітей», побутові комісії та інші громадські організації, які зблизька спостерігають дитячий побут, висловлювалися з цього приводу, вносили певні пропозиції з цього приводу. Необхідно вивчити подібного роду накази, що вносились під час виборів до Рад, якимось систематизувати їх.

Необхідно врахувати всю позитивну і негативну практику Західної Європи та Америки, нашу російську практику.

Це величезна робота. Її треба організувати. Треба зламати старий дитячий побут. Створити новий, радянський, соціалістичний побут для наших дітей.

ПЛАН РОБОТИ ДИТЯЧОГО СЕКТОРА КОМІСІЇ т. ГОЛЬЦМАНА

I. Житлове будівництво.

1. Будування дитячих гуртожитків при споруджуванних будинках, у нових селищах, при робітничих казармах, школах; стандарти цих будівель, дитячих поверхів, прибудов та ін.; обладнання дитячих гуртожитків.

2. Стандарти будівництва нових шкільних будинків; обладнання їх.

3. Будування дитячих їдалень, дитячих бібліотек, дитячих майданчиків і садків; обладнання їх.

4. Будування дитячих майстерень і технічних станцій; обладнання їх.

5. Виділення дитячих кімнат для ігор, для занять, для роботи, під ясла і дошкільні заклади.

6. Організація дитячих очагів при нічліжках, вокзалах.

II. Санітарний нагляд за житлами та приміщеннями, де перебувають діти.

1. Організація санітарного нагляду.

2. Заборона поселення дітей у підвалах, приміщеннях без світла. Особливо старанний нагляд за робітничими казармами, за будинками, заселеними робітниками та біднотою.

3. Переведення сімей з малолітніми дітьми в кращі приміщення.

4. Нагляд за приміщеннями, де працюють і живуть учні та діти кустарів, батрачата.

5. Посилений нагляд за приміщеннями ясел, дитсадків, дитячих очагів, дитбудинків, дитячих колоній, гурто-

житків для дітей; дитячих їдалень та ін. Контроль за водопроводами, вбиральнями, вентиляцією та ін.

III. Пересування.

1. Переїзди в школу по місту; дитячі квитки і місця.
2. Пересування по залізницях.
3. Дитячі вагони.
4. Дитячі кімнати на пароплавах.

IV. Дитяче харчування.

1. Постачання продуктів дітям у місті і на селі.
2. Організація гарячих сніданків у школі для всіх дітей.

3. Організація дитячих їдалень або дитячих відділень при фабриках-кухнях і громадських їдальнях, організація окремих «дитячих годин» користування загальними їдальнями.

4. Рационалізація дитячого харчування.
5. Посилене харчування ослаблених дітей.
6. Обов'язковість певного кола знань з гігієни та основ дитячого харчування для працівників дитячих їдалень і кухонь.
7. Організація курсів для культармійців, які працюють у цій галузі.

8. Організація громадського контролю.

V. Медичний нагляд.

1. Поширення відомостей про дитячу гігієну.
2. Посилення медичного нагляду в місцях скупчення дітей, попередження поширення зарази.
3. Контроль за режимом дитячих закладів, за працею і відпочинком дітей.

4. Контроль за чистотою тіла (влаштування умивальників для рук і ніг, дитячий душ, купальні, організація дитячих банних днів, прання дитячої білизни за зниженими цінами).

5. Дитячі консультації.

VI. Літній відпочинок дітей.

1. Використання вільної площі в містах для дитячих майданчиків.
2. Організація опорних пунктів для близьких дитячих екскурсій.

3. Дитячі будинки короткочасного відпочинку.

4. Організація лісних шкіл.

5. Організація дитячих літніх колоній.

6. Влаштування дітей на літо в колгоспах, договори.

7. Обслуговування дитячого туризму.

VII. Одяг та взуття.

1. Типізація дитячого одягу та взуття.

2. Здешевлення дитячого одягу та взуття.

3. Забезпечення школярів безплатним одягом та взуттям.

4. Гуртки пошиття дитячого взуття та одягу.

VIII. Охорона дитячої праці.

1. Перегляд законодавства.

2. Кодекс дитячої праці.

3. Органи, які наглядають за додержанням кодексу дитячої праці.

4. Громадська охорона дитячої праці.

5. Поширення знань про шкідливість тих або інших форм дитячої праці.

IX. Охорона дитячих прав.

1. Законодавчий захист дітей від биття.

2. Законодавчий захист особи дітей (боротьба з дитячою проституцією, з вимушеним дитячим жебранням та ін.).

3. Обов'язкове навчання праці.

1929 р.

БЕЗПЕРЕРВНИЙ ТИЖДЕНЬ І РОЗКРІПАЧЕННЯ РОБІТНИЦІ

Робітниця, в своїй масі, з кожним роком стає свідомішою, активнішою, але в'яже її по руках і ногах відсутність скільки-небудь систематичних знань, зв'язує старий побут.

Візьмемо день відпочинку робітниці. Чи може вона відпочити по-справжньому? У неділю їй доводиться, залишивши верстат, братися до куховарства. В будні чоловік харчується в заводській їдальні, синок одержує гарячий сніданок у школі, дівчатко і хлоп'ятко, дошкільнята, харчуються в дитсадку, а в неділю треба готувати на всю сім'ю. Крім того, в неділю заведено ходити один до одного в гостину, і, приємно тобі це чи ні, приходять родичі різні, і час марнується на пригощання та пусгу балаканину. Крамниці святами зачинені. Амбулаторії не працюють. Дуже важко піти з дому. Немає на кого залишити дітей. Добре, коли дома є чи бабуся, чи сестра, які посидять з дітьми, але не так часто це буває. І виходить, що мати справжнього відпочинку не має. Та, якщо вона й вирветься з дому — схоче поїхати за місто, — трамваї переповнені, в театри, кіно — скрізь довженні черги. Більше натомишся, ніж відпочинеш. З переходом на безперервне виробництво відпочинок буде частішим і регулярнішим. Відпочивати доведеться не один раз на 7 днів, а один раз на 6 і навіть на 5 днів. Можна краще відпочити, сходити і в амбулаторію, і в крамницю, купити, що треба, і малюка взяти додому тоді, коли захочеться з ним побути, сходити і в бібліотеку, і в школу дорослих, і лек-

цію послухати, і в театр, і в кіно можна потрапити без черги. Звичайно, все це стане можливим лише при одній умові, якщо не тільки підприємства перейдуть на безперервку, але і все життя перебудується.

Трамваї і в неділю повинні починати ходити в такі ж години, як і в будні; кооперація, їдальні, лазні, амбулаторії та ін. повинні працювати в неділю, як у будні. Треба натиснути на секції міськрад, які видають комунальним господарством. Неділя повинна стати звичайним днем. Але зате їдальні повинні цілий тиждень працювати по-іншому — геть бруд, геть нескінченні черги, необхідно, щоб найкраще були обслужені не тільки їдальні, де обіди дорожче, а й ті, де вони дешевше. Їдальні треба поставити під робітничий контроль, треба, щоб вони обросли громадськістю. Необхідно, щоб запрацювали на повну силу такі дитячі їдальні, як у Сокольницькому районі Москви або як та їдальня, що працювала в парку культури і відпочинку в дні піонерського зльоту. Треба натиснути на Нархарч. Треба, щоб дитячі очаги і дитячі садки стали значно численнішими. Щоб кожна робітниця, а не тільки гірше оплачувана, мала можливість влаштувати свою дитину в очаг, у дитячий садок. Треба надати всій дошкільній справі зовсім іншого розмаху, а для цього взяти діяльну участь у дошкільному поході. Треба широко розвинути дитячу позашкільну роботу так, щоб кожний школяр не був змушений тинятися без всякого нагляду і уваги до себе в свої вільні дні. Треба, щоб широко були відчинені двері шкільних і дитячих бібліотек весь день, щоб організовувались дитячі екскурсії, прогулянки, треба ширше розвинути ковзанки, льодові гірки, лижі, здешевити дітям проїзд трамваем, розширити роботу юннатів (юних натуралістів), дитячі технічні станції, організувати дитячі хоріві гуртки, малювальні гуртки і т. д. і т. п.

Потрібна величезна робота товариства «Друг дітей», яке повинно почати працювати зовсім іншим темпом, ніж зараз. Треба перебудувати всю роботу освітніх закладів, пристосовавши її до побуту. Робота читалень та бібліотек повинна бути пристосована до годин, зручних для робітниць, у клубах повинні бути широко організовані читки газет, організовано слухання радіо, повинні по-іншому бути організовані лікпункти, школи дорослих,

консультаційна робота, що допомагає роботі по заочному навчанню та самостійному читанню, ширше поставлені бесіди по групах питань, бесіди з виробничих питань; екскурсії на інші підприємства (при загальному недільному відпочинку такі екскурсії були нездійсненні).

З цією роботою зволікати не можна. Якщо будемо зволікати, з'явиться серед робітниць певна розгубленість, з якої не забаряться скористатися вороги Радянської влади — сектанти.

Делегатки повинні взяти найенергійнішу участь у пристосуванні всієї культурно-побутової роботи до безперервкы.

1929 р.

ПИТАННЯ, ПОСТАВЛЕНЕ ЖОВТНЕМ

Індустріалізація нашої країни, що йде швидкими кроками, раціоналізація виробництва, перехід на семигодинний робочий день, на безперервку, колективізація сільського господарства, зростання комун ставлять з особливою гостротою питання про раціоналізацію всього життя, про організацію його на соціалістичних началах. Це питання тепер ще не усвідомлене масами до кінця, але воно хвилює батраків, колгоспників, комунарів, воно хвилює молодь, робітниць, робітників. Загоряються очі батрачок, коли говориш, як треба будувати нові селища в радгоспах і колгоспах з громадськими їдальнями та пральнями; створюються побутові секції при Радах; виходить «Бытовая газета» в Ленінграді; молодь скликає конференції з побутових питань; і учнівська молодь і робітники створюють комуні, які останнім часом почали швидко зростати; створюються проекти будинкових асоціацій та ін. У молодіжних комунах ставиться питання про єдину касу, про взаємовідносини і т. д.

Було б великою помилкою розглядати всі ці питання лише під кутом зору сімейного побуту, боротьби з пияцтвом та ін. Питання побутові нерозривно пов'язані з питанням величезної соціальної ваги, з питанням про перебудову всього життя на соціалістичних началах. Це питання було поставлене на повний зріст Жовтнем, потім громадянська війна, боротьба за піднесення промисловості і сільського господарства відсунули це питання на задній план. А тепер, у зв'язку з нашими успіхами на

господарському фронті, воно знову воскресає, іде не з верхів, а з низів, владно вимагає свого розв'язання.

Не можна сказати, щоб в останні роки нічого не робилося для соціалістичної організації суспільного життя — робилося чимало, але, по правді кажучи, робилося досить безпланово, часто без належної соціалістичної перспективи. Якщо за капіталізму жили, «равнодушно слушающая прокляття в битве с жизнью гибнущих людей», то в наш перехідний період від капіталізму до соціалізму все життя повинно переорганізовуватися так, щоб воно не душило людей, а допомагало б їм жити по-людському.

В даному разі я говорю не про класову боротьбу — це зовсім інша річ, а про тип організації всього суспільного життя. Ленін учив нас безустанно перевіряти, наскільки соціалістичне те, що ми будуємо, — говорячи сьогоднішніми термінами, здійснювати самокритику в галузі нашого соціалістичного будівництва, здійснювати її не тільки з погляду темпу, господарської ефективності, але і з погляду соціалістичної раціоналізації, з погляду соціалістичної ефективності. Володимир Ілліч виражав цю думку дуже простими словами: нам треба дивитись, чи туди везе нас наша машина, куди треба. В галузі господарській ми, здається, вже вибираємося на «шаше», на пряму дорогу — тут у нас і плановість, і районування, і колективізація, та ін. Але господарське будівництво — це лише одна з складових частин будівництва соціалізму. А як у нас стоїть справа з іншою складовою частиною будівництва соціалізму, з іншою проблемою, висунутою Жовтнем, з соціалістичною організацією всіх ланок нашого суспільного життя? Тут треба прямо сказати, ми ще здорово відстаємо, і цю відсталість якнайкраще ілюструє наша п'ятирічка.

Як у нас стоїть питання про соціальне забезпечення дітей, старих, непрацездатних, питання про соцстрах, про право на працю, про підготовку до праці, про суспільну організацію праці? Мені здається, що тут багато що треба піддати критиці з погляду розв'язання завдань соціалістичного будівництва. Робота в цьому напрямі Наркомпраці, Наркомсоцзабезу, Наркомздоров'я, Наркомосу, Наркомюсту, ВЦРПС, комунальних секцій Рад іде врозб'їд, відсутня та планова чіткість,

яку ми бачимо, наприклад, у господарській галузі. Та і всередині кожного з названих вище наркоматів у галузі соціального обслуговування часто права рука не знає, що робить ліва. Може, я недостатньо поінформована, але, на мою думку, увага громадськості недостатньо привернута до цих питань, те, що робиться, часто робиться навпомацки.

На фоні проблеми — побудувати життя на соціалістичних началах — особливого значення набуває *комунальне господарство*, робота комунальних секцій, які планують, де, що і як треба будувати, як організовувати освітлення будинків і вулиць, водопровід, опалення, лазні, пральні, як організовувати пересування, організувати місця відпочинку та ін.

І, нарешті, в зв'язку з комунальним господарством особливо гостро висувається питання про створення *матеріальних передумов для колективізації побуту*. Як організувати найбільш раціонально громадські їдальні, закупівлю і розподіл продуктів, прибирання в приміщеннях, миття посуду, прання, лагодження та ін. Як створити передумови для розкріпачення жінки від домашнього рабства.

Навколо цих питань — раціоналізації всього життя на соціалістичних началах, комунального будівництва та механізації побуту — треба організувати широку промисловість, повести пропаганду, пов'язати ці питання з питаннями культури, навчання.

П'ятирічка перебудови суспільного укладу на соціалістичних началах виглядає убого, немає ясності, чіткості в розумінні цього питання, немає розуміння того, що велика індустрія, велике сільське господарство, колективізація його владно вимагають зовсім іншої організації всього суспільного життя, ніж та, що була раніше. У нас є окремі досягнення на фронті соціалістичної реорганізації життя, на зразок фабрики-кухні в Іванові, дитячої їдальні в Сокольницькому районі, будинків відпочинку, будинків культури і т. д., але все це уніками, а потрібне суцільне, безперервне обслуговування трудящих мас, потрібна перебудова всього їхнього життя. Над цим треба наполегливо працювати. Тільки перебудова матеріальних передумов побуту остаточно розкріпачить жінку, створить нові форми побуту.

Звичайно, це дуже важливе питання, що його не можна розв'язати одним розчерком пера, якоюсь однією постановою.

Необхідна особлива увага до соціалістичної перебудови побуту, потрібно це питання всебічно висвітлити в пресі, поставити його під контроль мас, організувати їх активність у цьому напрямі, треба піти і в цьому питанні по лінії соціалістичного будівництва.

У дванадцяті річницю Жовтня ми повинні усвідомити, що в галузі соціалістичної організації життя справу ото тільки що розпочато, треба сильніше натиснути на цей бік справи.

1929 р.

КУЛЬТУРА, ПОБУТ І БЕЗПЕРЕРВКА

(ДОПОВІДЬ НА НАРАДІ, СКЛИКАНІЙ РЕДАКЦІЄЮ ГАЗЕТИ
«КОМСОМОЛЬСКАЯ ПРАВДА»)

Товариші, на робітничих зборах, коли йдуть розмови про змагання, про безперервний тиждень, дуже часто можна почути такі зауваження з боку робітників: «Треба, — кажуть вони, — не тільки раціоналізувати роботу на фабриці, на підприємстві, слід було б уже підійти ближче до раціоналізації всього нашого життя, якимось це життя організувати значно розумніше, краще, ніж його організовано зараз». Це питання, звичайно, тісно пов'язане з тим переломом, який ми спостерігаємо в країні. Ми тепер бачимо величезне зрушення на селі, ми бачимо, що в місті створюються нові форми роботи, нова культура праці і т. д. Все це змушує нас знову поставити питання про те, як у нас вся культура, весь побут пов'язуються між собою. Коли ми говоримо про культуру, то тут, звичайно, маємо на увазі не верхівкову культуру, а культуру мас, культурний рівень, що його ми спостерігаємо в найширших масах. Питання культурного рівня — це щось інше, ніж рівень загальноосвітній. Ми з досвіду нашої Радянської країни знаємо, що у нас часто зовсім неписьменний або малописьменний робітник є в той же час дуже свідомою людиною, яка свідомо ставиться до всього навколишнього, до свого виробництва. Безумовно, ця малописьменність і неписьменність стоять надорозі, але з цього ясно, що не можна ставити знак рівності між загальноосвітнім рівнем і загальним розвитком мас.

Але що ж ми розуміємо під культурою?

На початку революції дуже багато говорили про пролетарську культуру. Здавалося, що можна якимось це

продумати, проробити в окремих клубах і лабораторіях і згодом цю культуру здійснити. Тоді т. Ленін дуже різко заперечував таке розуміння культури. В нових томах Творів¹ Леніна зірочкою позначені ті статті, яких не було в попередніх виданнях повного зібрання Творів Леніна. Дуже багато цих статей стосується питань культури, є різні статті, тези, начерки. Є стаття і з приводу пролетарської культури. В цій статті Володимир Ілліч підкреслює, що під культурою не можна розуміти щось таке штучно придумане в кабінетах. Він говорив, що культура органічно пов'язана з усім життям мас, охоплює все життя мас, і тому Пролеткульт повинен не протистояти Наркомосу, а, навпаки, разом з Наркомосом працювати над створенням нової культури.

Мені здається, під культурою ми розуміємо таке: як маси ставляться до оточуючого, як вони розуміють навколишню природу, як розуміють те, що робиться навколо в суспільному житті, і т. д. Інакше кажучи, *світорозуміння* мас входить у поняття культури. В це ж поняття входить і ставлення до вчинків оточуючих людей, оцінка їхніх вчинків, оцінка того, що добре, що погано, тобто те, що називається *мораллю*. Далі, в поняття культури входить, звичайно, і *культура праці, і повсякденна організація всіх сторін життя* (побут, мистецтво).

Візьмемо для прикладу середньовіччя. Там культура була у віданні церкви. Тодішнє світорозуміння визначалось біблією, де земна влада уособлювалась у небесній і звідти, з неба, нібито втручалась у життя окремої людини, і вважалось, що людина не вільна будувати це життя на свій розсуд. Цей світогляд широко проповідувався служителями культу і прищеплювався масам. Церква хотіла, щоб маси твердо засвоїли це. Щодо моралі церковна мораль являла собою наскрізь рабську мораль — в страху божому жити, коритися покірливо і т. д. Церква намагалася всякими способами прищепити цей світогляд трудящим. За тих часів праця вважалася карою божою, тобто було суто рабське розуміння культури праці. Це поняття пов'язувалося завжди з думкою, що все треба терпіти. Те ж саме відносно побуту. Якщо ми подивимось на роль церкви в справі організації побуту, то треба сказати, що

¹ Трете видання Творів В. І. Леніна.— *Ред.*

тодішня церква була свого роду Раднаркомом. Наведу приклад. Я пам'ятаю, як один селянин пояснював мені та моїй приятельці, для чого існують церковні свята. «Влітку, за жнив,— говорив він,— на роботі померти прямо можна, така вона тяжка, а тут тобі і свято — значить, відпочивати можна». Отак, зовсім з погляду охорони праці підходили до цього питання! Візьміть піст. Церква виконувала тут функцію своєрідного Наркомпроду, функцію, смисл якої зводився до здержування від їди з суто економічних міркувань. Здержуйтесь від їди, щоб до весни, коли буде мало продуктів, запасти харчів, і т. д. і т. п. Церква влаштовувала будинки для стариків, школи для дітей і т. д. Візьміть «священні книги»: там ви знайдете силу рецептів наркомздоров'ївського роду. Одно слово, церква тоді являла собою справжній Раднарком, який виховував і організовував маси у відповідному дусі.

Переходячи від середньовіччя до капіталізму, ми повинні відмітити, що капіталізм використав церкву дуже вміло для того, щоб зберегти старий світогляд остільки, оскільки це було в його інтересах. При капіталізмі, як і до капіталізму, проповідувалось, що бог існує і втручається у всі справи. Особливо пильно оберігалось старе вчення церкви про покірливість і слухняність, бо це в інтересах капіталізму. Та одночасно з цим частину функцій церкви капіталізм відбирає і перебудовує. Так, наприклад, у школах викладається мораль, хоч і рабська, але пристосована до нових капіталістичних умов. Праця, хоч і рабська, але з виду вільна, наймана праця. В галузі освіти капіталізм уже прагне виховувати масу в своєму дусі, він відбирає школи від церкви і через мережу спеціальних освітніх закладів проводить свою наскрізь буржуазну лінію. У сфері побуту спостерігається таке ж переключення функцій: держава обслуговує потреби мас майже цілком, теж з охороною праці, обслуговуванням споживання мас і т. д.

У наш перехідний час ми повинні усвідомити, що, коли ми хочемо будувати нову культуру, культуру, протилежну капіталістичній, ми повинні працювати по всій лінії культури. Ми повинні допомогти масам усвідомити все навколишнє, висвітлити ставлення людини до природи, висвітлити шлях розвитку людського суспільства, допомогти замінити релігійний світогляд матеріалістич-

ним світоглядом. Тут мені хотілося б сказати кілька слів про антирелігійну пропаганду. Наша антирелігійна пропаганда і досі часто має дуже поверховий характер, часто виражається лише в насмішках, у зовнішніх протестах. А тим часом релігія — це певний світогляд, і ми, звичайно, ніколи не викоренимо релігійне вірування, якщо не дамо на місце старого світорозуміння нового, матеріалістичного світогляду. У нас щодо роз'яснення походження людини справа стоїть досить благополучно, але чого у нас немає в пропагандистських виступах і книгах — це висвітлення історії розвитку людського суспільства. Ми мало уваги приділяємо цьому питанню, майже зовсім не даємо історії культури, тому у нас виходить якийсь провал. Поки діло стосується походження людини, все йде гладко, а тільки питання переходить до того, як розвивалося людське суспільство з найдавніших-давен до наших днів, то тут у нас провал. Якщо ми візьмемо нашу колишню марксистську пропаганду, то ми побачимо, що там цьому питанню, пропаганді історії культури в марксистському висвітленні, приділялося дуже багато уваги. Ця пропаганда мала серед робітників дуже великий успіх, бо вона давала робітникові такий цілісний світогляд, який здатний був з коренем знищити старе світорозуміння. Тут я повинна сказати, що наша комуністична, партійна преса цьому питанню приділяє, на жаль, мало уваги, бо злободенні питання, які, з зрозумілих причин, беруться за вихідні пункти, привертають всю нашу увагу. Ніхто з товаришів не заперече, що цією справою треба зайнятися, але на практиці виходить, що все-таки пропаганди не ведеться.

Тепер відносно моралі. Тов. Ленін у цьому питанні говорив на з'їзді комсомолу, де він підкреслював протилежність комуністичної моралі моралі буржуазній, де вказував на те, що комуністична мораль полягає в тому, що людина свої вчинки підкоряє інтересам цілого. Таке добровільне підкорення особи волі колективу, інтересам боротьби, що ведеться, і є головним у комуністичній моралі. Але було б помилкою гадати, що тільки книжною пропагандою нам удасться розв'язати це питання. Тут замало книги — тут потрібен показ. Такі речі, як комуністичні суботники, як змагання і т. д., — все це саме і створює в масах розуміння необхідності колективно,

спільними зусиллями, гуртом добиватися мети. Мораль комуністична вивується в боротьбі.

Переходжу до культури праці. У нас поступово, по-троху починає, принаймні серед активу трудящих мас, зживатися погляд на працю як на якусь кару божу. Суботники, змагання, робітничі бригади — все це виховує новий погляд на працю. В побуті у нас теж велике зрушення. Що є характерним для нашої епохи і що особливо впадає в око іноземцям — це організованість і самодіяльність мас.

Коли до нас приїжджав Дьюї, відомий американський педагог, його найбільше, за його словами, вразило те, що у нас маси так захоплені культурними прагненнями. Він без радянського провідника пішов у Ленінградський будинок культури і спостерігав, як через цей будинок протягом дня пройшло кілька тисяч робітників. Це його особливо сильно вразило. Інший педагог, один із досить консервативних американських педагогів, також писав, що його вразило те, що культурною захоплюються найвідсталіші прошарки. Як бачите, обидва ці педагоги в своїх висловлюваннях відзначають саме цю особливість нашої культури — глибоко захоплювати широкі маси, не верхівкові прошарки, не лише кваліфіковані прошарки робітництва, а самі низи. Звичайно, ми всі знаємо, що у нас робляться тільки перші кроки порівняно з тим, чого ми хочемо, але безперечно, що за роки революції ми зробили величезний крок вперед. Це зростання мас особливо сильно впадає в око, коли буваєш на конференціях, зборах, піонерзльоті. Тут тільки ясно бачиш, наскільки маси піднялись, як створюється нова масова культура, що докорінно відрізняється від капіталістичної.

Згадується суперечка Маркса з Лассалем. Останній першорядного значення надавав урядовим заходам на користь робітників, а Маркс говорив, що буржуазний уряд буде давати лише подачки і що значно важливіше збудити самодіяльність мас, допомагати їм організуватися, рости в ході боротьби — в цьому він бачив суть питання. Якщо ви візьмете висловлювання Леніна, то побачите, що він питання про самодіяльність мас підкреслював завжди з особливою силою, звертав особливу увагу на те, як самі маси організуються, діють, а не на те, що зроблено для них. І, звичайно, щодо свідомості

маси колосально зросли за час революції, щодо загальноосвітнього рівня деякий крок вперед зроблено, але крок невеликий. Ми щодо піднесення загальноосвітнього рівня мас дуже сильно відстали.

Якщо ж ми візьмемо побут, організацію повсякденного життя, тут справа стоїть гірше. Всі ми розуміємо, що ніяким декретом тут нічого не зробиш, тут потрібна уперта, тривала робота. Ми повинні визнати, що ця частина культурної роботи — по створенню нового побуту — у нас стоїть на задньому плані. В цій частині ми дуже сильно відстали. У нас багато пережитків не тільки капіталістичних часів, але навіть середньовічних пережитків у нас досить. Візьміть хоча б закабаленість жінки, ставлення до дітей, взаємини в сім'ї — скрізь ви тут помітите безліч старих пережитків, особливо якщо справа стосується нацменшостей. Нещодавно мені довелося розмовляти з завідувачами хат-читалень, які приїхали з Хакасії (з Сибіру). Поки виступали росіяни — завідувачі хат-читалень, то здавалося, що все там гаразд: і колективізація розгортається і антирелігійна пропаганда проводиться, але коли почали виступати хакаси, то вийшла картина інша: у них в улусах все по-старому — шаманство, темнота. Слід відзначити, що ми до цього часу мало ще вивчили побут невеликих національностей, які за царизму надзвичайно пригноблювались і у відношенні до яких на нас покладено великий обов'язок. Крім того, безперечно, що культура більш відсталих національностей заражає і знижує культуру передових національностей. Про це писав Ленін, вказуючи на приклад Америки, де відсталість негрів на культурному фронті знижувала культуру білих. Так і у нас: більш відсталі, більш малописьменні національності своєю неписьменністю, відсталістю впливають на все населення в цілому, і коли дивишся на все це — на відсталі, глухі сільські закутки, на культуру країни в цілому, — то бачиш, як багато треба ще для того, щоб створити в країні нову, соціалістичну культуру, яка повинна дійти до самих глибин, до самих низів.

Такий рух, як культпохід, метою якого є обслуговування самих низів, викриває з особливою силою всю нашу побутову відсталість.

Візьмемо становище жінки в сім'ї: навіть у місті вона,

як і раніше, святами куховарить, увечері приходять гості, влаштовується частування, потім після них прибирання і т. д. Немає в достатній кількості дитсадків, шкіл, діти дома, матері зв'язані по руках — не можуть піти ні на збори, ні в клуб і т. п. Таким чином, весь уклад нашого побуту ще дуже міцно держить жінку в старому становищі закабалення. Жінка неписьменна, тим часом у нас і досі немає загального обов'язкового навчання, що особливо важливе для дівчат, яких батьки не пускають в школу.

На культурному фронті ми ганебно відстаємо. І, якби господарська сторона у нас не розвивалась, не ламала старого побуту, ми довго ще тупцялися б на місці. Село, відірване від міста, село, що живе за батьківськими звичаями, поклато б свою середньовічну печать і на культуру міста, на культуру робітничого класу. Але тепер на селі відбувається справжня революція — механізація, колективізація сільського господарства, об'єднання дрібних господарств у великі механізовані господарства. Все це справляє на селянську масу величезне враження. Це видно хоч би з того, що комуні тепер перетворилися в місця паломництва селян, екскурсії за екскурсіями відвідують комуні, і це стало навіть обтяжувати їх. Існування таких великих господарств робить цілий переворот у психології села. Візьміть Північний Кавказ, Урал, Сибір, ЦЧО — ті області, де сильно розвинуто землеробство, — ми бачимо там величезне зрушення психології мас. Ми одержуємо листи з цих районів від бібліотекарів; вони пишуть, що зараз селяни питають усе книжки про колективізацію, хочуть знати, зрозуміти, що робиться навкруги, а таких книжок у бібліотеках немає. Саме у великих колективних господарствах і з'являються тепер зародки нового побуту. Візьміть радгосп «Гигант» — там будується нова простора загальна їдальня, будуються дитячі будинки, ясла, лазні та пральні. Нещодавно у нас в Москві побувала делегація батраків і батрачок з-під Києва, де вони підняли страйк проти хазяїв великих горобів. Коли ми розмовляли і коли я почала їм розповідати про те, що в «Гиганте» будуються лазня, пральня, їдальня, дитбудинок, то обличчя у батрачок особливо оживились, це моє повідомлення знайшло у них дуже живий відгук і надзвичайно зацікавило їх.

У колгоспі питання про механізацію побуту стало на повний зріст. Звичайно, всім зрозуміло, що і в місті старі умови, старий розподіл часу чинили дуже багато перешкод для зміни побуту.

Побут цей змінюється, звичайно, особливо там, де жінки працюють суспіль на підприємстві. І зрозуміло, такий факт, як створення в Іваново-Вознесенську фабрики-кухні, докорінно змінює весь побут. Роль їдальень, роль організованого харчування, роль гарячих сніданків у школах і т. д.— все це має величезне значення в справі встановлення нового побуту. Те ж саме і щодо питань охорони здоров'я, житлових умов і т. д.— все це впливає на сучасний побут, на взаємини між людьми.

Усі ці питання з особливою силою стали перед нами, коли виникло питання про безперервний тиждень. Треба сказати, що безперервне виробництво ґрунтовно ламає старий побут: знищуються неділі, ходіння в церкву, ходіння в гостину до родичів, де було заведено частування, обивательські балачки, змінюється форма проведення часу. Святами раніше не годилося щось робити. А тепер твій вільний час буде тоді, коли багато які працюють, і мимоволі у тебе створюється якийсь робочий настрій, і у тебе виникає потреба використати вільний час розумніше. Слід зауважити, що перехід на семигодинний робочий день не супроводжувався, на жаль, великою роботою по зміні побутових умов. Необхідно, щоб перехід на безперервний тиждень дав поштовх побутовим і культурним зрушенням.

При Агітпропі ЦК було скликано нараду разом з культвідділом профспілок, Політосвітою та представниками підприємств, які вже перейшли на безперервку. На нараді товариші з заводу «Серп и молот» розповіли, що раніше їдальня не працювала по неділях. «Ми,— говорять,— добилися того, щоб їдальня працювала безперервно». Раніше в неділю кожний розраховував смачно пообідати вдома, а після безперервки ясно стало, що від цього треба відвикнути, і замість цього почали робітники натискати на їдальню, щоб вона готувала смачніше. Взагалі питання про їдальні стоїть зараз дуже гостро. Якщо обіди в їдальні відпускаються за 70 коп., то це нічого, чисто в їдальні, а там, де за 40 коп.,— уже починається бруд, черги. Тут необхідна самодіяльність

мас, треба привернути увагу громадськості до цього питання, і нам пощастить розв'язати можливі утруднення.

Яке велике значення має самодіяльність мас, ми бачимо хоч би з торішнього культпоходу. Як тільки маси взялися до цієї справи, ми мали величезне зрушення, нам вдалося з тими ж коштами зробити в два рази більше. Як бачите, все питання зводилось до організації самодіяльності мас. І тепер, з переходом на безперервний тиждень, успіхи наші будуть залежати від своєчасної і належної організації цієї самодіяльності. Було б не досить розв'язати питання про харчування самих тільки робітників у загальних їдальнях, треба подумати і про сім'ї цих робітників, буде потрібно також набагато збільшити відпуск шкільних сніданків. Такий же стан і з питанням про дітей; зараз у нас зовсім незначна кількість ясел і дитсадків. Особливо великий, цілком новий розмах цій справі треба надати в тих районах, де жінка зайнята на роботі на виробництві, бо там це питання стоїть з усією серйозністю. Часткове розв'язання цього утруднення можливе без додаткових витрат. Коли заходиш у дитсадок або ясла, то бачиш, що у керівників не завжди є належне навантаження, бо діти не завжди акуратно приходять. Взагалі завжди в дитсадках і яслах більше пропусків, аніж у школах. Виходячи з цього, можна навантаження на одного керівника збільшити до 35 чоловік з тим, щоб у ті дні, коли мати не працює, вона могла б, якщо забажає цього, залишити дитину в дитячому закладі. Відносно шкіл, у зв'язку з безперервною, висловлюються такі погляди: «А може, можна менше шкіл збудувати, замість нового шкільного будівництва обійтися старими школами». З цим, звичайно, треба боротися, щоб не скоротилося шкільне будівництво. Тепер школи працюють мало не в три зміни. Якщо в зв'язку з безперервною ми будемо дітей відпускати два рази на тиждень додому, а батьків дома нема, і дитина тинятиметься десь на вулиці, то буде тільки шкода,—ми повинні старатися, щоб дитина під час відсутності батьків теж могла побути в школі. Саме тут не можна економити на новому шкільному будівництві, бо це було б великою помилкою з нашого боку. Тут мені здається зовсім інше. На мою думку, ми повинні перейняти досвід

Америци. У них є так звані «Платун-школи» — спеціальний тип шкіл, де півдня вчать, а півдня приділяється ходінню гуртом у бібліотеки, екскурсіям, переглядам культфільмів, обговоренню різних питань, іграм та ін. Ми можемо з цією метою використати загальні клуби, бо ранками, приблизно до години, вони будуть порожнювати і в умовах безперервки.

Тепер щодо занять дорослих. Раніше, втомившись від роботи, ввечері звичайно відвідували кіно. Тепер зовсім інше, тепер не буде буднів і свят; одна частина сьогодні працює, але зате друга частина відпочиває і вимагає задоволення тієї або іншої культурної потреби, наприклад: послухати лекцію, піти на екскурсію, на заняття гуртка і т. д. і т. п. Але й саму організацію занять доведеться дещо змінити. До цього часу все держалося на керівнику, на лекторі, на самодіяльність мало зверталося уваги, якось погано молодь озброювалась умінням самостійно працювати. Тепер, з переходом на безперервку, слід звернути особливу увагу на те, щоб озброювати робітників умінням самостійно працювати над тим або іншим питанням, і тут консультація, взаємодопомога, заочна освіта набувають дуже важливого значення. Треба з усією уважністю підійти до постановки нашого заочного навчання: чи досить доступне воно широким масам, чи цікаві завдання, чи зрозумілі вони і т. д. Шляхом заочного навчання необхідно озброїти широкі маси робітників умінням самостійно працювати, надати цій роботі значно більшої гнучкості. Ми й дотепер все ще обговорюємо, говоримо, сперечаємось про всякі хороші речі; мені здається, що вже час перейти від обговорень до здійснення. Треба на кожному підприємстві, в цеху враховувати, що саме на цьому підприємстві потрібно зробити, і почати поступово здійснювати цей захід. Адже кожне підприємство має свою фізіономію і свої потреби. Наприклад, «Серп и молот» потребує приміщення, а рядом стоїть Андроньєвський монастир. Робітники вирішили відібрати це приміщення, звернулися до Головнауки (Головне управління науковими, музейними та науково-художніми установами.— *Ред.*) і одержали монастир у своє розпорядження.

Тепер важливо, щоб у кожному цеху певній групі було доручено з'ясувати всі ці питання, щоб вони справді

спільно були обговорені і вже зараз вживався ряд заходів до того, щоб здійснити і провести в життя той або інший захід, що його висуває життя. Якщо це буде проводитися в життя систематично, то в результаті може статися сприятливе зрушення, і не буде тоді тої розгубленості, яка викликана зараз переходом на безперервку,— тим самим її буде зжито. Слід відмітити, що з цієї розгубленості користаються наші вороги — сектанти, у яких нам не завадило б навчитися гнучкості. Сектанти весь час пристосовуються до умов: дуже часто буває, що у них молитовні в години відпочинку робітників відчинені, а клуби наші зачинені. Тут потрібно все враховувати і вміло проводити свою лінію. Наприклад, в одному з сіл Івановської області населення, яке раніше голосувало проти закриття церкви, коли було запропоновано пристосувати церкву під млин, проголосувало за віддачу церковного приміщення для такого її використання. Основне тут — розкачати маси; тому важливо, щоб не тільки в культвідділі ВЦРПС, не тільки в Агітпропі комсомолу,—важливо, щоб якнайшвидше ці питання почали обговорюватися в самих цехах, а коли нам удасться добитися цього, можна буде зробити багато чого, щоб зламати старий побут, старі звички і по-новому, значно раціональніше і розумніше організувати життя.

ЗАКЛЮЧНЕ СЛОВО

Товариші, тепер весь час іде обговорення безперервного тижня, і товариші, які виступали тут, відмічали різні сторони поставленого питання. Цілком правильно говорив товариш про екскурсійну роботу. Наведу маленький приклад: дві фабрики існують рядом — одна ткацька, друга прядильна, і робітники першої фабрики не знають роботу другої фабрики. Тепер це утруднення дуже просто буде розв'язуватись у зв'язку з безперервкою. Безперервка дозволить організувати екскурсію робітників ткацької фабрики на прядильну фабрику, причому вони ознайомляться з виробництвом на ходу.

Дитяче питання в школі можна буде розв'язати так: ставити в перші години занять більш важливі предмети, зосередити в ці години все навчання; а решту годин

заповнити такими заняттями, які не біда і пропустити,— заняттями напівклубного характеру. Може, на ці години діти зможуть сходити додому, якщо батьки вільні, зате вони зможуть проводити свята в школі, де в ці дні будуть організовуватись екскурсії, праця в майстернях та ін.

Тепер відносно зустрічей чоловіка з дружиною. Адже працюють одну зміну, щодня по 8 годин, і принаймні 8 годин подружжя може проводити разом. Так що зустрічі будуть, але, може, не так регулярно, не в ті звичні години, як було раніше. Багатьох цікавить питання про свята. У безперервці мається на увазі залишити тільки п'ять загальних свят, а всі інші свята повинні пристосуватися вже до умов роботи при безперервному тижні.

Щодо культурних установ уже зараз є постановва Головна науки про обслуговування музеями, тут тільки треба організувати контроль за справжнім виконанням. Тепер найважливіше — це конкретні приклади того, як це все проводиться на практиці. Треба, щоб підприємства, які перейшли на безперервку, висвітлювали на конкретних прикладах усі питання, пов'язані з безперервним тижнем.

Кілька слів скажу про заочну освіту. У нас тепер у великій моді заочне навчання, майже всі організації взялися до цієї справи. Та коли проглядаєш матеріали цих курсів, то бачиш, що лише деякі методологічно опрацьовані, багато халтури, непродуманого. У Головполітосвіті існують заочні курси по I і II ступенях. Справу там поставлено, на мою думку, добре: дається завдання, дається настанова, роботи виправляються і т. д. Загалом кажучи, в цій галузі потрібна ще дуже велика робота, треба заочні курси пов'язати з усною консультацією та ін.

Тут дуже правильно відмічали, що треба дивитися не тільки на те, що робиться на фабриці, але також і в житлових товариствах. Житлові товариства повинні вжити належних заходів, повинні пристосуватися до безперервної роботи, створити відповідні умови для своїх мешканців, червоні кутки, пересувки, дитячі кімнати і т. д.

Тепер ми дуже багато говоримо про перевиховання кадрів. Часто доводиться спостерігати таке явище, коли робітник виконує якусь невелику функцію і далі свого верстата, свого цеху нічого не знає, не уявляє, як працює інший цех, яка це галузь промисловості, які досягнення

є в цій галузі, і це не тільки молоді робітники, але, буває, і старі робітники не знають всього свого виробництва. Висувалася думка про організацію вступних курсів у виробництво. Очевидно, в цьому відчувається велика потреба. На Україні дещо подібне вже робиться; озброєння знаннями проводиться не в порядку звичайного навчання, а у вигляді екскурсій з цеху в цех, де робітникам дають відповідні роз'яснення. Викладання техніки безпеки проводиться і в формі бесід з наочним показом за допомогою відповідних фільмів. Велику участь у цій роботі взяла інженерна публіка, і ця справа зацікавила дуже багатьох робітників. Тепер Культвідділ ВЦРПС теж ставить питання про такі курси, де навчання повинно бути не суто книжним, а базуватися на живій розповіді та на живому показі.

Мені, товариші, здається, що безперервка дає поштовх, і серйозний поштовх, усій культурній роботі. Відносно того, якої все це набере форми, зараз, звичайно, важко сказати щось певне, але через деякий час підприємства, які вже перейшли на безперервку, набудуть цінного досвіду, і тоді, врахувавши всі недоліки в їх роботі, можливо буде ширше і успішніше розгорнути роботу по переходу на нові рейки всього побуту, всього повсякденного життя.

1929 р.

ВАЖЛИВЕ ПОБУТОВЕ ПИТАННЯ

Вийшла дуже цікава книжка Л. М. Сабсовича «Міста майбутнього і організація соціалістичного побуту». Я не буду зараз торкатися цілого ряду проблем, порушених у книжці, торкнувся лише одної — виховання дітей. Автор розв'язує цю проблему зовсім неправильно. Він говорить: «Виховання дітей з найранішого віку може бути раціонально організоване і поставлене лише як суспільне виховання».

З цим можна погодитись. Але далі йде дуже своєрідне тлумачення того, що таке суспільне виховання. Вказавши, що діти вважаються «власністю» батьків, автор говорить:

«У соціалістичних умовах, при усуспільненні виховання, діти вже не будуть «власністю» батьків: вони будуть «власністю» держави, яка візьме на себе всі завдання і турботи про виховання дітей. Тому першим наслідком усуспільнення виховання повинно стати те, що діти не будуть жити разом з батьками. Від самого народження вони мають бути влаштовані в спеціальні «будинки дитини», обставлені за останнім словом соціалістичної педагогіки, в найкращих умовах для їх фізичного виховання та розвитку у них найкращих, найбільш здорових задатків».

І далі автор говорить про те, що вплив батьків і сім'ї здебільшого лише шкідливий, і тому «будинки дитини» повинні бути влаштовані далі від сім'ї. Л. Сабсович проєктує спеціальні поселення дітей — «дитячі містеч-

ка». У дитячих містечках живуть діти і підлітки до 16—17 років (див. стор. 35—39).

Подібні проекти можуть лише скомпрометувати справу суспільного виховання, і вони показують лише, як погано ще багато хто уявляє собі соціалізм.

Діти будуть «власністю» не батьків, а держави. Вони не будуть нічиєю власністю, та і держава буде щодалі більше витіснятися організованою громадськістю, все більше відмирати. Ми не мислимо людину майбутнього як якусь бездушну машину, що заглушила в собі всі природні почуття. Л. Сабсович ото гадає, що від «батьківського почуття» лише сама шкода і його просто треба вилучити з ужитку. Безперечно, що в буржуазному і дрібнобуржуазному середовищі батьківське почуття часто набирає дуже потворних форм, вироджується в надмірне пещення «своєї» дитини, у виховання в ній усяких антигромадських почуттів. Але змінюється обстановка, відмирає приватна власність, відмирає і власницьке ставлення до дружини, до дитини. Батьківське почуття не буде заглушатись, воно увіллється в інше рiчище, даватиме значно більше радощів і дітям і батькам. Тому будуть праві ті робітники і робітниці, які не захочуть віддавати дітей у «дитячі містечка» Л. Сабсовича.

Суспільне виховання означає щось зовсім інше. Воно повинно бути не справою якихось там «класних панночок», як говорив Ілліч, якихось педагогів, що стоять осторонь кипучої боротьби і життя, воно повинно бути справою самих трудящих мас. Коли Володимир Ілліч говорив про радянську школу, він не дарма сказав, що вона повинна йти шляхом до соціалізму «разом з своїм визволенням від кайданів рабства народом». Весь час, 12 років, говорили ми про те, що школи, дитбудинки і всі дитячі заклади не повинні бути чимсь замкнутим, відірваним від життя. Ми старалися скласти програми шкільні так, щоб якомога тісніше пов'язати їх з життям. У програмі партії говориться про ради народної освіти. Через шкільні ради, через секції народної освіти ми хочемо залучити робітників і робітниць, основну селянську і особливо колгоспну масу до роботи по вихованню дітей, а нам пропонують відсилати дітей у «дитячі містечка».

Так розумів дехто суспільне виховання на початку революції. Ми маємо гіркий досвід з дитбудинками, які часто зсковзували на шлях закритих навчальних закладів. Ми знаємо, до чого це призводило.

Ми повинні прагнути створити такі форми суспільного виховання дітей, які не виривали б дітей з-під впливу робітничого і колгоспного середовища, не відривали б дітей від батьків, але в той же час усували б зло теперішнього виховання.

Ми влаштовуємо при житлокоопсах дитячі кімнати. Це крихта того, що нам треба робити. У будинках, які споруджуються, треба будувати не дитячі кімнати, а дитячі поверхи або дитячі сектори. Найкращу частину будинку, найсвітлішу, яка виходить на сонячний бік, з верандою треба відводити для дітей; треба дитячий сектор, дитячу частину будинку з особливою розважливістю будувати: ясла, дитячий садок, кімнати для школярів, де б вони могли вчитися, читати, малювати, співати, бігати, гратися, майструвати, що їм треба, де б вони могли організуватись, де б вони дістали потрібне керівництво. Необхідним є чергування батьків і матерів. Треба, щоб можна було у вільний час побути з дитиною, поговорити з нею та ін. Дитячий сектор повинен поступово перетворюватися в дитячий гуртожиток. А батьки, перед очима яких виховуватимуться їхні діти, будуть навчатися справі виховання.

Дитячі сектори, дитячі гуртожитки, де діти будуть і харчуватись і мати належний догляд, будуть розкріпачувати жінку. Діти перестануть бути для неї тягарем. Складатимуться нові відносини між батьками і дітьми.

Звичайно, потрібні дитячі гуртожитки і поза великими будинками. Багато є дітей, які приїждять учитися з села в місто, багато є дітей, батьки яких на якийсь час виїжджають, є діти, у яких в живих тільки батько або мати-вдова, що виходить заміж,— для таких дітей потрібен гуртожиток. Не дитбудинок, не притулок, а саме гуртожиток. Зараз діти, які приїждять з села, ледве знаходять житло, наймають куховарку, живуть сяк-так. Треба допомагати їм влаштовуватись як слід.

Усе це треба передбачати при будівництві нових міст. Поряд з дитячими гуртожитками треба будувати школи. Як? Цілком розроблених, мотивованих планів

великих шкіл ми ще не маємо. Їх треба негайно створити. Всебічно обговорити. Треба наблизити школи до виробництва, до підприємств, треба мати і в самих школах майстерні. Все це повинно бути добре продумано. Тепер, коли індустріалізація країни, перебудова сільського господарства на колективістичних началах створюють передумови для будівництва політехнічної школи, необхідно особливо старанно продумати план спорудження нових шкіл. Не можна будувати школи, розраховані тільки на книжне навчання.

Треба створювати в новозбудованих будинках дитячі сектори, треба будувати нові школи. Треба шити новий одяг новому побуту і новій школі, старий одяг для них уже замалий.

1929 р.

МІСТА МАЙБУТНЬОГО

Темпи нашого господарського будівництва підводять нас впритул до розв'язання проблем, які до цього часу розглядалися всіма як проблеми далекого майбутнього і як стали вже проблемами сьогоdnішнього дня.

До числа таких проблем належить питання про нові міста. Тут ми несподівано для багатьох прямо ткнулися носом у питання будівництва житлової оболонки для соціалістично організованого суспільства майбутнього.

Як будувати Сталінград, Магнітогорськ під кутом зору соціалізму? І треба сказати, поки що не видно, щоб ми були дуже добре підготовлені до розв'язання цього питання під кутом зору соціалізму. Звичайно, ми знаємо, що писав Енгельс в «Анти-Дюрінгу» про протилежність між містом і селом, знаємо, що Ленін ще в 1897 році в статті «До характеристики економічного романтизму» посилався на Енгельса, вказуючи на необхідність знищення протилежності між містом і селом. Протилежність між містом і селом може бути знищена тільки із знищенням капіталістичного характеру промисловості, твердить Енгельс. «Тільки суспільство, здатне встановити гармонійне поєднання своїх продуктивних сил за єдиним загальним планом, може дозволити промисловості розміститися по всій країні так, як це найбільш зручно для її розвитку і збереження, а також і для розвитку інших елементів виробництва.

Таким чином, знищення протилежності між містом і селом не тільки можливе,— воно стало прямою необхідністю для самого промислового виробництва, як

і для виробництва сільськогосподарського, і, крім того, воно необхідне в інтересах громадської гігієни»¹, — писав Енгельс 50 років тому в «Анти-Дюрінгу». Він говорив там про необхідність «злити в одне ціле — місто і село», говорив про те, що великі міста приречені в майбутньому на загибель. Однак там же, в «Анти-Дюрінгу», Енгельс відзначає ненависть буржуазії до великих міст. Говорячи про далеку перспективу знищення великих міст, Енгельс жартома додає: «...Бісмарк може лягти в могилу з гордою свідомістю, що його заповітне бажання, загибель великих міст, обов'язково здійсниться»².

Чому ж Бісмарк ненавидів великі міста, чому їх ненавидить буржуазія? Тому, що в розвитку пролетаріату міста відіграли найбільшу роль, що вони допомогли вирости, організуватись, піднятися пролетаріатові і повели боротьбу проти всього буржуазного ладу. Не випадково, що пролетаріат великих міст завжди йшов на чолі руху, що вперше він узяв владу в свої руки в Парижі. Міста є і довго ще будуть організуючими центрами робітничого руху. Ось чому Енгельс підкреслював довгочасність відмирання великих міст, говорив про те, що це буде можливе лише тоді, коли виросте нове покоління політехнічно вихованих, всебічно розвинених виробників.

Маючи на увазі цю вказівку Енгельса, Ленін, говорячи про політехнічну освіту, завжди включав у коло політехнічних знань і теоретичне і практичне знання сільського господарства. Ілліч завжди, підходячи до питання про змичку робітничого класу з селянством, підкреслював необхідність збереження за робітничим класом керівництва над селянством. Але ще в статті «Пп. «критики» в аграрному питанні», написаній в 1901 р., Ленін, викладаючи точку зору Енгельса, підкреслював, що «слід, звичайно, уявляти собі це знищення не в формі одного акту, а в формі цілого ряду заходів»³.

Там же він говорив:

«...рішуче визнання прогресивності великих міст у капіталістичному суспільстві нітрохи не заважає нам включати в свій ідеал (і в свою програму дій, бо нездійсненні

¹ К. Маркс і Ф. Енгельс, Твори, вид. 2-е, т. 20, Політвидав України, К., 1965, стор. 289—290.

² Там же, стор. 290.

³ В. І. Ленін, Твори, т. 5, стор. 132.

ідеали ми полишаємо пп. Струве і Бердяєвим) знищення протилежності між містом і селом. Неправда, що це рівнозначне відмові від скарбів науки й мистецтва. Якраз навпаки: це необхідне для того, щоб зробити ці скарби *доступними всьому народові*, щоб знищити ту відчуженість від культури мільйонів сільського населення, яку Маркс так влучно назвав «ідіотизмом сільського життя». І тепер, коли можлива передача електричної енергії на віддаль, коли техніка транспорту підвищилась настільки, що можна при менших (проти теперішніх) витратах перевозити пасажирів із швидкістю понад 200 верст на годину,— нема аніяких технічних перешкод до того, щоб скарбами науки й мистецтва, віками нагромадженими в небагатьох центрах, користувалося все населення, розміщене більш-менш рівномірно по всій країні»¹.

У статті «Сторінки з щоденника» 22 роки по тому Ілліч писав: «Місто давало селу при капіталізмі те, що його (село) розбещувало політично, економічно, морально, фізично і т. п. Місто у нас само собою починає давати селу прямо протилежне. Але все це робиться якраз само собою, стихійно, і все це може бути посилене (а потім і збільшене в сто крат) внесенням свідомості, плановірності і систематичності в цій роботі»².

Ми йдемо цим шляхом, посилаючи на село бригаду за бригадою. Ми бачимо, яку велику роль відіграє тепер робітник у колгоспному будівництві.

Чи відмовився Ленін від точки зору Енгельса? Ні, він весь час говорив про необхідність знищення протилежності між містом і селом, але мислив це знищення не механічно, а вказував шлях його знищення, підкреслюючи прогресивну роль міста для переживаного нами етапу перехідного періоду до соціалізму, коли місто відіграє і довго ще відіграватиме велику революціонізуючу роль.

Про це не повинні забувати комісії, що планують наше будівництво. Поряд з агромістами, які поєднують в собі і місто і село, нам довго доведеться ще будувати промислові міста, але будувати їх не по-старому, а по-новому, не по-капіталістичному, а по-соціалістичному.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 5, стор. 131—132.

² В. І. Ленін, Твори, т. 33, стор. 411.

Соціалістичне містобудування повинно провадитися так, щоб нове місто зберегло всі ті риси старого міста, які робили його культурним і організуючим центром, і не тільки зберегло ці риси, але й розвинуло в значній мірі — сучасна техніка зв'язку дає таку можливість.

На жаль, проекти нових, «соціалістичних» міст — проекти Магнітогорська, Сталінграда та ін. — цю сторону, найбільш важливу сторону містобудування, обминають.

З другого боку, нове місто повинно створити нову оболонку для побуту, повинно створити робітничому класу оптимальні умови для розвитку всіх його позитивних якостей, а також оптимальні умови для розвитку нового покоління всебічно розвинених людей. В число цих оптимальних умов входить і створення умов для справді політехнічної школи.

Всякі розмови про «дезурбанізацію», що відтворюють настрої буржуазії, яка боїться скупчення пролетаріату, толстовська ненависть до великих міст повинні бути відкинуті. Зате повинен всякими способами зміцнюватись зв'язок між містом і селом, місто має ширити в окрузі свій вплив, відповідно до цього повинні бути збудовані шляхи сполучення всіх видів — відповідно характеру різних форм зв'язку міста з селом: господарського, організаційного, культурного. Місто повинно бути осередком телефонного зв'язку, радіозв'язку.

Ми недооцінюємо організуюче значення радіо і місцевих радіостанцій, погано вміємо користуватися радіо з метою організації.

У центрі міста має бути розташований (як у Брянську) будинок, де були б зосереджені всі радянські, профспілкові, партійні організації, до якого примикав би театральний будинок, місце різних великих зборів, з'їздів та ін., будинок, до якого б вели широкі вулиці: треба, щоб у місті билосся живе серце.

При плануванні міста розташуванню громадських будівель, поєднанню їх має бути приділено не менше уваги, ніж спорудженню окремих комбінатів-будинків.

Адже місто — це не просто сума будинків-гуртожитків. Це — організм. Що ж до окремих будинків-комбінатів, то треба продумати таке їх обладнання, щоб люди могли жити в них, не заважаючи один одному, не втом-

люючи один одного і маючи в той же час не тільки можливості спілкуватись, але й жити спільним змістовним і цікавим життям. Будинок повинен бути також не сумою кімнат, а організмом. І це має бути не будинок для літніх, втомлених і лише відпочиваючих людей, в цьому будинку повинно бути відведено головне місце підрастаючому поколінню, молоді, яка справу батьків доведе до кінця. Будинок без молоді, без дітей буде сумним, мертвим будинком.

Коли говорять про дітвору, то часто уявляють її собі неорганізованою, такою, що хуліганить, усім заважає. Та новий, соціалістичний будинок повинен бути організований так, щоб дітвора могла в ньому рости, розвиватись, організовуватись, вчитися у дорослих, нікому, проте, не набридаючи, не заважаючи. І, звичайно, будуючи, не можна економити кожний сантиметр, треба шити житловий одяг на зріст, передбачаючи розгортання внутрішнього життя будинку, його громадського життя.

Треба водночас подбати про вивезення молоді в колгоспи на тимчасову роботу, будуючи там для неї приміщення, створювати там селища; треба мати вільні приміщення для тих, які прибувають на зимову роботу в місто, місце для дітвори, що приїздить звідти.

Будуємось не на день і не на годину, а на багато років, і, будуючись, повинні думати про природне зрощування міста з селом. Ростемо ж у майбутнє!

ВИХОВАТЕЛІ-ВИСУВАНЦІ

Ми бачимо, що у всіх галузях управлінської та громадської роботи йде висування робітників і робітниць. У процесі роботи висуванці вивчають справу. Є прямі вказівки партії про те, що висуванцям треба всемірно допомагати оволодіти новою галуззю роботи, охопити її в повному обсягу, продумати її. Досвід показав, що висуванці при належній допомозі їм вносять у роботу багато цінного, свіжого. Зараз ми бачимо, що в галузі освіти потрібне буде величезне розширення кадрів. Щоб здійснити загальне навчання, наприклад, по Центрально-Чорноземній області відкривається в цьому році 2500 додаткових нових комплектів, по одному Орловському округу відкривається 500 дошкільних хат. Ми стоїмо перед поголовним обслуговуванням підростаючого покоління; життя владно вимагає цього. А кадрів немає. Потрібно масове висуванство. Треба, щоб робітники і робітници, які почувають інтерес до цієї роботи, дістали можливість навчитися її. Потрібні рекомендовані списки книжок з питань виховання, із зазначенням, як їх читати, потрібні заочні курси; треба написати по-новому ряд книжок з виховання; треба визначити, як і кого повинні висувати у вихователі робітничі організації; треба прикріпляти висуванців до кращих шкіл, дитсадків, систематично інструктувати їх, допомагати їм підійматися вперед з шаблони на шаблину. Хотілося б, щоб читачі журналу «О наших детях» висловили свою думку з приводу педагогічного висуванства.

1930 р.

ПРО ДИТЯЧИЙ ПОБУТ

Нещодавно збиралася секція по дитячому побуту, організована при комісії РСІ по побуту (Комісія т. Гольцмана). Представники різних організацій говорили про необхідність негайно ж усунути ряд явищ, які мають місце в дитячому побуті. З'ясувалось, що «вроздріб» дещо робиться, але роботу цю не об'єднано, до неї не привернуто в достатній мірі увагу громадськості. Вказувалось також, що комісія по дитячому побуту повинна мати певну перспективу в своїй роботі, зупиняючись на більш кричущих масових явищах, які повинні бути якомога швидше усунені. Якщо взяти, скажімо, такі явища, як погані житлові умови дітей, з одного боку, і типізація дитячих іграшок — з другого, то головна увага повинна бути приділена, звичайно, першому питанню.

Одне з найсерйозніших питань у ділянці дитячого побуту — це питання про захист прав і особи дитини. Кодекс законів, які захищають особу дитини від насильства, експлуатації, змушеного нецтва, дуже обмежений; законодавство в цьому напрямі розроблене дуже слабо, відповідні закони не систематизовані, мало популяризовані, мало відомі широкій публіці. А ті закони, що є, — як проводяться вони в життя? Що можуть сказати з приводу цього Наркомюст, профспілки, Наркомос? Де статті в наших журналах, газетах, які висвітлюють це питання? Де органи, які наглядають за цією справою? Хіба може спокійно ставитися до цієї справи РСІ?

Боротьбу з биттям дітей веде СПОН, веде «Друг дітей», але де ж закони, на які і СПОН, і «Друг дітей»,

і кожний громадянин СРСР може спиратися? Чи обговорювали їх досить широко на робітничих зборах, у колгоспах? Чи знають про них сільради, міськради, побутові комісії?

Профспілки. Як у них стоїть справа з захистом праці дітей, наприклад дітей-батьчат і няньок? Хто дбає про додержання існуючих постанов у житті? Хто за це відповідає? Що робить соцстрах по наданню допомоги дітям робітників? Хто контролює, як харчуються діти робітників, як вони живуть? При чому ж тут соцстрах? — досадливо скажуть працівники соцстраху. А учні кустарів, діти кустарів? Хто охороняє їхні права, їх працю, їх особу? Хто охороняє права, працю, особу дітей, яких віддають на виховання?

Провадиться велика робота по запровадженню загального навчання. Але зовсім в тіні лишається питання про обов'язковість навчання. Тому треба особливо гаряче вітати обов'язкову постанову Центрально-Чорноземного обласного виконавчого комітету від 26 грудня 1929 р. про запровадження загального обов'язкового початкового навчання в ЦЧО. Ми знаємо, яких героїчних заходів вживає ЦЧО для запровадження загального навчання: відкриває в цьому році 2500 додаткових комплектів, здійснює повну безплатність навчання в I ступені, безплатне постачання дітям підручників і навчальних посібників. Це при страшній перенаселеності, при страшенно бідному населенні. Пункт 3-й постанови гласить:

«Громадяни, які мають на своєму утриманні дітей шкільного віку, а також відповідальні керівники виховних установ і організацій повинні посилати дітей восьмилітнього віку для навчання в школі в обов'язковому порядку».

У пункті 7-му говориться:

«Особи, зазначені в п. 3-му цієї обов'язкової постанови, за відмовлення посилати дітей в школи I ступеня і за відсутність з їх боку належного нагляду над регулярністю і правильністю відвідування дітьми школи притягаються в адміністративному порядку до штрафу в розмірі: в містах і селищах міського типу — до 50 карбованців або до примусових робіт протягом 15 днів, а в сільських місцевостях — до штрафу до 10 карбованців або примусових робіт протягом 10 днів».

У результаті не тільки діти, все доросле неписьменне населення вже в добровільному порядку засіло за букварі. Всі хати ввечері набиті учнями-дорослими.

А чи має таке законодавство Московська область? Ленінградська область? Чи є змагання між ними? І чи не треба брати приклад з ЦЧО? І чи не повинні притягати ВЦВК і РСІ до відповідальності ті області і округи, які халатно ставляться до цього питання? Ставити показові процеси за повільність, що гальмує культурну революцію?

У справі охорони особи, праці дітей, захисту дитячих прав на навчання ми ганебно відстаємо. Нам у дечому треба ще в цій галузі доганяти буржуазні країни. Чи не пора нам давно перегнати їх?

Візьмемо інше гостре питання, що його торкалась комісія по дитячому побуту. Питання про дитяче харчування. Православні пости, які закінчуються пасхою, магометанський піст «ураза», що закінчується святом (байрам), пов'язані з «благодіяннями» з боку багатих, підхарчовуванням у свята зголоднілої бідноти багатіями, подарунками до пасхи — це своєрідна вербовка підкуркульників. У цього релігійного звичаю, що встановився століттями, можуть бути вирвані соціальні корені лише тоді, коли правильна організація громадського харчування, поставлена в масовому масштабі, вирве соціальні корені благодіянь багатіїв. Почати треба з дитячого харчування. Ми організуємо «зразкові» дитячі їдальні, на дорого коштують, обіцяємо обслужити весь район, а потім з'ясується, що їдальня обходиться дуже дорого, і справа потроху й потихеньку згортається. Починається тяганина з постачанням. Ну, вже коли починати перебудову побуту, то починати треба всерйоз, не з влаштування заповідників для звірів і спорудження будинків для радянських холостяків за останнім словом архітектурної науки, а з влаштування побуту дітвори. При комісії т. Гольцмана існує секція по харчуванню з т. Халатовим на чолі та секція по постачанню, очолювана т. Калніним. Ото на спільному засіданні секцій по харчуванню, постачанню і дитячому побуту треба обговорити і здійснити ряд заходів по громадському харчуванню дітей у містах і селах.

Знову треба поставити питання про шкільні сніданки для всіх поголовно учнів, організувати контроль за постачанням і якістю цих сніданків; поставити питання про дитячі їдальні та їх постачання при школах, житлових товариствах, при робітничих казармах, у селах при сільрадах або школах, у комунах. Треба поставити також питання про раціоналізацію дитячого харчування і про посилене харчування ослаблених дітей (підхарчовування їх риб'ячим жиром, гарячим молоком та ін.).

Ми поламали всі пера, списали гори папери про те, як любив Ілліч дітей, а для дітей робимо страшенно мало—ніколи все. У шості роковини смерті Ілліча пора взятися всерйоз за організацію громадського харчування дітей, а то у нас у Москві, в багатій Москві, діти в дитбудинках сидять ще на голодному пайку, і не тільки в Москві, звичайно.

Адже ж є у нас диткомісія при ВЦВК. Що вона робить у цьому відношенні? Вона просто збирає кошти і передає їх різним установам. Чи правильно це? Чи не повинна вона ближче стати до обслуговування дитячого побуту?

Секція по побуту торкалася також питання дитячих жител, питання про необхідність будівництва дитячих гуртожитків при робітничих казармах, при школах, при житлових товариствах, при нічліжках, комунах; про влаштування літніх гуртожитків в околицях великих міст для цілих шкіл, для дітей робітників окремих фабрик і заводів, окремих житлових товариств; про використання з цією метою «зелених міст»; про необхідність організації санітарного нагляду над дитбудинками, дитсадками та яслами, над робітничими казармами, над майстернями кустарів, де працюють підлітки, і т. п.

У нас немає встановлених типів шкільних будинків (за винятком невеликих сільських) для різних районів, встановлених типів дитбудинків і дитячих закладів, немає законодавчих розпоряджень про бронювання приміщень у споруджуваних будинках для дитячих гуртожитків, дитячих їдалень, дитячих кімнат для занять, ігор, для праці.

Наближається літо. Будуть організовуватись дитячі майданчики. Але цього замало. Необхідно організувати дитячий масовий ближній туризм. Для цього потрібен

безплатний проїзд в автобусах для школярів, потрібні безплатні дитячі вагони, потрібна організація опорних пунктів дитячого туризму в околицях великих міст, у колгоспах, де можна було б поїсти, випити чаю або молока. Необхідно охопити всіх школярів цим дитячим туризмом.

Не такі вже шалені гроші буде це коштувати.

Необхідна також негайна організація підвозу дітей в школи Цутраносу (Центральне управління освіти на транспорті.— *Ред.*). Заборона школярам їздити в товарних вагонах зриває в багатьох місцях відвідування учнями шкіл. Пасажирські поїзди, само собою, не орієнтуються на шкільні розклади, діти спізнюються на кілька годин в школу, тиняються годинами на вокзалах, чекаючи поїзда,— навчання зривається. Залізничники легко можуть виявити хворі ділянки, необхідно буде організувати причіпні дитячі вагони до товарних поїздів. РСІ повинна простежити, щоб це було зроблено.

Взагалі питання організації дитячого побуту повинні стати об'єктом обговорення в секціях Рад, у культвідділах профспілок, по фабриках і заводах, у колгоспах, у комунах, на вчительських зборах, у ЦБ юних піонерів, на зборах ВЛКСМ.

Треба підняти і організувати навколо дитячого побуту серйозну громадську роботу.

1930 р.

ЗАКЛЮЧНЕ СЛОВО

(У ПИТАННІ ПРО ДИТЯЧИЙ ПОБУТ)

У лютому 1930 р., 10 місяців тому, ми відкрили заочну конференцію читачів нашого журналу по дитячому побуту. Питанням дитячого побуту наш журнал взагалі приділяє в цьому році багато уваги. І заочна читацька конференція була співзвучна з загальним висвітленням цього питання, доповнювала, глибше висвітлювала його, ставила нові питання.

Читачі, які писали в журнал, порушували питання про необхідність організувати громадську ініціативу в напрямі боротьби за новий побут дітей, піти і в цьому питанні шляхом ударництва і соцзмагання. З другого боку, вони писали про ті важкі умови, в яких ростуть діти в сім'ї, про бездоглядність, про експлуатацію дитячої праці, про неправильний підхід до питань виховання з боку батьків. У статтях, надісланих до редакції, вказувалось на цілий ряд недоліків у вихованні, цілий ряд важких сторін сучасного побуту, писалося про сиріт, про кволик, відстаючих дітей. Особлива увага приділялася питанню про дитячу працю та про її організацію. Вказувалось на необхідність суспільного виховання дітей. Найповніше, мабуть, висвітлено було питання про необхідність захисту прав дітей, охорони їх праці, їх права на освіту. Знято було питання про необхідність створення дитячого кодексу. Всі поставлені питання мають дуже велике значення. Звичайно, порушена лише порівняно невелика частина питань, які стосуються побуту дітей. Не порушено ще ряду найважливіших питань. Крім

того, питання лише ставились, будили думку, привертати громадську увагу до себе, але по-справжньому громадськість ще не організовано навколо цих питань. Величезна робота потрібна ще на цій ділянці.

ВЦВК і Раднарком 5 жовтня (1930 р.— *Ред.*) прийняли положення про побутові секції при міських і сільських Радах. Це організує громадськість і навколо питань дитячого побуту.

В зв'язку з постановою Раднаркому про всеобуч постали на повний зріст і такі питання, як питання про дитяче харчування, про гарячі шкільні сніданки. Всесоюзний огляд громадського харчування, проведений газетою «Правда», висвітлив і питання про харчування дітей.

Всеобуч вимагає *обов'язковості* навчання. Життя показує, що необхідно провести цілий ряд законодавчих розпоряджень з метою захисту дітей від несвідомих батьків і вихователів — без цього всеобучу не здійсنيш. Питання про дитячий кодекс постає з особливою настигливістю.

Робота заочної конференції не минула безслідно, зроблена корисна справа. Треба тільки, щоб вона з кожним днем набирала все ширшого розмаху. Увага дітям, увага підліткам — такий наш заклик.

1930 р.

ПРО ПОБУТОВІ КОМУНИ

Зараз організовується багато комун молоді. З'явилося кілька цікавих брошур з описом цих комун, наприклад «Комуна 133». Це — комуні споживчого типу, але центральне питання в них — це організація на ґрунті усуспільненого побуту нових громадських мірил, нових взаємин між членами комуні, нових, наскрізь товариських відносин між чоловіком і жінкою. Заводять спільну касу, створюють нові форми користування спільним майном і т. д. Багато цікавого побутового в цих комунах. Однак заважає швидкому розвитку молодіжних комун загальна погана налагодженість споживчої сторони життя: черги, відсутність громадських їдалень, відсутність громадських пралень, доставки продуктів додому і т. д. Дрібниці поглинають дуже багато уваги і сил. Якби споживчий уклад стояв хоч би на рівні швейцарського, комуні молоді могли б швидко розвиватися. Візьmemo якийсь Цюрих: там дешеві їдальні, добре налагоджена кооперація, доставка продуктів додому, пральні, газ — все це дуже полегшує господарювання. Нам треба ще багато попрацювати, щоб досягти хоч би швейцарської налагодженості господарсько-побутового життя.

В умовах заслання, еміграції часто влаштовувались споживчі комуні з метою налагодження більш доцільного і дешевого харчування. У робітничому побуті робітники-сезонники часто організують артільне харчування, різні сільськогосподарські артілі роблять те ж саме. На це наштовхує життя. Але навіть чудово налагоджене

громадське харчування, прекрасно налагоджене співжиття не є ще комуна. Співжиття перетворюється в комуна тоді, коли членів співжиття зв'язує якась спільна ідея, спільна мета. Теперішню молодь з комуною зв'язує усвідомлення необхідності соціалістичного будівництва.

Де немає спільної зв'язуючої ідеї, там споживча комуна швидко розпадається або вироджується в звичайне співжиття.

Комуни не новина. Вони існували ще в середні віки. Монастирі, по суті, були комунами. Але ці споживчі комуни могли існувати лише при умові крайнього обмеження споживання їх членів. Звідси пости, відмовлення від сімейного життя та ін. Недостачу в продуктах споживання диктував аскетизм, відмовлення від земних благ. Хоч монастирі і вели своє господарство, але за старих способів виробництва велике господарство не було таким вигідним, як при механічному обробітку землі. Не застосовувалась тоді і наука в землеробстві. Рятувало становище лише напруження сил монастирських мешканців, що підігрівалося релігією, та обдумана організація праці. Зв'язувала членів монастирської комуни релігійність.

Розвиток капіталізму, розвиток за допомогою техніки нових потужних сил виробництва створили зовсім іншу основу для колективного господарювання. Машинне виробництво, застосування науки і техніки в землеробстві створили матеріальні передумови для комунального господарства. У планах побудови комун утопістів не було вже мови про обмеження потреб, про самообмеження. Утопісти висували вже інший принцип: кожному по потребах.

Треба уважно вивчити і середньовічний монастирський комунізм, і комунізм утопістів, і європейський кооперативний рух, і так званий муніципальний соціалізм. Вивчати, щоб краще розуміти завдання, що стоять перед нами в галузі колективного господарювання та налагодження колективного життя.

Досить цікаво також ознайомитися з так званим «гільдейським соціалізмом». Виник він в Англії, незабаром після встановлення Радянської влади в Росії, серед англійських соціал-демократів. Цей «гільдейський соціалізм» являв собою дуже плутану теорію з домішкою

релігійності, але деякі цікаві моменти в ньому є. Гільдейський соціалізм звертає особливу увагу на споживача. Один робітник не рівний іншому, існує певна диференціація серед робітників: металіст — це одне, текстильник — друге, харчовик — третє. Споживачі різні, розмірковують гільдейські соціалісти, серед них є також диференціація, їх треба організувати залежно від їх споживчих інтересів. Та й саме споживання за типом своїм не однорідне. Є споживання колективне: залізниці, водопровід, електрика, газ, — і є споживання індивідуальне: одяг, їжа та ін., — що залежить від ціни та смаку. Перший тип споживання вимагає колективізації засобів виробництва, другий тип споживання вимагає широкого розвитку кооперації.

Цікава також постановка питання про контроль споживачів над виробництвом.

По правді кажучи, всі ці питання у нас вивчені вкрай недостатньо, а тепер вони стають надзвичайно актуальними.

Зараз питання про комуни набирає у нас особливо важливого значення. Комуни створюються на селі, селяни усупільнюють засоби виробництва. Ломка старого побуту зв'язана з ломкою старої, дрібновласницької психології. Важлива організація нового укладу. Треба йти на допомогу будівництву цього укладу, але справа ця нова і складна, дуже важка. Треба старанно вивчити весь наявний досвід і вносити свідомість у стихійне будівництво нового побуту.

«ЗЕЛЕНЕ МІСТО» І ЗАВДАННЯ ВІДПОЧИНКУ РОБІТНИКІВ

Тов. Кольцов мав цілковиту рацію, коли, порушуючи питання про «Зелене місто», говорив, що далекі санаторії, які знаходяться в Криму і на Кавказі, роблять доступним відпочинок лише для дуже невеликої кількості робітників, для «щасливчиків», які попадають туди. Відпочити ж десь поблизу місця роботи зараз ще робітникам немає де. Наймання окремих селянських будиночків, як це практикувалося раніше,— тепер неможлива розкіш. Крім того, цей відпочинок завжди пов'язаний з веденням домашнього господарства і, отже, знову-таки з утомою.

Дуже часто доводиться чути від робітників, які не зв'язані з селом і не виїжджають влітку під час відпочинку, скарги на те, що не можна відпочити. Ось чому влаштування «Зеленого міста», міста-саду, який був би рядом і давав би справжній відпочинок, має, звичайно, величезне значення. Ми починаємо тепер з «Зеленого міста» побіля Москви, але збудувати таких міст треба багато, щоб кожний робітник у нас мав можливість посправжньому відпочити.

Особливо важливо спинитися на проблемі відпочинку дітей. Всім відомо, що у нас піонери на літо виїжджають у табори. І ось бачиш на заводському дворі таке явище, що діти-піонери виїхали на дачі, а останні діти, непіонери, залишаються в місті, в зовсім неможливих умовах. Виходить, що піонерський рух є якийсь привілей, тоді як треба давати всім дітям робітників можливість відпо-

чити. У нас, наприклад, коло Москви екскурсії зовсім неорганізовані. У нас немає безплатних проїздів для шкіл, немає дитячих вагонів, які вивозили б дітей на лоно природи, немає опорних пунктів, куди могла б виїхати школа, щоб провести два-три дні в порядку колективного відпочинку.

Тепер у цьому відношенні справа стоїть навіть гірше, ніж було раніше.

Літом, проїжджаючи Сокольники, бачиш, як кожний тягне свій клуночок, свою пляшку, свої харчі, а щоб де-небудь можна було організувати випити чаю, поїсти — цього все ще немає. Отже, створення в «Зеленому місті» масових закладів для дітей всіх робітників мало б величезне значення.

Всі ми знаємо, що в школах діти робітників вирізняються своїм хирним виглядом. Це пояснюється в числі інших причин і відсутністю організованого відпочинку. Ми влаштовуємо майданчики на відкритому повітрі, але цього не досить. Систематичні екскурсії на лоно природи і перебування там дівтори вкрай необхідні.

Братовщина — район «Зеленого міста» — є чудовим місцем, куди діти можуть робити екскурсії.

Звичайно, організація відпочинку в Братовщині має величезне значення не тільки для дітей, він так само важливий і для дорослих робітників і робітниць. Хочу навести один характерний факт. Коли на дискусії в Держплані СРСР обговорювалось питання про соціалістичні міста, один робітник з Електрозаводу сказав: «Дайте можливість робітникові свій п'ятий день, тобто день відпочинку, або ще якийсь день провести на лоні природи, де він міг би з лопаткою покопатися в землі». Всі розреготались: тепер треба не про лопату говорити, а про трактор. Однак по суті робітник мав рацію. Це — форма відпочинку. Я навела цей приклад тому, що він має величезне значення для робітників, для нижчих технічних службовців і для всіх тих, які живуть і працюють у важких умовах великого міста. Якщо ми порівняємо, наприклад, наше становище у відношенні організації відпочинку хоч би з буржуазною Швейцарією, то побачимо, що там є не тільки готелі для заможних приїжджих, але там є також і багато будинків відпочинку, де можна відпочити й за дешеву плату. У нас же цього зовсім не організовано.

У мене є деякі побоювання щодо «Зеленого міста» лише в двох відношеннях. Я чула, що електрифіковані поїзди через 5—10 хвилин будуть підвозити пасажирів з Москви в «Зелене місто», що в «Зеленому місті» будуть місця розваги — кіно, театр і т. д. Боюсь, як би замість відпочинку «Зелене місто» не стало шумливим місцем, куди їздять гуляти. Все це треба добре продумати, щоб не було помилки.

Другий важливий момент, на якому слід спинитися,— це питання про те, скільки коштуватиме будівництво «Зеленого міста». Нам уже час влаштовуватись економно. Коли буваєш у Кисловодську або Железноводську, то мимохіть напрошується порівняння з Європою, яка вміє влаштовуватися дешевше. Мені довелося працювати в емігрантській касі, і я мала можливість спостерігати, як ця справа робиться. У Швейцарії, наприклад, є багато будинків відпочинку, де організується додаткова легка праця. Між іншим, і ряд лікарів вказує на необхідність організації праці з лікувальною метою, але не шумної, не заводської, а серед природи, у вигляді обробітку городів і т. д. Ця робота має значно більше значення, ніж їй звичайно надають. Це те, що потрібно і чого багато хто з робітників інстинктивно прагне. Часто кажуть: як же це так — приїхати в санаторій і там зайнятися роботою. Цей забобон настільки поширений, що лікарі рідко коли й наважуються це пропонувати. А цю сторону справи треба також організувати.

При цьому слід уникати всякої надмірної розкоші в «Зеленому місті». Ми часто будуємо зовсім неможливі речі.

Наприклад, є комісія під головуванням т. Мілютіна, яка споруджує новий будинок. Будинок цей гадають спорудити з додержанням усіх правил, на будівництво його відпускається 10 мільйонів карбованців. Якщо ж ми глянемо на плани цього будинку, то там багато розкоші всякої, а кінець кінцем виходить щось убоге, якийсь «будинок для старих радянських холостяків».

Нам треба створити такі умови, щоб якомога більше наших дітей, а також дорослих мали можливість посправжньому відпочити і зміцнити свої нерви. В нашій роботі має місце величезний недолік, який полягає в тому, що ми орієнтуємось на невеликі кола. Для прикладу візь-

му питання про дитячі садки і ясла. Виходить щось неможливе, бо ясла і дитячі садки, куди всі робітниці бажають віддати своїх дітей, обходяться страшенно дорого і через це можуть обслуговувати лише дуже незначну кількість дітей. Це робиться тому, що ми хочемо все влаштувати «на ять», і це заважає надати належного розмаху справі. Приїжджаєш хоч би в Брянськ. І що ж там бачиш? Бачиш, що ясла на дуже невелику кількість дітей, в яслах няньок більше, ніж дітей, а діти дома перебувають у жахливих умовах.

Нещодавно тут була делегатка з Орехово-Зуева. Робітниці говорять: нам доводиться зараз брати няньок для дітей, дайте краще можливість вкласти ці гроші в дитячі садки, щоб наших дітей виховувати по-новому.

Ось чому я вважаю, що не слід гнатися за розкішшю, треба робити все з мінімальними затратами, щоб було здорово, добре і зручно.

Організація «Зеленого міста» є справою першорядної ваги. Недооцінити цього не можна, але треба дати завдання будівельникам, щоб вони враховували ту обставину, що нам треба пропускати максимальну кількість відпочиваючих дорослих і дітей, не гнатися за показними, дорогими закладами, а краще робити все трохи простіше, але доступніше для широких мас. Треба, щоб «Зелене місто» стало в цьому відношенні показовим.

Тов. Кольцов висуває ідею кооперування коштів організацій для цієї справи. Я можу навести приклад з бібліотечної справи. У Головполітосвіті ми зробили таку спробу. Є у нас підшефний Орехово-Зуєвський район. Ми вирішили за єдиним планом поставити там бібліотечну справу. Ми послали туди т. Кравченко, яка була в Америці і бачила постановку там бібліотечної справи, щоб вона організувала в цьому районі своєрідний «бібліотечний колгосп», тобто щоб усі організації району об'єдналися і створили одну бібліотеку. І ця спроба дуже важлива.

Мені, працівникові Політосвіти, доводиться спостерігати таке. Якщо в господарському відношенні ми додумались до єдиного плану, то треба сказати, що у відношенні культурно-побутового обслуговування ми продовжуємо вести саму недозволену політику відособленої роботи. Так само нема і єдиного плану відпочинку:

культвідділи за себе, кооперація за себе і т. д., виходить дуже утратно. Орехово-Зуевську спробу ми назвали жартома «бібліотечним колгоспом № 1». З'ясувалось, що в Орехово-Зуеві 22 профспілкові бібліотеки, одна дитяча бібліотека відділу народної освіти, кілька кооперативних бібліотек та ін. Одна бібліотека накупила вечних книжок, друга — мотлоху, третя має трошки зачитаних книжок. Коли почали продумувати і всі організації вирішили об'єднатися, то виявилось, що і кошти є, і є люди, яких треба тільки перепідготувати. Ми сподіваємось, що цей «колгосп № 1» покаже на досвіді Орехово-Зуєва, як треба будувати за єдиним планом освітню роботу, як об'єднувати для цього кошти і сили. Зовсім так само в «Зеленому місті» необхідно об'єднати кошти і сили, щоб організувати відпочинок для широких мас. Я гадаю, що «Зелене місто» потрібне, воно виправдає себе, якщо здійснити курс на обслуговування широких робітничих мас.

Дуже важливо, щоб було досить місця для дітей, щоб для них були кімнати, гуртожитки, колонії. Я вважаю, що доведеться не одне таке місто відпочинку створювати побіля старих промислових міст. «Зелене місто» — тільки початок. Треба намагатися цьому рухові надати масового характеру.

1930 р.

ОРГАНІЗУЄМО ГРОМАДСЬКЕ ХАРЧУВАННЯ ДІТЕЙ

Зараз починається огляд громадського харчування. Необхідно звернути особливу увагу на харчування дітей. І загальна і педагогічна преса приділяє цьому питанню надзвичайно мало уваги.

Візьмемо харчування в дитбудинках. За даними, одержаними від інспекторів 45 округів, у переважній більшості дитячих закладів уранці і ввечері дається лише чай, а на обід одна страва. За державним бюджетом щомісяця на харчування одного вихованця відпускалося 14 карбованців. За місцевим бюджетом норми коливаються від 6 карбованців 25 копійок (Уральська область) до 12 карбованців (Івановська область). Норми по основному продукту харчування — хлібу — встановлюються найрізноманітніші: від 300 г (Калмицька область), 400 г (Сибір) і 600 г (ЦЧО).

Постачання продуктів незадовільне. Дефіцитних товарів часто не постачають не тільки сільським дитбудинкам, але й міським. В Єлецькому окрузі ЦЧО протягом чотирьох місяців для дитбудинків відпускались виключно жито і просо, причому витрати по розмелу та шеретуванню повинні були покриватися за рахунок норми на харчування, встановленої в розмірі 8 карбованців.

Кошти відпускаються часто не на всіх дітей; у Краснодарі, наприклад, понадштатна кількість вихованців досягає 30%. По Башкирській республіці спостерігається такий факт: ті дитбудинки, які користуються харчуванням з Нархарчу, повинні сплачувати Нархарчу за орга-

нізаційні та адміністративні витрати до 2 карбованців з вихованця, а всього на виховання відпускається там лише 10—14 карбованців.

Райвиконкоми всякими способами економлять на дитячому харчуванні і гроші, відпущені на харчування дітей, витрачають на інші цілі. Так, Майкоп зняв з харчування 500 карбованців і передав їх на шляхове будівництво.

Навіть у Нижневолзькому краї, де має місце величезне зрушення в справі народної освіти, вихованці дитбудинків ходять «у шматочки» (у Вольську наприклад) — жебрати.

По РРФСР у дитбудинках нараховується 136 тисяч дітей. Не так уже й багато. Тим неприпустимішим є хронічне недоїдання дітей у дитбудинках. Цьому треба негайно покласти край.

Друге питання — це питання *про шкільні сніданки*. Писали і говорили про гарячі сніданки. Можна б думати, що гарячі сніданки організовано. Насправді ж цього немає. У ряді московських шкіл замість сніданків організовані буфети, де той, хто має гроші, може купувати все, що захоче, а хто грошей не має, купує шматок хліба, а то просто дивиться, як інші їдять.

Питання про гарячі шкільні сніданки повинно бути поставлене на огляд.

До цього питання примикає й питання про харчування в дитсадках і на дитячих майданчиках. Треба добре усвідомити, що коли в дитсадках не буде організовано харчування, смішними здадуться всі розмови про продовжене перебування дітей у дитсадках. Відсутність харчування в дитсадках зриває роботу дитсадка.

Третє питання — це питання про дитячі їдальні. Їх дуже мало. Вони надто дорогі. Необхідно при загальних їдальнях або організувати окремі дитячі відділення, або в загальних їдальнях — це легше зробити — виділяти спеціальні дитячі години. Необхідно окремо готувати для дітей. Багато що з їжі, придатної для дорослих, не придатне для дітей, багато які продукти повинні бути краще заготовлені.

В Іваново-Вознесенську на фабриці-кухні за дитину доводиться платити стільки ж, як за дорослого. Зрозуміло, що це непосильно робітникам. Така прославлена

Сокольницька їдальня бере за дитячий обід 30—40 копійок. Це для дітей 4—10 років. Літом брала 20 копійок. Зрозуміло, що кількість дітей зменшилась мало не в два рази. А перший час, коли почала працювати ця їдальня, скільки списано паперу було на ту тему, що незабаром у всьому Сокольницькому районі буде організовано дитяче харчування. Поговорили... і підвищили ціну до 40 копійок.

Якщо візьмемо не Москву, не Ленінград, а хоч би такі міста, як Твер, Калуга та ін., то побачимо, що туди приходять і приїжджають з села діти вчитися в школах підвищеного типу. Влаштовуються самопливом дитячі гуртожитки, наймається куховарка та ін. Часто-густо підліткам, які приїхали вчитися, не видають карток, харчуються вони казна-як. Слід було б оглядові й це питання взяти в поле свого зору.

Це місто. А як організовано громадське харчування на селі, в колгоспах і радгоспах? Я боюсь, що з цим питанням справа негаразд. Загалом кажучи, питання про громадське харчування є в порядку денному будівництва радгоспів і колгоспів, але я не певна, чи обслуговуються всюди громадським харчуванням діти. Треба з'ясувати це питання, врахувати наявний досвід, узагальнити його. Організація дитячого громадського харчування — це питання повинно вирішуватись у колгоспах і радгоспах у першу чергу.

Володимир Ілліч завжди приділяв багато уваги питанням дитячого харчування. Тов. О. І. Свідерський, А. П. Смирнов, В. М. Яковлева можуть, певно, багато розповісти нам з цього приводу.

За часів Наркомпроду, в голодні роки це питання стояло дуже гостро. Нашому Наркомторгу, нашій споживчій кооперації — та й усім радянським органам з РСІ і ВЦВК на чолі — не гріх було б справу Ілліча в цьому напрямі продовжити. До речі також згадати і параграф 12-й програми нашої партії, де в пункті 4-му говориться про забезпечення *всіх* учнів харчуванням за рахунок держави.

Цей пункт недаром писався. Забезпечення учнів харчуванням за рахунок держави ослаблює матеріальну залежність дітей від сім'ї і полегшує комуністичне

виховання. Звичайно, відразу цього зробити не можна, але починати робити і робити всерйоз необхідно.

Перед радянською громадськістю зараз стоїть завдання провести найстаранніший, уважний облік того, що є в справі організації дитячого громадського харчування. Наші радянські органи повинні будуть зробити все від них залежне, щоб усунути всі перешкоди на цьому шляху і сприяти розвиткові цієї справи в якнайширшому масштабі.

Оглядові, що його організовує «Правда», допоможе, повинна допомогти вся громадськість.

Допоможуть Ради, міськради і райвики, особливо культурно-побутові секції.

Допоможе комсомол з «Комсомольской правдой» на чолі. Комсомольці яскраво пам'ятають свої дитячі роки, вони зможуть багато що розповісти в цій справі. Комсомол поведе за собою піонерів — свою зміну. Для дітей це одне з найактуальніших питань. Піклування про громадське харчування *всіх* поголовно дітей повинно стати об'єктом їх діяльності.

У педагогічних журналах дуже мало, майже зовсім не пишеться про всі ці питання, а тим часом учителі з цього питання можуть сказати і зробити більше, ніж хто-небудь. «Учительская газета» допоможе їм у цій справі. Допоможуть лікарі, які краще, ніж хто-небудь, розуміють значення правильного харчування дітей. Дитячий вік — вирішальний для всього життя.

Профспілки надзвичайно зацікавлені в цьому питанні. Як не гірко це говорити, але треба ж визнати: діти робітників, діти бідняків харчуються дуже погано, часто вони недокривні, бліді, хворобливі. Цьому треба покласти край.

21 лютого відбулося засідання Комітету політосвітроботи з участю ВЦРПС, представників від окремих профспілок, від клубів, від ряду громадських організацій. Обговорювалось питання «Клуб і побут». Усі сходились на тому — особливо гаряче висловлювався представник від ВЦРПС, — що клуби повинні стати організаторами побутових кампаній. Першим питанням, що його належить клубам опрацювати, навколо якого підняти цілу кампанію, — це питання про організацію громадського харчування взагалі і громадського харчування дітей зокрема. Якщо будуть навіть громадські їдальні, але не

буде налагоджено дитячого харчування, громадські їдальні не розкріпачать жінку. В день 8 Березня питання про громадське харчування дітей має бути поставлене з усією гостротою.

З профспілок найбільше, мабуть, в організації громадського дитячого харчування зацікавлені текстильники і сільгоспробітники. Сільгоспробітникам треба особливо натиснути на цю справу. Журнали «Батрачка», «Батрак», «Совхоз» висвітлять ці питання.

Допоможуть колгоспники і особливо колгоспниці. Для них це найпекучіше питання. «Коллективист» відіб'є їхню думку щодо цього. Допоможе житлова кооперація. Може, і споживча кооперація?

Всі побутові комісії на чолі з побутовою комісією ЦВК та комісією т. Гольцмана, ленінградська «Бытовая газета», добровільні товариства, особливе місце серед яких займає «Друг дітей», придуть на допомогу.

Іноземці часом дивуються з тієї відвертості, з якою ми говоримо про наші болючі питання. Ми не боїмося про них говорити, не боїмося тому, що ми знаємо силу нашої організації, силу радянської громадськості, на яку спирається Радянська влада, виявляємо наші недоліки, щоб усунути їх.

1930 р.

ЛЕНІН ПРО ДИТЯЧЕ ХАРЧУВАННЯ

Саме в розпал промадянської війни, коли білофінські війська вторглися в Радянську Росію, генерал Юденич почав наступати на Пітер, на півдні почався наступ Денікіна, коли весь «цивілізований» світ піднявся проти Радянської Росії, коли в пограбованій і розореній імперіалістами країні лютувала нечувана розруха, не було ні вугілля, ні сировини, стояли фабрики, панували безробіття і голод,— в цей час, 17 травня 1919 р., Ілліч видає декрет про безплатне дитяче харчування.

У цьому декреті говорилось про необхідність з метою поліпшення дитячого харчування та полегшення матеріального становища трудящих видавати безплатно всім дітям до 14 років, безвідносно до категорії класового пайка їх батьків, притому в першу чергу предмети дитячого харчування. Декрет стосувався великих фабричних центрів 16 неземлеробських губерній.

Громадянська війна розгоралась. 12 червня прийшла звістка про зраду форту Красна Горка. І того ж 12 червня Ілліч підписує постанову Ради Народних Комісарів, що поширювала чинність декрету від 17 травня,— збільшується кількість місцевостей, де провадиться безплатне харчування, вік безплатно обслуговуваних харчуванням дітей підвищується до 16 років.

Хоч Колчак відступає і 1 липня Червона Армія визволяє Перм, але Крим знову переходить в руки білих. Денікін захоплює Харків, Катеринослав, Царицин, Ілліч не спить ночей, обмірковує кожний крок боротьби. І в той

же час у листі до мене від 9 липня в Казань, на агітпроплаві «Красная звезда», він між іншим пише: «Листи про допомогу, які іноді до тебе приходять, я читаю і стараюсь зробити що можна».

Добра половина цих листів про допомогу стосува-лася питань допомоги дітям.

24 вересня 1919 р. Ілліч підписує «Роз'яснення до декрету від 17 травня 1919 р. «Про безплатне дитяче харчування», присвячене питанню про дитячі їдальні та інші дитячі харчувальні пункти.

Декрет від 17 травня проливає світло на всю діяль-ність Леніна, показує, як у нього запекла, непримиренна боротьба з усім старим укладом, з ворогами радянського ладу поєднувалася з найуважнішим ставленням до по-треб трудящих мас, з гарячим піклуванням про підро-стаюче покоління в тому числі.

Додатки

I

ДЕКРЕТ ПРО БЕЗПЛАТНЕ ДИТЯЧЕ ХАРЧУВАННЯ

З метою поліпшення дитячого харчування та полегшення мате-ріального становища трудящих, в першу чергу фабрично-заводських робітників неземлеробських місцевостей, Рада Народних Комісарів постановляє:

1. Всі предмети харчування, що видаються місцевими продорган-ами дітям віком до 14 років включно, надалі видавати безплатно за рахунок держави.

Примітка: Постанова ця стосується предметів харчування, що видаються дітям продовольчими органами як з продовольчих крамниць, так і з громадських їдаль-ниць по картках.

2. Чинність цієї постанови поширити на найбільші фабрично-заводські центри (міста, великі селища та ін.) таких губерній: Архан-гельської, Владимирської, Вологодської, Іваново-Вознесенської, Кост-ромської, Калузької, Московської, Нижегородської, Новгородської, Череповецької, Олонецької, Петроградської, Псковської, Тверської, Північно-Двінської, Ярославської.

Примітка: Наркомпроду надається право поширення цієї постанови на окремі міста і фабрично-заводські центри інших губерній.

3. Поставити всім продорганам в обов'язок продукти дитячого харчування відпускати в першу чергу.

4. Право на безплатне харчування надати всім дітям зазначе-ного вище віку безвідносно до категорії класового пайка їх батьків.

5. Запропонувати Наркомпроду негайно опублікувати список місцевостей, які входять у § 2, а радянським установам цих місце-

востей вжити заходів до негайного проведення цього декрету в життя.

6. Усі кредити на здійснення дитячого харчування за цим декретом відпускаються по Комісаріату продовольства.

Голова Ради Народних Комісарів
В. Ульянов (Ленін)

Москва, Кремль.
17 травня 1919 р.

II

ПОСТАНОВА РАДИ НАРОДНИХ КОМІСАРІВ

На зміну декрету від 17 травня 1919 р. «Про безплатне дитяче харчування», з метою погодження зазначеного декрету з усіма постановами, які визначають вік дітей у ділянці шкільного та професійного життя, Рада Народних Комісарів постановляє:

Чинність декрету від 17 травня ц. р. поширити на всіх дітей, які не досягли 16-літнього віку, в місцевостях, названих у постанові Народного Комісаріату по продовольству від 31 травня 1919 р.

Голова Ради Народних Комісарів
В. Ульянов (Ленін)
Керуючий справами РНК
Волод. Бонч-Бруевич.

Москва, Кремль.
12 червня 1919 р.

III

РОЗ'ЯСНЕННЯ ДО ДЕКРЕТУ ВІД 17 ТРАВНЯ 1919 р. «ПРО БЕЗПЛАТНЕ ДИТЯЧЕ ХАРЧУВАННЯ»

На додаток до декрету про безплатне дитяче харчування від 17 травня ц. р. Рада Народних Комісарів роз'яснює, що при проведенні в життя безплатного дитячого харчування повинна бути звернена особлива увага на розвиток громадського (комунального) харчування дітей, і Народному Комісаріату по продовольству пропонується вжити всіх заходів до розширення вже існуючої мережі дитячих їдалень та інших дитячих харчувальних пунктів.

Усі витрати, пов'язані з обладнанням і пристосуванням функціонуючих і новоорганізованих дитячих їдалень та інших харчувальних пунктів, а також витрати на їх утримання в місцевостях, на які поширено декрет про безплатне дитяче харчування, робити з державних коштів за кошторисом Народного Комісаріату по продовольству.

Голова Ради Народних Комісарів
В. Ульянов (Ленін)
Керуючий справами РНК
Волод. Бонч-Бруевич.

Москва, Кремль.
24 вересня 1919 р.

1930 р.

ЛИСТ ДО т. ГОЛЬЦМАНА

Тов. Гольцман, я, на жаль, не можу бути сьогодні на зборах, бо у нас саме в ці години в Наркомосі засідання замів (заступників наркома освіти.— *Ред.*).

Але мені хотілося б сказати кілька слів з приводу наміченої резолюції.

На комісію ЦКК трудящі стали покладати великі надії, бо побутові питання набрали великої гостроти. Звичайно, на засіданнях у зв'язку з обговоренням побутових питань говорилося багато недоладного, але, на мою думку, дебати в результаті дали багато корисного, і неправильно, піднявши громадськість, почати розвивати мінімалістські вимоги, балакати про іграшки і т. д. Треба починати з самого кричущого, самого гострого, усувати це кричуще, а не доручати відомствам лише «розробити» те, що давно вже розроблене. Взяти хоч би дитячий побут. Доручають Наркомосу розробити заходи по розвитку дитячих майданчиків, садків та ін. У нас тепер по одному тільки Орловському округу створюється 50 дошкільних хат, усе дитяче населення Саратова охоплене дитсадками, а резолюція пише: «Розробити».

Треба організувати дитячі їдальні у всіх колгоспах, при всіх фабриках-кухнях відкрити дитячі відділення або встановити дитячі години, розгорнути величезну роботу по підготовці на короткотермінових курсах культармійців, готових працювати по громадському харчуванню, а резолюція пише про гарячі сніданки в школах, які ще

задовго до революції були організовані в багатьох школах II ступеня.

Нащо ж було починати справу? Якщо вона посувається повільно, треба інакше підібрати людей, але нащо ж «нижче курей спускатися»... Не можна цього робити.

Даруйте за різкість.

З комуністичним привітом

Н. Крупська

13. III. 1930 р.

«КОЛЕКТИВНА МАТИ»

В день 8 Березня кілька років тому була я на одній фабриці. В президії разом зі мною сиділа піонерка з якимсь пакунком. Запитую її:

— Що це у тебе?

— Це — вишитий плакат, ми підносимо його сьогодні колективній матері.

— Кому?!

— Колективній матері.

— Що це значить?

— А це мати, для якої всі діти як свої.

В буржуазному суспільстві природне материнське почуття набирає яскраво вираженого буржуазного, власницького характеру. Американські капіталісти для своїх дітей іноді будують своєрідні школи. Школа — прегарний будинок з лабораторіями, музеями, ванною, душем, з різними приладами, з багатою бібліотекою, з штатом кваліфікованих учителів — має одного учня, сина капіталіста, того самого, який збудував цю школу. Більшу безглуздість важко придумати. Але власницькі почуття батьків у відношенні до дітей типові для буржуазії і великої і дрібної. «Моя» дитина, повинна «мене» слухатися; «моїй» дитині кращі шматки; я «свою» дитину виховую, як я вважаю за краще, я маю право бити її, маю право надмірно балувати її, «моя», «моя», «моя»...

«Ти, синку, з товаришами порадься, як вам це діло краще налагодити», — радить робітниця синові. Батьківські почуття не обов'язково повинні вироджуватись

у власницькі почуття; батьківські почуття можуть виявлятися в особливо уважному, дбайливому ставленні до всіх дітей, не тільки до своєї дитини.

Капіталіст, який влаштовує для свого сина і тільки для нього найбагатшу школу, мало чим відрізняється від собаки, що облизує своє щеня. Батько, який ростить з свого сина людину, безмежно віддану справі робітничого класу,— батько вже зовсім іншого, набагато вищого типу.

«Коллективна мати» — це жінка, яка по-материнському, тепло, уважно вміє поставитися до кожної дитини, заслужити її довір'я, себе не пожаліти заради дітей.

Це материнське почуття дає і жінці дуже багато чого.

Турботи, вічна зайнятість часто заглушають, притупляють материнське почуття. Від цього життя жінки стає менш змістовним, менш глибоким.

У міру того як зміцнюється соціалізм у нашій країні, життя стає більш налагодженим, і тим менше людина подавляє в собі природні почуття. Недаром Маркс писав про «всебічно розвинених людей», які будуть при соціалізмі.

1930 р.

ПРО БИТТЯ ДІТЕЙ

У нас багато ще пережитків від старого, рабського ладу. З молоком матері увібрали ми рабські звички, одну з наймерзенніших рабських звичок — це биття дітей. Здачі вони не дадуть, у них силоньки немає, вони беззахисні. Стара рабська мораль говорила: «З сильним не борись», «Слухайся начальства, слухайся панів, слухайся старших», «Слухняність — найвища чеснота». «Ваш синок такий слухняний хлопчик» — це найвища похвала. «Я тобі покажу, неслух такий», — неслух — це найбільший осуд. «Не слухається дитина — бий». «За битого двох небитих дають». «Небитий — поганий раб». Ми не помічаємо навіть, як рабські звички, поняття проймають нашу мову, наш побут. Ми не помічаємо, як на все, і на наших дітей в тому числі, ми дивимось інколи по-старому. Капіталізм є рабство, рабство наймане. В якійсь Швейцарії — чудові будинки, чистота, краса, ввічливість. Яка культурна країна, скажете ви. Але зайдіть в школу і ви побачите, як учителька б'є по щоках тих дітей, чиї батьки бідніші. Яка рабська країна, вигукнете ви. Які рабські звички прищеплює дітям школа в капіталістичних країнах!

У нас, в країні перемігшого соціалізму, в час, коли до основ руйнується старий лад, коли зростає свідомі дисципліна робітників, коли на селі переміг колгоспний лад, — ламається старий світогляд, маси відходять від релігії, церкви переробляють на культурні заклади. Разом з церквами зникають і старі рабські погляди. При-

нижено благали віруючі бога помилувати їх, грішних рабів. Самі себе рабами називали, за рабів вважали. Із дітей рабів ростили. Треба з нашого життя витравляти всі пережитки рабства.

Треба добиватися, щоб учителя, вихователя, який підняв руку на дитину, негайно виганяли з дитячого садка, щоб міліціонера, який ударив дитину, знімали з поста. Треба, щоб батька чи матір, які побили дитину, штрафували, щоб їм висловлювали громадський осуд. Наші радянські закони оберігають інтереси дитини, але найголовніше — необхідно, щоб у робітничому середовищі, серед колгоспників створилась певна промадська думка. Раніше бувало так: шмагає ременем батько свого сінка, ніхто нічого не каже: «його» син. Тягає мати за косу дочку-підлітка. Дивляться, мовчать: «її» дочка. Наша хата скраю. Діти були «живою власністю» батьків. Якщо такі пережитки де-не-де ще часом трапляються, їх треба рішуче викоренити. Треба усвідомити, що кожний, який б'є дитину, прибічник рабської традиції, прибічник старих рабських поглядів, прибічник влади поміщиків і капіталістів, хоч він, може, і не розуміє цього. Ми хочемо дружними зусиллями викоренити рештки старого рабства.

Треба боротися з самим собою, з своїми звичками, пережитками старого. Іноді слабавольним людям це важко. Треба допомогти їм, створити навколо їх сталу громадську думку. Нехай наші діти з молоком матері вбирають слова вірша, які так любив Ілліч:

Никогда, никогда, никогда
Коммунары не станут рабами.

1930 р.

ЯК ВЕСТИ СЕРЕД ДІТЕЙ АНТИРЕЛІГІЙНУ ПРОПАГАНДУ

Коли маєш справу з дітьми, треба ставитися до них серйозно. Так само і в питаннях антирелігійної пропаганди. Треба дітей переконувати, а не змушувати їх, як папуг, повторяти чужі слова.

Ми часто зовсім недооцінюємо, яке сильне враження часто на все життя залишає яке-небудь почуття, пережите у 5—7 років. І треба вміти збагнути, що може захопити, схвилювати дитину в цьому віці. Якщо їй будуть говорити: не треба влаштовувати ялинку, бо марно вирубують ліс,— це її не переконає. Але якщо їй розповісти, як багатій для своєї дитини — розпещеного хлопчиська — влаштовував розкішну ялинку, а бідного хлопчика, сина робітника, прогнали в ший від вікна, щоб він здалеку навіть не міг дивитися на сяючу вогнями ялинку,— це дитину переконає. Або якщо їй розповісти, як примушували вчити молитви. Я пам'ятаю, яке враження справило на дітей, коли я розповіла їм те, що мені доводилося спостерігати. Наймала якось я кімнату в одній фельдшерниці, у якої було двійко дітей — дівчинка років шести і хлопчик років чотирьох. І ось о п'ятійшостій годині разів зо три на тиждень приходили до фельдшерниці брати — вільноопреділяючієся — і починали навчати Олю молитов: «Ну, кажи, «богородиця». Тремтячим голоском дівчинка повторює: «Богородиця...» — «Далі!» Дівчинка починає «діва», а потім заходиться плачем. Її починають лупцювати ременем. І дівчинка і хлопчик були страшенно залякані цим биттям.

Така розповідь буде зрозуміла дітям — навіть малятам.

У дітей 5—6 років уже своя логіка. «Як ти смієш на бабусю замахуватись, тебе бог покарає: рука у тебе відсохне!» Хлопчик вражений. «Відсохне?!» І потім цілий вечір пристає до бабусі: «Скоро відсохне?» — «Скоро». — «Бабусю, а чому ж не сохне? Як вона сохнути буде? Тоненька стане?» Рука не сохне, і хлопчик переконується, що бабуся бреше і що бог безсилий втрутитися в цю справу.

Якось довелося мені чути розмову п'ятилітнього хлопчика з батьком.

Хлопчик. Ти кажеш, що брехати не можна?

Батько. Не можна брехати. Ніколи не бреш!

Хлопчик. А сам брешеш!

Батько. Я?!

Хлопчик. Еге ж, ти кажеш: бог мене бачить, коли я пустаю.

Батько. Бачить.

Хлопчик. От і брешеш. Він на небі. Як же він через стелю бачить?

Батько. Ну, ти не розумуй багато!

Треба нашкодити дітям на такі роздуми — і діти зростатимуть переконаними безвірниками.

Але не можна нав'язувати дітям логіки дорослих.

Я почала пам'ятати себе дуже рано. Я не пам'ятаю ніяких релігійних переживань, але пам'ятаю ряд антирелігійних впливів на мене, коли мені було 5—6 років. Згадуючи, яке вони справляли на мене враження, я роблю висновок, що навіть до малят з антирелігійною пропагандою треба підходити уміло. Пам'ятаю, був у мене приятель Боря, на рік старший за мене, великий тоді для мене авторитет, син нігілістки 70-х років. Коли вона до нас приходила, я з неї не зводила очей. Вона здавалася мені дуже цікавою, була непохожа на інших. Говорила голосно, вимахувала руками, хоч і ходила в шиньйоні, як це було тоді в моді, та одного разу під час якоїсь розмови раптом при всіх зняла цей шиньйон і поклала перед собою, і враз змінився весь її вигляд. Я не раз чула дома розмови про неї. І ось пам'ятаю, що Боря якось мені сказав: «Плюнь на образ, мама сказала, бога немає». Якби Боря сказав: «Плюнь на образ, бога немає!» — може, я б йому повірила, але

Боря сказав: «Мама сказала», і я зовсім інакше поставилась до його заклику: «Ну, хіба мало що мами говорять!» Цей спогад навів мене пізніше на думку про те, що треба дуже уміло підходити до дітей. Діти надзвичайно спостережливі. Пам'ятаю, мати прочитала мені якийсь дуже поширений в ті часи дитячий вірш «Вечер был, сверкали звезды, на дворе мороз трещал, шел по улице малютка, посинел и весь дрожал...» Вірш мені дуже сподобався, і я заставляла матір знову і знову читати його мені. Вірш закінчувався словами:

Бог и птичку в поле кормит,
И кропит росой цветок,
Бесприютного сиротку
Также не оставит бог.

Читаючи мені вірш, мати уперто почала випускати кінець. Може вона гадала, що мені ця філософія незрозуміла, може не хотіла навіювати думки, що бог у людські справи втручається,— не знаю, але ці заключні слова випускала. Та було вже пізно. В ці роки у дітей звичайно дуже велика фотографічна пам'ять. Я відразу ж запам'ятала цей вірш. І коли мати випускала кінець, додавала його я. Завдяки цьому він набув для мене якогось особливого значення.

Діти чотирьох-п'яти років уже не чиста таблиця, на якій пиши, що хочеш. Тут потрібен умілий підхід.

Школа, дитячий садок — звичайно в очах дитини дуже авторитетні. І тому, природно, вже дитячий садок повинен вести антирелігійну пропаганду, але вона має бути продумана, не дуже спрощена.

Дуже важливо, коли у дітей антирелігійні уявлення пов'язуються з якоюсь колективною дією — співом, жестами, декламацією. Ще важливіше, коли дитина сама перетворюється, з власної ініціативи, в антирелігійника. Семилітній хлопчик бачить, як на вулиці молиться на церкву старуха. «Бабусю, не молись: бога немає!» Здивована бабуся починає розмовляти з хлопчиком і забуває про молитву. Боятися таких розмов нема чого. Не біда, якщо після розмови з бабусею у хлопчика виникнуть якісь питання, треба тільки вміти на них відповісти, а не відмахнутися: «Не кажи дурниць!»

ЩЕ ПРО ОДИН ПЕРЕГІН

Масовий перехід на колективне господарювання піднесе нашу революцію на вищий щабель. Перехід, що відбувається, робиться руками сотень тисяч, ну а при такому розмаху без помилок, без перегинів справа не обходиться. Це, звичайно, не означає, що ми «по-філософському» повинні ставитися до цих перекичень і перегинів і не вживати найенергійніших заходів до їх усунення. Кожний перегин, кожний факт голомотства б'ють по тому, що будується, кидає палиці під колеса соціалістичного будівництва.

Борючись проти куркуля, ми в цій боротьбі не помічаємо дітей, а про них треба подумати.

У куркулів, як правило, служили батрачата, няньки, пастушкі та ін. Куркулеві особливо вигідно було держати їх — охорона дитячої праці на селі поставлена препогано або, вірніше сказати, ніяк не поставлена. Чи цікавиться хто долею цих батрачат, які втрачають свій заробіток? Боюсь, що ні. Батрачат треба, якщо вони цього хочуть, влаштовувати в колгоспах і піклуватися про них. Сільрада повинна взяти цю справу на себе. Треба простежити, щоб цих дітей вчили, може, поза чергою треба приймати їх в школи; комітети селянського товариства взаємодопомоги повинні подбати, щоб вони були одягнуті і взуті.

Але значно більше, ніж батрачат відкритих, у куркулів було батрачат замаскованих: це були діти, віддані їм на виховання з дитячих будинків, це були дальні

бідні родичі. Всі ці «утриманці» куркуля, а по суті його батраки, яких він у школу не посилав, яких годував впроголодь, яких примушував працювати над міру, знаючи, що за них не вправі ніяка спілка сільгоспліс-робітників заступитися, — куди вони діваються?

Це бідняки з бідняків. Все, що сказано про батрачат, стосується повністю і до цих замаскованих батрачат.

І, нарешті, діти куркулів. Буває так: у малюка заарештовано батьків, ходить він по вулиці і плаче, всі жаліють його — і жінки, і чоловіки, але усиновити, взяти до себе не наважуються: «Син куркуля все ж таки, та ще й активіста, — як би чого не вишло».

Тут питання ясне — боротьба ведеться не з дітьми, а з дорослими. Дитина не може вибирати собі батьків, нікого вона не визискувала, нікого не пригноблювала, нічий вік не заїдала, нічого злого не умишляла. Ні в чому не винна. Дитина є дитина. І треба її усиновляти, брати в колгосп як свою. І треба її вчити, як і всіх інших дітей, не дорікати за походження, а рости з неї свідому людину, комуніста.

У декреті від 17 травня 1919 р. «Про безплатне дитяче харчування», підписаному Володимиром Іллічем, є спеціальний параграф, в якому сказано: «Право на безплатне харчування надати всім дітям зазначеного вище віку (до 14 років — *Н. К.*) безвідносно до категорії класового пайка їх батьків». Дорослі — одне, діти — інше. І неприпустимий перегин — мститися на дітях за батьків, переслідувати тих (учителів, колгоспників), які беруть на себе турботу про дітей куркуля.

Складнішою є справа з підлітками. Куркуль намагається з усіх сил, щоб пройняти сина своїм духом. Ще в 70-х роках Л. Толстой розповідав, як скупник з сусіднього села нізащо не хотів віддати сина в школу, держав його при собі і вчив змалку обважувати і обдурювати селян. Не можна заперечувати вплив куркульні на своїх дітей-підлітків. Але ми недооцінюємо інших впливів на дітей — впливу школи, товаришів, вулиці. Наша сільська школа робить величезний вплив на дітей. Це відзначають усі товариші, які побували на селі, це видно з листів сільських дітей, які беруть близько до серця все, чим живе країна. Скупник, якого описував

Лев Толстой, у 70-х роках боявся впливу школи на свого сина, тодішньої релігійної школи, але ж теперішня школа зовсім інша: Недооцінюємо ми вплив на дітей куркулів самого факту існування піонерорганізації. Це вплив великий. Ми всі бачили юних піонерів під час зльоту. Дорослі навіть хвилювались. Думаєте, не впливає піонерорганізація на всіх дітей, навіть на тих, хто до неї не входить?

Впливає вулиця. Ми часто говоримо про негативний вплив вулиці, причому маємо на увазі головним чином «Охотні ряди», де все дихає спекуляцією, де проходжий, не двлячись на вас, скоромовкою випалює: «М'ясо є».

Але є й інша вулиця — вулиця революційна. Я пам'ятаю вулицю Виборзького району, Василеострівського в 17-му році. Ця вулиця дихала не спекуляцією, а революцією, захоплювала під свій вплив усіх і вся. Коли поставили у Виборзький район кулеметний полк, він спочатку був настроений дуже по-антибільшовицькому. Хто негайно першим повів більшовицьку агітацію серед солдатів? Торговки їством, квасом, насінням, здебільшого дружини робітників, які цілий день проводили на вулиці, які перебували під впливом цієї киплячої, революційної вулиці, де від ранку до вечора робітники обговорювали всі події.

Тепер революцією дихає сільська, колгоспна вулиця. Там ведуться суперечки — гарячі, пристрасні. І дівчата слухає, слухають і діти куркулів.

Деякі діти, діти куркулів, переживають справжню трагедію, тікають з дому, відстоюють дома свою лінію — і нічого не можуть зробити, не можуть позбутися плями походження, що лягла на них. Їм здається, що над ними тяжить якийсь фатум.

«Я сам не бажав би бути сином торговця,— пише один підліток,— значно краще бути сином дуже бідного селянина. Я скільки разів казав батькові, щоб він кинув свою дрібну торгівлю, краще займатися селянством. І кінець кінцем він зробив це. Тепер батька у мене немає, його вже кілька днів як повезли невідомо куди. Я даю слово, що коли виросту великий, я неодмінно вступлю в партію і буду чесно і старанно виконувати завдання пролетаріату і буду також старатися перевищувати всіх дітей на новий побут».

Хлопець ні про що не просить. Як змінились ідеали! Раніше всі діти хотіли б бути царевичами і царівнами, багачами, які їдять на золоті, живуть у хоробах; тепер вони хотіли б бути дітьми найбіднішого селянина, комуністами.

Такі діти куркулів на $\frac{3}{4}$ вже перевиховані школою і життям. З ними робота буде порівняно легкою. Але є й такі, у відношенні до яких потрібна велика, тривала робота.

Сучасне життя ламає психологію старих людей, не те що підлітків. Але ж гостра класова боротьба, яка зараз точиться на селі, має на меті в остаточному підсумку безкласове суспільство. Підростаючу молодь треба перевиховувати, допомагати їй як слід виварюватись у котлі колективізації, у фабричному котлі. Треба підліткам — дітям куркулів — допомагати швидше забувати про минуле і прилучатися до будівництва нового життя.

1930 р.

ЯК ВИХОВУВАТИ ДІТЕЙ

Найважливіше — це не дивитися на дитину як на свою живу власність, з якою що хочеш, те й можеш робити, не дивитися на дитину як на раба, як на тягар або іграшку.

Треба навчитись дивитися на дитину як на людину, нехай ще слабку, яка потребує допомоги, захисту, яка ще не може бути борцем і будівником, але все ж людину, притому людину майбутнього. Треба навчитися бачити в ній майбутнього товариша по боротьбі. Так дивився на дітей Ленін. Він піклувався про дітей — про поліпшення їх харчування, постачання, про будівництво шкіл, про дитячі бібліотеки та ін., він умів гратися з ними, здійснюючи інколи неймовірну метушню, умів влізати в їхню дитячу шкурку, але в той же час і про серйозні речі він говорив з ними, говорив по-серйозному, особливо з підлітками; терпіти не міг баловства, розпущеності, які панують іноді в інтелігентських родинах, — так борця за справу пролетаріату не виховаєш. «Ми боремося краще, ніж наші батьки. Наші діти боротимуться ще краще, і вони *переможуть*...» — писав він. — Ми вже закладаємо фундамент нової будови, і наші діти добудують її»¹. Ось чому Ленін закликів робітниць учити своїх дітей нещадно боротися проти буржуазії. Робітниці, писав він, «говоритимуть своїм синам: «Ти виростеш скоро великий. Тобі дадуть рушницю. Бери

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 19, стор. 200.

її і вчись добре військової справи. Ця наука необхідна для пролетарів — не для того, щоб стріляти проти твоїх братів, робітників інших країн... а для того, щоб боротись проти буржуазії своєї власної країни, щоб покласти край експлуатації, злидням і війнам...»¹. Ленін стояв за те, щоб ростити молоде покоління здатним до боротьби і на трудовому фронті,— ось чому він стояв за політехнічну освіту, за колективну працю молоді. Так і треба робити. Так і треба виховувати нам наших дітей, виховувати до боротьби, до перемог на трудовому фронті, виховувати з дітей свідомих колективістів, Чи робимо це ми і чи так, як треба?

1930 р.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 23, стор. 68—69.

ДЕ ЖИТИ ДІТЯМ У СОЦІАЛІСТИЧНОМУ МІСТІ?

(ПОРЯДКОМ ОБГОВОРЕННЯ)

Створення соціалістичного міста — одне з найцікавіших завдань соціалістичного будівництва. Досвіду в такому будівництві нема, таке будівництво буде першим у світі. Тому це найважче завдання може бути розв'язане тільки при найактивнішій участі і контролі широких мас.

Особливо важливим для будівників міста майбутнього є питання про те, де і як житимуть діти. Мабуть, і читачкам «Женского журналу» це питання видасться цікавим. До цього часу життя наших дітей було безпосередньо зв'язане з життям дорослих. На малюсінькому клаптику житлоплощі від ранку до вечора товклися батьки і дітлахи. Діти мимоволі вросли в старий побут, часто переймали погані навички темних і несвідомих батьків, спостерігали непідхожі картини і т. д. Виховання? Але батько і мати працюють, кількість педагогічних закладів обмежена, коштів на спеціальну вихователюку нема, і діти ростуть, полишені на самих себе, під згубним впливом вулиці.

Дошкільні походи зайнялися організацією дитячих садків, майданчиків і ясел. Але кожний клаптик, призначений для «квітів землі», доводилося мало не силою виривати у житлових товариств. А буває і так, що збудують будинок, а непридатне приміщення, десь у темному підвалі, дадуть під дитячий садок. І на ближчих зборах ще хваляться: «Ми, мовляв, свідомі, ми навіть дитсадок організували».

Треба визнати, що в звичайному сучасному місті наші діти поставлені в дуже несприятливі і погані умови.

Будівники соціалістичних міст враховують ці недоліки з тим, щоб у місті майбутнього їх не було.

У соціалістичному місті буде створено спеціальний дитячий сектор.

Навколо цього сектора точиться жвава суперечка, бо й досі не вирішено, як краще виховувати дітей — окремо від батьків або за їх безпосередньою участю.

За однією теорією, дітей негайно після народження передають в ясла, і там під керівництвом вихователів вони перебувають до того віку, коли їм треба переходити в дитячий садок. Після дитячого садка — політехнізована школа і майстерні, а потім — завод-втуз. Дитяче містечко повинно бути зовсім відокремлене від міста дорослих і бути від нього на відстані 15—20 кілометрів. Це справді *дитяче* місто, де діти живуть, граються, вчаться, де у них своє маленьке господарство і своє управління.

Цей проект ставив своєю головною метою повне розкріпачення жінки від турботи про дітей з моменту їх народження і створення такої обстановки виховання дітей, при якій вони були б цілком ізольовані від дорослих.

Однак цей проект дитячого міста викликав великі заперечення. Робітниці тих підприємств, де обговорювався проект, заявляли, що не віддадуть своїх дітей з самого народження в дитяче містечко, яке буде за межами міста, бо матері та батькові хочеться подивитись, як живе їхня дитина, хочеться поговорити з дітьми, приголубити їх. В ізольовані будинки ніхто з батьків не схоче відправити дітей і буде держати їх у себе, хоч на дітей і не буде відводитися ніякої площі.

— Та що ви, хіба я можу з своєю дитиною розстатися, — каже робітниця фабрики «Москвашвей» т. Фоміна, — та мені серце заниє, ніяка робота або заняття на думку не піде, руки опустяться.

— Нехай наших дітей виховують в окремих будинках, але ми повинні мати право в будь-який час ходити і наглядати за ними, — заявляє робітниця фабрики «Красная роза» т. Утіна.

Такий відзив більшості. Тому перший проект, як дуже крайній і який хибує на «перегини», було відхилено і замінено новим, цілком прийнятним і раціональним.

За цим новим проектом, усе соціалістичне місто будується «блоками», тобто окремими величезними комбінатами будинків, де житимуть від 2 до 3 тисяч чоловік. Такі комбінати, відокремлені один від одного великими парками, будуть поєднувати в собі жилі приміщення, фабрики-кухні, їдальні, механічні пральні, гаражі і, нарешті, школи, дитячі садки та ясла. *І все це буде тут же, при будинку, рядом з житлом батьків.* І ясла, і дитячий садок, і школа будуть з'єднані з приміщеннями дорослих утепленим коридором. Таким чином, батьки зможуть постійно наглядати за життям і вихованням дітей. Ясла, розраховані на багато десятків дітей, розбиваються на групи по 10—15 дітей, і весь будинок так і буде збудований групами з окремими спальнями, верандами, виходами і т. д. До дитячих закладів будуть примикати величезний фізкультурний зал, спортмайданчик та бібліотека.

Ясла, в яких дитина перебуватиме постійно до трирічного віку, являють собою закінчений тип наявних у нас уже тепер *ясел подовженого дня.*

Школи в соціалістичному місті являтимуть собою інтернати з виробничою практикою і політехнізованою програмою. На зовнішній вигляд усі будівлі для дітей будуть світлими, зашкеленими будинками з великими верандами.

Новий проект дитячого розселення був прийнятий всіма будівництвами соціалістичних міст: Сталінградом, Новосибірськом, Автобудом і т. д.

На Західній залізниці в місті Кричеві залізничники будують комуну з окремими яслами, дитячим садком, з'єднаним коридором з приміщенням дорослих.

Мабуть, у багатьох батьків виникає питання, навіщо дітям жити постійно в цих дитячих закладах, нехай проводять там день, а ніч — з батьками. Безперечно, що дітям жити колективно, під загальним контролем зручніше і краще. Ми маємо досвід піонерських таборів і лісних шкіл, звідки діти повертаються цілком оновленими, зміцнілими та самостійними. Однак багато хто з батьків цього не розуміє, і, мабуть, мине чимало часу,

протягом якого більш відсталі батьки будуть намагатися удержувати дітей у себе.

Що ж до будівництва шкіл, то у нас є вже цілий ряд відгуків і побажань самих дітей про те, якою б вони хотіли бачити школу в соціалістичному місті. Ось що пишуть піонери з м. Новосибірська Петя Корзинкін і Володя Соловйов:

«Ми дуже цікавимось, яке це буде нове місто. Ми знаємо, що там буде школа, і слухайте наш наказ. Школа повинна бути дуже велика, з великим залом. При школі обов'язково влаштуйте гараж з автомобілями, щоб діти могли їздити і управляти. Потім ремонтні майстерні, столлярну, різні спортмайданчики і пляж з човнами. Тоді всі діти будуть задоволені. І ще нехай буде рядом планетарій».

З цього листа видно, що діти пориваються до різних технічних знань. Само собою зрозуміло, що при школі повинні функціонувати підсобні підприємства: лабораторія, технічні станції, майстерні. Потім майданчик для ігор, для гімнастики і водна станція; широко буде розгорнуто суспільно-політичне виховання. Діти завжди цікавляться виробництвом. Цю їхню потребу повинна обслужити нова школа, і в цьому й полягатиме політехнічне виховання. Тільки зв'язок з виробництвом забезпечить школі справді соціальне виховання.

Тут накреслено тільки основні моменти дитячого сектора в місті майбутнього. За браком місця зазначено тільки деякі проекти. Поки ще не пізно внести виправлення, додатки і пропозиції в проекти. Ця справа дуже близько стосується матерів. Тому на сторінках «Женського журналу» ми пропонуємо висловитись. Бо тільки з участю нас може бути збудоване місто майбутнього — фабрика, на якій буде реконструюватись стара і створюватись нова людина.

ДО ЖОВТНЕВОЇ РІЧНИЦІ

Ми святкуємо XIII річницю Жовтня. Кожна робітниця відчуває, що вона за ці роки стала іншою. Передусім значно ширшим стало коло питань, які цікавлять її, які її хвилюють. Дуже мало раніше цікавили її такі питання, як ясла, школи, громадські їдальні, пральні і т. д. А тепер? Ось Орехово-Зуєво — старий текстильний центр. Робітниць суспіль хвилює те, що ясла, дитячі садки обслуговують не всіх дітей, хвилює, що їхні діти виховуються по-старому, що лишаються на руках нянь-підлітків, вивезених з села, що ці няні застаються неписьменними, а вони, робітниці, не можуть без них обійтись, поки немає ясел, дитячих очагів, поки ці ясла і очаги працюють не весь час, поки робітниця зайнята на фабриці. Хіба хвилювало раніше так робітниць те, що школа стоїть недобудованою? Хіба хвилювало так раніше, як хвилює зараз, наприклад, у Родниках, питання про те, що немає труб, щоб добудувати громадську пральню? А питання виробництва? Тут найбільше видно, як зросла свідомість робітниць. Коли приходиш тепер на завод і бачиш напружену роботу ударних бригад, бачиш, як близько до серця беруть робітниці кожную помилку, кожную поломку машини, кожную затримку в підвезенні сировини — все те, що заважає своєчасному виконанню промфінплану, — відчуваєш, як змінився кругозір робітниць. «П'ятирічка за чотири роки» — яка робітниця раніше цікавилась планом, тим, чи буде його

виконано або не виконано в строк? «Промфінплан...» Коли чуєш з уст робітниць це слово, відчуваєш величезне зростання їхньої свідомості. І друге: хіба цікавило раніше робітниць так, як тепер, як налагоджено все життя в країні, як працюють секції Ради, як працює Наркомторг, Наркомфін і т. д., як там поставлена робота? Чи є там бюрократизм? Чи правильно роблять службовці доручену їм справу? Чи багато було раніше висуванок із робітниць?

Або ось питання про село. Як раніше дивилися на село ті робітниці, у яких був зв'язок з селом? Вони думали про своє господарство, про свою сім'ю, що залишалася в селі. А тепер питання колективізації, культурного піднесення села цікавлять і тих робітниць, які зв'язані з селом, і тих, які не зв'язані з ним. Робітниці виїжджають на село для агітації, для допомоги селу. Питання організації життя всієї країни стали близькими робітницям. Чи багато залишилось робітниць, які ллють гіркі сльози перед іконами, на колінах благають неіснуючого бога про допомогу, про великі і багаті милості. А питання міжнародного робітничого руху? Хіба цікавилися ними робітниці так, як цікавляться тепер? Хіба широкі маси робітниць цікавилися так, як цікавляться тепер, роботою партії, її постановами? Лише дуже вузьке коло робітниць знало взагалі, що таке партія робітничого класу, за що вона бореться, яку лінію вона проводить. Хіба раніше широкі маси робітниць обговорювали труднощі будівництва, способи подолання цих труднощів? А хто зараз не чув про постанови XVI з'їзду партії? Хто не чув про соціалізм? Виросла вся маса робітниць, зросла їхня свідомість, розуміння ними навколишнього життя, розуміння завдань міжнародної боротьби робітничого класу.

Але разом з тим відкрились очі робітниць і на негативні сторони нашого життя, яких ще багато, яких ще не жито. Десятки років мирилися з цілим рядом речей, не помічали їх, а тепер? Робітниці не хочуть більше жити по-старому, але вони розуміють, що для усунення недоліків потрібна величезна повсякденна організа-торська робота. У грудні 1920 р. Ленін у привітанні Всеросійській нараді губжінвідділів писав, що в організа-

торській роботі «жінки повинні відіграти першу роль, і вони, звичайно, відіграють її»¹.

У річницю Великої Жовтневої революції кожна робітниця повинна перевірити себе, чи все, що могла, вона зробила для того, щоб допомогти організувати всю працю і побут по-новому, по-соціалістичному. У Жовтневу річницю серце її повинно ще більше запалитися рішимістю довести до кінця справу, почату в Жовтні.

1930 р.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 412.

ПОБУТОВІ СЕКЦІЇ РАД

5 жовтня (1930 р. — *Ред.*) ВЦВК і Рада Народних Комісарів прийняли положення про побутові секції при міських і сільських Радах. Це дуже важлива постанова. У галузі господарській, культурній ми за 13 років, які минули з Жовтневої революції, набагато просунулися вперед, але всі питання нашого соціалістичного будівництва незмінно упираються в побут. У побуті у нас пережитків старого хоч греблю гати, і це старе заважає зростати новому так швидко, як воно могло б зростати. Побут тягне нове донизу. Візьмемо робітниче життя. На загальних зборах, коли всі урочисто настроєні, ллються розумні, тямущі промови, видно, як маси зросли за ці роки. Та підіть у казарми — і старе полізе з усіх кутків. На великій плиті стоїть по-старому безліч горшків з щами, у кутках красуються ікони, тіснота приміщення мучить людей, нервує їх, п'яні сльози, бурчання, лайка особливо заражають якість. По-старому діти лишаються на руках у няньок-підлітків, вивезених з села, які ще по-старому неписьменні. По-старому треба ходити робітницям прати в лазню, стояти в воді по кісточку. Раніше все це здавалося природною річчю, тепер все це дратує, хвилює, побутові недоліки заступають досягнення. Бруд, черги, безтолковщина в постачанні, невпорядкованість життя, домашня безпритульність дітей, що існують поряд з безперечними досягненнями, вражають іноземних робітників і робітниць, які приїждять до нас. Вони бачать, як нам удається досягти

багато такого, чого вони не можуть досягти у себе, їх вражають наші досягнення, і вони стараються пояснити собі нашу побутову відсталість спадщиною старого, але, мимо їхньої волі, ця неорганізованість життя збентежує їх, відштовхує. А вороги Радянського Союзу використовують повністю наші побутові недоліки для агітації серед мас своєї країни, замовчуючи наші досягнення, та й ми самі часто через невпорядкованість нашого життя схильні недооцінювати наші досягнення.

Якщо візьмемо село, там умови життя часто ще важчі; селянка живе ще більш замкнуто, ніж робітниця, більше прив'язана до своєї домівки, їй важче звільнитися від старого, вона звичайно більш неписьменна, більш темна. Залучити селянку до громадської роботи — одне з найважливіших завдань; необхідно допомогти їй прилучитися до загального будівництва. Побутові секції допомагатимуть цьому. Старий побут найважче б'є по жінці — робітниці і селянці, але не тільки по них. Він б'є по підростаючому поколінню, він б'є і по чоловічій частині населення, по робітниках і селянах, які за старих побутових умов тяготяться домашньою обстановкою, вештаються де попало, пиячать, б'ють дружин і дітей, самі собі стають гидкими.

Побутові секції — не спеціально жіночі секції.

Необхідно, щоб з самого початку побутові секції пішли по правильному шляху і не дали тих помилок, що їх часто роблять інші секції і позбутися яких і їм треба.

Насамперед *секція не повинна відриватися від загальної роботи Ради*. Дуже часто буває так. Наприклад, секція по народній освіті працює по безпритульності, по допомозі лікнепу і т. д., займається виконанням доручень ВНО і забуває, що вона не якийсь підсобний апарат ВНО, а секція *Ради*. Її обов'язок *вивчати* за допомогою ВНО, профспілок, комсомолу та ін. постановку справи народної освіти в своєму місті, в своєму селі; *виявляти різні недоліки*, які вона помічає, і *добиватися через Раду*, через громадськість, яка повинна бути тісно згуртована навколо секцій, усунення цих недоліків; захищати справу народної освіти від усякого головетства. Та здійснювати це секція може лише тоді, коли працює не замкнуто, коли вона розробляє ряд питань

з іншими секціями, іде з ними єдиним фронтом, коли секція уважно стежить за всією роботою Ради, пов'язує свою роботу з роботою Ради, з тими питаннями, якими займається Рада в цілому. Побутова секція так само, як і інші секції, не повинна замикатися, відособлятися. Вже в самому положенні про побутові секції вказується на необхідність пов'язувати роботу секції з іншими секціями.

Далі друге питання. *Побутова секція повинна мати свій план роботи.* Це, звичайно, ясно для кожного. Все питання в тому, яким повинен бути цей план. У цьому вся справа. Не повинна, не може побутова секція зайнятися тільки дошкільнятами, або тільки їдальнями-кухнями, або тільки лікнепом. Побутова секція повинна займатися всіма питаннями, що є в її віданні; але, звичайно, у кожній секції має бути свій план роботи, оснований на знайомості з місцевими побутовими умовами. Скажімо, в даній місцевості вкрай погані житлові умови, — треба подбати, щоб для дітей були організовані спеціальні дитячі клубні хати, або дитячі клуби, де діти могли б проводити позашкільний час, читаючи, працюючи, організовано граючись. Або, скажімо, Рада знаходиться в місцевості, де дуже поширено сектантство. Треба розібрати причини, які штовхають людей туди, і разом з іншими секціями обговорити, як можна спільно усунути ці причини. Або, скажімо, в даній місцевості дуже сильно експлуатується дитяча праця, треба з секцією праці в'яснити, як можна усунути це явище. В одних місцевостях доведеться особливо натискати на одне питання, в інших — на інше.

І, нарешті, останнє, дуже важливе питання: як організувати навколо секції широку громадськість. Є багато робітниць, селянок, які цікавляться питаннями побуту, цікавляться ними молодь, цікавляться дуже широкі радянські прошарки, різні добровільні товариства. Працюють вони нарізно. Слід, проте, щоб у сфері побуту, як і в інших сферах, робота провадилась за єдиним, спільно опрацьованим планом. І от перед секцією побуту стоїть завдання згуртувати навколо себе ряд організацій, широкі маси робітників, колгоспників та ін. для того, щоб подолати всі труднощі.

Іноді дивує, як легко усунути дуже великі на перший погляд недоліки, якщо працювати до ладу і плано- мірно, залучаючи до своєї роботи маси.

Зараз питання побуту привертають увагу широких мас, і побутові секції повинні працювати зразково в тому напрямі, в якому вказував Ілліч. Він учив підхо- дити до всіх питань не формально, не бюрократично, а в живому житті знаходити шляхи для розв'язання найважливіших завдань. Він учив маси ні на кого не надіятися, не ждати, що хтось прийде і все влаштує, а самим братися до справи, організовуватись для усу- нення труднощів, для налагодження справи.

Тільки тому, що робітничі маси самі взяли за від- будову промисловості, вдалося подолати розруху. Тільки завдяки тому, що в Країні Рад маси самі активно беруть участь у будівництві, вдається просуватися вперед швид- кими темпами.

Необхідно, щоб і побутові секції руками тих, кого це більше всіх стосується — руками мас, підняли роз- в'язання побутових питань на належну висоту.

1930 р.

1931~1939

ЛЕНІН І ДІТИ

Це правда. Володимир Ілліч любив дітей. В присутності дітей обличчя його світлішало, сміялися очі, він любив слухати їхнє щебетання, жартувати з ними, возитися. Тільки життя у нас склалося так, що дітей доводилося бачити лише мигком. У нашій сім'ї дітей не було.

У Сибіру до нас щодня приходив Минька — шестилітній синок повстяра. Ще всі сплять, а вже починаються двері, з'являється Минька в батьковій шапці, материній кофті, закутаний в шарф, і оповіщає: «А ось і я!» Товчеться у нас в хаті, під час обіду повідомляє всі новини сільські: «Сьогодні овець стригли» або: «Іван Степанов приїхав, у волості був» і т. д.

Це був веселий, але хворобливий хлопчисько. Володимир Ілліч наділяв його папером, давав малювати червоним олівцем, підтримував усі мої заходи щодо забезпечення Миньки всякими приємностями.

Приходили до нас діти Промінського, польського робітника-засланця, у якого була дуже велика сім'я. Діти звичайно приходили з батьком. Промінський охоче і багато співав польських революційних пісень. Співає Промінський, вторить йому Володимир Ілліч, підтягують діти. Володимир Ілліч жартував і возився [з ними]. Пам'ятаю, як одного разу він, довго усміхаючись, спостерігав шестилітню Зося Промінську, якій я вирізувала з паперу звірків і яка, дивлячись на них, радо сміялася.

Після заслання Володимир Ілліч виїхав у Псков, ближче до Пітера, а я залишилася доживати заслання в Уфі. У Пскові Володимир Ілліч столувався у Радченка, там було двійко маленьких дівчаток, з якими він дуже охоче возився. Потім він, сміючись, розповідав мені, які це милі і забавні діти.

Влітку Володимир Ілліч приїздив до мене в Уфу. В цей час я давала уроки доньці одного машиніста — десятилітній дівчинці. Вона приходила до мене додому. Одного разу я застала дівчинку з кошеням на руках, вона розмовляла з Володимиром Іллічем. Дівчинка розповідала йому, що коли ми займаємось, кошеня просить в кімнати, просовує лапу в щілинку під дверима. Їй тоді робиться дуже смішно, і вона не може вчитися. Володимир Ілліч сміявся, хитав головою, гладив кошеня і говорив: «Ай недобре! Ай недобре!» А потім, коли ми займались, він навшпиньках проходив мимо дверей, щоб не заважати нам.

Володимир Ілліч ставився всерйоз до занять дітей, до того, що вони говорять і роблять. У нього не було й тіні того зневажливого ставлення до дітей, тої неухважності до них, яка так часто буває у дорослих. І тому діти дуже любили його.

Він терпіти не міг манеру перетворювати дітей в іграшку, заставляти їх повторювати слова, зміст яких їм незрозумілий, терпіти не міг безглузвих пестошів. Він поважав права дітей. У дітях він бачив майбутнє.

У статті «Робітничий клас і неомальтузіанство» в 1913 р. він писав про те, що треба ростити дітей так, щоб вони «краще, дружніше, свідоміше, рішучіше, ніж ми, боролися проти сучасних умов життя, які калічать і гублять наше покоління»¹. «Ми боремося,— говорив він там же,— краще, ніж наші батьки. Наші діти боротимуться ще краще, і вони переможуть»².

1931 р.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 19, стор. 200.

² Там же.

ПРО ДОШКІЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ

(ПРОМОВА НА І ВСЕСОЮЗНІЙ КОНФЕРЕНЦІ ПРАЦІВНИКІВ
ДОШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ)

Мені доводилось бувати в Орехово-Зуєві. Я туди їздила в питанні про бібліотечну справу, але на всіх тих зборах, які там відбувалися, говорили не стільки про бібліотечну справу, скільки про дошкільника. Виступали робітниці і гаряче вимагали широкого охоплення дітей дошкільними закладами. Там у них є кілька чудових дошкільних закладів.

Зайшла я в один дитячий садок, який у них знаходиться в клубі, прочинила двері, дивлюсь: стоять малята, стоять дуже серйозно, рядком — руки збираються мити. І от глянула на мене одна дівчинка й каже: «Тьотю, ти порядків не знаєш, — хіба можна заходити в пальті?» Дошкільне виховання — це у нас нова галузь, ми зовсім по-новому виховуємо дітей. Але треба сказати, що ці наші заклади тільки дражнять людей. Їх надто мало. Не так мало, як кілька років тому було, але порівняно з тими вимогами, які є, звичайно, у нас розмах дошкільної справи зовсім недостатній. Нам треба на 100% усю дітвору охопити і в першу чергу, звичайно, дітей робітниць. Зараз, коли жінка пішла на виробництво, ні на кого ж дітей залишити. А ми що маємо? Звичайно, ми всі читаємо в газетах, що нові будови на 100% обслужені. На перший погляд здається, що це дуже добре. Але ж треба знати, що на новобудові часто працюють тільки холостяки, а у сімейних сім'ї згодом переїдуть, і дітей там не так багато, так що обслужити їх не така вже мудра штука. А ось, наприклад, я одержала листа з Сіль-

машбуду. Як там справа стоїть? Щоправда, там пишуть про ясла, а не про дитсадки. Сільмашбуд має 15 тисяч робітників, а дітей, обслужених яслами,— 192 чоловіка. Як обслуговуються дошкільнята — про це в листі нічого не говориться, але говориться про інше, яке теж показує, що з дошкільним вихованням там не так вже і добре справа стоїть. Розповідають, що для робітників їдальня є, а для сімей робітників їдальні немає. Для дітей їдальні зовсім немає. І багато хто з робітників хоче взяти свій обід додому, щоб дітей нагодувати. Та на дверях стоїть міліціонер і не дає взяти з собою обід. Напевно, і мати і батько зайняті, і діти їдять всухож'ятку, доглянути дітей нікому. Отаке становище, звичайно, ненормальне і змушує говорити про те, що розмах, якого треба надати дошкільній справі, повинен бути значно ширшим, значно більшим. Я гадаю, що головне тут не в грошах, хоч, звичайно, я чудово розумію всю важливість асигнувань на дошкільну справу, і мої слова аж ніяк не повинні бути витлумачені так, що не в грошах справа, гаразд — і без грошей обійдемось. Так, звичайно, не можна міркувати. Але ми знаємо вже цілий ряд шляхів і можливостей широко розгорнути цю справу, а в міру розгортання цієї справи будуть знаходитись і нові джерела на утримання її. Ото по лікнепу спочатку ми тільки і говорили: а де дістати гроші на лікнеп? А коли робітники взялися посправжньому до цієї справи, знизу натиснули як слід, коли це набрало такого розмаху, як наприклад у ЦЧО, в колишній неписьменній країні, де геть усі селянки почали вчитися, то розмова про гроші якось відійшла на задній план. І питання вже не в грошах, а в персоналі, який навчає. Ось що висунулось на перший план.

Нам, звичайно, не можна починати розмову про те, що ми працюватимемо в дошкільних закладах у три зміни. З цим і в школі нічого не виходить. Остання зміна молодших груп уже вчитися не може, а що казати про дошкільнят. Виходить, дошкільник удень буде ганяти по вулицях, а потім на годину-дві приходити в дошкільний заклад. Адже мета дошкільного закладу — це обслужити дітей, яких нікому зараз доглядати.

Цими днями в мене була одна американка. Вона в мене одно розпитувала: як це матері погоджуються на те, щоб діти цілий день залишались десь у дитячому

садку? Я кажу: «Адже ж матері на підприємстві або на роботі зайняті», «Так,— говорить,— все-таки матері, які можуть з дітьми бути, вони, напевне, не хочуть віддавати». Довелося їй пояснити, що в нас дуже широко громадська робота розвинута, так що коли мати біля верстата не стоїть, то веде громадську роботу. Але це здавалось їй зовсім незрозумілим. У неї буржуазна психологія. У нашої робітниці психологія зовсім інша.

Мені довелося з однією робітницею розмовляти про дошкільну справу. Вона каже: «Чому я хочу дитину віддати в дитячий садок? Я можу, звичайно, і дома няньку найняти, але я хочу, щоб моя дитина виховувалась по-новому». Я от і старалась пояснити американці, яка в мене була, що в нас робітниця хоче дитину віддати в дитячий садок не тільки тому, що нікому дома доглядати, а й тому, що вона хоче, щоб дитина виховувалась по-новому. А виховання повинно бути комуністичним; якщо ми почнемо говорити про три зміни, якщо ми будемо дбати лише про те, щоб більше числом узяти, а якістю нижче, то це, звичайно, нікуди не годиться. Нам потрібне комуністичне виховання дітей, а для цього треба, щоб значний час, якщо не весь день, діти були обслужені дитячими закладами. Отже, перше — розмах, 100-процентне охоплення дітей, друге — комуністичний характер дошкільного виховання,— ось ті завдання, які стоять перед нами.

Володимир Ілліч говорив відносно ліквідації неписьменності: якщо робітники самі візьмуться, то ця справа може бути швидко проведена. Те ж саме треба сказати і про дошкільну справу. Якщо маси самі візьмуться за цю справу, то справа ця буде проведена. Ото ви, напевне, чули і читали про саратовський досвід, про те, як вони там запровадили диференційовану плату, як вони там здійснювали поголовне обслуговування дітей дитячими садками і разом з батьками обговорювали, чим хто може допомогти дитячому садку, до якого ходить його дитина. Тепер, кажуть, Саратов уже на 62% обслуговує дітей дошкільними закладами. І це не відносно тільки дітей робітників, а всіх дітей. 62% всіх дітей дошкільного віку обслужені вже дитячими садками в Саратові. Це, звичайно, порівняно з іншими містами дуже багато, і ось тут, може, треба запозичити багато чого у саратовського

досвіду. Але я не маю сумніву, що в житті знайдеться ще дуже багато шляхів для того, щоб якомога ширше розгорнути цю справу.

Повинна сказати, що наша педагогічна преса приділяє цій справі не так багато уваги, як треба було б. Я взяла журнал наш наркомосівський «Коммунистическое просвещение» і за весь цей рік передивилась. Жодної статті з дошкільного виховання немає. Боюсь, що і в журналі «На путях к новой школе» теж немає. Я точно не пам'ятаю, але маю підозру, що й там немає, а це нікуди не годиться. Безперечно, увага до цієї справи не повинна бути ослаблена. Треба тут йти такими ж шляхами, як і по всеобучу.

Ви знаєте, як було по всеобучу? Були установлені певні показники: ось відкривається стільки-то закладів, стільки-то дітей охоплено, стільки-то вчителів не вистачає, стільки-то не вистачає приміщень. Було взято три або чотири показники, і було проведено облік того, як ця справа просувається. Спочатку хотіли дуже широкий облік зробити, але потім звели до цих кількох показників. І тут всі області і всі райони надіслали відомості про те, як у них справа стоїть. Я гадаю, що треба було зараз такий облік провести і по цій лінії, і це дуже могло б підтягнути справу. Тут усі стежили за тим, як справа просувається вперед. Заходи для надання широкого розмаху цій справі треба неодмінно здійснити, і преса в цьому відношенні повинна дуже багато зробити. У нас є досвід культпоходу; треба, щоб той початок, який було покладено в галузі дошкільної справи, був доведений до кінця.

Поряд з дошкільним походом слід організувати санпохід, треба, щоб Наркомздорів'я або працівники медсанпраці взяли б за цю справу так, як взявся Цекос, і теж наполягли б на тому, щоб провести кампанію такого санпоходу. Потрібно, щоб лікарі, фельдшери і весь медичний персонал взяли участь і допомогли дошкільникам та широкій культармії, яка працює з дошкільної справи, набути певних знань у галузі гігієни і здоров'я дітей.

Ми повинні боротись за здорове покоління, ми повинні виростити покоління, яке з молодих літ росло б сильним, росло б здоровим, Про це говорити не доводиться,

бо дошкільні працівники звертають увагу і на те, в яких умовах дома живе дитина, борються за окреме ліжко для дитини, борються за миття рук, за чистоту, і самі діти вже дістають потрібні навички. Це велике завоювання, і знижувати його не слід. Я завжди ставила за приклад шкільним працівникам дошкільних, вказуючи, що дошкільна справа у нас уміє боротись за здоров'я дітей, а з шкільною — тут справа далеко гірше стоїть. Але я думаю, що цієї справи не можна знижувати, що розмах цієї справи повинен не заслоняти, а, навпаки, зміцнювати це зовсім не маленьке завдання.

Всі ми люди, які схильні захоплюватися, і зараз дуже багато хто з дошкільниць починає говорити про те, що ось потрібно, щоб діти взяли участь у боротьбі за промфінплан, щоб вони з політехнізації працювали та ін. Все це дуже добре, я про це говоритиму далі, але хіба може це хоч найменшою мірою заслонити таке надзвичайно важливе завдання, як боротьба за здоров'я дитини? Думаю, що жодною мірою, що це завдання, як воно стояло з самого початку, так воно стоїть і зараз. Перші роки дитинства накладають відпечаток на все життя в розумінні здоров'я і через те тут надзвичайно важлива боротьба за здоров'я, і тут потрібні всякі дитячі майданчики та інші заходи для того, щоб діти проводили влітку дуже багато часу на повітрі, щоб узимку вони також могли дихати свіжим повітрям. Усе це надзвичайно важливо. Питання про дитяче харчування стоїть як одне з найважливіших завдань.

Друге надзвичайно важливе питання — кого ми виховуємо з дітей? Адже нова техніка роботи на фабриках, заводах і в колгоспах — це не просто робота, а це колективна праця, і ця от колективна праця якраз і виховує психологію робітничого класу, вирощує колгоспника, свідомість якого виростає в колгоспі. Суть питання — у цій колективній праці, і чим далі, тим все більшу роль відіграватиме ця колективна праця в житті нашої Радянської країни. І нам треба з дітей з маленьких літ рости колективістів, тобто таких, які вміють працювати колективно і жити колективно. Щодо цього треба сказати, що наш дошкільний відділ теж має тут великі завоювання. Якщо нашу дошкільну роботу порівняти з роботою буржуазною, то ми побачимо, що в нашій

дошкільній роботі є такий підхід, що ми ростимо колективіста, ми виховуємо дітей так, щоб вони вміли по-товариському жити, вміли працювати і допомагати одне одному. Тут треба дати певні навички; у цьому напрямі дещо робиться.

Але треба продумати, як повинна бути поставлена робота в колективі. Я повинна сказати, що попервах по дошкільній і особливо по шкільній лінії колектив часто розуміли як знеосібку. Ось колектив зробиць, ось ланка зробиць, група зробиць, а хто в цій групі робить і що робить — часто було невідомо. Бувало так, що робило двоє-трое дітей, а решта в цей час невідомо чим займались. Так само було з групами маленьких дітей. Ви бачите, що іноді виставляють які-небудь малюночки, але ж усі діти їх малюють. Часто буває так, що виставляють найкращі малюнки. Троє добре намалювали, ідеш і дивишся: ах, як у нас діти добре малюють. А що, хіба вся група малювала? Ні, кілька чоловік. Малюнків решти дітей не взято. Ми повинні тут звернути увагу на те, щоб у роботі, у праці, у будівництві свого дитячого життя брали участь геть усі діти, щоб так вони були організовані, щоб вміли спільно працювати, щоб кожна дитина виконувала хоча б найменшу, по своїй силі, частину роботи, щоб вона брала участь у загальній справі і щоб у нас не вийшло того, що в нас довгий час було ще в шкільній справі і ще, чи не яскравіше, серед студентів. Тепер життя навчило нас, що колектив не повинен бути знеосібкою, а навпаки, життя вимагає того, щоб кожен умів працювати, умів якось організувати своє життя разом з іншими. Розпочати малята можуть тільки всередині дуже невеликого колективу і якщо ця робота поставлена правильно методично, але це не значить, що тільки в невеликих колективах діти повинні замкнутися. Дуже важливо, щоб ці невеликі колективи примикали до більш великих колективів, — скажімо, ланка примикала б до групи, група примикала б до класу, — щоб діти брали участь у святах, де б вони одержували загальну зарядку. Ви знаєте, що для того, щоб доладніше і дружніше йшла робота дітей, мають велике значення такі речі, як пісні, як спільні дії. Усе це озброює і підбадьорює дітей. Мистецтво та ігри треба

використати для того, щоб озброїти дітей, навчити спільно налагоджувати життя і роботу.

У нас дуже часто говорять про інтернаціональне виховання, але якщо просто говорити дітям ті чи інші положення, то з цього не раз виходить зовсім не те, що слід. Ось, наприклад, я скажу щодо старшого віку, щодо школярів.

Одержую я, здається з Узбекистану, листа з дитячого будинку, від дітей росіян. Вони пишуть: ми розуміємо, що таке значить, що робітники всіх країн повинні об'єднатись. Навколо нас живуть дикі узбеки, ми будемо їм допомагати стати культурними. Я тоді вчителеві написала: треба що-небудь дітям розповісти з життя узбеків, щоб показати, що узбецькі діти в деякому відношенні вище від дітей росіян. Напевне, в узбецьких дітей є дуже цікаві ігри. Звичайно, у дітей, які живуть близько стикаючись з природою, дуже багато цікавих ігор; вони, напевне, швидше бігають, ніж діти росіяни. Треба їм показати не те, що діти узбеки відсталі, а показати, що в де в чому узбецькі діти вище стоять.

Одним словом, я хочу сказати, що в національних підходах треба вміти відшукувати позитивні сторони і дітям показати, а то вони фрази повторюють, а розуміти не розуміють. І от, якщо правильно поставлено колективну роботу, якщо діти звикли дружно жити в колективі, то тут на цьому фоні їм легше буде провести інтернаціональне виховання. Те ж саме і в розумінні антирелігійної пропаганди. Часто у нас антирелігійну пропаганду розуміють дуже спрощено — досить сказати дітям: бога немає. А ось я нещодавно спостерігала двох дівчаток, дітей відповідальних працівників, 6—7 літ. Вони життєрадісно стрибали, прихлопуючи в долоні, дивились на небо і говорили: «Бога немає, неба немає, ангелів немає, як добре!». А потім одна дівчинка каже: «А ти знаєш, мені хлопчик розповідав, що тінь — жива, і все — живе, і дерева — живі. Ти думаєш дерева не розуміють? Вони все розуміють». Це своєрідний анімізм, містика. З одного боку, виходить — бога немає, а з другого боку, діти створюють собі якусь первісну своєрідну релігію. Важливо, щоб корені релігії були вирвані. В цьому відношенні звичка дружно, колективно працювати, жити

так, щоб на першому плані не «я» було, а «ми»,— сприяє усуненню всяких релігійних настроїв.

Але, й крім того, є для дошкільників цілий ряд прикладів, які можуть переконати їх дуже глибоко.

Тов. Орлова розповідала мені такий випадок. Діти поливали грядки і удобрювали їх. Один хлопчик говорить: «Ну та це все рівно — як бог захоче: захоче — вродить, захоче — не вродить». Тоді другий хлопчик запропонував: «Ну що ж, нехай це будуть наші грядки, а там влаштуємо божу грядку». Вони поливали, удобрювали свої грядки, доглядали, і у них виросло все дуже добре, а на божій грядці нічого не виросло, там усе засохло. Вони потім водили туди своїх батьків для того, щоб показати, що на божій грядці нічого не виросло, що все це дурниці, що вродиться все добре тільки тоді, коли будуть поливати і удобрювати землю.

Отака антирелігійна пропаганда, звичайно, залишає глибокий слід на все життя.

Якщо ми з дітей повинні ростити колективістів, то водночас повинні ростити дітей, які розумово розвиваються. З цього погляду наш дошкільний відділ, по-моєму, йде по правильному шляху. Я завжди з великою радістю читаю, як наші дошкільниці дбають про те, щоб вивести дітей, показати їм місто, коли дітей везуть на екскурсію, на річку, на свято і т. д. Все це розширяє дитячий горизонт.

Минулої зими я була в Ленінграді, де колись за старого часу працювала у вечірній недільній школі. Це за Невською заставою, тепер це — Володарський район. Там були текстильні фабрики. Була там на другому боці Неви суконна фабрика, і хазяїн цієї фабрики Торнтон дуже старався набирати робітників з певних сіл Смоленської губернії. Він дозволяв їм справляти храми, всякими способами пильнував, щоб його робітники з того боку Неви не переїжджали на цей бік, бо робітники Шліссельбурзького тракту були дуже революційні. Це було ще в 90-х роках. Іздила я по Володарському району, дивилася на ті місця, де раніше працювала. Бачу: вдалині видно цю фабрику. Товариш, який зі мною їхав, говорить мені: «А знаєте, на фабриці Торнтоні і досі є робітники, які ніколи не бували на цьому боці Неви».

Скільки років минуло: була революція 1905 року, була Жовтнева революція, 13 з лишком років минуло після Жовтневої революції, а вони, мов загіпнотизовані, як жили замкнено, так і зараз живуть.

Мені доводилось за старого часу жити на селі. Часто і так бувало: чотирнадцяти- або п'ятнадцятирічна дівчинка, вона не була в сусідньому селі, її думки часто не перелітають за околицю села.

Тому надзвичайно важливе те, що дошкільниці стараються розширювати горизонт дітей, що вони стараються сільським дітям показати життя міста, повести на підприємство, показати, що таке трактор, пароплав. Треба розширяти горизонт дітей з раннього дитинства, щоб ніколи не було тієї замкненості, яка виховувалась раніше. Особливо жакливою була жіноча замкненість. Тепер ми вже починаємо забувати про це.

Треба, щоб розширявся досвід дітей. Коли я бачу п'ятирічного хлопчика, який дерев'яною лопаткою стукає по кам'яних сходах і няня каже йому: «Гляди, сходи проб'еш лопаткою», а він серйозно дивиться на неї (хлопчик бував у дитячому садку) і відповідає: «Навіщо ти це говориш, хіба можна деревом камінь пробити?»— це я вважаю великим досягненням. Пізнання матеріалів, ознайомлення з матеріалами — це дуже важливо. Дуже важливо, щоб дитячий садок давав малятам більше життєвого досвіду, показував їм, як живуть рослини і тварини. Нехай діти зрозуміють не все до останнього слова, але це вже робить їх зовсім іншими.

Наші діти говорять: ми діти жваві. Це величезна похвала нашим дошкільним закладам. Мені доводилось спостерігати швейцарські дитячі садки, французькі дитячі садки і бачити, як там стараються з малих літ, з дошкільних літ, зробити дітей тільки слухняними. Якось я запитала одну господарку: чого навчають дітей у так званій материнській школі? Вона відповіла, що їх навчають мавпувати: учителька піднімає руку, і вони повинні підняти. Думку дитячу, дитячу самодіяльність буржуазні дитячі заклади не будять. Вони стараються це придушити. А ми повинні всіляко розгорнути самодіяльність дитини, навчити її бути якомога самостійнішою, спостерігати навколишнє життя і вдумливіше до нього ставитись.

Тепер ми всі боремося за те, щоб опанувати техніку, наша школа, яка довгі роки не могла стати справжньою трудовою політехнічною школою, за останні роки зробила великі успіхи. Діти стали ближче до підприємств, до заводів, з'явилися на фабриках, і всі робітники бачать, як діти прагнуть опанувати техніку.

Докладно спинятися на цьому не буду, але скажу, що це поставило нашу школу на зовсім інші рейки. Перед нашою школою відкрилися нові шляхи. Наша країна бореться за те, щоб опанувати техніку. Дошкільниці так само думають про те, що треба і дошкільнятам якось допомогти опанувати техніку. Підходячи до цього питання, треба враховувати вік. Якими б малими не були діти, необхідно пробуджувати у них інтерес до техніки. Літак, автомобіль, трактор, швейна машина — все це приковує увагу дитини. У дітей є природний інтерес до всього цього. Необхідно всякими способами підтримувати цей інтерес. Нам треба мати відповідну дитячу літературу в цьому відношенні, відповідні іграшки, ігри тощо.

У нас дитячі ігри іноді бувають зовсім недоладні. Наприклад, діти чотирьох років граються в білих і червоних. Що таке білі і що таке червоні, вони добре не знають, а все-таки граються. І от між ними зав'язується бійка: одні — білі, другі — червоні. Вони нічого не розуміють, знають тільки, що треба побитися добре. Тут виходить зовсім не те, що треба.

Є дуже багато ігор, які фізично зміцнюють, які розвивають трудові навички, які зміцнюють влучність ока, розвивають спритність. Ігри, які розвивають спритність, силу, вміння влучати в ціль та інші речі, що мають величезне значення для праці, дуже важливо практикувати в наших дошкільних закладах.

Для опанування техніки надзвичайно важливим є уміння малювати, уміння будувати. Такі ігри теж дуже важливі. Але нам часто здається так: як же наші дошкільнята не братимуть участі в тому будівництві, в якому бере участь країна, треба їх залучити до цієї справи. Це вірно. Залучити їх до цієї справи треба. Вони самі прагнуть цього. Діти ж — вони дуже наслідують. Вони бачать, як піонери роблять щось таке, скажімо, для колгоспного руху, щось роблять для фабрик і заводів. Це пробуджує у них інтерес, викликає наслідкування. Але

тут дуже легко скотитися до того, що ми будемо розраховувати: а що дасть праця дітей для виробництва? На мою думку, це неправильний шлях, тому що якби всі дошкільнята щось робили корисне — ну, скажімо, скубли щось, якесь клоччя або щось інше, то користі від цього була б одна стомільйонна частина для справи, а, з другого боку, якщо ця справа примусова, якщо давати дітям ту справу, на якій вони не ростуть, а яка їх втомлює, не цікавить, то це перешкодить їхньому розвитку. Адже слід пам'ятати, що коли вони маленькі, то це одна стомільйонна частина, а через два роки це буде одною мільйонною, а через п'ять років, може, одною сотисячною. Чим дитина старша, тим продуктивність її праці вища. Нам треба найбільше уваги звертати на розвиток дітей.

Мені якось переказував, не знаю хто,— за що купила, за те і продаю,— але хтось висловився в такому дусі, що діти люблять різні пиріжки робити. І, може, їх принатурити до того, щоб вони виливали різні частини, формувальні і т. д. Мені здається, що це безглуздо, бо перше, що нам треба,— це берегти сили дітей. Треба привчати до праці, але так, щоб це дітей цікавило, щоб вони росли, а не дивитися короткозоро з погляду безпосередньої користі для виробництва.

Ми, звичайно, повинні мати виробництво на увазі, ми, звичайно, повинні рости для виробництва справжніх робітників, але якщо ми короткозоро до цього підійдемо і захочемо, щоб зараз, цієї ж хвилини, діти працювали для виробництва, то це може дати дуже негативні наслідки. Ми почнем і покрикувати на дітей, почнемо говорити: а чого ти цього не зробив, чого — того, будемо запроваджувати методи, які серед дорослих добрі, а для дітей не підходять. Наприклад, я дуже боюся методу соцзмагання серед дітей. А ми іноді переймаємо його сліпо у дорослих. Дорослі вже свідомо до праці підходять. Соцзмагання для дорослого має свою мету — піднесення виробництва. А коли змагаються діти за солодкий пиріжок якийсь, то виходить точнісінько, як у французькій школі. Там п'ятилітні малята люблять гратися в змагання — хто з дітей найдоброчесніший. І того, хто найдоброчесніший,— того преміюють, дають орден, де написано: за доброчесність. Ось таке індивідуальне

змагання серед дітей вони практикують і зовсім руйнують нервову систему дітей. Товариську спайку дітей, уміння разом працювати — це вони руйнують. От якщо буде організовано змагання серед дорослих, серед дошкільниць, які працюють у дитячих садках, то це чудово, бо дошкільниці розуміють значення цієї справи, розуміють, яке покоління ми повинні ростити, і вони, беручи участь у соцзмаганні, свідомі того, що вони роблять. А коли ми серед малят будемо проводити соцзмагання, то у нас нічого, крім негативного, не вийде. Ростимуть такі самолюбів, які гадають, що вони все вміють, які, замість того щоб учитись, будуть тільки хвалитися. Це зовсім нездорова атмосфера, з якою доводиться боротися.

У нас може вийти так: ото, скажімо, в одній школі вчать діти відповідальних працівників і діти робітників. Діти відповідальних працівників прийдуть додому, з ними мати і поговорить і навчить їх, вони і почитати краще зуміють і т. д. А діти робітників приходять додому, і там така обстановка, що їм почитати їм нічого і вчити їх нікому. А потім, коли починається в школі соцзмагання, то що ж у вас вийде? Дитина відповідального працівника — вона добре вам прочитає, а дитина робітника — вона буде відставати. Значить, ви будете преміювати дитину відповідального працівника, яка в зовсім інших умовах живе. Я гадаю, що дошкільниці, які працюють з дітьми, вони чуттям розуміють, що це соцзмагання для дітей недоречно. А у нас методи, які цілком придатні для дорослих, іноді переносять на дітей, що не годиться. Діти ростуть у різних умовах, по-різному розвиваються, і це для них не годиться.

Ще я хотіла б сказати, що поняття політехнізму включає не тільки трудові навички, не тільки оволодіння знаннями, які допомагають трудовим навичкам, але й навички організаційні. Сама робота на фабриці, на підприємстві, там, де йде колективна праця, вимагає більше організованості. Якщо ви подивитесь на робітників, то побачите, що серед робітників організаційні таланти дуже часто можна зустріти. Робітник — він часто дуже хороший організатор. От якщо взяти інтелігента і робітника, то робітник у більшості випадків кращий організатор. Чому так виходить?

Справа в тому, що вся організація праці на підпри-

емстві сприяє цьому. Зараз наші колгоспи вступають у таку стадію, коли праця організується. Попервах, коли побачили трактор працюючий, побачили життя деяких колгоспів, наскільки воно краще, то пішли в колгосп масою, принаймні в деяких районах. А прийшли в колгосп і не знають, що ж далі робити, з якого боку до справи взятись? Чекають, коли їх хтось пошле на роботу, а самі взятися до роботи не вміють». Так було на початку колгоспного руху. А тепер ми знаємо, як обговорюються на виробничих нарадах усі організаційні питання і як ростуть колгоспники і колгоспниці на цих питаннях.

Тов. Кравченко, працівник «Крестьянской газеты», їздила нещодавно в Міллеровський район, взяла з собою стенографістку і провела ось яку роботу. Вона пожила там два тижні, порозмовляла з колгоспниками і колгоспницями і дала їм теми, на які вони самі стали писати. Та говорять вони добре, а от пишуть не дуже добре, тому вона провела цю роботу так.

Ось, наприклад, колгоспниця написала, як у них ясла організувались. Багатьох моментів бракує. Кравченко поставила їй ряд запитань. Розповіла та дуже добре, а стенографістка все записала. В результаті дістала живу розповідь, живою мовою написану, розповідь, яка відбиває все, що колгоспниця вміла висловити, всі її переживання. І от брошура вийшла винятково цікавою, бо це не хтось писав, з сторони, а це те, що самі колгоспники і колгоспниці висловили. В цих записках дуже цікаво про виробничі наради розказано, як вони обговорювали полоття, як — оплату за працю і т. д. і ось видно, як на цьому обговоренні організаційних питань росте свідомість колгоспників.

Інші товариші, які їздили в колгосп, говорять про те ж саме.

Так що, очевидно, вже зараз колгоспи на такому щаблі, що колгоспна робота теж виховує організаційні навички. І нам треба мати на увазі, що, коли ми хочемо з наших дітей ростити таких людей, які були б у майбутньому путящими людьми, нам треба з самого раннього віку прищепити їм організаційні навички, щоб вони звикли і до порядку — як розкласти свої іграшки певним чином або свої інструменти, щоб вони могли

точно переказати доручення, щоб вони вміли виконати ту або іншу роботу вдвох і втрьох. Треба якомога глибше до цього підійти, і таке виховання здійснювати починаючи з дитячого садка. Коли дитячий садок дасть ці уміння, то потім діти в політехнічній школі будуть просуватися значно швидше.

Ще я хотіла сказати ось що, відносно плановості. Треба привчати планувати, але надовго наші діти планувати не можуть. Дитина все ж є дитина. Планування їхнє має бути найпростішим. Інша справа самі дошкільні працівники. Вони повинні планувати роботу дітей. Дошкільниці повинні обміркувати, як дати дітям такі заняття, які виховували б і розвивали їх, зміцнювали їхнє здоров'я і давали б їм трудові навички, організаційні навички тощо. Дошкільниці це продумати треба, а для дитини ставити таке завдання, що вони повинні наперед надовго планувати,— це, звичайно, цілковита утопія. Тут важливо, щоб планувала роботу дошкільниця, щоб вона знала, чому і як треба ту або іншу роботу поставити, а діти частково це будуть розуміти, але треба орієнтуватись при цьому плануванні на інтереси дітей; тому тут слід бути гнучкішими, треба, щоб плани ці були не бюрократичними планами, а планами живими. Адже зараз можна бачити, чим діти цікавляться, що вони бачать у навколишньому житті — вони все це наслідують, і все це їх захоплює. І от треба вміти їхні інтереси організувати певним чином, спрямувати в певне рiчище і дати такі заняття, на яких вони росли б і розвивались і ставали свідомими. Тут треба трохи менше словесності, а треба трохи більше живої справи. Це, звичайно, не значить, що з дітьми не можна говорити про якнайсерйозніші речі. Часто буває так, що дорослі вважають, що діти нічого не розуміють, а діти вже в 5—6 років думають про дуже серйозні справи.

Велике питання — це питання про підготовку працівників, і тут треба дуже серйозну роботу провести для того, щоб широкі кадри підготувати. За два-три тижні, за місяць можна дати найелементарніші знання про дошкільну роботу. Та ж діти постійно задають питання, треба і політично бути такою людиною, щоб трохи орієнтуватись і розбиратися в тому, що навколо діється.

І в той же час треба, щоб ці працівники знали дещо і з медицини і з гігієни. Тому потрібні всякі повторювальні курси під час самих занять, періодичні лекції, обмін досвідом, пояснення досвіду, що його має дошкільниця; все це важливо. А потім усі дошкільники, звичайно, повинні являти собою кадр, який теж є певним колективом, який розуміє таку велику і важливу справу.

Дозвольте, товариші, привітати Цекос за те, що він скликав цю конференцію, і побажати вам якомога більшого досягти на фронті дошкільної освіти, добитися 100% дошкільної освіти, організувати кадри дошкільників і культармійців і добитися того, щоб наше молоде покоління вже росло таким, щоб у ньому були закладені основи комуністичного світогляду і комуністичного підходу до всіх явищ життя вже змалку.

1931 р.

ЗАХОДИ ДО ПОЛІПШЕННЯ СПРАВИ ДОШКІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

(ПРОМОВА НА НАРАДІ ЗАВІДУВАЧІВ ДОШКІЛЬНИХ СЕКТОРІВ)

Товариші, перед тим як мені до вас прийти, у мене була тут маленька бесіда з вожатими піонерського руху 12 різних країн. Вони мені задали питання відносно дошкільної освіти. Я дуже розхвалила нашу дошкільну освіту, розповіла, як діти ростуть, як розвиваються у них інтереси до суспільних питань, як у них виробляється певне ставлення до цілого ряду явищ. Розповіла також, як я була в Орехово-Зуєві і зайшла в пальті в дитячий садок... і як строго мені дівчинка сказала: «Тьотю, ти порядків не знаєш,— хіба можна заходити в одязі?» Перекладачка переклала мою розповідь так, що дівчинка сказала: «У нас не дозволяється заходити в одязі»,— але я поправила її. Справа не в тому, що «не дозволяється». Саме особливість дітей в тому, що вони свідомі того, як треба робити, а не тільки підкоряються тому, що «не дозволено». Дівчинка свідомо розуміла, що не можна заходити у верхньому одязі, і це саме так треба було перекласти.

Я розповідала про те, як зріс цей рух, як у 1919 р. селяни боялись дитячих садків, як вони подавали заяви з численними підписами про те, щоб у них не забирали дітей у дитсадки і не робили з них солдатів. Я розповідала про те, як зараз на перших-ліпших робітничих зборах найгостріше стоять питання про дошкільне навчання. Не так давно була я в Орехово-Зуєві на зборах, де стояло питання про бібліотечну справу, але, сказати правду, робітники бібліотечною справою особливо не

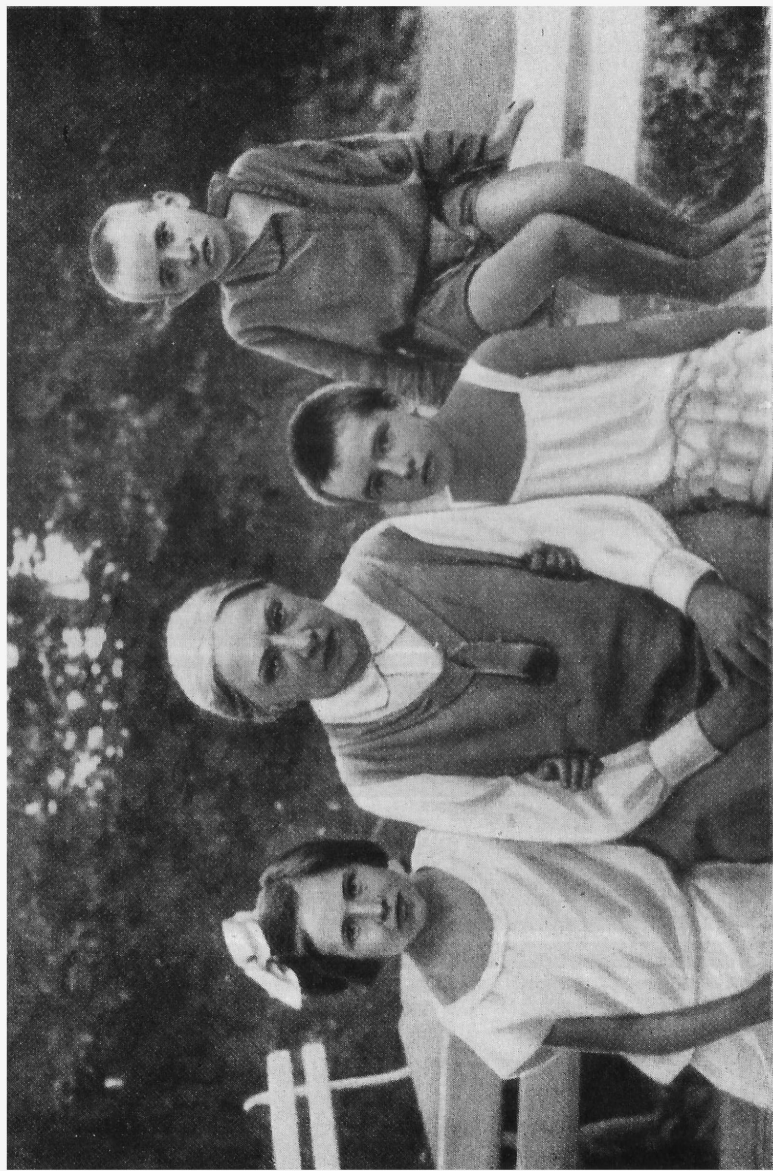
займались, а цікавилися головним чином дошкільним вихованням. Це питання, яке безпосередньо цікавить кожного, назріло і повинно бути розв'язане в широких масштабах. Уже зараз шляхи дошкільного виховання більш-менш намацані, але ми маємо ще виконати величезну організаційну роботу. Треба залучити саме населення до участі в цій справі, треба охопити дошкільним вихованням усіх дітей дошкільного віку. Яюсь довелося мені розмовляти про дошкільне виховання з одною американкою, і вона мене запитала: «Як же матері погоджуються віддавати дітей у дошкільні заклади?» Здавалося, що ми з нею розмовляли двома різними мовами. Я кажу: «Як же не погодитись, якщо вона працює на фабриці. Інакше їй довелося б замикати дитину» — «А ті, які не працюють?» — «Ті у нас зайняті на громадській роботі». — «Але ж мати могла б залишитися дома для дитини?» Оцей темп нашого життя, при якому жінку залучено до виробничої, до колгоспної, до громадської роботи, здавався американці зовсім незрозумілим. У нас весь уклад життя такий, що робота виробнича і робота громадська цілком поглинають весь час матері. Як поєднати це з допомогою матері дитячому садку, як виховувати не тільки свою власну дитину, але й допомагати дітям-дошкільникам взагалі — здавалось американці зовсім незрозумілим.

Наш дошкільний рух відрізняється тим, що збудований він на голому місці. Ясно, що на голому місці будувати легше, ніж ламати старе, бо від старого щось та й залишається, залишаються традиції, а тут нічого не було. Нам дуже важливо довести цю справу до кінця, і я гадаю, що ми її доведемо до кінця.

Далі, звичайно, стоїть питання величезної ваги про те, як залучити все населення до цієї справи. Тут є дуже цікавий досвід Саратова. Мені розповідали про те, як вони залучали населення. Найцікавішим є диференційована плата за дошкільне навчання. Адже стригти всіх під один гребінець не можна, тому встановили там такий порядок, що кожна робітниця, кожна мати приходиться і чесно каже, скільки вона заробляє, а потім обмірковують разом, скільки вона витрачає на дитину дома і скільки вона може витратити в дитячому садку. З деяких матерів, які мало заробляють, плату не брали

зовсім. Отже, тут був не бюрократичний підхід, а такий підхід, коли мати сама визначає, скільки вона може дати. Якщо стати на такий шлях, щоб вимагати різні довідки про заробіток і т. д., то можна закрутити такий бюрократизм, який нас потім заїдатиме. Значно краще підійти до справи просто, як підійшли саратовці,— на ґрунті довір'я. Адже довір'я теж виховує. Чому мені сподобався саратовський досвід? Тому, що такий підхід пробуджує свідоме ставлення до справи. Я гадаю, що наше завдання ми розв'яжемо саме тоді, коли населення не буде формально здавати дітей у дитячі садки, а буде розуміти все значення дитячого садка і в міру своїх сил допомагати йому. Допомога населення дитячому садку надзвичайно важлива. Про це ви, напевно, вже багато говорили, і повторятися не варто. Знаєте, коли якась справа набирає дуже широкого розмаху, загроза бюрократизму завжди є. Я обмежуюсь тільки тим, що я сказала, але мені хотілося б збудити у вас настороженість у цьому напрямі, щоб ви, вишукуючи шляхи для вирішення питань побутової кооперації, не ставали б на суто формалістичну точку зору, а підносили б питання пропаганди, питання агітації на належну висоту, зацікавлюючи населення в роботі дитячого садка і прислухуючись до того, що воно говорить. Прислухатися треба, бо часто можеш недоглядіти таких речей, які обов'язково треба було б усунути. Це одне, що я хотіла б сказати.

Друге: ото зараз доводиться в галузі шкільної справи багато говорити про те, що теперішні діти страшенно не схожі на колишніх дітей. Школярі про себе пишуть: «Ми діти жваві»,— і це вірно, діти у нас стали жваві, за словом у кишеню не полізуть, на зборах виступлять і т. д. Взагалі часом який-небудь піонер таке скаже, що тільки дивуєшся, як він це все добре продумав. Але звідси аж ніяк не можна робити висновок, як у нас часто буває, що діти все можуть. Діти самі не знають міри своїм силам. Їм здається, що вони справді все можуть. Ото 21-го числа на комісії виконання РНК стоятиме питання про санітарний стан наших дітей і школи. У зв'язку з цим мені довелось ознайомитися з деякими документами. У нас виходить досить сумна картина. З школярами в розумінні росту благополучно, в розумін-

Н. К. Крупська з дітьми.

ні харчування — середнє благополуччя, але окружність грудей погана і мускулатура погана, а з цього випливають, як твердять лікарі, явища стомлюваності, безсоння, роздратованості, підвищеної нервовості, неможливості зосередитись тощо.

Ростуть діти неврастеніки. Ми гадаємо, що вони все можуть, і надто переобтяжуємо їх. Навантаження у нас таке: у віці 12 років діти завантажені від 5 до 7 годин, у віці 14—15 років — до 12 годин, а піонери-активісти — до 15 годин. Це ж виходить удвоє більше нормальної роботи для дорослого. Діти самі хочуть працювати, як дорослі. Це характерно і для піонера і для непіонера, і для старого часу і для теперішнього часу. Це природне почуття, що дітям хочеться бути «за дорослих», це таке природне почуття, і міри своєї сили вони не знають, а настороженості з боку дорослих ще немає. Нам треба берегти сили дітей, ми не повинні їх переобтяжувати. Тут повинна бути сугуба настороженість у розумінні охорони здоров'я дітей, в тому розумінні, щоб їх не переобтяжувати.

Ми ось програми розробляємо — не вміємо методично підійти. Здається, виросла триверстна програма. Ми її хочемо втиснути, і ні в які години вона не втискується. Ну що ж, яка біда, додамо годину: замість п'яти—шість годин. Ось яке ставлення. Ми не бережемо достатньо сил дітей. Я останнім часом маю причетність до дошкільної справи, і я боюсь, що ми в погоні за великими цілями іноді переоцінюємо сили наших дошкільнят. Боюсь, як би ми тут не відійшли від тих позицій, які у нас є в дошкільній справі. Якщо порівняти школу і дошкільний заклад, то в дошкільній справі з питанням про миття рук, про окремі ліжка, про харчування гаразд. Кожна дошкільниця чіпляється до робітниць і всюди про це каже. Якось довелося на Прохорівці говорити про інше, а дошкільниця все про своє: про миття рук, про ліжка і т. д. Звичайно, щодо ліжок і миття рук там буде вже зроблено. В школі у нас щодо охорони здоров'я — ривками проводиться. То була смуга, коли дбали за це, а тепер дбають про підвищення програми, про якість навчання. А як ці питання пов'язуються з навчанням? Як пов'язується охорона здоров'я? Це поки що не береться до уваги. Треба закріпити те, що досягнуто

в галузі дошкільної справи, і та агітація, яка проводиться серед населення за здоров'я школярів, повинна бути посилена. Друге питання — питання про переобтяження. Що для нас важливо? Важливо дати організаційні навички, уміння колективно працювати, уміння підкорити свою волю волі колективу. Це для дальшого має величезне значення. Та, якщо ми поженемось за кількістю знань, ми цю хорошу справу погубимо. Ось, наприклад, що важливо для політехнізації? Важливо, щоб був інтерес до техніки. Ось пролетів літак, і самі діти будуть про це говорити. Не треба затушковувати цього питання щодо літака, а треба з дітьми поговорити досхочу. Або, наприклад, діти побачили автомобіль. Адже їм цікаво. Цей інтерес не треба гасити, а, навпаки, треба будити його. Або, наприклад, швейна машина і т. д. Треба розповісти про машину, треба розвивати інтерес до техніки. Діти повинні знати різні кольори, величини, твердість металів. Коли, наприклад, п'ятирічному хлопчикові няня говорить: «Що це ти так б'єш лопаткою по сходах, поламаєш» — треба бачити, з яким презирством він одказує: «Дерев'яною лопаткою кам'яні сходи?..» Тут ми вже бачимо елементи політехнічного виховання. Треба дати дітям знання щодо кольорів, щодо твердості металів, роз'яснити навколишню природу. Треба дати дітям навички колективної праці, організації, але в жодному разі ми не повинні займатися тим, щоб робити з дитини папугу, а батьки ж це дуже люблять. «П'ятирічний хлопчик, а про які речі говорить, він навіть знає таке слово, як *вождь* пролетаріату, знає про світову революцію». А що він знає? Тут важливо, щоб не робити папуг з дітей. Звичайно, не треба гнітити думку, нехай заїжджає іноді, якщо йому цікаво, і про світову революцію поговорити. Чи є в пустелі кооператив або немає — нехай дитяча думка тут працює. У нас по школі були ліві закрути. Давайте, щоб тут не було переоцінки сил дітей. Хотіли навіть створити таку теорію з шкільної справи, що педагогіка не може бути пов'язана з педологією. Але ж виходить зовсім невірно, тому що треба всебічно вивчати, нам треба вивчати і об'єкти педагогічного впливу. Як же можна правильно налагодити справу, якщо ми не будемо знати фізичних здібностей дитини, якщо ми не будемо знати,

що вона може, якщо ми перескочимо через вікові особливості? Як же педагогіка може не вивчати тієї дитини, з якою вона має справу? Адже на фабриці і то вивчають сировину. Як же ми в нашій педагогічній роботі не будемо вивчати тієї сировини, з якою маємо справу? Якщо брати з філософської точки зору,— теж не виходить, бо Кант говорив, що треба відгородити природознавство від суспільствознавства, відгородити явища суспільні від природознавчих, а Гегель і марксистки говорять, [що] треба всебічно вивчати, треба глибше підходити до вивчення. Тому ми повинні не як тварину якусь вивчати дитину, але весь розвиток дитини і вплив навколишнього середовища вивчити, і також враховувати всі її вікові особливості. Педологія це питання ставить. Це питання надзвичайно гостро стоїть і для шкільного і для дошкільного віку. Одна з вимог дошкільного віку — це вільна можливість спостерігати, набувати досвід навколишнього життя. У нас буває так, що ми недооцінюємо роль гри. У нас піонерчики зовсім не граються. Трошки є це і по лінії дошкільній. А от гратися діти повинні... тому що тут вони вчать і самовладання. Коли дитина біжить в інший бік або порушує гру, проти неї постає громадська думка, дитина навчається управляти собою.

Гра — це спосіб пізнання навколишнього. Гра має величезне значення. Якщо діти не граються — це нікуди не годиться, це значить, що діти або хворі, або перепедагогізовані.

Але ж і дорослі граються, та як іще граються. Подивіться на людей у санаторії — скільки там ігрових моментів під час відпочинку. Для дітей гра — це праця, і для політехнічного виховання гра надзвичайно важлива.

Винятково серйозне значення має гра для політехнізму. Значно важливіше, щоб дитина складала будиночки так, як вона їх уявляє, тоді вона в процесі гри вивчиться правильно вивчати і матеріал і форми. А якщо ви укладете її в певні вузькі рамки, примусите повторяти одне і те ж, то розвиток звузите.

Нехай мене ніхто не запідозрить в тому, що я говорю про вільне виховання. Це, так би мовити, зовсім інша опера. Це питання про те, що не можна певним чином впливати на дітей. Ми на дітей повинні впливати, і впли-

вати дуже сильно, але так, щоб дати певний розвиток силам, не водити дітей за ручку, не регулювати кожне слово, а давати можливість всебічного розвитку в грі, спілкуванні, спостереженні навколишнього, але в шкільні рамки цього не проводити. Ось те, що я хотіла сказати про методи: про важливість гри, про те, що політехнічне виховання зовсім не полягає в тому, що ми повинні неодмінно давати формовки, пилки тощо. Не стільки в цьому, скільки у вивченні матеріалів, у вивченні сили і т. д. полягає політехнізм. Дитячий досвід ще дуже обмежений, йому багато чого ще треба знати, і ставити його в умови, де він може це дістати, надзвичайно важливо.

Правильно говорив Руссо, що найбільший вплив вихователя у молодшому віці. Кожний наступний вік має все менший і менший вплив. Це парадокс, яким любив оперувати Ж.-Ж. Руссо, але частка правди тут є. Ранні враження спрямовують усю діяльність дитини. Якщо ми поставимо правильно дошкільне виховання дітей, ми тим самим піднесемо школу на більш високий щабель, вона дасть більший ефект. Тоді стане можливою побудова нової, радянської школи з новими методами роботи, але треба дивитися не тільки на дитину сьогоднішнього дня, але й на дитину завтрашнього дня. Величезне значення для всього майбутнього розвитку дитини, для успішності її роботи має те, що вона дістає в ранньому дитинстві. Враження раннього дитинства накладають відпечаток на дальше виховання і розвиток людини. Часто потрібні роки і роки для того, щоб позбутися якогось неправильного сильного враження, одержаного в дитинстві.

Мимоволі згадуєш дитинство. Років у 5 я читала казку про ведмедя. Ведмідь каже: «А хто на моїй шкурці сидить, а хто мою шерстку пряде?» і т. д. Пам'ятаю, який жах мене брав при цьому. І років так у 14 доводилося дуже переламлювати себе, ходити і дивитись у всі темні вікна, для того щоб пересилити це враження дитинства.

Кожне неправильне враження, якась дрібниця в дитячому віці, залишається часто на довгі роки, якийсь переляк, якийсь стан дуже великого пригнічення, образи — все це позначається в дальшому, і як багато сил треба витратити на подолання всього цього,

І тут потрібна величезна увага до дітей, величезне уміння підійти до них простіше. Треба озброїти їх досить широкими знаннями. Якщо ми будемо тут дуже старатися, прирівнювати до школи — це буде велика помилка.

У нас досить гостро стоїть питання про нульові групи, про те, щоб одвести від дошкільників один рік. Я гадаю, що це вік (7 років), коли дошкільне середовище починає дітей не задовольняти. Дитина починає вчитися самопливом, вона хоче бути в школі.

Крім того, маємо таке явище: школа у нас починається з 8 років. Це — пізно. На селі всі охоче підуть на те, щоб дитину віддати в школу з 7 років. Дитина 7 років у господарстві не потрібна; за дитину ж 13—14 років уже буде боротьба. І важливо, особливо на селі, провести ці нулівки.

І, звичайно, нулівка повинна працювати наполовину методами дитячого садка, але наполовину вже методами шкільними. Ми часто спостерігаємо таке явище, що в дитячому садку у дитини все гаразд, а вступила в школу — починається цілий ряд прикростей і пригод. Тут нема якогось перехідного ступеня, і треба, щоб цей перехідний ступінь був. Я вважаю, що до певної міри в нулівці повинні застосовуватися методи дитячого садка, але в той же час повинно починатися вже систематичне навчання. Ці нулівки можуть відіграти велику роль і дати перехід від дошкільного закладу до школи. Неправильно, що ми зараз проводимо нулівки тільки в робітничих кварталах. Щодо цього треба зрівняти місто з селом.

Пропаганда нульових груп є дуже важливою. Потім потрібен нагляд з боку дошкільних працівників за нулівками, щоб не вийшло шкільного навчання. Це велике завдання. Я тут у Москві розмовляла з працівниками нулівок. Мені здається, що у нас тут справа іде гаразд, бо там здебільшого колишні дошкільниці. У відношенні деяких речей, як наприклад щодо здоров'я, вони стоять насторожі. Про зв'язок з населенням, те, що теж складає позитивну частину дошкільних закладів, що вони тісно пов'язуються з населенням, — це розуміння теж є. Так докладно про це я не зумію сказати.

Ось, мені здається, завдання — одне величезне організаційне завдання — залучення населення, про яке

просто сказати на зборах, але я уявляю собі всі ті труднощі, які тут є. Друге завдання — не знижувати тих досягнень, які є у дошкільних працівників, зміцнювати їх і розширяти. Потім не переоцінювати сили дитини, давати їй розгорнутися. Тут питання ігор, набуття всяких досвідів стоять на першому плані. Не стільки гнатися за кількістю знань, як за умінням колективно жити і працювати, свідомо думати і ставитися до певних питань. Щодо нулівок необхідна пропаганда цієї справи і допомога цій справі.

Ось, на мою думку, те, що я могла з цього приводу сказати. Тут у вас дуже багато важливих питань. Останнім часом я за цим не стежила, але мені здається, що, поставивши як слід дошкільну справу, можна відіграти величезну роль у вихованні покоління для нової, соціалістичної держави.

1931 р.

XVII ПАРТКОНФЕРЕНЦІЯ І ЗАВДАННЯ ДОШКІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

(ІЗ ДОПОВІДІ ВІД 7 ТРАВНЯ 1932 р.).

Як виховувати по-комуністичному дітей дошкільного віку? Тут є дуже велика небезпека неправильно підійти до питання. Часто під комуністичним вихованням розуміють заучування дітьми певних комуністичних фраз і слів. Дехто думає, що коли ми вивісимо плакат і слідом за ним скажемо дітям, що вони стоять за Комінтерн, то ми зробили все, що треба. Ми дітей навчаємо великих слів, але часто не враховуємо того, що діти значення цих слів не розуміють і не можуть зрозуміти.

Ото доводиться спостерігати дошкільнят. Приходить, наприклад, шестирічна дівчинка і каже: «Мамо, Іванови ж комуністи? А знаєш, що вони роблять? Ленін же був червоний». Мати каже: «Так, червоний». — «А в Іванових стоїть Ленін білий». Виходить, дівчинка бачила бюст Леніна з гіпсу. Або така, наприклад, розмова — сім'я велика, батько, брати, всі вони жили разом, а потім роз'їхались по інших містах, мати залишається з сином. Синочок і каже: «Мамо, а хто ми раніше були — куркулі?» Та каже: «Чому»? — «Та нас було багато, а тепер ми бідняки: з тобою вдвох залишились. Було багато, стало мало». Так от, розумієте, голівка якось працює, все розуміє по-своєму. Коло спостережень, коло життєвого досвіду надзвичайно вузьке. Дорослі часто не вміють стати на точку зору дитини і з її точки зору глянути. Ото захоплюється хлоп'я криголамом «Красін» і т. д. Мати розповідає йому, що потрапили льотчики в пустелю і з голоду гинуть, а він каже: «Як

це дивно, вони, значить, радянських порядків не знають». Йому кажуть: «Чому?»—«А як же, що ж вони не знають, що скрізь повинен бути кооператив!» Хлоп'я обурюється, як це в пустелі немає кооперативу. Хто мав справу з дошкільнятами, той знає, що діти часто вкладають зовсім інший зміст у ті слова, які для дорослих мають певне значення. З другого боку, діти дуже наслідувальні. Вони запам'ятовують слова. І часто буває, що хлопчик або дівчинка раптом вирікає несподівано для всіх такі речі, наче він справжній комуніст. Батьки радіють — як він добре все розуміє. А якщо поскребти, то виходить, що він просто почути випадково слова повторює, не розуміючи, що говорить. Треба дивитись, щоб нам з дітей фразерів не виховувати. У дітей дуже бідний запас знань про навколишні, часто найпростіші предмети і явища. Треба постійно розширяти коло їх знань і в сфері пізнання природи, і в сфері пізнання суспільного життя. Це не означає, що дітям треба говорити тільки те, що вони завідомо розуміють, спускатися до рівня їхнього розуміння; наприклад, якщо діти не розуміють, що таке комуніст, то було б неправильно думати, що в їх присутності не можна вживати цього слова. Це було б неправильно тому, що часто якась фраза, сказана дорослим, на все життя запам'ятається і, коли дитина підросте, вона буде її згадувати і ця фраза може вплинути на весь її розвиток. Ось у мене є така дитяча згадка: коли мені було років 6, довелося мені з батьком і матір'ю їхати в поміщицькій кибитці (тоді ще їздили не залізницями, а в кибитках). Їхали ми через село, назустріч селянин на санях везе порожню труну. Ми їхали на тройці. І ось тройка не могла звернути, і ямщик зачепив боком цю труну. Пам'ятаю, як селянин побив до крові ямщика і говорив: «Ти панський кучер, панський холоп. Треба і тебе і панів, яких ти везеш, в ополонці втопити». В чому справа я не розуміла, але запам'ятались мені слова, сказані батьком: «Ось вона, віковічна ненависть селян до поміщиків». Оці слова разом з картиною побиття ямщика лишилися в пам'яті на все життя. Це певним чином впливало і на весь мій дальший розвиток. Глибоко зацікавило мене питання, за що селяни ненавидять поміщиків. З особливим інтересом слухала я про те, як поміщики визискували селян, висотували з них усі сили.

Я вважаю дуже важливим, щоб виховательки при нагоді говорили дітям і такі слова, яких вони в даний момент зрозуміти не можуть. Але це не значить, що ми повинні дурити себе і гадати, що діти, які запам'ятали якийсь віршик або лозунг, уже дістали комвиховання. Це ще не є комвиховання. Ми повинні дітей озброїти знаннями, давати їм більше методів вивчення навколишнього, і нам треба спостерігати дітей, треба спостерігати, як вони самі вивчають це навколишнє. Ми, наприклад, не зважаємо на роль наслідування. Адже не з дурного розуму діти наслідують. Дитина наслідує, вона моторно відтворює дію іншої — вона при цьому краще розуміє те, що та робить.

Треба спостерігати, як діти освоюють навколишнє. Потрібна велика пильність. Минулого року довелося мені спостерігати двох дітей — 6 і 8 років. Шестирічне дівчатко дивиться на небо, скаче і каже: «Бога немає, ангелів немає, всі ці дурниці попи розповідають», — а друге дівчатко дивиться і собі підскакує і те ж саме повторює. Можна подумати на перший погляд, що діти справжнісінькі антирелігійники. А потім старшенька дівчинка, яка в школу ходить, і говорить: «А знаєш, мені знайомий хлопчик казав, що дерева живі». А друге дівчатко і говорить: «Еге ж, еге ж, бачила — вони ворущаться». Це чиста містика. Як ви застрахуете дітей від цієї містики? Вони знають, що немає ні бога, ні ангелів, а в той же час вірять всякій нісенітниці. Приглядатися, вдивлятися, вивчати уявлення дітей надзвичайно важливо. Дуже багато дають дитячі малюнки. Дошкільники і учні молодших класів малюють звичайно не окремі предмети, а цілі картини. По цих картинах можна судити про уявлення дітей, про те, що вони розуміють і чого не розуміють. Мені впав в очі малюнок одного хлопчика з нульової групи, який спочатку людей зображав з складеними, недіючими руками. Він не уявляв собі, що руки діють.

І дуже часто я дивлюсь на дитячі малюнки і бачу, що або висять руки, або лежать безпорадно на грудях. А потім, коли ця дитина попала в дитячий садок і почала вже працювати руками, вона вже стала по-іншому малювати — вона почала малювати руки нарізно. Її зацікавило, що руки роблять, і вона почала малювати

кожну руку окремо: в одній руці відро, в другій — віник. І от в одному зошиті видно всю еволюцію в уявленні дитини про людину, що сталася за кілька місяців. Спочатку людина — це просто якась недюча істота, а далі це вже ціла картинка: стоїть людина коло трактора, одною рукою тримається за кермо, а в другій держить сокиру. Дитину вже цікавить і знаряддя праці — сокира, її цікавлять машини, і людина зовсім інакше уявляється їй. Якщо ми дивимось часом на дитячі малюнки, ми по цих малюнках можемо уявити, як діти уявляють собі предмети.

Треба всякими способами вивчати дітей, щоб навчитися правильно підходити до них. Ми повинні усвідомити, що часто один простий різкий окрик або якась погроза впливає на дитину так, що може зробити її на все життя боязкою. Наприклад, доводилося спостерігати таке. Я в Ленінграді в 90-і роки їздила конкою у Володарський район. Була там якась ікона матері божої, до якої з'їжджалися всякі криві, сліпі і т. д. Одного разу я звернула увагу на жінку, яка везла хлопчика так років чотирьох. Хлопчик страшенно боявся, коли хтось починав з ним розмовляти, йому на очі наvertsались сльози. Бабуся розповіла, що у хлопчика батько п'яниця, побив його раз, і відтоді хлопчик усіх людей боїться. Бабуся сподівалась, що його зцілить матір божа.

Нещодавно спостерігала я одну дівчинку, яка була в нашому дитячому садку, і ця дівчинка теж боїться людей. Коли хтось заходить, вона кричить: «Не треба, не треба». Якщо побачить якийсь новий предмет, вона починає плакати і кричати: «Не треба, не треба». Очевидно, чогось вона дуже злякалась. Минулого року була вона в яслах, і це у неї з'явилося після перебування в яслах. Дівчинці 3 роки з лишком. Очевидно, було якесь переживання, хтось її чимось налякав. Для дорослого це може й не страшно, а для дитини — страшно. І зараз доведеться багато докласти зусиль, щоб стерти це враження, яке робить її такою боязкою. Або один хлопчик. Якось проходив він мимо будови і взяв дошку. А робітник вирішив пожартувати і каже: «Ти що дошки тягаєш, зараз тебе заберемо». Це справило на хлопчика таке враження, що ті, хто спостерігав його протягом цього року, помітив, що він став боягузливим. Дуже обережний, особливо в дошкільному віці, потрібен підхід до

дітей. Загалом у цьому відношенні в нашій дошкільній справі у нас дуже хороший підхід до дітей. Треба сказати, що дошкільну справу в Радянській республіці довелось створювати заново, тому шкідливих звичаїв, які перейшли б у спадщину від капіталізму, в дошкільній справі немає.

Нам необхідно звернути увагу на всебічне вивчення дітей тому, що коли ми не знаємо того сирого матеріалу, з яким нам треба працювати, то ми не зможемо правильно підійти до нашої справи. Я вже говорила, що треба придивлятися до вікових особливостей. Ми помічаємо у дітей дуже велику потребу в конкретизації — все їм треба обмацати, оглянути з усіх боків, навіть іноді облизати. Анна Іллівна розповідала, що коли Володимир Ілліч був маленький, йому одного разу подарували тройку коней. Він з цією тройкою кудись зник. Шукали, шукали, ждали, ждали, а потім виявилось, що він сидить за дверима, всім цим коням відламує ноги і кладе рядком. В чому ж тут була справа? Йому, бачте, треба полічити, скільки ніг у коней, от він і почав ноги відламувати і рядком класти.

Якщо ви будете спостерігати дітей, то побачите, яка у них потреба в конкретному — спробувати, подивитись, помацати. Це дуже сильно у дітей. Не враховувати цього — значить не знати дитину. Потім це наслідування, що є у дітей, — адже є воно і у молодих тварин. Це один із способів оволодіння знаннями — дитина неодмінно хоче сама все проробити. Скажімо, старший підскачків, а за ним і маленький обов'язково підскачків.

Нам не можна придушувати активність дітей. А наслідувальність — це певна активність. Гра — це теж перевірка на досвіді. Ми часто зовсім не враховуємо ролі гри, не враховуємо того, що діти під час гри дуже багато чого освоюють. Те, що діти-дошкільники роблять, — це ще не праця, тому що праця має цільову установку, а у дітей так: почне ліпити якусь корисну річ, а в процесі ліплення раптом спаде на думку щось інше. Ось дитина ліпила грубку, а в ході ліплення раптом їй спаде на думку: а може, краще людину виліпити — вона й починає ліпити людину. Це особливість дитячого віку. Оцю творчу думку, яку дитина наперед не вгадує, ми повинні враховувати. Ми повинні впливати на дити-

ну, привчаючи її до організації праці, але ми повинні звертати увагу на те, щоб не придушувати самостійності дітей. Нам же потрібно, впливаючи на дітей, старатися не придушувати їхньої ініціативи, а, навпаки, допомагати всіляко розвивати цю ініціативу і зміцнювати ті методи вивчення, що їх діти стихійно засвоюють. Ось, наприклад, одна з особливостей дитячого сприймання: діти мають терпіння вислухувати іноді один вірш разів з 15. Дитина давно його знає напам'ять, але знову і знову заставляє повторяти. Очевидно, їй треба оволодіти якимсь словами, поєднанням їх. Було б зовсім неправильним, якби ми говорили, що наше вивчення дітей і методів, за допомогою яких діти оволодівають знаннями, — це відступ від наших принципів, це поворот до емпіризму. Хіба лікар може навчитися лікувати, якщо він не знає хвороби? Хіба можемо ми виховувати дітей, якщо не знаємо вікових особливостей та особливостей того середовища, в якому ростуть діти?

Я хотіла спинитися ще на двох питаннях. Одне з них — це питання про комуністичне виховання. Коли ми говоримо про комвиховання дітей, ми звичайно говоримо про інтернаціональне виховання і про виховання антирелігійне, а тим часом комвиховання не вичерпується цими питаннями. Слід звернути серйозну увагу на питання товаришування, уміння діяти гуртом. З цього погляду ми повинні звернути увагу на ігри дітей. Вони вчать колективної дії. З цього погляду характерно, що дитина в певні моменти якимось координує свою роботу і свої дії з роботою і діями інших. З цього погляду гра має величезне значення, і ми цього значення гри іноді не враховуємо. Ми часто добираємо неправильно такі ігри, які не треба показувати дітям. Наприклад, ми проводимо таку гру — «битва білих з червоними». Діти не уявляють собі, що таке білі і що таке червоні. Я вже наводила приклад, як дівчинка говорила, що Ленін не білий, а червоний. Вони спрощено розуміють. У них соціального поняття, що його дорослі вкладають в слова білий і червоний, ще немає.

Тому гра в білих і червоних перетворюється в звичайну бійку — хто кого краще поб'є. Так що в цьому відношенні гра не досягає тієї мети, яку перед нею ставить вихователь. А тим часом є цілий ряд ігор, які склалися

вже давно, і треба тільки інакше озаглавити їх, інші назви придумати. Колись була гра: «Здрастуй, королю!» — «Здрастуйте, мої любі діти! Де ви були?» — «В лісі!» — «Що ви там робили?» і т. д. І всі діти починають показувати, що вони робили. Тепер потрібні інші слова для цієї гри. Замість короля — голова колгоспу, замість дітей короля — колгоспники. Колгоспники розповідатимуть, що вони робили. Це дуже захоплює дітей, і водночас учить багато чого. Ми повинні, вивчаючи навколишнє життя, знайти ті форми, які перекинули б міст між цим життям і грою. Тут ми мало робимо. Мало ми вивчаємо, наприклад, іграшки. Зараз у Москві є виставка іграшок. Більшість із вас, певно, були на цій виставці, проте оцінок цієї виставки я не знаю. Боюсь, що там зовсім не врахована мета нашого виховання. Наприклад, дітям дуже часто дають заводні іграшки. Дошкільник зовсім байдуже ставиться до цього. Зробленим з паперу півнем якась дівчинка часто більше дорожить, ніж заводною пташкою. До іграшки треба підійти з погляду того, наскільки ця іграшка допомагає вивчати навколишнє, наскільки вона допомагає активності і самодіяльності дітей. Якщо іграшки мають велике значення для вивчення навколишнього, то ігри мають величезне значення в організаційному відношенні. З цього погляду нам треба особливо придивлятися до дитячих ігор, бо це шлях до того, щоб виховувати в дітях певну організованість, витримку.

Дуже важливо також давати дітям колективні переживання. Добре передана дитяча розповідь, якась картинка, показана в групі, якась прогулянка під музику — все це організує певним чином і навчає жити колективно, колективно працювати і колективно відчувати. Якось стихійно виходить, що дитина перестає відділяти себе від колективу, протиставляти себе колективові, починає себе почувати постійним членом колективу. Нам особливо важливо розвинути саме це уміння відчувати колективно, уміння діяти колективно, уміння працювати колективно. Звичайно, робота дитяча — це не те, що робота дорослого. Тут межа між грою і роботою у дітей стирається значно більше, ніж у дорослої людини. Важливо, щоб праця була організована, і дуже важливо, щоб мета праці була близькою і зрозумілою дітям. Дуже

часто у нас педагоги думають, що вони хорошу мету поставлять дітям і цього досить. Та звичайно найбільш організуючою в розумінні колективізму є та мета, яка близька і зрозуміла самим дітям. Тим часом дуже часто викладачі ставлять такі цілі, які не організують дітей, і от викладач дивується: хороша така мета, а діти не проймаються. Тут найважливіше, щоб ця мета була близькою і зрозумілою дітям. Тоді це допоможе організувати колективну працю. Тут дітям треба дати багато прийомів, які б навчили їх колективно діяти. Треба показати, як працювати вдвох, щоб не вийшло, що один робить, а другий дивиться, показати, як працювати невеликій групці. Потім надзвичайно важливо, для того щоб з дітей росли свідомі колективісти, обговорювати питання гри, праці в дитячому розрізі. Дуже важливо, щоб для кожного року, для кожної групи дітей була своя певна простенька програма, але це не значить, що її треба слово в слово здійснювати. Тут ми повинні на певні групи дітей орієнтуватись. Сільська група буде зовсім відмінною від групи дітей міських. Група дітей кустарів буде інша, ніж група дітей заводських робітників. Треба враховувати середовище, враховувати різницю в обстановці, яка у дошкільнят надзвичайно велика. Іноді є такі викривлення — всіх дітей на одну мірку міряти, і тоді може вийти, що у нас діти робітників виглядатимуть менш розвиненими і менш знаючими. Саме реакційна частина учительства твердить: подивіться-но, діти інтелігенції значно більше розвинені. В чому ж тут справа? Тут просто невміння підійти, невміння виявити особливості дітей певної групи населення, їхні позитивні риси. Педагоги часто не вміють знайти такий підхід, який міг би допомогти цим дітям виявити себе. А якщо знайти вмілий підхід, діти виявляться дуже розвиненими. Підходять з одною і тою ж міркою до дітей, які ростуть у зовсім різних умовах. Форми ігор, форми дитячої праці — їх треба старанно вивчити.

Треба, щоб праця увійшла в побут. Стара сім'я — вона давала деякі трудові навички. Коли ж тепер колишня домашня праця переноситься на завод, фабрику, в їдальню і т. д., дитина менше дістає трудових навичок, ніж вона одержувала раніше, тому дитячі будинки;

дитячі садки повинні створювати таку обстановку, де діти могли б набути різних трудових навичок.

Ось, товариші, цим я і хотіла закінчити. Хочу ще тільки на одному питанні спинитися. Особливу увагу треба приділяти роботі серед нацменів.

Ті окремі заводи, фабрики, які в різних нацобластях і нацреспубліках виникають, а також колективізація сільського господарства — все це в корені підриває старий побут. Але треба вести велику роботу з населенням, щоб викоренити пережитки старого в побуті нацменів. Це ще важко. З цього погляду дошкільне виховання набуває великого значення. Наприклад, у школах ми виховуємо водночас і хлопчиків і дівчаток, тим часом у багатьох ще нацменах кореняться старі передсуди до капіталістичного ладу, родові передсуди, які заважають цьому. Ці батьки значно терпиміше будуть дивитися в цьому відношенні на дошкільні заклади, де діти виховуються спільно. Там важливо підійти до спільного виховання з дошкільного виховання. Якщо взяти нацменів, які за старого уряду були у нас всіляко затоптані, то побачимо в їхньому побуті дуже глибокі пережитки старих релігійних вірувань, і спадщину напіврабських поглядів. Це, звичайно, зараз швидким темпом викорінюється, але, щоб викоренити пережитки старого в побуті, треба особливу увагу звернути на дошкільне виховання.

Коли ми подивимось на резолюцію XVII конференції під кутом зору дитячих садків, закладів для дітей, ми побачимо, що це найсерйозніша ділянка соцбудівництва, і тут свідома участь батьків у цій справі, усвідомлення ними важливості цього завдання можуть допомогти просунути цю справу дуже швидкими темпами.

КНИЖКИ ДЛЯ ДОШКІЛЬНЯТ

Я проглянула з дюжину книжок для дошкільнят, які вийшли в 1932 р., і читання цих книжок справило найтяжче враження. Дошкільнята — це діти 5—7 років. Їх життєвий досвід ще дуже невеликий, запас слів і понять надто обмежений. Тут необхідний дуже вмілий вибір тем і дуже вміле трактування теми, враховуючи інтереси дитини, її побут, рівень її розвитку.

Передо мною книжка для дошкільнят *Маршака «Прогулянка на віслоку»*. Вірші гарні. Для дорослого не погані і малюнки — силуети на сірому папері. Мораль: «Станеш слухати, що кажуть,— доведеться осла на плечі брати». Це мораль для дітей 5—7 років! Знущання з дітей. В якій країні відбувається дія, куди їдуть старий і хлопчик — невідомо; з малюнка видно, що не росіяни — чорні якісь люди.

Тираж книжки 45 тис.

Ось інша книжка для того ж віку.

І. Загряцкова — *«Дві Ірки»* (тираж 200 тис.). Дівчинка Ірка і мавпа Ірка — дошкільниця бере на свій рахунок. Розповідається, як з Сухума привозять в окремому купе мавп, з якими поводяться, як з людьми, що живуть на привілейованому становищі; розповідається про людську поведінку мавп і між іншим повідомляється, що мавпи служать для лікарів піддослідним об'єктом, для лікування їх застосовують ще не випробувані ліки, щоб згодом ці ліки можна було застосувати до людей. Розповіді дітям 5—7 років про те, як живуть

мавпи, в тропічних лісах, на деревах, що вони їдять,— непогано. Розповісти, чим подібні мавпи до людей і чим від них різняться,— треба. Але ставити знак рівності між мавпами і людьми, зобразити справу так, що мавпи літають на аеропланах та їздять в експресах, дошкільнятам 5—7 років — значить морочити дітям голову, а говорити в підрядному реченні про розплідник у Сухумі (де Сухум, діти не знають) і про експерименти над мавпами, більш ніж безглуздо. Неповага до дітей. При виборі тем для дошкільнят гнатися за оригінальністю більше ніж зайве.

З масових книжок — З. Александрова «*Вітер на річці*» (тираж 300 тис.). Зміст: дошкільнята пішли купатися на річку, подув вітер, здув у річку їхні майки і трусики, діти виловили їх і повісили сушити на кущі. Зміст доступний дітям, але живих дітей немає, всі на один манір, як майки і трусики.

А. Л. Барто — «*Дівчинка замурзана*» (тираж 200 тис.).

Дівчинка — замурзана. Казала, що вона загоріла, а виявилось, просто треба було вмитися.

Якщо перші дві теми і трактування їх надто складні, не відповідають, хоч і по-різному, вікові, то дві останні книжки дуже вже елементарні, безфабульні, позбавлені індивідуальності. Взагалі особливістю наших дитячих книжок є «знеосібка» в буквальному розумінні слова. Люди як такі позникали з сторінок наших дитячих книг: вони нічого не переживають, ні над чим не думають, у них в більшості випадків немає навіть імені...

У книжці Л. Воронкової «*Чорна смородина*» (тираж 200 тис.) є спроба дати людей — голову будинкового комітету, який турбується про очищення пустиря від сміття та засадку його кущами смородини. Подана ще дівчинка-дезорганізатор, яка хоче, щоб на пустирі росли апельсини, а не смородина, і хоче затоптати смородинові посадки. Йї ніхто нічого не пояснює, її не залучають до роботи, її беруть за руки і виводять з пустиря. Дуже поширений, але антипедагогічний прийом.

Непогана книжка А. Барто «*Листоноша стукає в двері*» (тираж 200 тис.), де конкретно показано, як важливо давати правильну адресу. Ця книжка може збудити думку, інтерес.

Із дешевих (12—15 копійок) багатотиражних (200 тис.) книжок треба вказати ще на дві книжки М. І. П а н к о в а «Підливне колесо» і «Млин», де показано, як треба виготовляти відповідні іграшки. Ці книжки, звичайно, більше для керівників: діти дошкільного віку зробити ці іграшки за описом не зможуть, можуть зацікавитися лише і допомагати керівникові. І те добре.

Це — дешевина. Книги до 1 карбованця мають тираж 50 тис.

Типова книжка — Р у д е р м а н «На крейсері» (55 копійок). Запас слів і понять у дошкільнят бідний. Одного разу спостерігала, як шестирічна дівчинка оволодівала словом «моментально». Протягом чверті години вона разів п'ять вживала його в різних фразах і потім днів зо три «моментально» фігурувало постійно в її базіканні. Нові слова і терміни лише поступово освоюються дітьми. «На крейсері» рясніє термінами. Ціла злива не пояснених зовсім термінів. Що за крейсер, навіщо він — усе залишається неясним. Не можна, ні до чого так описувати крейсери дітям.

Ще більше мішанини вносить в голови дошкільнят книжка З. А л е к с а н д р о в о ї «Колгоспна весна» (45 копійок). Про колгосп як колектив не говориться, йдеться лише про те, що не їли колгоспники, не пили і день і ніч працювали. Та це не тільки колгоспники так напружено і жадібно працюють, «Шарили жадно тревожные фари глухие, нетронутые гектары».

Фари? Що це таке? Невже наші дошкільнята знають, що фари — це ліхтарі? Вони живі? — запитають дошкільнята. Адже тільки живі можуть тривожитися, бути жадібними. Хто це такі «гектари»? Ось дитячий підручник для дошкільнят — 3 курки, 5 курок, 9 курок, 10 — десяток. Тройка коней, ще дві тройки і ще один кінь. Вивчають десяток, два десятки, а тут «двісті гектарів». Ну гаразд, пояснить хтось. «Нетронутые гектары»... Чому гектари глухі, незаймані? Що це значить? Хто знає дошкільнят — знає фотографічність їхніх сприймань, ту моторошну конкретність, без якої для них зникає живий образ. Про собаку говориш — то сказати треба, якого він кольору був, який у нього хвіст був, якої породи. І в книжках для дошкільнят потрібна конкретність. І якщо дорослий може втямити, що напровес-

ні, коли ще сніг на полях, все «триєра стучат с утра перепелкою во ржи», то пояснити це дошкільникові важко.

У книжці багато що буде незрозумілим. «Чистят зерна от травы густой и сорной»; від трави — значить зерна перемішані з травою, подумують діти.

«Тонко свист сусликов в зарослях молочая». Для дорослого зрозуміло, а дошкільникові? У нього мимоволі ховрашки будуть пов'язуватися з поняттям про колгосп і про те, що в колгоспах ночами «тонко-тонко на желтых бревнах поют девчонки»... Для дошкільнят треба писати просто, зрозуміло.

Ми припускаємо, що наші дошкільнята все знають — і де Німеччина, і які там партії, і яка шкільна політика, і що таке таємне голосування, і що таке Радянська влада. Інакше незрозуміло, як можуть бути для дошкільнят запропоновані книжка І. Воробйової «Рот фронт» (35 копійок) і поряд з нею книжка В. Смирнової «Розповідь про іграшки» (1 карбованець) (тираж 25 тис.) теж з претензіями на політику, на виявлення класового характеру іграшки, але зовсім безпорадні.

Не можна таких плутаних книжок давати дітям.

ФАКТ ВЕЛИЧЕЗНОЇ ВАГИ

Жовтнева революція поставила перед Радянською владою завдання повного розкріпачення жінки. «Радянською владою, як владою трудящих, в перші ж місяці її існування, був вчинений в законодавстві, що стосується жінки, найрішучіший переворот. З тих законів, які ставили жінку в становище підлегле, в Радянській республіці не лишилось каменя на камені. Я говорю саме про ті закони, які спеціально використовували більш слабе становище жінки, поставивши її в становище нерівноправне і часто навіть принизливе, тобто закони про шлюбну розлуку і про позашлюбну дитину, про право жінки на позов до батька дитини для її забезпечення... І ми можемо тепер сказати з повною гордістю, без всякого перебільшення, що, крім Радянської Росії, нема ні одної країни в світі, де була б повна рівноправність жінок і де жінка не була б поставлена в принизливе становище, яке особливо відчутне в повсякденному, сімейному житті. Це було одним з наших перших і найважливіших завдань»¹.

Хто не знає цих слів Леніна? Сучасна молодь не знає вже, що таке жіноча юридична нерівноправність.

П'ятнадцять років тому, перед Жовтнем, ця нерівноправність існувала.

В справі розкріпачення жінки від темноти і нецтва зроблено також надзвичайно багато. Відомо, який вели-

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 30, стор. 22.

чезний процент жінок залишався в царській Росії неписьменним. Але навіть ще за переписом 17 грудня 1926 р. по Європейській частині РРФСР письменних жінок віком від 16 до 35 років було: в місті — 88,3%, а на селі — 47,4% (тобто менше половини); віком від 35 до 50 років: у місті — 62,2%, а на селі — 21,1% (тобто менше чверті).

Неписьменною була головним чином сільська замужня жінка. Нам не вдалося повністю ліквідувати жіночу неписьменність в СРСР, та якщо в 1924/25 р. школами лікнепу було охоплено лише 508 900 чоловік, то в 1931/32 р.— 7 929 200 чоловік — майже 8 мільйонів, тобто в 16 раз більше. Можна з певністю сказати, що ми стоїмо напередодні повної ліквідації неписьменності серед жінок.

Одним з перших актів Радянської влади було проголошення спільного навчання. Дівчатка вчать того самого ж, чого і хлопчики, в одних і тих самих школах. Здійснення загального навчання в СРСР підриває в корені неписьменність жінок. Загальне обов'язкове навчання має особливе значення для розкріпачення жінки від темноти. Тут особливо великі успіхи зроблені за останні роки. По СРСР (у місті і на селі) сім років тому, в 1924/25 р., в школі I ступеня навчалось дівчаток лише 2 777 700, у 1931/32 р.— 8 244 100.

Широко відчинено двері жінці в СРСР на робітфаки, в технікуми, вузи і втузи. І знов-таки ми бачимо тут величезні зрушення за останні роки. Порівняємо 1925/26 і 1931/32 навчальні роки. Жінок серед учнів було:

	1925/26 р.	1931/32 р.
На робітфаках .	. 6 800	117 700
У технікумах . .	. 71 500	272 300
У вузах і втузах	. 50 700	148 400

«Становище жінки, коли вона займається домашнім господарством,— говорив Ленін у 1919 році,— все ще залишається утрудненим. Для повного визволення жінки і для справжньої рівності її з чоловіком треба, щоб було суспільне господарство і щоб жінка брала участь в спільній продуктивній праці»¹.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 30, стор. 24.

Нечувані успіхи в галузі індустріалізації нашої країни повели до масового залучення жінок у виробництво. Тепер жінок, які працюють на підприємствах і в установах СРСР,— 5715 тис. Ударництвом охоплено 71% жінок, зайнятих у промисловості.

Але наведені цифри говорять про ще недостатню участь жінок у спільній продуктивній праці. Колективізація сільського господарства змінює весь характер селянської праці, перетворюючи її з індивідуальної в суспільну. Величезне значення цієї корінної зміни типу сільського господарства для зростання жіночої свідомості важко піддається облікові.

Робота на фабриках і заводах, робота в колгоспах надзвичайно підвищує свідомість жінки. В 1922 р. жінок-комуністок було лише 40 683, тепер — 512 тис. Щоправда, на фоні загального зростання партії це становить лише 16% загальної кількості членів партії, але, безперечно, зростання кількості комуністок є наявним: у 1922 р. комуністок було лише 7,7% до загальної кількості членів партії; дівчат-комсомолок у 1924 р. було 63 846, а тепер — 1 624 570. Значним тут є вже і процентне зростання: якщо в 1924 р. комсомолки склали лише 15,7% від загальної кількості членів комсомолу, то зараз цей процент збільшився до 30,3.

Багато що зроблено вже за ці 15 років для розкріпачення жінки. Широко розгорнулося будівництво ясел.

У 1917 р. було їх по СРСР у містах 4920, тепер, у 1932 р., їх — 879 700; сезонних ясел у сільських місцевостях в 1917 р. було 35 тис., а в 1932 р.— 6340 тис.

У дошкільних закладах дітей в 1924/25 р. було 60 200, а в 1931/32 р.— 2755 тис.

Зростає обслуговування населення громадським харчуванням. Це зростання особливо наочне в останні роки. Ще в 1929 р. громадське харчування обслуговувало тільки 730 300 чоловік, тепер воно обслуговує вже 11 500 тис.

Але, звичайно, це ще перші кроки. Треба всіх дітей охопити яслами і дошкільними закладами, треба розкріпачити жінку повністю від кухні. Тут ще дуже потрібна велика робота.

Це зрушення в справі розкріпачення жінки від домашньої роботи, від прикованості до домашнього вогнища надзвичайно збільшує потяг жінок до громадської робо-

ти. В 1923 р. було тільки 95 тис. делегаток, у 1932 р.— їх вже 2 500 тис. Зараз треба лише поліпшити якість роботи делегатських зборів, всіляко допомагати делегаткам в їх роботі.

Збільшився процент участі жінок у сільрадах. У 1926 р. їх було 9,9%, в 1931 р.— 21%; у райвиках було 8,1%, тепер — 20,5%; у міськрадах було 18%, тепер — 25,8%. У складі ЦВК шести скликань кількість жінок — членів і кандидатів зростає: у ЦВК 1-го скликання було лише 5 членів і 7 кандидатів жінок, а в ЦВК 6-го скликання членів-жінок уже 96 і кандидатів — 70. По всіх лініях зростає громадська робота жінок, якій Ленін надавав такого великого значення.

Жінка СРСР росте разом із зростанням наших досягнень, вона активна учасниця цих досягнень. Наведені вище цифри свідчать про дуже прості і всім знайомі речі. Але взяті у всій своїй сукупності, вони красномовно говорять про факт величезної ваги. Вони говорять про те, що на шляхах до побудови безкласового комуністичного суспільства за 15 років існування Радянської влади в справі розкріпачення жінки зроблено багато. Розпочату Жовтнем справу повного розкріпачення жінки СРСР буде доведено до кінця.

1932 р.

РОЛЬ КОЛГОСПІВ У СПРАВІ РОЗКРІПАЧЕННЯ ЖІНКИ

Радянська влада з перших же кроків свого існування зрівняла жінку в усіх правах з чоловіком. На I Всеросійському з'їзді робітниць 19 листопада 1918 р. Ленін відзначав, що «ні в одній капіталістичній державі, навіть найвільнішій республіці, немає повної рівноправності жінок... Наш закон вперше в історії викреслив усе те, що робило жінок безправними. Але справа не в законі... Становище жінки досі лишалось таким, що його називають рабським; жінка задавлена своїм домашнім господарством, і від цього становища її може врятувати тільки соціалізм. Тільки тоді, коли ми від дрібних господарств перейдемо до спільного і до спільного обробітку землі, тільки тоді буде повне визволення і розкріпачення жінок»¹.

23 вересня 1919 р., виступаючи на IV Московській загальнономіській безпартійній конференції робітниць, Ілліч говорив: «Скасувавши приватну власність на землю і майже цілком скасувавши її і на фабрики і на заводи, Радянська влада прагне до того, щоб усі трудящі, не тільки партійні, але й безпартійні, і не тільки чоловіки, а й жінки, брали участь в цьому господарському будівництві. Ця розпочата Радянською владою справа може бути посунута вперед тільки тоді, коли замість сотень жінок по всій Росії в ній візьмуть участь мільйони і мільйони жінок. Тоді справа соціалістичного будів-

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 28, стор. 157—158.

ництва, ми певні, буде зміцнена. Тоді трудящі доведуть, що вони можуть жити і можуть господарювати і без поміщиків та капіталістів. Тоді соціалістичне будівництво стоятиме в Росії так міцно, що ніякі зовнішні вороги в інших країнах і всередині Росії не будуть Радянській республіці страшні»¹.

У лютому 1920 р. перед виборами до Московської Ради Ілліч говорив: «Де є поміщики, капіталісти, купці, там не може бути рівності жінки з чоловіком навіть по закону.

Де нема поміщиків, капіталістів, купців, де влада трудящих без цих експлуататорів буде нове життя, там є рівність жінки з чоловіком по закону.

Але цього мало.

Рівність по закону не є ще рівність у житті.

Нам треба, щоб жінка-робітниця добилася не тільки по закону, але й у житті рівності з чоловіком-працівником. Для цього треба, щоб жінки-робітниці все більшу й більшу участь брали в управлінні громадськими підприємствами і в управлінні державою.

Управляючи, жінки навчатися швидко і доженуть чоловіків»².

У грудні 1920 р., вітаючи Всеросійську нараду губжінвідділів, Володимир Ілліч писав: «Участь жінок у партійній і радянській роботі набуває гігантського значення саме тепер, коли війна закінчилась, і мирна організаторська робота висунулась — сподіваюся, на довгий час,— на перший план. А в цій роботі жінки повинні відіграти першу роль, і вони, звичайно, відіграють її»³.

Ми знаємо, якого величезного значення надавав Ленін усупільненню дрібного селянського господарства, спільному обробітку землі. Ми знаємо, що це питання весь час стояло в його полі зору. В цьому був корінь його розбіжностей з есерами, про це Ілліч розмовляв у 1918 р. з сільською біднотою, в 1919 р.— з представниками комун і сільськогосподарських артілей, які де-не-де виникали, про це писав він у своїх останніх статтях. Він вважав, що для того, щоб широко могла розгорну-

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 30, стор. 26—27.

² Там же, стор. 337

³ В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 412.

тися колективізація, потрібно розвинути важку промисловість, виробництво сільськогосподарських машин, треба піднести культуру села, підвищити рівень знань.

У грудні 1919 р., на час першого з'їзду землеробських комун і сільськогосподарських артілей, було лише 2 тис. комун і 4 тис. сільськогосподарських артілей. На цьому з'їзді Іллічу доводилось ще пояснювати, що куркуль — ворог колективізації, що він хоче захопити для себе відібрані у поміщиків землю та машини, що тут потрібна боротьба, що треба по-новому будувати все господарство, що потрібне свідоме ставлення до праці, дружна колективна праця.

Громадянська війна, голод 1921 р., труднощі господарського будівництва загальмували колективізацію. Лише величезний розмах господарської роботи, створення великої індустрії, забезпечення села сільськогосподарськими машинами, тракторами, загальне культурне піднесення рушили вперед колективізацію. Змінилось обличчя села. Та на селі точиться зараз гостра класова боротьба. На допомогу колгоспам у цій боротьбі партія посилає 15 тис. своїх кращих працівників, організуючи їх у політвідділи при МТС.

З'їзд колгоспників-ударників, який відбувався в середині лютого 1933 р., красномовно говорив про те, як просунулася вперед справа спільного обробітку землі. Не 6 тис. колгоспів маємо ми тепер, а 200 тис. Мова йшла про те, як краще організувати всю роботу в колгоспах. Багато колгоспниць взяло участь у з'їзді. Беручи участь у будівництві колгоспів, селянка росте, вчиться управляти, з усієї сили бореться проти куркулів, проти класового ворога.

ПЕРЕДМОВА ДО ЗБІРНИКА «ЗАПОВІТИ ЛЕНІНА ПРО РОЗКРІПАЧЕННЯ ЖІНКИ»

З самого початку своєї діяльності Ленін з особливою увагою ставився до питання про розкріпачення жінки. З великою радістю підкреслював він кожний успіх на фронті розкріпачення жінки-робітниці, жінки-селянки. Особливу увагу приділяв він питанням розкріпачення жінок-нацменок. Наша партія під керівництвом Леніна боролася за повне зрівняння жінки в політичних правах з чоловіком, за створення умов, які забезпечують фактичну рівноправність,— охорону материнства і дитинства, організацію громадських ясел, громадських їдалень і т. д. Радянська влада фактично розкріпачила робітницю і селянку. Ленін говорив про те, що для того, щоб розкріпачити трудящу жінку не тільки юридично, але й фактично, треба перебудувати всі основи нашого господарювання. На зміну дрібній приватній власності на знаряддя виробництва повинна прийти нова форма власності — повинна прийти колективізація сільського господарства. Тільки перехід на велике, планове, усупільнене господарство може докорінно змінити становище жінки. І ми бачимо, що, коли швидкими кроками пішла колективізація сільського господарства, швидко почала зростати свідомість робітниць і селянок. Звичайно, потрібна ще величезна культурно-побутова робота, щоб викоренити залишки жіночого рабства. З'їзд ударників — колгоспників і колгоспниць, що відбувався на початку 1933 р., показав, як колосально виросла жінка-колгоспниця за ці роки. Ми бачимо, як справджуються

слова Леніна, що жінки-робітниці, жінки-селянки відіграють найважливішу роль у перебудові всього суспільства на соціалістичних началах. Однак було б великою помилкою, якби ми закрили очі на те, що потрібно розгорнути величезну роботу по озброєнню трудящої жінки знаннями, по залученню її до громадської і політичної роботи, по культурно-масовому обслуговуванню найширших верств робітниць, колгоспниць, особливо нацменок. Потрібно тільки, щоб жінки самі ще краще взялися за цю справу. Перед ними лежить широке поле роботи. Партія всіляко допомагатиме їм. Заповіти Леніна про розкріпачення жінки будуть здійснені.

1933 р.

ВИСТУП НА ДОШКІЛЬНИЙ СЕКЦІЇ ДВР ПО ДОПОВІДІ ЦНДІП ПРО НАСЛІДКИ ПЕРЕВІРКИ ПРОЄКТУ ПРОГРАМ ДОШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ З «ОРГАНІЗУЮЧИХ МОМЕНТІВ»

У свій час «організуючий момент» мав велике значення, бо робота дитсадка по традиції була дуже беззмістовна. Мені доводилось бачити дитсадки за кордоном: сьогодні граються в ката і мишку, завтра граються в ката і мишку, розкажуть випадком казку і т. д. Ця випадковість дуже характерна. Мені здається, що вперше було порушено питання про «організуючий момент» для того, щоб дітям давати більш поглиблене уявлення, може, не начиняти їх політикою до кінця, але зблизити з тим, чим живе країна. Це було позитивно, але, на мою думку, тепер можна дещо по-іншому будувати роботу. Від програм склалось у мене таке враження. Ось один з «організуючих моментів»: поговорять про одне, а потім переключаються на інше. Запас знань, що його дають дітям (я не про науку кажу), не закріплюється. Дитині треба про тварин, рослини і людей набути цілий ряд знань, а тут їй дають лозунги, причому майже одне і те ж саме дається щороку. Повторення потрібні, але треба додержувати проміжки часу, через які повторення доцільно давати, а то це просто набридає. Крім того, треба додержувати міри і не начиняти надмірно дітей черговими лозунгами. Діти — істоти конкретні, треба це враховувати і в «організуючих моментах». А дуже часто ті дані, що є тут, мають зовсім неконкретний характер і малоемоційний характер. Мені здається, що, коли діти виявляли живий інтерес до цілого ряду «моментів», це заслоняє від нас те, що ми давали дітям дуже багато

незрозумілого матеріалу. Поряд з цим у матеріалах мало розповідається про людей. Треба давати дітям більше знань, ніж дається, не в розумінні предмета, а щодо знань людей.

Дитяча книжка мене дратує, бо там немає людей. І в програмах щодо людей, щодо конкретного навколишнього життя дається дуже мало, а все береться техніка. Але ми, збільшуючи інтерес до техніки, випускаємо з уваги, що ми живемо не самою лише технікою. Я гадаю, що ми так закручуємо педтермінологію і т. д., що багато у нас незрозумілого.

До речі, збентежила мене одна цитата з Енгельса, що її наводив доповідач,— це окремих кусок з цілого. Очевидно, виходить так, що Енгельс говорить, що можна вивчати предмет тільки вихопивши його з усіх зв'язків та опосередкувань. Але ці моменти, перехідні з цілого, виділяються для того, щоб, глибше вивчивши окремо, краще зрозуміти ці зв'язки та опосередкування. А так, як ви наводили цю цитату, виходить, що це щось відірване від оточуючих предметів, що це щось відірване одне від одного. Я вважала б, що з такими цитатами треба поводитись обережніше. Та це зауваження в дужках. У нас було таке шарахання в бік предметності і в бік політехнізації. Шарахалися в бік такого відособлення саме в напрямі того, щоб вивчати предмет поза зв'язком і опосередкуванням. Тепер цього починаємо збуватися. Але з дошкільнятами так говорити про систематичну роботу, як для школярів, звичайно, не можна. Тут повинна бути своєрідна систематика, не та, що є в школі, а от цієї своєрідної систематики я не схопила. Боюсь, що іноді «організуючі моменти» у нас заслоняють своєрідність тієї систематики, яка необхідна. Наприклад, до школярів II ступеня ми ставимо вимоги і в розумінні темпів і в розумінні певних програм, певного курсу і т. д. Я гадаю, що ми значно обережніше повинні говорити про такі речі у відношенні дошкільників. Тут можна не поспішати проходити якийсь курс: краще менше, але тільки так, щоб діти оволоділи цим курсом. На жаль, у нас часто педагог-дошкільник захоплюється так само, як і педагог у школі I і II ступеня захоплюється. Але якщо дошкільник почав захоплюватись, то це дуже недобре. Мені здається, що в програмі надто вже

наполягають на тому, щоб дати те, що потрібно, по суті, в I ступені. Адже 9 і 8 додають у старшій групі, а що вони робитимуть у I ступені? Нудно це буде. А хіба мало є інших речей? Я боюсь, що ми тут перегинаємо трохи палицю. Правда, є такі речі, що діти в 7 років тяготяться дитячим садком, їм хочеться починати школу. Але я вважаю, що дитячий садок повинен давати більшу підготовку щодо малювання, уміння відображати, уміння розвивати мову, збагачувати словник і т. д. З цього погляду робота дитячого садка може бути дуже багатою, а у нас не звертають на це уваги, наприклад на розвиток мови. Певна кількість понять, пов'язаних з «організуючим моментом», дається. Та в житті значно більше основ потрібно. Далі в питанні про те, яка різниця між «організуючим моментом» і методом проектів, я не згодна з доповідачем, що недолік методу проектів у діляцтві. Я вважаю, що те, що стає практичним завданням,— це зовсім не діляцтво. Може, діляцтво виявляється в тому, що не дається справжніх знань, а не в тому недолік методу проектів, що розв'язуються практичні справи. Те, що наша школа називається трудовою і політехнічною,— це теж заставляє вчителя пов'язувати в школі теорію з практикою. Головний недолік в тому, що дається недостатня кількість знань, не розроблена програма, відвертає вбік.

Відносно багатства знань, що їх треба давати дітям I ступеня. Ми замало даємо дітям; у розумінні предметів треба давати менше, але в розумінні оволодіння навколишнім у програмі має бути відведено значно більше місця, ніж це робиться зараз. І дитина від дитини різниться. Ви говорили про особливості дитини міського дитсадка. Але домашні умови у них можуть бути зовсім різні. Тут цілий ряд моментів треба враховувати — чи їздять діти в село, де працюють батьки, і т. д., цілий ряд деталей, що показують, яким є кругозір дитини. Це недостатньо показано. Мені здається, що питання стоїть не тільки про мислення і про всебічний розвиток, але і про виховну роботу. Тут потрібно брати всю суму уявлень, і не треба виділяти лише мислення.

Я цілком згодна, що повинно бути не обслідування взагалі, на око, а повинно бути точне обслідування. Такого обслідування; на жаль, ми не ведемо. Можна ві-

рити і не вірити — це залежить від того, наскільки ми знаємо працівників. Потрібні якісь показники обслідування, які б справді показали, чому саме у мене склалося таке враження, і т. д. Адже дитина на дитину не схожа, і не можна робити тут узагальнення.

Ця перша стадія в доповіді не була виявлена. Не було встановлено, що ж вважати такими показниками, які доводили б, що це саме так, а не інакше.

Я гадаю, що в наступній стадії робота повинна бути такою: треба обговорити, що саме, які «моменти», як ми обслідуємо, і на цей бік справи звернути увагу.

1933 р

ДРУЖИНАМ ШАХТАРІВ

Дорогі товариші дружини шахтарів, домогосподарки! Якось на одному з з'їздів Рад я довго розмовляла з шахтарками, які приїхали на з'їзд, а недавно заходив до мене один товариш з Штерівки і багато розповідав про життя і побут шахтарів Донбасу. Змінюється все життя, змінюється і життя сімейне. Раніше дружина робітника була просто «мужньою» жоною: чоловік був її хазяїном, думки дружини вертілися лише навколо сім'ї і домівки. Тепер дружини робітників стають громадськими працівниками, делегатками, членами міськрад, членами кооперації та інших організацій, вони ведуть громадську роботу. Стали вони грамотнішими, газети читають, на збори ходять. Тепер їм діло до всього. Знають вони: в нашій Країні Рад іде велике будівництво, мільйонами рук робітників і робітниць, колгоспників і колгоспниць будується по-новому все господарство країни. Широко розгорнулося соцзмагання, якому надавав такого значення т. Ленін. Тепер сотні тисяч робітників і робітниць, колгоспників і колгоспниць стали ударниками, ставляться до праці свідомо, з великою турботою про справу.

Від старих часів, від часів, коли працювали на поміщиків і капіталістів, лишився ще погляд на працю як на прокляття, звичка робити абияк, ухилятися, працювати тільки з потреби, не помітять, ну і добре — посидіти можна. Так було. Так надалі бути не може.

Ілліч твердо надіявся на свідомість робітників і робітниць, близько знав їх, був певний, що вони всі труднощі подолають. А труднощів немало. Ми живемо в оточенні капіталістичних країн, та і всередині країни чимало ворогів Радянської влади; вороги — всі ті, кому

солонко жилося при поміщиках і капіталістах. Їм хочеться повернути справу назад. Не вийде це. Іншим став весь народ, темнота в минуле відходить, все навколо стає іншим. Як скоро встигнемо ми подолати труднощі,— це залежить від свідомості, від міцної волі мільйонів трудящих. Робота кожного має велике значення.

А що ж може зробити дружина шахтаря — вона ж у шахтах не працює? Не працює, а для того, щоб робота в шахтах йшла як слід, зробити може багато чого. Шахтар не весь час на роботі, він буває і дома. І ось важливо, щоб він дома бачить. Важливо, куди його дружина тягне — вперед чи назад. Важливо, яка в неї думка, як вона поводить. Прийде чоловік з роботи стомлений, хочеться йому близькій людині — дружині розказати, що зробив, з ким про роботу розмовляв. Якщо він бачить турботу про себе, інтерес до справи, якщо бачить у дружині товариша і друга, у нього настрій гарний з'явиться, легше йому, веселіше працювати буде. Якщо чоловік прогульник, нехай дружина на себе гляне, чи немає тут і її провини. Дружина, більше, ніж хто інший, може вплинути на чоловіка, знає вона всі його сильні і слабкі сторони. Помічницею їй треба бути йому в його роботі, в свідомому ставленні до праці. І не в ній самій тільки справа, але і в дітях. Тверда думка матері дуже впливає на дітей — і молодших і старших. Зараз діти вчать і виховуються в школі по-новому. Але важливо не тільки те, що бачить дитина в школі, важливо, що вона бачить дома. Думка матері, її допомога батькові в тому, щоб він став ударником, не може не впливати на дітей. Їм треба рости знаючими, сильними волею, щоб довести до кінця справу, за яку боролися кращі представники робітничого класу, боровся Ленін, бореться вся Комуністична партія. Коли і мати і діти хочуть бачити в батьку і чоловіку ударника, стидаються його прогулів, його ледарювання, тоді і він буде підтягатися, і йому радісно буде працювати, радісно буде почувати себе учасником великого будівництва. Товариші дружини шахтарів, робіть все, що можете, щоб спільними зусиллями мільйонів справу робітничого класу, справу Леніна довести до кінця.

ВІДПОВІДЬ НА ЛИСТИ ДРУЖИН ШАХТАРІВ

Дорогі товариші дружини шахтарів, дуже я рада, що ви відгукнулися на мій лист до вас. Одержала я листи з Дніпрогесу від загальних жіночих зборів, від загальних зборів жінок заводу ім. Баккомуні з Баку, ряд листів дружин шахтарів прочитала в «Московской кочегарке», одержала матеріали першого районного зльоту дружин шахтарів Чистяківки (Донбас), прочитала листи дружин шахтарів у газеті «Горняк».

З усіх листів видно, що дружини шахтарів всерйоз беруться за поліпшення побутових умов. Це справа важлива. З листів видно, що мова йде не про затишок у міщанському розумінні слова, не про той затишок, про який турбувалися в старі часи дружини торговців і всякої чиновної братії, заздрячи одна одній за якусь чайну чашку або красиву салфетку. З листів видно, що вирішили дружини шахтарів турбуватися про пролетарський затишок, щоб було чисто, все вчасно зроблено, бруду не було б, клопів, щоб повітря було чисте, відпочити можна було б дома.

Не можна не вітати тих дружин шахтарів, які вирішили спільно натиснути на поліпшення побутових умов своїми силами. Часто вся річ в тому, щоб гуртом взятися до справи, і тоді за два заходи можна усунути недоліки. Ото я читала в «Московской кочегарке» про бригаду для побілки стін у гуртожитках. Була я цього літа в одному радгоспі, в дитячих яслах, і бачу: шпалери обідрані, щілини між дошками, вигляд неподобний.

Питаюся: «Чому хоч папером не обклеять?» Відповідають: «Оштукатурити до побілки хотіли, отож весною обідрали шпалери, та так стіни і стоять». Корівник будують. Корівник будувати необхідно: в старому корівнику від бруду; нестачі повітря і світла корови захворували на туберкульоз; та чи довго оштукатурити і побілити кілька кімнат? Адже в яслах і на дитмайданчику цього радгоспу 80 дітей, дітей тих же будівельних робітників. Хіба не можна було влаштувати суботник? Уваги до цієї справи з боку робітничих організацій немає. Бачила я ще інші ясла, в сусідньому колгоспі. І що вражає — це занедбаність ясел: навколо іде будівництво, дэрева скільки хочеш, а в яслах немає звичайних дерев'яних кубиків, з яких старшенькі діти могли б складати будиночки, немає простих ялинових шишок, немає польових квітів на вікнах; про все це могли б потурбуватись або самі матері, або хоч старші діти, піонери. Навколо ясел і дитмайданчиків є місця, де можна влаштувати майданчик, навіс, насипати чистого піску, але нікому й на думку не спаде подбати про це — чекають, коли з центру пришлють іграшки. А ясла ж — кусок побуту. Вулиця, палісадник перед будинком — усе це куски побуту. Дружини шахтарів повинні турбуватись про те, щоб спільними зусиллями налагодити і цю сторону побуту. Дуже радують ті листи, де повідомляється, що дружини шахтарів вирішили взяти шефство над їдальнею, кооперацією, над холостяцькими гуртожитками. Добре це. Нещодавно розповідала мені одна сімнадцятирічна студентка таке: працювала вона влітку в одному зерновому радгоспі Нижньої Волги. У бригаді було тільки дві дівчини-студентки. Там літом робітники живуть на полі у вагонах. Подивились дівчата — бруд у вагонах непролазний, прийшли після роботи і помили вагони. А потім робітники самі стали вагони в чистоті тримати. Багато значить, коли люди бачать товариську турботу про себе.

Клуби, парки культури ввійшли вже в побут. Але клуб від клубу, парк від парку різниться. І тут дружина шахтаря — громадський працівник може зробити чимало. Чого я не знайшла в жодному листі — це турботи про те, щоб забезпечити сім'ї користування газетою, книгою. Ніхто ніде не згадав навіть слова «бібліотека».

Мабуть, користування бібліотекою ще не ввійшло в побут. Про червоні кутки дружини шахтарів у «Горняке» пишуть.

Здається мені, що не тільки вчителі, але й бібліотеки інших районів повинні допомогти дружинам шахтарів у справі поліпшення побутових умов, організації червоних кутків при гуртожитках та ін.

Зльоти дружин шахтарів дали добрі результати. Що, на мою думку, треба робити зараз?

1. Розгорнути велику роботу по поліпшенню побуту шахтарів, залучивши до цієї справи поголовно всіх дружин шахтарів.

2. У вугільних районах організувати між окремими шахтами змагання в справі поліпшення побутових умов.

3. Організувати обмін досвідом між окремими вугільними районами, що допоможе вирости справі до масштабу всесоюзного змагання.

Дорогі товариші дружини шахтарів, вітаю ваше починання, вашу готовність взятися самим всерйоз за поліпшення побутових умов шахтарів.

Палкий вам привіт і побажання успіху в роботі.

1933 р.

ДРУЖИНАМ ШАХТАРІВ — УДАРНИЦЯМ КУЛЬТУРНО-ПОБУТОВОГО ПОХОДУ

Шлю палкий привіт дружинам шахтарів — ударницям культурно-побутового походу. З листів, з бесід з дружинами шахтарів Победінського рудника я бачу, як серйозно взялися вони за перебудову всього побуту, як об'єдналися, згуртувалися вони на цій роботі. Їх робота спрямована на викорінювання тяжких пережитків старого, які на перший погляд здадуться дрібницями, але накладають відпечаток на все життя, затемняють свідомість, заважають жити по-людському. Радує, що вся робота має широкий громадський характер.

Треба її продовжувати, поглиблювати, висувати дружин шахтарів на роботу в кооперації, на завідування їдальнями, яслами, гуртожитками, висувати на навчання, на курси.

Всі на допомогу їм у роботі! Шахтарі, адміністрація рудників, культурні сили: лікарі, техніки, вчителі, кооператори, комсомол і піонери — всі на боротьбу за життя освічене і світле!

1933 р.

ЛЕНІН ПРО ДІТЕЙ І ПРО ВИХОВАННЯ У ПІДРОСТАЮЧОГО ПОКОЛІННЯ КОМУНІСТИЧНОЇ МОРАЛІ

У Ленінські дні мимоволі ми згадуємо піклування Леніна про дітей, його висловлювання з питань їх обслуговування, з питань їх виховання.

Вибори до Рад показали, як на основі наших досягнень широко почала розгортатися культурно-побутова робота. Ради не можуть залишатися осторонь цієї справи. Секції культури повинні будуть впритул взятися до неї. Громадське піклування про дітей широко розгорнулося за Радянської влади. Ясла, дитячі садки і майданчики обслуговують мільйони малят, запроваджено загальне навчання, але треба все більше і більше підносити якість роботи, треба, щоб ні одна дитина не залишалася поза громадським піклуванням, щоб життя дітей ставало все більш цікавим, радісним, організованим.

Наведу приклад, як піклувався Ілліч про матеріальне становище дітей.

У програмі партії, над якою багато працював Володимир Ілліч і яка була прийнята на VIII з'їзді партії в березні 1919 р., говориться про необхідність «забезпечення всіх учнів їжею, одягом, взуттям і навчальними посібниками за рахунок держави»¹. І от саме в розпал громадянської війни, коли становище було дуже тяжким, у країні лютувала розруха, фабрики стояли, панував голод, 17 травня 1919 р. Ілліч видає декрет про без-

¹ КППС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. I, Держполітвидав УРСР, К., 1954, стор. 392.

платне дитяче харчування. В цьому декреті говорилося про необхідність видавати безплатно всім дітям до 14 років безвідносно до класової категорії пайка їхніх батьків, притому в першу чергу, предмети дитячого харчування. Декрет стосувався великих фабричних центрів 16 неземлеробських губерній. Громадянська війна розгорялась. 12 червня Ілліч підписує постанову Раднаркому, що розширяла чинність декрету від 17 травня,— збільшується кількість місцевостей, де проводиться безплатне харчування, вік безплатно обслуговуваних харчуванням дітей підвищується до 16 років.

У червні 1919 р. Ілліч написав свою чудову статтю «Великий почин», в якій він всіляко вітав ініціативу — «почин» робітників у справі розгортання суспільної роботи по перебудові побуту. Говорячи про комуністичні суботники, Ленін підкреслював необхідність *масової перебудови* дрібного, домашнього господарства у велике, соціалістичне господарство. «Чи досить уваги приділяємо ми на практиці цьому питанню, яке теоретично безперечне для кожного комуніста? Звичайно, ні. Чи досить дбайливо ставимося ми до *паростків* комунізму, які вже тепер є в цій галузі? Ще раз, ні і ні. Громадські їдальні, ясла, дитячі садки — ось зразки цих паростків, ось ті прості, буденні засоби, які нічого пишного, широкомовного, урочистого не передбачають, які *на ділі* здатні *визволити жінку*, на ділі здатні зменшити і знищити її нерівність з чоловіком, щодо її ролі в суспільному виробництві і в суспільному житті»¹.

І 24 вересня 1919 р. в додаток до декрету про дитяче харчування Ленін підписує декрет про розширення мережі дитячих їдалень та інших дитячих харчувальних пунктів.

Звичайно, піклування держави про дітей аж ніяк *не знімає з батьків піклування про дітей*, що яскраво виражено в радянському законодавстві відносно аліментів, яке зобов'язує батьків у разі розлуки видавати гроші на утримання дитини, піклуватися про неї.

У нас було чимало неправильних тлумачень державного піклування про дітей. Держава не звільняє батьків від піклування про дітей, вона тільки *регулює це піклу-*

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 29, стор. 382.

вання, спрямовує його в певне річище і всякими способами допомагає батькам здійснювати його. Батьки зобов'язані дбати про здоров'я дітей, про влаштування їх, зобов'язані дбати про те, щоб діти відвідували школу, і т. д.

Держава повинна дбати про *всіх* дітей. Це яскраво виражено в декреті про дитяче харчування, це сказано в § 12 програми партії, про це писав Ленін ще в 1897 р. в «Перлах народницького прожектерства», де він підкреслював необхідність навчати праці всіх дітей.

У Міжнародний день робітниць, 8 березня 1921 р., Володимир Ілліч говорив: «Особливо ганебна, підла, лицемірна нерівність у шлюбному і родинному праві, нерівність щодо дитини знищена Радянською владою цілком»¹ (підкреслено мною.— Н. К.).

Вимагаючи рівності у відношенні до дитини, Ленін найменше мав на увазі якусь зрівнялівку. Навпаки, він вимагав особливої уваги до дітей найбільше пригноблених раніше царизмом національностей, вимагав особливої уваги до дітей бідноти, до дітей безпритульних.

У статті «Чи вдержать більшовики державну владу?», написаній у вересні 1917 р., напередодні Жовтневої революції, він писав про те, що необхідно, щоб останній чорнороб, перший-ліпший безробітний, кожна кухарка, всякий розорений селянин побачили, що пролетарська влада не раболіпствує перед багатством, а допомагає бідноті, що «вона примушує багатих платити за молоко, але не дає їм ні одної краплі молока, поки не забезпечені ним в достатніх розмірах діти *всіх* бідних сімей...»²

Школа — державний орган виховання всього підростаючого покоління. У програмі партії сказано, що пролетарська держава повинна перетворити школу «в знаряддя цілковитого знищення поділу суспільства на класи, в знаряддя комуністичного переродження суспільства». Ще в 1913 р. Ілліч писав: «Ми вже закладаємо фундамент нової будови, і наші діти добудують її»³. Радянська школа повинна виховати з усіх дітей свідомих

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 32, стор. 134.

² В. І. Ленін, Твори, т. 26, стор. 98.

³ В. І. Ленін, Твори, т. 19, стор. 200.

будівників безкласового суспільства, свідомих будівників соціалізму.

Треба озброїти дітей необхідною сумою знань, навчити їх розбиратися в ряді найважливіших питань, свідомо ставитися до навколишнього життя, розуміти, як треба це життя поліпшувати спільними зусиллями. Треба навчити їх застосовувати набуті знання до життя, треба вчити працювати за загальним планом, організовано, колективно. Колективна організована праця для загальної користі найкраще виховує свідому дисципліну. Про все це говорив Ілліч у своїй промові на III з'їзді комсомолу, яку він виголосив у 1920 р.¹ Ця промова повинна служити керівництвом до дії в справі виховання нашого підростаючого покоління.

У цій своїй промові Ілліч говорив про виховання в підростаючому поколінні комуністичної моралі. «Треба, щоб уся справа виховання, освіти і навчання сучасної молоді була вихованням в ній комуністичної моралі»². Далі він пояснює, що таке комуністична мораль: *це — підпорядкування своїх особистих інтересів інтересам класової боротьби пролетаріату*. «...Для комуніста,— говорив Ленін,— моральність уся в цій згуртованій солідарній дисципліні і свідомій масовій боротьбі проти експлуататорів»³.

...Ми не можемо ані на хвилину забувати, які лягають на нас завдання в справі виховання всього підростаючого покоління, яке повинне буде довести до кінця справу будівництва соціалізму. Ми повинні з дитячих років проймаєти його духом комуністичної моралі так, як учив Ілліч у промові на III з'їзді комсомолу. Цю промову повинен знати кожний учасник будівництва соціалізму і допомагати запроваджувати в життя настанови Ілліча.

1935 р.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 247—263.

² Там же, стор. 254.

³ Там же, стор. 258.

ТІЛЬКИ В КРАЇНІ РАД ЖІНКА ВІЛЬНА І РІВНОПРАВНА

(ПРОМОВА НА ІІ ВСЕСОЮЗНОМУ З'ЇЗДІ
КОЛГОСПНИКІВ-УДАРНИКІВ)

Колгоспники і колгоспниці, борці за більшовицькі колгоспи! Дозвольте передати вам більшовицький привіт.

Товариші, в цьому році минає 25 років з того часу, як на Міжнародній жіночій конференції, що відбулася в 1910 р. в Копенгагені, німецька комуністка Клара Цеткін висунула пропозицію: 8 березня зробити днем огляду досягнень на міжнародному фронті боротьби за розкріпачення жінок.

Ви знаєте, якого т. Ленін надавав завжди значення цій боротьбі, як у своїх статтях, так і в своїх виступах підкреслював він важливість боротьби за розкріпачення жінки. Радянська влада з перших же кроків зрівняла жінку в правах з чоловіком. Але не раз Володимир Ілліч говорив про те, що цілковитого розкріпачення жінки можна буде добитися тільки при соціалізмі.

І ось, товариші, ви бачите, до 25-річчя Міжнародного жіночого дня ми можемо сказати: в нашій Країні Рад під керівництвом партії ми здобули перемогу і на фронті розкріпачення жінок.

Товариші, коли вмирав Володимир Ілліч, він був упевнений, твердо впевнений, ні хвилини у нього сумнівів не було в тому, що переможе в нашій Радянській країні колгоспний лад. Але також передбачав він на цьому шляху і всі труднощі. Труднощі були великі. Всі ви переживали їх, переживали і знали, у якій боротьбі доводилось завойовувати кожний крок. Без боротьби, без керівництва партії ніколи не був би завойований

колгоспний лад. За час, що минув після смерті Ілліча, партія крок за кроком ішла ленінським шляхом, який привів її до перемоги соціалізму в нашій країні...

І ось, товариші, в Міжнародний день робітниць у цьому році ми можемо сказати, що у нас в справі розкріпачення жінок є великі досягнення. Допомогла цьому наша перемога на фронті колгоспного будівництва.

Але, товариші, ми не можемо, не повинні закривати очі на ті завдання, які стоять перед нами. Потрібна ще велика робота. В останніх своїх статтях Ленін підкреслював важливість роботи на фронті культури і особливу важливість цієї роботи на селі. Він говорив про те, що маси повинні самі братися до справи культурного будівництва. І ось, товариші, на цей бік справи я хотіла б особливо звернути вашу увагу.

Зараз на основі наших досягнень, на основі зростання свідомості, на основі зростання наших організаційних навиків ми повинні на це питання звернути особливу увагу. Делегати, які виступали, багато говорили про те, що будуються хати-читальні, клуби, Будинки культури. Це, звичайно, важливо.

Але важливо також дивитись і на те, як вони працюють, тому що може бути розкішний будинок під клуб споруджений, а робота в цьому клубі може бути нікчемною. Може бути збудована дуже гарна бібліотека, а робота в цій бібліотеці може бути негодящою.

Мені здається, що треба частіше на загальних зборах колгоспів висувати питання культурного будівництва, треба серйозно зважати на культурні потреби.

Говорити зараз на цьому з'їзді про такі речі, як про корисність письменності, про корисність знань навряд чи потрібно. Немає такої людини, ні молоді, ні старої, яка б усіма силами не хотіла набути більше знань. Особливо жінки почувають це. Їм у справі просування часто заважає відсутність знань.

І тут виникає таке питання: відірватися, піти з колгоспу не кожний може. Організують курси для колгоспниць. Та ось мені розповідала одна молода дівчина, голова колгоспу: одержала вона путівку на курси, збра-

лась їхати, вся аж заяснила. А до неї приходять колгоспники і кажуть: «Машо, та як же ти поїдеш, коли у нас не заготовлено і те, і те, треба ж у колгоспі і те, і те зробити і т. д.» І вона розповідає: «Я дві ночі проплакала, все ніяк вирішити не могла, їхати мені чи не їхати. І потім вирішила таки, що не поїду, а попрацюю в колгоспі, доведу справу до кінця, зроблю колгосп сразковим».

Відірватися від тієї роботи, яку ведеш, буває важко. Треба створити можливість вчитися на місці, але для цього культурну роботу в колгоспі треба поставити набагато ширше і глибше, ніж це робиться зараз.

Тепер у нас росте колгоспна інтелігенція. Вчора ми слухали виступ товариша агронома, який говорив про життя рослин, про рослинництво. На місцях багато таких агрономів, таких учителів, таких техніків, які можуть і прагнуть передати свої знання колгоспним масам. Колгоспна інтелігенція допомагає колгоспникам у набутті знань, її треба оточити увагою. Врахування культурних потреб — це надзвичайно важлива справа. А то у нас буває так: ідеш в клуб, а в клубі говорять не про те, що цікавить колгоспників, не про те, що їм треба в даний момент. Є хати-читальні, але часто ці хати-читальні стоять на замку. Треба, щоб вся культурна робота була організована так, щоб вона розширяла горизонт колгоспника, щоб вона охоплювала геть чисто всіх колгоспників, щоб вона давала ті знання, які їм потрібні.

Спинюся, товариші, ще на одному. Ви знаєте про ті зміни, що вносяться в нашу Конституцію. Знаєте, що Володимир Ілліч, коли були внесені обмеження в Конституцію, говорив про те, що це викликано громадянською війною, це викликано низьким культурним рівнем населення. А зараз, коли ми бачимо, що у нас зміцнюється колгоспний лад, коли ми бачимо зростання свідомості населення, зараз ці обмеження вже не потрібні. Звідси, з цієї трибуни вже ряд делегатів говорив про те, що означають ці зміни в Конституції. Вони означають, що зростає самодіяльність населення, що значно міцнішою та організованішою буде влада на місцях, влада Рад.

І перед жінкою відкривається ще ширше поле для громадської роботи.

А тепер питання школи. Звичайно, зараз я повинна сказати, що школі приділяється досить уваги. Мені тут доводилося розмовляти з головами сільрад, які брали участь у соцзмаганні на краще будівництво шкіл; ото в їх доповідях, в їх розповідях було дуже багато цікавого. Вони розповідали, як вони здійснюють контроль за всією роботою день у день, не тоді, коли прорив, а дивляться день у день, як посувається справа. І багато чого іншого цікавого розповідали вони про свою роботу. Розпитувала я тут делегаток на з'їзді: а як дівчаток тепер пускають в школу? Подивились на мене — ач, мовляв, не знає, що робиться. Яка ж мати не пускає тепер свою доньку в школу? Ну гаразд, пускають в школу всі — це добре, але треба також дбати і про виховання дітей. Коли у нас панівним був дрібновласницький лад, тоді ж батьки як виховували своїх дітей? Тільки про свою домівку турбуватися вчили їх, а ні про що інше не думай. Таке виховання було. А зараз народ інший став. Ось з цієї трибуни, коли товариші виступали, видно було, як у них уже склалось і інше ставлення до праці, і інше ставлення до суспільної власності, і інше ставлення до всієї суспільної справи. Дуже багато промовців говорили про те, що вони турбуються не тільки про свій колгосп, але турбуються і про те, щоб витягнути більш слабій колгоспи. Оця турбота про правильну постановку праці, ця турбота про суспільне майно, про весь колгоспний рух в цілому — це показує, що старий дрібновласницький погляд, що кожний за себе, а господь бог за всіх, що цей погляд пішов у вічність і що зараз починає в колгоспах зміцнюватися психологія пролетарська, уміння по-пролетарському підійти до цілого ряду питань.

Дозвольте, товариші, не вдаватися в подробиці, як і що треба робити на культурному фронті. В кожному окремому колгоспі, в кожній окремій області, республіці треба знати всі дрібниці, треба вміти вникати в ці дрібниці і так будувати все життя, щоб воно справді стало культурним, щоб його було побудовано так, як того хотів Ленін. Знання і наука ввійшли в побут, і тут справа не тільки в будівництві культурстанов, справа в постановці

всієї культроботи, і вам на місці видніше, де і що треба зробити на культурному фронті.

Дозвольте, товариші, цим закінчити. Дозвольте висловити надію, що на культурному фронті і на фронті розкріпачення жінки ми під керівництвом нашої партії виконаємо ті обов'язки, які покладає на нас звання ударної бригади світового пролетаріату.

Хай живе світова революція!

1935 р.

ПРО КУЛЬТУРНУ РОБОТУ В КОЛГОСПАХ

У спадщину від старого ми одержали культурну відсталість села і особливо тяжку культурну відсталість селянки.

Ленін ще в перших своїх творах писав, як на руку поміщикам і куркулям темнота і неосвіченість селянських мас, як ця темнота і неосвіченість дозволяють поміщикам, попам, куркулям обдурювати народ і практикувати найгрубіші форми експлуатації.

З другого боку, він вказував на те, що самий уклад нашого старого, дореволюційного села створював такі умови, що селянин, селянка думали тільки про своє дрібне господарство, і міркували так: «Кожний за себе, а господь за всіх». Особливо була прикована до свого дрібного господарства селянка.

Володимир Ілліч вказував на те, що розкріпачити селянку, визволити її з темноти може тільки перехід від дрібного, одноосібного господарства до великого, усупільненого господарства, господарства колективного.

Другий з'їзд колгоспників-ударників особливо наочно показав, як перехід до колективного обробітку землі, до колективного господарювання розширяє горизонт колгоспників і колгоспниць, робить їх свідомими, робить їх учасниками соціалістичного будівництва.

Але й досі пережитки колишньої некультурності, відсталості заважають ще по-справжньому розгорнути роботу. Ці пережитки особливо тяжко позначаються на побуті, на домашній обстановці, на вихованні дітей.

Зараз по всій країні проходить обговорення нового статуту сільськогосподарської артілі, прийнятого на Другому з'їзді колгоспників-ударників. У цьому статуті є пункти, присвячені питанням культури.

У своїй постанові від 2 березня Президія ВЦВК звертає особливу увагу на вивчення тих пунктів статуту, які стосуються питань культурного будівництва, і вказує, що ці питання треба буде докладно обговорити протягом березня на загальних зборах колгоспників і колгоспниць.

Серед колгоспниць багато ударниць. Багато їх висунуто на відповідальні пости. Є члени правління, є голови сільрад, активні члени культурно-побутових секцій та ін. У передових колгоспниць є організаційні навички, але часто бракує найнеобхідніших знань.

Потрібна особлива турбота про колгоспниць, висунутих на керівну роботу. Треба, щоб найближча бібліотека або хата-читальня особливо дбала про активісток-колгоспниць, забезпечувала їх у першу чергу потрібною їм книжкою, вирізками з місцевих і центральних газет, старанно дібраними і наклеєними. Необхідно, коли це треба, прикріпляти до колгоспниці-активістки тямущу культармійку, яка читала б їй потрібні документи, статті, книжки. Треба, щоб культармійка записувала те, що колгоспниці-активістці необхідно записати, добирала б для неї потрібний матеріал. Добре було б організувати соцзмагання на кращу культармійку — помічницю колгоспниці-активістці.

Треба, проте, турбуватися не тільки про активісток. Треба підносити рівень знань всіх жінок. Там, де є ще неписьменні, необхідно будь-що ліквідувати неписьменність. Треба ліквідувати також і малописьменність. Потрібна турбота про школи грамоти для дорослих і школи для малописьменних.

Треба в першу чергу дбати про приміщення для цих шкіл, про опалення і освітлення їх, про підручники, папір, пера, чорнило. Треба дбати, щоб заняття відбувалися якомога частіше. Це має особливе значення для ліквідації неписьменності і малописьменності. Треба навчити малописьменних працювати і дома, списувати, переречити прочитане. Заняття повинні проходити в зручний для учнів час, у зручному для них місці.

Треба, щоб школи малописьменних обростали гуртками санітарії, виховання дітей, з культурно-побутових питань. Школа для дорослих повинна вчити користуватися бібліотекою, влаштовувати близькі екскурсії (в найближчий добре поставлений колгосп, у школу, хату-лабораторію, на виробництво, в музей, якщо є такий поблизу, і т. д.). Треба, щоб школа влаштовувала вечори читання художніх творів, організовувала слухання радіо тощо. Всю цю роботу дуже важливо пов'язувати з роботою школи для неписьменних і малописьменних.

Потрібно влаштовувати на селі (це добре робити при бібліотеці або хаті-читальні) в певні дні і години консультації, де можна було б одержувати необхідні довідки, роз'яснення, допомогу в культурній роботі, вказівки, як треба самостійно навчатися.

Важливо також влаштовувати культурні вечори, де за роботою, за якимсь лагодженням, без якого в господарстві не обійтись, колгоспниці могли б слухати читки, організувати хорівий спів кращих революційних пісень і т. д.

Все це важливо влаштовувати і при школах дорослих підвищеного типу, де навчаються вже добре письменні.

Відсутність загальноосвітніх знань заважає колгоспниці оволодівати потрібними їй технічними і агротехнічними знаннями. Значну допомогу тут подасть зміцнення загальноосвітніх шкіл.

Колгоспниця повинна дбати про ясла, дитмайданчики, дитячі садки, школу. Раніше, коли селянка була темна і неосвічена, коли вона слухала вигадки куркульки або якоїсь прохожої черниці, вона мало годилась для ролі виховательки.

Чого вона могла навчати? Молитися богам, вчити жити так, як жили батьки і діди: слухатися хазяїв, не міркувати, намагатись нажитися за чужий рахунок.

Тепер, коли колгоспниця стала свідомою, бореться за світле майбутнє, тягнеться до партії, вона і дітей своїх навчатиме того ж. Вона справді може виростити з дітей молоде покоління, яке зуміє цілком здійснити заповіті Леніна, вказівки партії.

Тепер колгоспниця може допомогти дитячій школі не тільки тим, що прийде в школу підлогу помити, шибки протерти або грубку витопити, вона зможе

також подивитись, чи так навчає вчитель, як треба, чи достатньо він піклується про дітей, чи добре, чи уважно до них ставиться. Одна справа мати-обивателька, інша — мати свідома колгоспниця.

Колгоспниця може багато допомогти поліпшенню ясел, дитсадків своєю особистою участю в роботі дитсадка, в справі виховання малят. Вона як організатор може багато чого зробити для того, щоб краще налагодити харчування дітей, щоб організувати прогулянки малят і сприяти поліпшенню їх виховання.

Свідома колгоспниця може зробити дуже багато для налагодження колективної праці школярів, для залучення їх до суспільної роботи. Хто ж тут допоможе, як не колгоспниця — громадський працівник? Озброїти дітей навичками колективної праці — значить навчити їх дружно, дисципліновано працювати, допомагаючи одне одному. А це справа надзвичайно важлива, справа потрібна і для школи і для налагодження всього культурного життя.

1935 р.

ДОБРЕ ЖИТИ В ТАКУ ЕПОХУ!

(ПРОМОВА НА ВСЕСОЮЗНІЙ НАРАДІ ЖІНОЧОЇ МОЛОДІ)

Кожна з вас, товариші, звичайно, знає, якого значення надавав Володимир Ілліч залученню жінок до громадської роботи. Він говорив не тільки про розкріпачення жінки, він завжди підкреслював, яку роль відіграє жінка в соціалістичному будівництві, у перебудові всього життя, всього громадського життя, всієї праці.

Особливу увагу звертав він на те, щоб залучити до роботи жінку-нацменку, яка найбільше була пригноблена. Щоразу, коли я буваю на зборах, де виступають товариші жінки з Середньої Азії, з Північного Кавказу, коли я слухаю їх промови, мені мимоволі згадується один факт. Якось під час II Конгресу Комінтерну відбувалась також і жіноча нарада. Приїхали жінки з Узбекистану, з Туркменії, з далеких країв. Вони зняли паранджу, але, якщо до гуртожитку заходив хто-небудь з чоловіків, вони кидались на ліжко, щоб закрити обличчя, — старе ще мало владу над ними.

І от одного разу, коли ми йшли з Будинку Спілок у Кремль з Володимиром Іллічем, нам зустрілися делегатки конференції — нацменки. Вони побачили Володимира Ілліча і дуже розхвилювались. Одна підійшла і обняла його. Вони заговорили кожна своєю мовою і заплакали. Володимир Ілліч сам був дуже схвильований. Потім, коли ми пішли далі, він говорив: «Піднялись самі низи, тепер перемога соціалізму в нашій країні забезпечена». Це показує, якого значення він

надавав залученню жінок до громадської роботи, до партійної роботи.

Тепер ми бачимо величезний ріст свідомості жінок. Мені доводилось останнім часом виступати на багатьох жіночих зборах. Впадає в око, як вирости такі категорії жінок, що раніше стояли осторонь, наприклад, домашні господарки, як зросла їхня свідомість, які в них організаційні здібності.

Тепер, товариші, у нас особливо гостро стоять побутові питання, питання виховання. Ви з газет знаєте, як багато цим питанням приділяється уваги. Тепер соціалістична база вже відвойована. Точиться запекла ідеологічна боротьба за перебудову всього життя на нових началах.

І от згадується лист, якого писав Володимир Ілліч нараді губжінвідділів у грудні 1920 р. Він писав: «Участь жінок у партійній і радянській роботі набуває гігантського значення саме тепер, коли війна закінчилась, і мирна організаторська робота висунулась — сподіваюся, на довгий час,— на перший план. А в цій роботі жінки повинні відіграти першу роль, і вони, звичайно, відіграють її»¹.

І от зараз, коли дивишся на перебудову життя, бачиш, з якою впертістю жінки добиваються мети, як вони обстоюють свою думку.

Пригадується другий з'їзд колгоспників. Там колгоспниці сміливо, прямо вели розмову про те, що думається, говорили все те, що хотілось сказати, все те, що вони пережили.

Ото на початку післяреволюційного періоду, після Жовтневої революції, скільки у нас було розмов на жіночих зборах з приводу релігійних питань. Тоді ще дуже багато жінок було, навіть робітниць, які надавали великого значення релігії. А тепер приїде колгоспниця до Москви, побачить яку-небудь стару жінку, що хреститься, і каже: у вас якийсь народ несвідомий, на селі все це відходить у далеке минуле.

На другому з'їзді колгоспників підходить до мене одна старенька колгоспниця, прізвища її не пам'ятаю, вона дуже добре виступала, і каже:

¹ В. І. Ленін, Твори. т. 31, стор. 412.

- Я хочу з тобою поговорити.
- Про що поговорити?
- Як ти думаєш, от я стара жінка, чи можна мені вступити в партію чи ні?

Ось про що думає стара жінка. Я говорю їй:

— Ти ж знаєш, за що бореться партія; якщо ти їй співчуваєш, то чому ж тобі не вступити в партію?

— Та я ж стара жінка, і я мало знаю про партію.

— То розкажуть тобі. Запишись у співчуваючі, потім тебе переведуть у кандидати, а потім ти станеш членом партії. Нам такі потрібні.

І зараз на таких зборах, як з'їзд колгоспників, як ваша нарада, відчуваєш, що у нас діти з молоком матері вбирають в себе ідеї, за які боролися все життя Маркс, Енгельс, Ленін і за які тепер бореться партія.

Для нас, старих людей, особливо яскраво протиставляється нове старому. Нам особливо яскраво видно зростання. Ми помічаємо те, чого дуже часто молодь не бачить.

Мені доводилось викладати у вечірній недільній школі в 90-х роках. Учні були молодь 20—25 років. Нещодавно я зустрілась із своїм колишнім учнем. Трохи здивувалась, що він так постарів. Я його молодим знала. Він мені й говорить, що життя зовсім інше стало. «Тепер у мене син інженер, дочка вуз кінчає, всі ми комуністи». Потім каже: «Знаєш, про що ми з тобою говорили, усе справджується».

Перед вами розгортається сьогодні те, чого ми реально не могли собі уявити. Збори колгоспників і колгоспниць, метро, фізкультурний парад — хіба могли ми все це собі уявити? І ви ще побачите таке яскраве життя, якого зараз і уявити собі не можете. Добре жити в таку епоху!

Само собою нічого не приходить. Це кожна з вас знає. У тій галузі, де мені доводиться працювати по політосвіті, я завжди кажу своїм працівникам: ви скаржитесь — треба не скаржитись, а відстоювати те, чого хочете добитись.

У нас є чудовий жіночий актив. Але це ж актив, а важливо, щоб усе жіноче молоде покоління, вся жіноча маса навчилась жити по-новому. Досягнень багато, але й пережитків старого ще багато, особливо в побуті.

Тут багато говорили про ці пережитки. Одним із таких пережитків старого є відставання жінки в розумінні письменності, опанування знань.

Коли відзначали п'ятнадцятиріччя ліквідації неписьменності в Кіровському районі Москви, зібрались ті, хто навчався грамоти. Самі жінки, хатні робітниці, молоді дівчата, які працюють на підприємствах. Гарні люди, але ще не залучені до роботи, багато чого не розуміють, але прагнуть учитися. Запитуеш: «Чому не вчиться в школі лікнепу?» — «Та соромно, як же я піду до школи лікнепу». Тут нам треба ширше розгорнути роботу.

Вже підготовлено постанову про п'ятирічну школу для дорослих з єдиною програмою в обсязі семирічки. За широке розгортання шкіл дорослих, за залучення до них жіночої молоді треба всіляко боротись.

Дорослий частіше пропускає заняття, ніж діти. Захворів чоловік, захворіла дитина, ударна робота, і людина пропускає, потім надолужувати вже важко. Тут треба, щоб робота в школі поєднувалась з допомогою на дому.

Багато говорилось на XVI і XVII з'їздах партії про те, що жінка — голова сільради, член райвику — часто не має культурної допомоги, а їй така допомога необхідна. До неї слід прикріпити добре письменну комсомолку, комсомолка у неї повчиться організаційної роботи, навчиться розуміти явища життя, того, як треба переборювати труднощі, а їй прочитає газету, допоможе написати потрібного папірця, підібрати матеріал, допоможе в навчанні. У Західній області — найважчій області, бо там було хутірське господарство, — ще дуже сильні пережитки старого, так от там це провели. До кожної жінки — голови сільради, члена райвику прикріплюють або доброволку, або платну вчительку, яка допомагає їй оволодівати знаннями. Нам треба на цю справу звертати найсерйознішу увагу.

Ось тут говорили про висування жінок. Це правильно. Мало у нас жінок на керівній роботі. На всіх жіночих зборах головує неодмінно чоловік. Як правило, жінки просуваються погано.

В чому справа? Бракує часто знань. За знання треба боротись. Жінка, звичайно, вже бореться, але як з цієї трибуни говорила одна робітниця з Московської області:

«Почну говорити і стушуюсь». У Московській області слово «стушуватись» вживають у розумінні засоромитись. Це теж пережиток старого, від нього і комсомолки не всі звільнились. Треба бути сміливішими, треба обстоювати справу, за яку борешся. Актив це врахує, а маса?

Тут говорили, що профспілки недостатньо захищають інтереси жінок. Це правильно. Є така профспілка хатніх робітниць, а як вона, ця профспілка, захищає права дівчат, членів спілки, як забезпечувала їм право ходити вчитися, ходити на збори?

Мені здається, комсомол мало працює в секціях Рад. Секції повинні провести велику роботу.

Тут усі промовці торкалися питання про сім'ю. До мене іноді заходять приїжджі іноземці, і от що їх найбільше бентежить: поряд з величезними досягненнями, поряд з ростом свідомості і культури, чого вони не можуть не бачити, вони часто бачать у побуті ще багато пережитків некультурності. Щоправда вони бачать і ту посилену роботу, яка у нас іде в справі перебудови побуту. Візьміть питання про дитячі садки, про ясла.

Один іноземний турист здивовано запитував мене: а як же у вас матері погоджуються віддавати дітей в ясла? Я на це відповіла: ясла ж у нас не відривають дітей від матері. У нас домашнє виховання поєднується з суспільним. Суспільне виховання допомагає поглиблювати домашнє виховання, правильно організувати його. З малої дитини не можна зробити марксиста, але важливо, щоб з самого малку складались у дітей певні інтереси та звички. І тут комсомолки, які не на словах тільки, а глибше опановують теорію, дізнаються, що говорили Маркс, Енгельс, Ленін про дітей, про сім'ю, про виховання, вони зуміють вкласти в дитину змалку звички, які допоможуть їй розвинутись у людину майбутнього.

Материнський інстинкт дає багато радощів жінці. В цьому інстинкті немає нічого поганого. Ми вважаємо материнський інстинкт великою рушійною силою, але, з другого боку, ми, звичайно, ніколи не будемо обмежувати жінку тільки вихованням дітей. Ми не будемо відривати її від широкого громадського життя...

Питання про сім'ю стоїть гостро. Тут у нас багато неправильних тлумачень. Старі закони про сім'ю, старі погляди на сім'ю наскрізь були пройняті брехнею. Проти цього боролася вся наша партія. У нас немає такого погляду: коли вже вийшла заміж, то стаєш рабою чоловіка. У нас про це ніхто не стане говорити, але пережитків старого ще дуже багато.

Сімейне життя може дати велике щастя, якщо воно пов'язане із взаємною любов'ю. Але любов треба розуміти не тільки як задоволення здорового статевого інстинкту. Необхідно, щоб це почуття, яке дає багато радощів, пов'язувалось з ідейною близькістю, з прагненням до єдиної мети, з боротьбою за загальну справу.

Якось у Петрограді, в роки імперіалістичної війни, коли я працювала у Виборзькому районі, ми розговорилися з однією робітницею. Вона казала:

— Оце чоловік на фронті, у мене серце болем зішло, думаю все, чи живий, чи не живий.

Видно було, що любить вона його.

— Ось про що я часто думаю, — продовжувала вона. — Я стала більшовичкою; інакше не уявляю собі життя, як бути в партії, працювати як більшовичка. Чоловік повернеться з фронту, які у нього погляди? Може, він ворог більшовиків. Кінець буде нашому сімейному життю. Не можна ж нам буде разом жити: я — за більшовиків, він — проти. Доведеться розійтись.

Ці слова робітниці показують правильний шлях: любов — любов'ю, а щоб жити одне з одним, треба, щоб була єдність поглядів. Без цього не може скластися справжня сім'я, яка може дати людям щастя.

І наприкінці я хотіла б сказати ще кілька слів про те, що часто у нас бувають поділи на «дві нації». Якось приїхали колгоспниці і кажуть: «У нас колгосп тільки жіночий, ми до колгоспу чоловіків не пускаємо».

Я, сміючись, їх запитую: що у вас дві нації чи що — чоловіки і жінки? Засміялись і вони.

Пам'ятаю, одного разу я виступала в КУТС і говорила про необхідність розкріпачення жінки. І от виступає один студент і каже, що розкріпачення жінки — це жіноча справа. Я йому сказала: справа розкріпачення жінки — це справа не тільки комсомолки, а й комсомольців, так само, як і боротьба за соціалізм. Це

повинно бути загальною справою. Жінка тепер перебуває в таких умовах, при яких можливе швидке здійснення цього завдання.

Ви — молоде покоління, покоління, яке досягло дуже багато чого, але старайтеся до активного життя залучити всю решту молоді.

Дозвольте палко побажати вам добитись таких успіхів, яких ми, старі люди, реально ще собі не уявляємо.

1935 р.

ВИСТУП НА НАРАДІ ДОМАШНІХ ГОСПОДАРОК — АКТИВІСТОК ЖИТЛОВОЇ КООПЕРАЦІЇ

Товариші, життя у нас в Союзі Радянських Соціалістичних Республік з кожним роком дедалі більше відрізняється від життя капіталістичних країн. Перші кроки боротьби за соціалізм були дуже важкі, а тепер у нас великі досягнення. Робітники і робітниці, трудящі всіх країн дуже хочуть знати, що і як робиться в нашому Союзі. Коли приїжджали з нагоди дня 8 Березня іноземці (було багато іноземок), вони цікавились, а в чому ж у нас життя стало іншим?

У 1937 р. буде в Парижі міжнародна виставка, і ми там зможемо виставити те, що хочемо показати. Будуть туди з'їжджатися робітники і робітниці з усіх країн, дивитися те, що там буде виставлено. Треба їм показати все, чим наше життя відрізняється від життя капіталістичних країн.

Днями довелося говорити про це з рядом товаришів, вони кажуть: треба показати великий план нашого будівництва, показати, що у нас будується все за планом. Я кажу: правильно, це треба показати, але ще треба показати й інше — те, про що говорив Ленін, що тепер здійснюється, — це те, що накреслений нами план перетворюється в життя мільйонами рук самих трудящих, які свідомо цю справу роблять і на цій роботі ростуть. Не просто собі в канцелярії якийсь план склали і обміркували, як краще оволодіти силами природи, якомога більше одержати хліба, всіх продуктів, щоб зробити життя багатим і налагодженим. Якби план написали

в канцелярії, якби проводили його тільки в управліннях, наркоматах, то його не можна було б здійснити. Провести в життя, здійснити все те, що продумали вчені, техніки, видатні спеціалісти різних галузей, можна тільки тоді, коли самі маси візьмуться за цю справу,— говорив Ленін. Маса взялися за це. Свідомо будують нове життя. Саме це і відрізняє нашу країну від інших країн. Це й треба було б показати на Паризькій виставці. Як це зробити?

Наприклад, можна було б зробити так.

Володимир Ілліч одного разу писав листа Кржижановському, який працював тоді над планом електрифікації, обмірковував, як зробити так, щоб електрика допомагала роботі фабрик, заводів, щоб вона світила в кожній хаті, в кожному селі. Проглянувши цей план електрифікації, Ленін писав Кржижановському: план хороший, але треба ще ясно і просто розповісти про цей план, щоб усі трудящі зрозуміли цю справу, взялися до неї, щоб вона стала близькою, рідною справою для робітників, робітниць, для селянства.

І от можна було б намалювати Ілліча, який показує рукою на рядки із свого листа, де він про це писав. Потім показати, як почалася пропаганда електрифікації: був з'їзд Рад, на з'їзді делегати з усієї нашої країни слухали доповідь про електрифікацію, і раптом карта, що висіла на сцені, спалахує сотнями вогнів, які показують, де намічено збудувати потужні електричні станції. Треба дати фото з'їзду. Показати, як слухали доповідь делегати, показати карту.

Ми з Іллічем їздили в Кашино, Московської області, в село, де селяни збудували місцеву електричну станцію. Ілліч дізнався про це, поїхав на відкриття станції.

Ілліч виступав у Кашино на вулиці, коли ввечері відкрилася станція і на вулиці і в хатах спалахнуло електричне світло. Він говорив, яке значення має електрика, що треба зробити в нашій країні, щоб життя стало ситим, здоровим, світлим, освіченим, як це важливо, щоб робітники і селяни взялися будувати таке життя. Цю промову жодна стенографістка не записувала, але промова була запальна, слухали її напружено і уважно.

Треба показати на Паризькій виставці Ілліча-пропа-

гандиста. Є така фотографія: Ілліч знятий з кашинськими дітьми. Ілліч розповідав, діти слухали, і хоч багато чого не розуміли вони, але запам'ятали на все життя виступ Ілліча. Багато їх виросло будівниками соціалізму. Їм запам'яталось, що був Ілліч, говорив, що треба життя по-новому перебудувувати.

Треба показати, як електрика допомагає будівництву нових фабрик і заводів, як ріки змінюють свою течію, як ми оволодіваємо силами природи, як усе це роблять робітники і робітниці, а не само собою робиться, це робиться руками мільйонних мас. Тут матеріал багатющий, є що показати.

І потім ще треба було б показати — художники повинні продумати, як це зробити, — як перебудовувались наші фабрики і заводи, які вони були раніше, якими вони стали тепер у розумінні обладнання, налагодженості праці, всієї організації праці. Треба показати, якими стали наші міста. І, головне, показати, як змінюється весь побут, змінюються люди, і тут домогосподаркам треба відвести немале місце.

Раніше кожна домогосподарка думала тільки про себе. Ось моя дитина, до решти дітей мені діла нема. Тепер справа змінилась. Ваші збори кажуть про інше. Товаришка з Подольська, яка виступала, говорила, що дорогá не тільки своя дитина, але й інші діти. Ця громадська робота матерів-домогосподарок має величезне виховне значення для виховання всіх дітей.

Інша домогосподарка тут розповідала, як безпритульник став людиною.

Матері стали іншими. Коли почав розвиватися стахановський рух, робітниці «Трехгорки» запропонували в Ленінські дні взяти безпритульників на свята до себе додому. Я була на заключних зборах, коли вони розповідали, як це вийшло. По-перше, діти підтягнулись, вони пишалися, що у них тепер будуть теж тато і мама. Приходять дитину брати, вони кидаються: мій тато, моя мама. Розказували робітниці, як діти поводитись: одягу складе, пісеньку проспівает. Говорила робітниця з «Трехгорки»: вони життя погано знають, побачили холодець, питають, що це таке?

Одна робітниця розповідала: я взяла дівчинку, гарну дівчинку. Може, вона не зрозуміла всього, що я розка-

зувала, а я говорила їй, як я на фабриці по-стахановськи працюю. Може їй не зрозуміти всього, але на все життя вона запам'ятає: їй нова мати розповідала, як вона старалася працювати.

Робітниця, яка про це говорила, глибоко дивилася на життя дитини, вона розуміла, яке значення має розповідь матері про свою роботу, про своє ставлення до праці.

Не знаю, що можна зробити, але на Паризькій виставці важливо відбити, як наші стахановки почали піклуватись і про своїх, і про всіх дітей. Як домогосподарки почали піклуватись про всіх дітей — це питання надзвичайно важливе.

Мені доводилося багато в еміграції жити за кордоном, я бачила, яким замкненим життям живуть там: моя сім'я, моя дитина, моє господарство, а щоб жінка брала участь у громадській роботі, щоб вона дбала про перебудову свого побуту, всього життя,— цього не було.

І от ми маємо це величезне завоювання, я гадаю, що це те, чого хотів Ілліч, щоб побут перебудувався, і домогосподарки побут перебудовують.

Неодмінно треба було б на Паризькій виставці показати наше колгоспне село. Я знаю старе наше село. Дівчинку п'ятнадцятилітню якимось запитую:

— Машо, чи ходила ти в сусіднє село? (А до сусіднього села 3 версти).

— Ні, не ходила, чого я там не бачила?

До 15 років дожила, і нецікаво їй, що в сусідньому селі робиться, не те, щоб до міста піти. Свій куток, своя нивка, своє господарство, а до всього іншого діла нема. А тепер не те.

До свята 8 Березня одержала я листа з далекого Сибіру, пишуть колгоспниці Омського району. Глибоке враження справив на мене цей лист. Я всім про нього кажу. Чим він вражає: видно, як зросла свідомість колгоспниць і як розширюється їх кругозір. Які вони питання ставлять? Це не такі питання: де матерію одержати або що-небудь для свого господарства. Вони стурбовані, щоб їх колгосп не відстав у справі культурного будівництва. Вони хочуть читати про стахановський рух, щоб краще зрозуміти, як самим стати справжніми стахановками.

Потім запитують: «У нас жінки працюють в різних установах, а які у них досягнення? Що вони зробили для будівництва соціалізму?» або: «В зарубіжних країнах у катівнях сидять жінки, а чи багато з них тих, хто за більшовизм сидить?» Видно, що колгоспниці стали більшовичками. Запитують: «А ми їм можемо якимось допомогти?»; «Звідкіль взялося безробіття?» Видно, ніхто їм до пуття не розповів ще про капіталістичні країни. Вони мало чого знають, але духом своїм вони більшовички, а не знають, чому в капіталістичних країнах є безробітні. А далі запитують: «А голодних багато? Ти, Надіє Костянтинівно, напиши нам, скільки голодних, як зробити, щоб їх не було, щоб усі були нагодовані, щасливі, щоб для всіх вистачило хліба і харчів усяких».

Лист цей чудовий. Останнє запитання: «Чи є такі царі, як був наш, і скільки їх? Чому й досі їх не порішать, як нашого Кольку?» Потім пишуть: «Рядом з нами інші колгоспи, національні, є німці, вони такі ж хлібороби, як і ми». Близькість до трудящих інших національностей вони глибоко відчувають.

Ось як колгоспний рух виростив свідомість колгоспниць. Але вони виробничниці зразкові, про свій хліб розповідають з любов'ю: який хороший пшеничний хліб у них, а наступного року буде ще кращий. От усе це треба було б показати трудящим інших країн.

Треба показати, як перебудувався весь уклад життя наших колгоспниць, як у перші роки задумала Радянська влада перебудувати селянську країну на колгоспних началах, як ця справа почалась під керівництвом партії, під керівництвом Леніна... Необхідно показати, як перебудовуємо ми день у день все життя по-новому. Це треба показати всім тим робітникам і робітницям, які прийдуть на Паризьку виставку.

Ще треба було б показати, як виросла наша громадськість і як змінилося все наше життя.

Часто мені діти пишуть: «Напишіть, як ви у місті живете?» Хіба напишеш? Які були діти, які стали, яке піклування про них у нашій Країні Рад!

Закривати очі на те, що пережитки старого є у нас в культурі, нам не можна, звичайно.

Про ліквідацію неписьменності треба було приймати спеціальну постанову. Тут є товариші з Горьковського краю, ви знаєте, в чому справа. Там, де кустарна промисловість, там до останнього часу батьки перешкоджали дітям учитись. Всюди обов'язкове навчання, а там дітей придержували дома, от і виросло багато неписьменних. Це в Семеновському районі. Там треба особливо натискати на культурну роботу, там треба особливо звернути увагу на те, щоб усі кутки нам замести, щоб не залишалось ні неписьменності, ні релігії.

Раніше попи з благословення уряду не дуже-то старалися поширювати грамоту, тільки кожний повинен був до церкви ходити. Тепер вони стали хитрішими. В Івановській області є село Бородіно, там давно закрито за бажанням самого населення дві церкви. І ось об'явився знову піп. Ніякої пропаганди він не веде, а з дітьми розмовляє, пряники дає, розповідає їм казки з Старого завіту. У дитинстві я в школі слухала попа, як він розповідав, як господь бог розмовляє з Яковом: «Спить Яків і чує голос божий: Якове, я господь бог твій, ти раб господній». Я думала тоді, як цікаво розповідає. Тільки я тоді не знала, що таке «раб». Діти слухають Старий завіт, піп підгодовує їх пряниками. Діти починають говорити дома: «Мамо, а чому ти в церкву не ходиш? Бач, який піп хороший!» І є такі мами, які починають вагатись.

У місті цього менше, але треба стежити за тим, щоб чужі впливи на дітей не діяли.

Треба дітям зробити життя таке цікаве, яке захоплювало б їх, допомагало їм вчитися, бачити правильно все, що навколо діється, і з цього погляду домогосподарки можуть відіграти велику роль.

Тут одна із тих, що виступали, розказувала, як вона в дитячому садку працювала. Дитячі роки залишають слід на все життя. Кожний із нас згадує своє дитинство все життя, десятки разів згадує. Може залишитись і поганий і хороший слід.

Треба, щоб у новостворюваних дитячих садках були матері, які люблять дітей, щоб вони наглядали своїм більшовицьким оком, як іде справа в дитячих садках, чи так виховують дітей, як треба. Треба, щоб домогоспо-

дарки, робітниці і колгоспниці були ближче до школи, вони допоможуть дітям.

Те, що ви розповідаєте про кімнату відпочинку, де діти можуть учитись і читати,— це має велике значення, які книжки вони читають, чи ходять у дитячу бібліотеку. У нас повинне бути колективне піклування про дітей. З нашого молодого покоління виросте таке покоління, яке справу Леніна до кінця доведе.

Дозвольте побажати кожній із вас розгорнути якомога ширше свою роботу в справі будівництва соціалізму.

1936 р.

ЧУДОВИЙ ПОЧИН РАДЯНСЬКИХ ЖІНОК

(ПРОМОВА НА ВСЕСОЮЗНИЙ НАРАДІ ДРУЖИН ГОСПОДАРНИКІВ
ТА ІНЖЕНЕРНО-ТЕХНІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ)

Товариші! Дозвольте насамперед вітати вас, жінок, що з таким завзяттям, з таким ентузіазмом прилучилися до великого соціалістичного будівництва.

Товариші, Володимир Ілліч Ленін говорив, що основа будівництва соціалізму в організації. Справі організації він надавав величезного значення. З часу Жовтневої революції наша партія провела величезну організаційну роботу. І в останній час ми бачимо вже підсумки цієї величезної роботи, яка провадиться зараз під керівництвом Політбюро нашої партії. Ми бачимо результати цієї велетенської роботи по перебудові всього життя на нових началах, яке день у день веде наша партія.

Ми щохвилини відчуваємо, як перебудовується весь наш суспільний уклад, як колективізація змінила обличчя старого села. Нещодавно я одержала листа з далекого Сибіру, з Омська, від колгоспниць. Колгоспниці пишуть про те, що їх цікавить. Я знаю старе село. Я знаю, як дрібне індивідуальне господарство звужувало горизонт селянина і селянки. Як часто п'ятнадцятилітня дівчина навіть не бувала в місті, що знаходилось за 10 верст від села. Їй було нецікаво, їй цікавила тільки своя домівка, своє господарство. Колективізація поклала край цій обмеженості. Наша колгоспниця тепер уже дивиться на весь світ розкритими очима.

Про що пишуть омські колгоспниці, що вони хочуть знати. Вони хочуть знати, хто такі справжні стахановці, тому що, пишуть вони, «нам доповідач говорив, а нам

цього замало, ми самі хочемо прочитати про це в наших радянських книгах». Вони самі хочуть стати стахановцями колгоспних ланів. Вони запитують:

«Ось наші жінки працюють у Радах, займають різні посади в радянських установах,— які у них досягнення?»

І знаєте, коли читаєш це, то відчуваєш на собі величезну відповідальність і запитуєш себе: а що ти зробила?

Коли колгоспниці запитують, а чи багато голодних за кордоном і як зробити, щоб їх не було зовсім, і чи вистачить харчів для всіх, то бачиш, що до цих колгоспниць не дійшли ще відомості про фашизм, про те, що робиться в західних країнах. Вони не знають, чому в капіталістичних країнах так багато голодних, безробітних. Значить, немає справжньої турботи про культурне обслуговування колгоспниць,

Колгоспниці хочуть, щоб усі жили щасливим, радісним життям. А як це зробити — не знають. Про це пишуть колгоспниці, селянки, думки яких раніше не сягали далі сільської околиці.

Про що вони іще пишуть?

Їх непокоїть: буде чи не буде війна, от з німцями буде війна чи ні? Вони не вживають слово «інтернаціонал», але пишуть: «Рядом є колгосп німецький, то вони, ці німці, такі ж хлібороби, як і ми».

І видно, як б'є джерелом почуття інтернаціоналізму у цих колгоспників далеких сибірських рівнин.

Ще вони, розповідаючи про свої успіхи, пишуть: «Може, ти до нас приїдеш, у нас такий чистий пшеничний хліб».

А як вони цього добились? Колгоспниці пишуть, що сумлінно провели роботу по снігозатриманню.

«Ми,— розповідають вони,— вивезли на наші колгоспні поля весь гній із хлівів. Наступного року врожай буде ще кращий, хліб ще чистіший буде».

Цей лист колгоспниць Сибіру свідчить про те, як перебудовується наше життя і які завдяки величезній повсякденній роботі нашої партії маємо тепер досягнення.

Друге питання — про стахановський рух. Це питання, яке в свій час надзвичайно хвилювало Леніна. Він говорив: ставлення до праці, свідоме ставлення до

праці, тільки воно допоможе піднести продуктивність праці на високий щабель, але треба, щоб самі робітники взялися за це.

Не можна без хвилювання слухати і читати те, що пишеться про стахановський рух. Адже це теж організаційна робота. Партія керує нею. Почалася вона з низів. Робітничі маси працюють над перебудовою всього нашого господарства, вони стають справжніми господарями всього виробництва. І ось, товариші, в зв'язку з стахановським рухом ми спостерігаємо і великий рух серед людей науки, серед наших інженерно-технічних працівників. Захоплює їх, товариші, стахановський рух, захоплює їх те, що робиться на нашій великій Батьківщині. Справді, неможливо залишитись осторонь того могутнього руху, який шириться по всій країні.

В цьому році, стахановському році, ми бачили ряд зльотів, знаємо про ряд бесід керівників нашої партії і уряду з ударниками різних галузей. Тут були і трактористи і п'ятисотенниці. Все це люди праці, у яких за старого часу безвісно пропадало життя. А тепер ми бачимо, як нові й нові кадри висуваються як борці за нову організацію праці, за новий уклад життя, як стають вони знатними людьми нашої Країни Рад.

Звичайно, все це не може не вплинути на перебудову побуту. Є у нас така фабрика, яку ви знаєте, напевно,— «Трехгорка». Стахановки «Трехгорки» запропонували на Жовтневі дні взяти дітей з дитячих будинків. Я була на заключних зборах після свят, на яких були стахановки ряду московських фабрик, що відгукнулись на заклик стахановок «Трехгорки» і приділили велику материнську увагу вихованцям дитячих будинків.

Це були чудові збори. Завідувачі дитбудинків розповідали, яке враження справило на дітей те, що робітниця беруть їх на свята до себе додому. Діти вирішили: у нас нові тато і мама. Та полюбили своїх маленьких гостей не тільки стахановці і стахановки, полюбили дітей з дитбудинків і діти наших стахановців. Вони питалися: коли ж прийдуть братик і сестричка з дитячого будинку? Діти з дитячих будинків, які вважали себе до цього часу безпритульними, раптом відчули, що у них теж є сім'я. І розповіді про те, як діти це переживали, були дуже цікаві. Гостювали вони недовго, 3—4 дні,

але повернулись у дитячі будинки зовсім іншими. Про це розповідали завідувачі дитячих будинків.

Цікаво, що говорили робітниці. Говорили, що діти, приходячи з дитячих будинків, акуратно складають одержу, вони знають пісеньки, а життя не знають. Так от наше завдання, казали робітниці — поставити їх ближче до життя.

Таким є піклування стахановців про дітей, які не мають сім'ї. Я хотіла б ще сказати таке. Діти у нас тепер виходять з дитячих будинків 14 років і йдуть вчитися працювати на завод, але часто справжнього піклування про них немає. І я гадаю, що дружинам інженерів треба материнським оком на цих дітей поглядіти.

Само собою, та перебудова, що йде по всій лінії, перебудова всього життя, не може не відбитись і на побуті. Раніше дружини інженерів, дружини відповідальних працівників звичайно далеко стояли від робітничої маси, жили своїм особним, замкненим життям. Пам'ятаю, як у 1929 р. я з Марією Іллівною була на Північному Кавказі в радгоспі «Хуторок». Ми там провели збори робітниць цього радгоспу, прохали їх розповісти про своє життя. Мене вразило — про що б вони не розказували, вони неодмінно говорили про дружину директора. І чого тільки про цю дружину не говорили: і 15 копійок якихось вона замахорила і ще щось подібне. Думаю: що таке, що то за жінка погана? А потім пішли ми до директора на квартиру. Дивлюсь — дружина, як дружина, дуже приємна, симпатична жінка, але живе замкнено, не зв'язана з робітниками, стоїть далеко від усякої громадської роботи. Живе, як за старих часів говорили, поза громадськими інтересами. І видно, що їй самій тоскно, нудно, що не знає вона, чим їй заповнити час. І стало мені її жаль і я зрозуміла, чому так до неї присікуються: її не знають — вона далека. Потім я думала: які сильні ще пережитки минулого в побуті! Адже був уже 1929 рік. Скільки вже часу минуло з Жовтневої революції, а от пережитки старі залишились.

Я колись працювала в Ленінграді у вечірній робітничій школі, що за Невською заставою. Там була суконна фабрика Торнтон. Торнтон старався своїх робітників якомога далі тримати від робітників металообробних заводів, які були більш революційно настроєні. На

так званому Шліссельбурзькому тракті було багато металообробних заводів, а фабрика Торнтон була на протилежному боці Неві. І ось Торнтон, щоб перешкодити єднанню своїх робітників з робітниками-металістами, всякими способами утрудняв переїзд на той бік. Жінкам-ткалям і прядильницям втлумачували, що їх можуть звільнити з роботи, якщо вони будуть часто їздити на протилежний бік. І багато робітниць ніколи не бували по той бік Неві.

Була я в 1930 р. в Ленінграді, а коли прийдеш до Ленінграда, неодмінно побуваєш у Володарському районі. Поїхала я в цей район з товаришем із райкому. Він мені каже: «А знаєте, до цього часу є тут жінки, які ніколи не бували на тому боці». Я так і ахнула. Я працювала за Невською заставою в 90-х роках, коли був Торнтон. Після цього була революція 1905 р., відбулася Велика Жовтнева соціалістична революція. Скільки років минуло, як Радянська влада існує, і от виявляється, є ще такі жінки, які на тому боці Неві не були. Мене вразило, як цупко тримаються пережитки минулого в побуті.

Про цей випадок я розповідала в Свердловському університеті¹. Після мого виступу підходить до мене одна студентка і схвильовано запитує:

— Ви звідки це чули?

Я сказала.

Вона каже:

— А знаєте, моя бабуня теж ані разу на тому боці не була.

Отак переплітаються залишки старого з новим: бабуня жодного разу не була на тому боці Неві, а внучка закінчує Свердловський університет.

Побут, відносини між чоловіком і жінкою, ставлення батьків до дітей, усе повсякденне домашнє життя — це за колишніх часів вважалося приватною справою, і там найбільше панувало пережитків старого.

Коли ми жили в еміграції, за кордоном, нерідко доводилося спостерігати, як на зборах людина виступає дуже радикально, рішуче, говорить гучні слова, а додому

¹ Комуністичний університет імені Я. М. Свердлова в Москві.—
Ред.

прийде — таким міщанином себе держить: на дружину гримає, дітей своєю власністю вважає, напивається — і все це вважають приватною справою. Позначався вплив навколишнього буржуазного середовища, яке дуже сильно відбивалося на побуті.

Я пригадую одну чудову книгу Джона Ріда «Дочка революції». В цьому творі розповідається про те, як внучка борця за Паризьку комуну, дочка соціаліста, сестра соціаліста стала проституткою не через нестатки, не через голод, а тому, що бачила в домашньому побуті міщанську пошлість, неприпустиме ставлення до жінок.

У нас в Країні Рад немає тепер ні поміщиків, ні капіталістів. У нас в Країні Рад немає експлуатації людини людиною. Ми побудували соціалістичне суспільство. Ми будуємо нове життя і перебудовуємо весь побут, але пережитків минулого в побуті ще чимало.

Питання про перебудову побуту стало зараз на повний зріст. Я пригадую, в 1933 р. прийшов до мене товариш з Донбасу і каже: одержано телеграму від шахтарок, вимагають, щоб ти написала статтю про те, як дружинам розлучатися з чоловіками-прогульниками. Я розсміялась, але написала листа шахтаркам у питанні про сім'ю і побут. Писала про те, що треба створити дома відповідну обстановку, стати справжнім товаришем чоловіка. Якщо дружина цікавиться успіхами виробництва, якщо її цікавить робота чоловіка, якщо вона хоче, щоб він був ударником, соромиться, якщо він прогульщик, — це дуже добре.

Цей лист знайшов гарячий відгук, попав у саму точку. Шаhtarки розіслали його по цілому ряду районів, і тоді у мене виникло дуже цікаве листування з цього приводу. Що було в ньому характерного? Той громадський підхід, з яким робітниці підійшли до цього листа. Вони почали дбати не лише про свою домівку, вони почали цікавитися тим, як живе в гуртожитках молодь. Часто в гуртожитках, де живе молодь, дуже брудно і незатишно. І ось дружини ударників-шаhtarів втрутились у цю справу. Коли я одержувала листи про громадську роботу дружин шахтарів, я думала: ось як громадськість впливає на побут.

Зараз під впливом стахановського руху ми спостерігаємо дуже великий потяг до навчання. Жадоба вчи-

тися величезна, а сил культурних не вистачає. Одержуєш постійно листи, що на тому або іншому заводі, на якому вважалося, що немає неписьменних, раптом виявляється 500 неписьменних і тисячі дві малописьменних. Натискаєш. Відповідають, що стільки-то чоловік «охоплено» навчанням. А коли станеш перевіряти, як відвідують заняття, виявляється, що відвідують погано. Чому? Тому, що питання про ліквідацію неписьменності нерозривно пов'язане з питаннями побутовими; дітей нема на кого залишити, далеко йти і т. д., і тут дуже важливо, щоб хтось подивився оком хазяйки, як справу налагодити, як усунути побутові завади.

Ми маємо безліч прикладів того, що там, де в справу включаються культурні сили і підходять не формально, вдається досягнути серйозних наслідків. Ви знаєте, що є спеціальна постанова ЦК партії і Раднаркому про необхідність ліквідувати неписьменність. Ленін говорив: «...в країні неписьменній побудувати комуністичне суспільство не можна»¹.

Оце щойно товариш з «Красного трикутника» говорив, що вони думали, що на заводі всі письменні, а коли почали перевіряти, виявили неписьменних. Треба добитися, щоб у нашій країні не було неписьменних.

Дружини інженерів — велика культурна сила... Недаром товариш Орджонікідзе стільки уваги приділяє рухові дружин інженерно-технічних працівників. Адже дружини інженерів можуть провадити велику роботу по ліквідації неписьменності і малописьменності, по викладанню в школах дорослих, по обслуговуванню робітників бібліотеками, лекціями, задоволенню їхніх запитів по лінії навчання. А повинна сказати, що ця викладацька робота, робота по навчанню дорослих, вам самим дасть дуже багато. Мені доводилось працювати у вечірній недільній школі. Я п'ять років навчала неписьменних і малописьменних, робітників, неоднаково підготовлених, і книгоношею там була і лектором. Навчала, як уміла; може, й можна було б краще це робити, але сама я в процесі цієї роботи навчилася дуже багато чого.

Ті п'ять років, які я пробула в вечірній недільній школі, дали мені розуміння марксизму, живого марк-

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 260.

сизму, розуміння запитів робітників, уміння підходити до робітничої маси. Дали те, чого нас учив Ленін — це уважно придивлятися до життя. Більшість із вас живе в таких умовах, що може вчитися в процесі громадської роботи, набувати багато знань, передавати їх робітникам. Тісно змикаючись з робітничим середовищем, ви самі візьмете дуже багато.

Володимир Ілліч-якось писав, що в революції 1905 р. металісти йшли поперед інших робітників. У 1917 р. він говорив про шахтарів, про їх революційний почин. І тепер, одержуючи з якогось металургійного заводу відомості про те, що там багато неписьменних, я кажу: товариші, ось у революційному русі ви йшли попереду, а як же тепер, у культурній революції? Невже ви не хочете йти попереду? Робітники металообробної промисловості, шахтарі не повинні відставати. Вони зараз відчують глибоко, як ніколи, як їм потрібна культура, потрібні знання.

І не випадково, що в громадську роботу включаються насамперед дружини інженерів важкої промисловості. Ви, товариші, можете дуже багато зробити. Кожна з вас може багато чого зробити, якщо буде уважно придивлятися до життя, якщо буде тісно змикатися з робітничою масою, якщо буде сама багато вчитися.

Знати вчення Маркса — Енгельса — Леніна треба кожному, і партійцю і непартійному більшовикові, тому що, тільки оволодівши цим ученням, можна як слід розібратися в навколишньому житті, часто дуже складному. Ми всі вчимося, інакше не виходить. От у Наркомосі працюєш, то щовечора доводиться уроки готувати. Життя ставить те або інше питання, і, для того щоб відповісти на нього, щоб розібратися в ньому, треба ряд книг перечитати, з рядом матеріалів ознайомитись. Товариші, всі ми, радянські працівники, вчимося так само напружено, як вчать наші діти. І нам треба більше й більше вчитися. Чим більше ми будемо знати, тим краще буде налагоджена наша робота.

Ось доводиться працювати, наприклад, по лінії бібліотеки. Вчора підходить до мене одна делегатка і каже з гордістю: «Я бібліотекарка».

Два роки тому була постанова ЦК, яка звертала увагу на масові бібліотеки. Коли почали ми цю роботу,

то нерідко приходили бібліотекарки і бідкались: і того нема, і того нема, приміщення нема. Я говорила їм: «Знаєте що, товариші, отак, якби ми бідкались, партія ніколи не стала б могутньою партією, якою вона стала. Наша країна ніколи не стала б могутньою соціалістичною країною, до якої зараз повернута увага всього світу, якби ми вмiли тільки скаржитись. Не скаржіться, а боріться, добивайтеся самі».

А тепер, коли доводиться з бібліотекарками розмовляти, вони починають з повідомлення: ось я те і те зробила, так і так боролась і добилася того-то і того-то.

Я гадаю, що дружини інженерів дуже багато чого можуть добитись і щодо поліпшення ясел і дитячих садків, і щодо ліквідації неписьменності, і щодо організації шкіл підвищеного типу, і щодо налагодження всього культурного життя.

Ми хочемо виростити з наших дітей зміну, яка б завершила велику справу, розпочату Леніним, яку провадить наша партія. Справа велика, справа важлива: ми з наших дітей повинні виростити зміну міцну, зміну фізично сильну, щоб гемоглобiну було стiльки, скiльки треба, і щоб легені були здорові. Ми повинні виростити таких дітей, які могли б і радісно жити, які в той же час були б людьми знаючими, вдумливими, такими, які б посували вперед науку, вмiли ставити її на службу побудови комуністичного суспiльства,— людьми, які б умiли колективно жити, працювати, втiшатися життям. Щоб виростити таких дітей, треба і самим нам рости.

Оце часто приходять до мене піонери. З ними ми живемо у великій дружбі. Стараєшся вдивитися в них і розглядіти, як вони живуть.

Приїхали якось з України дитбудинківці-піонери. На всіх червоні галстуки. Розповідають формально про навчання. Я кажу:

— А як ви, граєтесь або ні?

Вони злякано на мене дивляться: як це в Наркомосі їх запитують, граються вони чи ні? Може, не можна гратися. Я запитую:

— А в «пятнашки» вмiєте гратися?

Діти мовчать. Нарешті, хтось вигукує:

— У квачика?

Це по-українському — «пятнашки». Я кажу:

— Так, у квачика.

І зав'язалась у нас розмова про те, в що і як веселіше, цікавіше гратися, чого може навчити гра.

Треба вміти підійти до дітей. Більшість із вас — матері, у вас є материнський інстинкт, ви розумієте, як треба підійти до дитини, не формально, а по-справжньому, і своїм прикладом, своїм серйозним ставленням до життя показати, чого і як треба вчитися, як ставитись до товаришів, як допомагати один одному.

Звичайно, все це дуже складно. З трибуни говорити легко, а в житті робити — це, звичайно, значно важче. Але я гадаю, що початок вами покладений. Ви почали брати участь у соціалістичному будівництві, і це допоможе вашому зростанню, допоможе вам навчитися бути справжніми вихователями дітей, справжніми товаришами і друзями своїх чоловіків.

На закінчення я скажу про те, чого я боюсь. Боюсь, як би ви не стали замикатись у вузьку організацію дружин інженерів (Р е п л і к а з м і с ц я «Ми будемо працювати разом з дружинами стахановців»).

Я твердо надіюся на це.

Дозвольте, товариші, на цьому закінчити і побажати вам успіху в вашій роботі, побажати, щоб, провадячи цю роботу, ви уважно прислухалися до директив Комуністичної партії і Радянського уряду, які керують мільйонами трудящих — будівників комуністичного суспільства. Під керівництвом партії ви станете справжніми організаторами.

Привіт, товариші!

1936 р.

МІЦНА РАДЯНСЬКА СІМ'Я

Після широкого обговорення на зборах трудящих і на сторінках преси проекту постанови «Про заборону абортів, збільшення матеріальної допомоги породіллям, встановлення державної допомоги багатосімейним, розширення мережі родильних будинків, дитячих ясел і дитячих садків, посилення кримінального покарання за неплатіж аліментів і про деякі зміни в законодавстві про розлуку» ЦВК і РНК СРСР затвердили його, внівши деякі додатки та уточнення.

Запровадження декрету в життя пов'язане з дуже великими витратами з боку Радянської держави. Але наш Союз Радянських Соціалістичних Республік став настільки могутнім і багатим, що може взяти на себе ці витрати.

Чому уряд іде на такі великі витрати? Тому, що вважає заходи, накреслені в декреті, дуже важливими в справі перебудови побуту, в справі фактичного розкриття пачення трудящої жінки, в справі налагодження правильних сімейних відносин.

Саме тому, що прийнятий закон має таке важливе значення, його попередньо й було поставлено на обговорення трудящих.

Таке обговорення має величезне значення. По-перше, всенародне обговорення проекту декрету привернуло до нього загальну увагу, довело декрет до свідомості найширших мас. Кожний висловлював свої побажання. Звичайно, внести в декрет виявилось можливим лише

невелику частину побажань, найважливіших, найістотніших. Але висловлювання поставили цілий ряд серйозних питань, розв'язання яких допоможе правильному запровадженню декрету в життя.

Працівники Наркомюсту, Наркомздоров'я, Наркомосу будуть ще і ще раз перечитувати висловлювання різних верств трудящих, щоб бути в силі по-справжньому, по-радянському, так, як хотів цього Ленін, запроваджувати декрет у життя.

Всенародне обговорення декрету допоможе правильному запровадженню його в життя. *Всенародне обговорення декрету мобілізує громадську пильність, допоможе налагодити діловий громадський контроль над цією справою.*

Всенародне обговорення декрету вчить маси управляти. Для того щоб управляти, треба знати справу. Обговорення декрету допомагає цьому знанню, вкладає в декрет живий, конкретний зміст. Обговорення декрету дало можливість зібрати величезний конкретний матеріал про життя і побут трудящих. Секції Рад зможуть серйозно взятися за перебудову побуту, не передоверяючи цього бюро секції. Робота секцій Рад по лінії перебудови побуту розгорнеться набагато ширше і глибше.

Питання, розв'язані декретом, близько стосуються кожної сім'ї і особливо хвилюють жінок.

Жінки брали особливо активну участь в обговоренні декрету, і це має, звичайно, дуже важливе значення.

Всі знають, якої величезної ваги надавав Ленін справі розкріпачення жінки, піднесенню її свідомості, залученню її до громадської роботи.

В цьому напрямі весь час провадилась велика робота.

Хіба десяток років тому могла держава витратити стільки коштів на родильні будинки, ясла, дитсадки? Хіба можна було десяток років тому так широко поставити обговорення декрету, залучити до цього обговорення село, хіба так гучно звучав би тоді голос селянок?

Особливо гаряче обговорення викликав пункт про аборти.

В 1920 р. були дозволені аборти. Проглядаючи свої старі статті, я знайшла серед них одну, в якій я доклад-

но зупинялась на питанні про аборти. Стаття ця була вміщена в № 1—2 журналу «Коммунистка» за 1920 р. Називалася вона «Війна і дітородіння»¹.

«Війна,— писала я в цій статті,— призвела країну до крайньої межі злиднів і розору. *А злидні, як правило,— могила всіх людських відносин.* Злидні змушують продаватися, продаватися не проститутку, яка робить з цього промисел, а матір сімейства — часто заради дітей, заради старої матері».

Радянське законодавство змінило характер шлюбу. Але умови громадянської війни, постійні евакуації, ломка старого укладу, який склався століттями,— все це робило шлюбні зв'язки дуже нетривалими.

Нетривалість шлюбу і тяжкі матеріальні умови, громадянська війна, розруха в країні, недостача харчів призвели до того, що в цілому ряді випадків увесь тягар вигодовування і виховання дитини лягав цілком і повністю тільки на матір.

«Як допомогти матері, що гнеться під тягарем дітородіння, вигодовування і виховання,— писала я в цій статті.— Відповідь ясна — треба, щоб держава взяла на себе не тільки охорону материнства і дитинства, не тільки дбала б про жінку під час вагітності, під час і після родів, але необхідно, щоб держава створила десятки тисяч ясел, дитячих садків, дитячих колоній, дитячих гуртожитків, де б діти одержували догляд, їжу, де б вони жили, розвивалися, вчилися в умовах, у десять раз кращих за ті, які могла б створити для них своїми одноособовими зусиллями найдбайливіша мати».

Радянська влада ліквідувала старі виховні будинки, які назавжди відривали дитину від матері, ліквідувала «фабрики ангелів», що існували за старого режиму і були по суті справи замаскованим дітовбивством, відкрила дитбудинки, дитсадки і дитясла, але все це було в той період каплею в морі.

Особливо важко було на селі, де куркульня вела активну агітацію проти ясел. У 1919 р. ми одержували ще заяви, підписані хрестами, з проханням не брати дітей в ясла, не відбирати їх назавжди від батьків. Дитячі будинки часто були установами, які обслуговували за

¹ Див. стор. 7—12 цього тома.— *Ред.*

рахунок дітей «вихователів», які не мали ніякого відношення до педагогіки, виховання і навчання дітей.

І от у 1920 р. гостро стало питання про аборти. Аборт за законом до того часу був караний. Але караність було спрямовано не на тих, хто примушував до абортів, хто влаштовував підпільні аборти в дуже негігієнічних умовах, способами, які надовго підривали здоров'я матерів,— відповідала за аборт мати. Я писала тоді:

«Боротьба з абортами повинна вестися не переслідуванням матерів, які зважаються на аборт часто з небезпекою для власного життя, а повинна бути спрямована на усунення тих соціальних причин, які викликають необхідність для жінки зважитись на аборт.

...Звичайно, некараність абортів не може знищити у матері того важкого почуття, що його викликає у неї аборт. Весь її організм уже перейшов, так би мовити, на рейки дітородіння, організм почав уже пристосовуватись до годування плода, який знаходиться в ньому, і перерив цього процесу звичайно суб'єктивно відчувається матір'ю як злочин над собою і дитиною. Варто подивитися на збуджений часто, сповнений туги погляд жінки, яка вдалася до абортів, щоб зрозуміти, якою дорогою ціною купує матір свободу.

Тільки гірка необхідність примушує робітницю відмовлятися від материнства.

Поліпшення загальних умов життя і особливо охорони материнства й дитинства та суспільне виховання дітей усунуть цю основну причину, яка зараз примушує жінку насилувати свої природні інстинкти, відмовляючись від материнства — цієї найбільшої радості.

Той, хто серйозно хоче, щоб з порядку денного зішли всі ці кошмарні питання про дітовбивство, про аборти, запобіжні заходи,— той повинен не покладаючи рук працювати над будівництвом нового життя, де материнство посяде належне йому місце».

З того часу, як писалася ця стаття, минуло 15 років. І по-новому постало питання про аборти. Країна наша стала багатою, могутньою і заможною. Зросли культурність і свідомість населення. Жінка в колгоспі стала силою. Вона стала громадським працівником. Багато серед жінок стахановок, вони наполегливо вчаться.

Партія і уряд оточують дітей громадським піклуванням, створюють для них щасливе дитинство...

У нових умовах по-новому постало питання про сім'ю, про аборти. Прийнятий декрет відіграє найвидатнішу роль у справі перебудови побутових умов.

Треба якомога ширше розгорнути роботу по перетворенню прийнятого декрету в життя, треба боротися за якість родильних будинків, ясел, дитсадків. Ми маємо виконати велику роботу.

Перед комсомолом стоїть серед інших завдань надзвичайно важливе завдання — довести до кінця так настійливо здійснювану нашою Комуністичною партією справу розкріпачення жінки у всьому Союзі Радянських Соціалістичних Республік.

Немає потреби повторяти про ті величезні зрушення, які ми маємо в справі розкріпачення жінки, в справі зростання її свідомості. Це всім відомо.

У цій статті я хочу зупинитися на деяких конкретних завданнях, які стоять зараз перед комсомолом, зокрема перед жіночим активом комсомолу.

Треба ні на хвилину не забувати, що актив повинен вести за собою всю жіночу молодіжну масу в місті і на селі. У нас чудовий жіночий комсомольський актив, але якщо ми подивимось на всю масу жіночої молоді в цілому, то побачимо, що в житті, в побуті є ще багато пережитків старого. І тут потрібна велика повсякденна робота.

Один із пережитків старого — це жіноча відсталість на культурному фронті. Ця культурна відсталість дуже заважає жінці, дівчині в їх роботі, громадській діяльності.

Загальне обов'язкове навчання відіграє тут винятково велику роль. Треба тільки стежити за тим, як воно перетворюється в життя, щоб дівчаток не затримували дома з різних нібито «поважних» причин, щоб завантаження дівчаток домашньою роботою не перешкоджало їм вчити уроки, і т. д.

Але питання не тільки про дівчаток — вони вже знаходяться в незмірно кращих умовах, ніж раніше.

Питання про озброєння знаннями все ще гостро стоїть щодо жіночої молоді, особливо на селі.

Кожна дівчина знає слова Ілліча, що всі повинні вміти управляти державою, але ж цього треба вчитися, це треба вміти робити, для цього треба багато знати, значно більше, ніж раніше.

Треба ліквідувати неписьменність. Однак проста письменність перестала задовольняти маси. На тому рівні господарського і суспільного життя, на якому знаходиться наша Країна Рад, масам необхідні такі знання, які відкривають шлях до самостійної творчої праці, до підвищення своєї кваліфікації.

Усуспільнене велике соціалістичне виробництво, колективізація сільського господарства, планове державне господарство вимагають високої культурності трудящих, вимагають глибоких знань мільйонів трудящих — активних учасників будівництва соціалізму. Тепер поняття малописьменності розширюється. Людина, яка не знає географії, основних етапів розвитку людства, не розуміє явищ природи, не вміє осмислити навколишнє, не розуміє, як ставити на службу перетворення праці і побуту науку, як, звідки почерпнути потрібні їй знання, — людина малописьменна.

Комсомол повинен всіляко боротися за найширший розвиток шкіл дорослих, не тільки підвищеного типу, але за всю систему шкіл дорослих. Комсомол повинен добиватися, щоб уся молодь була обслужена школами дорослих.

Особливу увагу треба приділяти тій молоді, яка до цього часу залишилась неписьменною або малописьменною. Вся молодь, і особливо жіноча та колгоспна, повинна оволодіти знаннями в обсязі семирічки. Справа велика, серйозна.

Треба звертати особливу увагу на озброєння знаннями підлітків, які своєчасно не попали в школу. Треба звертати увагу на роботу з так званими переростками. Їх дуже багато серед дівчат. Робота з ними дуже важлива.

Життя, що перебудовується, поставило перед нами на весь зріст питання про сім'ю, про відносини між чоловіком і жінкою, між батьками і дітьми, питання про виховання підростаючого покоління.

Правильно розв'язати це питання можна лише на основі комуністичної моралі. Тут великі труднощі і го-

ловна трудність в тому, що старі погляди часто-густо прибираються в новий, модний одяг. Тут потрібна велика пильність. Найбільша пильність повинна бути спрямована по лінії боротьби з дрібновласницькою мораллю, з дрібновласницькими поглядами на сім'ю, на виховання дітей.

Ще Маркс і Енгельс писали про те, що тільки в надрах пролетаріату можуть зародитися нові форми шлюбних відносин — шлюб не з розрахунку, а на основі взаємного потягу, взаємної любові, взаємного довір'я, спільності поглядів.

В Країні Рад створено умови, які розкріпачують жінку від старих, тяжких форм шлюбних відносин.

Але в побуті є ще пережитки старого. Дрібновласницька психологія часто намагається залізти у всі шпарини.

Поки панувало дрібновласницьке, одноосібне господарство з його замкненістю, відривом від суспільного життя на селі, особливо довго трималися в побуті пережитки старого, повільно викорінювались вони. Колективізація сільського господарства, зміна всієї організації праці розкріпачили жінку. В колгоспі жінка стала силою, і це повело за собою зміну і у відносинах між чоловіком і жінкою; сімейні відносини почали докорінно змінюватись.

У нашій країні вже збудовано соціалізм, зростає не щодня, а щогодини свідомість трудящих мас. Увага партії, комсомолу, профспілок, Рад особливо загострена на підвищенні культурного рівня всієї маси населення. Створено матеріальні передумови для перебудови всього побутового укладу (нові житлові умови, зростає кількість їдалень, ясел, дитячих садків, клубів, парків культури і відпочинку та ін.). Тому що не день все більше зміцнюються нові форми сім'ї, основані на глибокому взаємному довір'ї, почутті любові, на ідейній близькості, на природному потягу.

І, нарешті, питання про виховання.

Жінка — теперішня або майбутня мати. В ній сильні материнські інстинкти. Ці материнські інстинкти — теж велика сила, вони дають матері велику радість.

Мати — природна вихователька. Великим є вплив її на дітей, особливо на малят. А ми знаємо, який відпе-

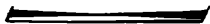
чаток кладуть на весь характер людини, на весь її розвиток перші роки життя. Все питання в тому, як виховувати.

Один з великих основоположників марксизму — Фрідріх Енгельс, друг Маркса та його однодумець,— писав, що коли ідеї, за які боремося ми, діти нового часу, істинні, то недалекий вже час, коли жіночі серця почнуть битись за ідеали сучасного духу так же гаряче, як вони б'ються за побожну віру батьків,— і лише тоді і настане перемога нового, коли молоде покоління почне його вбирати разом з молоком матері.

Зараз, коли дивишся на наших робітниць, на наших колгоспниць, бачиш, як палко б'ються їх серця за здійснення соціалізму, за вчення Маркса — Енгельса — Леніна, і відчуваєш, яке це величезне значення має для виховання підростаючого покоління.

І Маркс, і Енгельс, і Ленін багато приділяли уваги питанням виховання. Наші дошкільні заклади, наша радянська школа повинні бути показом матері, як треба виховувати з дітей нових людей — будівників соціалізму. Поєднання суспільного виховання, яке дається в наших дошкільних закладах, у наших школах, з вихованням сімейним, коли серця матерів палко б'ються за справу соціалізму, створить чудове покоління людей. Жіноча комсомольська молодь, як і весь комсомол у цілому, повинна розгорнути в цьому напрямі широку роботу.

1936 р.

ПРО ПЕРЕКРУЧЕННЯ В ДОШКІЛЬНИЙ СПРАВІ

(Треба навести постанову ЦК від 4.VII 1936 р. про педологічні перекручення до слів: «ЦК ВКП(б) встановлює, що в результаті шкідливої діяльності педологів» і т. д.)

Дошкільне виховання було тією сферою, де педологія надзвичайно глибоко пустила коріння і де особливо гостро дав себе взнаки відрив від корінних і життєвих завдань виховання підростаючого покоління. Дошкільна справа почала широко розгортатися в нашій Країні Рад лише за Радянської влади. В цій справі доводилось прокладати нові шляхи, кадри дошкільних працівників були ще мало підготовлені, мало було у них ще досвіду, створювались вони в період перебудови всього виховання підростаючого покоління в дусі комунізму, а в чому полягало це виховання, у багатьох педагогів-дошкільників було дуже неясне уявлення. Ось чому таким слабим був їх опір педологічним перекрученням і так легко змогли «захопити владу» педологи.

Перші роки розвитку дитини мають величезний вплив на весь дальший її розвиток, і від того, як поставлено дошкільне виховання, значною мірою залежить і організація шкільної справи. Це знає кожний педагог. Однак рівняти дошкільну освіту з шкільною не можна було. Треба було враховувати вікові особливості дитини. Тут були великі труднощі. З одного боку, доводилось боротися з експериментальною педагогікою, методи якої всіляко культивувались буржуазною педагогікою. Пред-

ставниками її були Е. Мейман, Лай, Барт, Вільман, із російських педагогів П. Ф. Каптерев і проф. О. П. Нечаєв — останній очолював течію експериментальної педагогіки в Ленінграді.

Експериментальну педагогіку на щит піднімали «Русская школа» і «Вестник воспитания». В Москві на чолі експериментальної педагогіки, що розроблялася переважно в Товаристві експериментальної психології та в Інституті дитячої психології і неврології, стоїть Г. І. Россолімо.

У боротьбі з експериментальною педагогікою, яка мала архібуржуазний характер і доводила, що найобдарованіші діти — це діти панівних класів, а діти трудящих — діти, які стоять за здібностями, за обдарованістю значно нижче, у нас почалися перегини вліво, що ігнорували вікові особливості дітей. Взяти хоч би роботи Ленінградської обласної педагогічної дошкільної станції від 1931 р.

Одна брошура має назву «Соціалістичне змагання і ударництво у дітей-дошкільників», друга — «Методика антирелігійної роботи з дошкільниками», яка ділить дошкільників на дошкільників-релігійників, дошкільників-безвірників, дошкільників, які не довіряють богові (опозиціонерів), дошкільників, які «сумніваються в існуванні бога», дошкільників, «нестійких і плутаних». Гадаючи, що вони борються з Нечаєвим і К°, з їх буржуазним ухилом, ленінградські дошкільники не помітили, що вони підпали цілком і повністю під вплив «експериментальної педагогіки».

У вступі до брошури «Методика антирелігійної роботи з дошкільниками», датованому 1930 р., автори брошури писали: «Питання про антирелігійне виховання дітей у дошкільних закладах пророблялося спеціальною методичною комісією при ЛОВНО. Крім методистів, працівників дошкільного відділу Педвузу ім. Герцена до складу комісії входив ряд практичних працівників, які подали матеріал від 10 міських і залізничних закладів». Члени комісії опитали 340 дітей. У Ленінграді в цей час функціонував гурток педологів, очолюваний проф. Нечаєвим, який проголосив себе педологом. Педологи допомогли ленінградським дошкільникам розробити анкету.

«Етап безрелігійного виховання дошкільників позаду» — писалось у вступі до згаданої брошури. «Усвідомлення справжньої складності і серйозності роботи, плановий, вдумливий підхід до неї дають, навпаки, результати, які перевершують сподівання педагогів, породжують бадьорість і правомірний, здоровий оптимізм».

В чому вбачали тоді ленінградські працівники «безрелігійність» виховання? «Перед нами несподівано відкрились широкі перспективи. В той час як «Програми єдиної трудової школи I ступеня для міських шкіл» («Работник просвещения», 1930) тільки на третьому році навчання пропонують дати дітям пролетарсько-класовий підхід до релігії і взагалі перші два роки навчання розгортають дуже скромну за змістом роботу, ми на практиці переконались, що вже в роботі з дошкільниками пролетарсько-класовий підхід до релігії може й повинен бути основним і провідним і що антирелігійна робота за своїм змістом може й повинна бути широка і різноманітна».

Звичайно, боротьба з такими дикими перегинами ніяк не могла бути названа обстоюванням «безрелігійного виховання».

Дошкільне виховання і шкільне виховання різні речі, але школа, безперечно, має величезний вплив на дошкільну справу, ще більше впливає політична обстановка. 1930 і 1931 роки були роками культпоходів, які широко розгорнулися після XVI з'їзду партії (липень 1930 р.); на I-й Всесоюзній конференції працівників дошкільних закладів було прийнято ряд резолюцій, які санкціонували дошкільні культпоходи, закликали профспілкові організації забезпечити якомога швидшу політехнізацію дошкільних закладів, організувати збирання пропозицій серед дошкільних працівників по створенню політехнічної іграшки та виробничої книжки.

Ленінградська обласна педагогічна дошкільна станція організувала соціалістичне змагання і ударництво не серед дошкільних працівників, а *серед дітей-дошкільників*. Була випущена брошура «Соціалістичне змагання і ударництво у дітей-дошкільників».

Соцзмагання трактувалось як педагогічний метод. Була складена анкета, яку провели в ряді дитячих сад-

ків Ленінграда. Шести-семилітніх дітей питали: «1. Що ми будемо? 2. Хто буде? 3. Який у нас план? 4. Чи поспішаємо ми будувати? Чому? 5. Хто такі ударники? 6. А серед колгоспників є ударники? 7. Чи можуть куркуль і буржуй бути ударниками? 8. Що таке соцзмагання? 9. Хто нам заважає будувати?» У брошурі наведено наслідки опитування дітей. Діти з дитсадка фабрики ім. Халтуріна на питання: «Який у нас план?» — нібито відповідали: «План промфінплану», «План «п'ятирічка за 4 роки», «План ударний (п'ятирічки) за 4 роки».

В Москві методи роботи в дитячому садку розробляли педагогічна секція Інституту підвищення кваліфікації педагогів Наркомосу і підвідділ соціального виховання МВНО. Взявши за основу «метод проектів» Кільпатріка, педагогічна станція ІПКП вирішила перебудувати його на основі комуністичних настанов. Розроблено було докладні вказівки «Метод цільових завдань у радянському дитячому садку», де заняття планувалися за так званими «організуючими моментами», сили дітей зовсім не враховувались. 5/IX 1931 р. ЦК ВКП(б) прийняв постанову, в якій говорилось, що корінна хиба школи в даний момент полягає в тому, що навчання в школі не дає достатнього обсягу політехнічних знань, що політехнічне навчання відірване від систематичного і міцного засвоєння наук. Постанова вимагала розроблення до 1 січня 1932 р. нових шкільних програм, вимагала розгортання шкільних майстерень, прикріплення шкіл до підприємств, радгоспів, МТС і колгоспів і одночасно вимагала, щоб суспільно продуктивна праця учнів була підпорядкована навчальним і виховним цілям школи, вимагала рішучої боротьби проти легковажного методичного прожектерства, насадження в масовому масштабі методів, не перевічених спершу на практиці.

15/X 1931 р. Наркомос видав вказівки дошкільному секторові, всім край-, облвно на роз'яснення постанови ЦК, зазначивши зокрема, що «в центрі уваги дошкільних закладів повинно бути завдання найкращої підготовки дітей до школи.

Для цього потрібно в роботі дошкільних закладів звернути особливу увагу на розширення кругозору дитини, на прищеплення організаційних навичок та почат-

кових навичок грамоти і лічби, з такою, проте, умовою, щоб не було переобтяження дітей».

Для дитячого садка в 1932 р. були розроблені програми роботи дошкільних закладів; вони мало чим відрізнялися від методу цільових завдань, тільки стали надто вже лютою регламентацією часу дошкільників і дуже обтяжували дошкільників всілякими навичками.

Програма 1932 р. обговорювалась 9/XII 1933 р. в комісії Народного Комісаріату по освіті. На цій нараді відмічалась слаба робота педологів, необхідність старші групи (6—7 років) по суті справи перетворити в перші групи початкової школи, залучити педагогів і педологів до переробки програм. До роботи комісії було залучено багато ленінградських педологів і методистів. 1/IX 1934 р. нарком Бубнов затвердив «Програми і внутрішній розпорядок дитячого садка». В цих програмах дуже звужено суспільне виховання, трудові навички перетворені здебільшого в трудові процеси. Дуже слабкий розділ розвитку мови, і особливо невдалий добір книжок для дошкільнят, усі вони розраховані на дуже низький рівень розвитку дітей, передбачають повну відсутність у дітей інтересу до дорослих людей і навколишнього середовища. Навчання читання і письма вкрай мертве, зовсім відірване від живого життя. Відірваність від сім'ї, навколишнього життя, праці людей характерні для цих затверджених у кінці вересня 1934 р. програм. Жива дитина з її життєвими інтересами зникає з поля зору педагога-дошкільника, перестає цікавити його — всіх дітей стрижуть під одну гребінку. Муштра, нерозривно пов'язана з бюрократизмом, ввірвалась у дитячий садок.

Ленінградські педологи і педологи московські брали участь у розробці цих програм. Змертвлений дитячий садок штовхнув їх на дальший хибний шлях, на розробку методами буржуазної експериментальної педагогіки питання про спадковість, на яку нібито ніяк не можна вплинути, яка являє собою щось фатальне, привів їх до поділу дітей на обдарованих і не здатних до розвитку, слухняних і важковиховуваних. Про ці перекручення чітко і ясно сказано в постанові партії про педологію.

Дошкільні заклади повинні бути тісно пов'язані з сім'єю, суспільне виховання — з сімейним. Сім'я у нас

не відмирає, навпаки, вона міцнішає, перестає бути чимсь замкненим, відірваним від громадськості, стає сім'єю соціалістичною. В перші роки існування Радянської влади, коли в побуті панували ще дуже сильно пережитки старих поглядів, деякі педагоги гадали, що треба якомога ширше розвивати всякі закриті дитячі заклади, дитбудинки, дитячі колонії та ін. У 1928—1929 рр. у зв'язку з обговоренням в господарських організаціях, у Держплані питання про соціалістичні міста це питання постало і перед педагогами. Велися гарячі суперечки з Сабсовичем, який випустив книжку, де твердив, що в соціалістичних містах дітям не буде чого жити, що треба буде створювати дитячі містечка, а в робітничих квартирах місць для дітей відводити не треба. Тоді був створений журнал «О наших детях», виходив за редакцією Крупської. Журнал ставив собі за мету пропаганду основ соціалістичного виховання серед широких верств населення. В журналі розповідалось про дитячу працю, про навчання, про розвиток дітей, про те, як допомагати їм рости лєнінцями. Журнал проіснував з квітня 1928 до грудня 1930 р., потім з виникненням шкільних і дошкільних культпоходів був перетворений в журнал «Организуйте детвору», який більше дбав про наближення школи до підприємств і колгоспів.

Питання пропаганди серед населення основ радянської педагогіки не відмерло. Звичайно, ця пропаганда не повинна вестися так, як передбачалося вести в програмі 1934 р.,— бесіди тільки з батьками, окремо з батьками дітей різного віку, в певні дні і години. Робітники, робітниці, колгоспники, колгоспниці багато чого можуть навчити і самих виховательок. Постійне єднання з батьками дітей дає дуже багато і батькам і педагогам.

Культпохід був пов'язаний з рядом лівачьких перегинів, але він правильно ставив одне питання— діти не повинні тільки в ляльки певного розміру гратися або пензликом мазати папірець, а повинні спостерігати працю дорослих. («Дивіться, чортятя!» А діти і раді, як лудиш, пиляеш— усе покажи!),— писав колись Некрасов про сільських дітей.) Невже наші діти повинні ходити з заплещеними очима?

Замість «Програми для дитячого садка» треба створити «Вказівки для працівників дитячого садка». Необ-

хідно, щоб ці вказівки були керівництвом для всіх, хто працює в дитячому садку: і для завідувачки дитячого садка, і для виховательок, і для нянь, для прибиральниць, і для куховарки, і для сторожа.

Піклування про живу дитину, знання того, що вона може, чого вона не може, що їй треба, щоб правильно рости і розвиватись, щоб зробити її життя повним і радісним,—це треба знати всім працівникам дитсадка. Не можна дітей міряти на аршин дорослого і навіть на аршин школяра. Треба розв'язати руки дитині, розкрити очі, навчити бачити, слухати, дивитися, треба навчити її бути хорошим товаришем усім хлопчикам і дівчаткам, з якими вона грається, з якими вона щось разом робить, з якими розмовляє, співає, разом радіє, багато що разом переживає. Колективіста треба рости, а не одиночку. Звичайно, самого тільки бажання виховати дітей посправжньому замало, треба вміти це зробити. Є така приказка: «Лікарю, вилікуй себе самого». Вихователів дошкільнят треба сказати: «Вихователю дошкільнят, виховай себе самого». Діти-малята вчаться, наслідуючи. То треба, щоб їм було кого наслідувати. Величезне значення має режим, уклад життя дитячого садка, треба, щоб все робилося в певний час, все було налагоджене так, як зручно дітворі. Треба, щоб малята любили свій дитячий садок, як рідний дім. А педологам треба перебувати, перетворитися в педагогів, стати якомога ближче до живої дитини, якомога ближче до побуту, до соціалістичного будівництва, почати працювати засукавши рукава. Досвідчені дошкільні працівники конче потрібні.

РОЗШИРЯТИ І ПОЛІПШУВАТИ РОБОТУ ДИТСАДКІВ

Декрет про заборону абортів тісно пов'язаний з цілим рядом інших питань — з питанням про аліменти, про допомогу багатосімейним, з розвитком мережі родильних будинків, ясел, дитсадків, дитмайданчиків.

Раніше вся турбота про дітей лягала на одну матір. За Радянської влади з кожним днем зростає і міцнішає суспільне піклування про дітей, жінка-робітниця, жінка-колгоспниця розвантажується від цілого ряду дрібних домашніх справ, від постійних турбот про домашнє господарство, вона дістає можливість учитись, брати участь в громадській роботі, в управлінні державою, вона вчиться, як по-справжньому виховувати своїх дітей.

Друг і соратник Карла Маркса Фрідріх Енгельс у 1840 р. писав: «...коли ідеї, за які боремося ми, діти нового часу, істинні, то недалекий вже час, коли жіночі серця почнуть битись за ідеали сучасного духу так же гаряче, як вони б'ються за побожну віру батьків, — і лише тоді і настане перемога нового, коли молоде покоління почне його вбирати разом з молоком матері»¹.

Під «ідеалом сучасного духу» Енгельс розумів соціалізм.

Серця трудящих жінок СРСР палко б'ються за соціалізм. Вони, громадські діячки, партійні і безпартійні більшовички, беруть діяльну участь у соціалістичному

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. II, стор. 61.

будівництві, борються за суспільне виховання дітей, беруть активну участь у перебудові побутових умов, працюють за заповідями Леніна, працюють, щоб добитися світлого, радісного життя для всіх, і насамперед для підростаючого покоління, для своїх дітей.

Зупинимось на одному питанні — на питанні про дитячі садки і дитячі майданчики. Кількість їх, число дітей-дошкільників, які обслуговуються ними, з року в рік зростають.

За даними Центрального управління народногосподарського обліку (ЦУНГО), зростання мережі дитячих садків по РРФСР з 1928 по 1935 р. виражається в таких цифрах:

	Всього		Із них сільських		Зростання в %	
	дитсадків	дітей в них	дитсадків	дітей в них	загальне	по селу
1928 р.	1622	85 882	203	7125	—	—
1935 р.	17 860	811 492	9240	319 015	845	4350

Крім того, в 1935 р. літніх майданчиків було 73 454 з охопленням дітей 2 656 098, тоді як у 1928 р. кількість майданчиків була незначною (точного обліку немає).

Зараз посилюється спорудження будинків для дитячих садків. Намічено по Наркомосу в поточному 1936 р. спорудити 257 нових будинків для дитсадків, та 388 будинків повинні споруджуватись іншими відомствами. 257 будинків Наркомос повинен спорудити в 164 містах. З цього числа в Москві — 23 будинки, в Ленінграді — 22, але будуються вони і в далеких містах, наприклад в Ігарці; будівництво їх дещо сповільнилось, бо влітку вся увага була зосереджена на будівництві шкіл. Але зараз, коли будівництво шкіл цього року закінчилось, будівництву дитсадків приділяється посилена увага. Беруться до цієї справи серйозно і культсекції Рад, наприклад у Свердловську і в ряді інших міст. Стає відчутним зрушення у всій роботі. Розширяти, поліпшувати треба мережу дитсадків — це кровна справа всіх трудящих.

Організація за організацією включаються в цю справу, культсекції міськрад, робітники житлово-комунального будівництва. До нового року, до ленінських днів наші малята одержать ряд нових, чудових будинків для дитсадків. Дедалі ширше розгортатиметься громадське піклування про дошкільників. Заповіти Леніна буде виконано.

1936 р.

ПРОЙДЕНИЙ ШЛЯХ

Дитячі садки виникли одночасно з розвитком великої фабрично-заводської промисловості. Перший дитячий садок був влаштований в 1816 р. Робертом Оуеном, відомим соціалістом-утопістом. Роберт Оуен був власником бавовнопрядильної фабрики, на якій працювало 2500 чоловік. Роберт Оуен мріяв, що через дитячі садки можна буде виховувати з дітей нових людей, людей для соціалістичного суспільства. Це було в Англії. Починання Роберта Оуена зустріло на перших порах мало співчуття, мало наслідування.

Однак потреба в дитячих садках дуже зростала в міру залучення жінок до роботи на фабриках. Жіноча праця оплачувалась набагато нижче від чоловічої, а тому фабриканти були зацікавлені в тому, щоб полегшити жінкам вступити на фабрику.

Дитячі садки для дітей робітниць почали влаштовувати в Німеччині.

Перший дитячий садок у Німеччині був організований в 1837 р. Фребелем. Фребель старався прищепити дітям з самого малку релігійні настрої, виховати звичку беззаперечно слухатися, але особливістю фребелівських дитячих садків було те, що Фребель запровадив там цілий ряд посібників, які враховували особливості дитячого віку, організував ряд занять для розвитку у дітей зовнішніх чуттів (зору, слуху та ін.), ряд ігор. Завдяки цьому фребелівські дитячі садки здобули велику популярність, мали великий успіх.

У дальші часи ідеї Фребеля почала розвивати італійський педагог Монтессорі.

І фребелівські і монтессоріївські дитячі садки наскрізь пройняті духом буржуазного патріотизму, повністю сприяють вихованню підростаючого покоління в напрямку, що диктується владою поміщиків і капіталістів їх країни.

Такого ж характеру і дитячі садки у Франції. Називаються вони там «материнськими школами». У практиці їх менше формалістики, ніж у школах німецьких, але в заняттях менше систематики, менше враховуються вікові особливості. Якщо взяти до уваги, що класи в «материнських школах» надто численні, то стане зрозуміло, чому діти часто дуже неохоче ходять у ці «материнські школи».

Коли ми з Леніним жили в Парижі (в 1908—1912 рр.), мені доводилось там спостерігати «материнські школи», куди робітниці, дружини робітників, уся міська біднота віддавали дітей. До нас приходила допомагати по господарству одна «помічниця по господарству» — дружина робітника. Вранці вона відводила своїх малят до «материнської школи». Одного разу я спитала її: «Що роблять діти в «материнській школі»? Чого їх там вчать?» — «Їх там вчать мавпувати». Я здивувалась. Запитую: «Тобто як? Що ви хочете цим сказати?» Вона відповіла: «А ось так, учителька підніме руку, і вони повинні підняти, вона скаже фразу, вони повинні хором її повторити».

У капіталістичних країнах люди багаті не віддають своїх дітей у дитячі садки. Вони вважають, що дитячі садки — це для дітей бідноти, для дітей робітників.

У Швеції була така письменниця Еллен Кей. Вказуючи на хиби в роботі дитячих садків, вона писала в своїй широко відомій за кордоном книжці «Вік дитини»: «Про що я найбільше мрію, то це про те, що не буде ні дитячих садків, ні шкіл для маленьких дітей, а місце їхнє посяде домашнє навчання». «Дитячий садок,— писала вона,— це фабрика, і те, що дітей вчать там ліпити з моделей, замість того щоб дозволити їм робити з глини пиріжки за своїм уподобанням, характерне для того, що хочуть, те і сформують з найбільш дитячого людського матеріалу. На нижньому поверсі

фабрики — в дитячому садку — його обточать, потім, для дальшої шліфовки, посилають на поверх вище — в школу, звідки дюжинами виходять рядові люди». Книжка «Вік дитини» — дуже шкідлива книжка. Еллен Кей антигромадська діячка, найбільше їй не подобається, що дитячий садок і школа виховують у дітей прагнення діяти разом, почуття товариськості вона називає «стадністю». Еллен Кей — представниця дрібнобуржуазної точки зору, ворожої колективізму. На противагу дитячому садку вона ставить сімейне виховання.

Еллен Кей закриває очі на недоліки сімейного виховання, забуває, що сімейне виховання від сімейного виховання різниться. Релігійні батьки намагаються виховати своїх дітей релігійними з самого раннього віку. Матері, які думають тільки про багатство, співають своїм немовлятам про те, що ось вона, дитина, виросте багатцем, ходитиме в золоті, буде жити все життя нічого не роблячи... Затуркана, боязка мати вчитиме дітей всього боятись і т. д. Але що Еллен Кей до того, яким є домашнє виховання? Їй і на думку не спадає, що дитсадок, школа можуть допомогти правильно поставити і домашнє виховання. Еллен Кей ненавидить дитячі садки за те, що вони змалку вчать дітей товариськості, дружної роботи.

В 1913—1914 рр. я написала проти Еллен Кей статтю «Сім'я і школа»¹, де говорила про важливість суспільного виховання дітей з раннього віку. А Ленін в цей час писав також про дітей, про те, що вони — наше майбутнє: «Ми боремося краще, ніж наші батьки. Наші діти боротимуться ще краще, і вони переможуть... Ми вже закладаємо фундамент нової будови, і наші діти добудують її»².

У нас в Росії до війни дитячі садки влаштовували головним чином для дітей службовців, для дітей інтелігенції.

Це були дитячі садки здебільшого фребелівського типу. Але загалом їх було мало.

Ширшого розвитку дитячі садки дістали під час війни і особливо в 1917 р. Пам'ятаю, як у Виборзькому

¹ Див. 1-й том цього видання, стор. 204—213.— *Ред.*

² В. І. Ленін, Твори, т. 19, стор. 200.

районі, де я тоді працювала, робітники і робітниці обговорювали це питання, яку діяльну участь в цій справі взяли робітники і робітниці, як клопоталися про розширення цієї справи солдатки. Ми старалися зробити життя дітей у дитячих садках радісним, якомога повнішим.

Але якщо в містах дитячі садки почали швидко розвиватися, то село довгий час недовірливо ставилось до дитячих садків і майданчиків. Куркульські елементи всіляко настроювали селянок проти дитсадків, запевняли, що з дитячих садків будуть відправляти в Червону Армію, що там будуть із дітей виховувати неслухів, будуть дітей морити голодом, насилати на дітей хвороби і всі діти перемруть... І темні жінки вірили цим чуткам. У 1919 р. на агітаційний пароплав «Красная звезда» на Середній Волзі було подано прохання, вкриті хрестами (це жінки, які не вміли писати, замість прізвища ставили хрест), селянки прохали Радянську владу не забирати їхніх дітей у дитячі садки, не відправляти їх в Червону Армію.

Перші роки існування Радянської влади були дуже важкими роками — це були роки розрухи, голоду, громадянської війни.

Відтоді минуло багато часу. Змінилося все обличчя нашої країни. Країна наша стала країною могутньою, з добре налагодженим суспільним господарством. З року в рік зростає і міцнішає велика промисловість, поліпшується сільське господарство. Змінився весь господарський уклад. Величезну роль відіграла колективізація сільського господарства. Зросла нечувано свідомість широких мас населення. Жінка в колгоспі стала силою. Тепер колгоспниці не бояться вже віддавати своїх дітей у дитячі ясла і дитячі садки, на майданчики. Зараз питання стоїть про те, щоб зробити ясла і дитячі садки загальнодоступними, поліпшити якість їх роботи. Тепер більше ніж будь-коли необхідно, щоб радянська громадськість стала якомога ближче до цієї справи, всемірно допомагала якнайкраще поставити її. Тепер у зв'язку з зміцненням радянського демократизму і зростанням свідомості мас це можна розгорнути по-справжньому. Обговорення декрету про заборону абортів, про будів-

ництво родильних будинків, ясел, дитячих садків загострило загальну увагу до цієї справи.

Та самого бажання поліпшити справу, підняти її на належну висоту замало. Потрібне вміння. Ось чому необхідно оглянутися на пройдений шлях. Ми набули чималого досвіду в цій справі. Проведено велику громадську роботу, здійснено велику роботу працівниками дитячих садків по налагодженню здорового, радісного для дітей життя, що допомагає їх розвиткові. Село відстає ще від міста, хоч у багатьох відношеннях справу там легше налагодити.

Вивченням пройденого шляху можемо допомогти налагодити ту величезну роботу, що її треба розгорнути на цій ділянці соціалістичного будівництва.

1986 р.

~

ПРО ОСОБЛИВОСТІ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

В одній із ранніх статей Маркса, від 1842 р., в «Рейнській газеті» є кілька зауважень про дітей, сказаних побіжно, яким особливо будуть раді наші педагоги, що вивчають особливості мислення дітей різного віку.

Маркс писав там:

«Діти, говорячи про себе, звичайно замість слова «я» називають себе по імені: «Георг» і т. п.»¹

Більшість батьків знає, яке правильне це спостереження Маркса.

І далі: «Простір — це перше, що імponує дитині своєю величиною. Він перша величина в світі, на яку натрапляє дитина. Тому дитина вважає людину велику на зріст великою людиною...»²

Прочитавши це місце у Маркса, я почала проглядати малюнки наших дітей і знайшла масове підтвердження цієї думки Маркса. Ленін, Ворошилов на мітингах зображаються справжніми велетнями, а люди, які стоять навколо, — якимись малюсінькими, карликами.

Зауваження Маркса про ототожнення дітьми понять «великого» (видатного) і «великого» (на зріст) змусило якось уважніше поставитись до малюнків дітей. Вражає, як відбивається в цих малюнках уявлення дітей про навколишнє.

¹ К. Маркс і Ф. Енгельс, Твори, вид. 2-е, т. I, Держполіт-видав УРСР, К., 1958, стор. 29.

² Там же, стор. 31.

Я багато разів проглядала зошит семилітнього хлопчика, учня нульової групи. У малюнках дитини чудово відбилось її уявлення про працю.

На перших сторінках люди зображалися з руками, складеними на грудях. Згодом хлопчик почав уже малювати у людей кожну руку окремо, причому руки були зайняті різними предметами: то відро в руці, то мітла. Потім у руках почали з'являтися то сокира, то лопата. Далі з'явилась людина, яка стоїть коло трактора і держиться за нього одною рукою, і, нарешті, автомобіль та людина, що сидить в ньому, обома руками держиться за кермо і править ним.

У малюнках дітей дошкільного віку напрочуд прозоро відбивається їхнє уявлення про навколишнє.

Діти в дошкільному віці мислять суґубо конкретно, мислять живими образами. Забарвленню надають особливого значення. Якщо ви скажете дошкільникові, розповідаючи йому казку, що якась дівчинка була в рожевому платтячку, і якщо ви скажете наступного разу, що дівчинка була в голубому, то викличете обурення юного слухача. «Ні, ні! Вона була в рожевому, як же ти забула».

Ця суґуба конкретність робить дуже важким для дошкільнят розуміння переносного значення слів.

«Мамо, а Ленін же червоний був?» — «Так, червоний».

«А ось я у Каті була, у них Ленін білим зроблений, з гіпсу. Я кажу: Хіба так можна? Ленін червоний був, а не білий!»

Нездатність до абстрактного мислення є певною віковою особливістю дошкільнят. Характерним є прагнення наслідувати. Дошкільник не стомлюється від наслідування. Наслідування для нього — спосіб засвоєння. Те ж саме дошкільник може слухати з інтересом багато раз — одне і те ж оповідання, один і той же вірш. Він давно знає його напам'ять, але просить знов і знов повторити його.

Діти-дошкільники дуже часто повторяють почуте від дорослих, але не досить свідомо. Дорослих дивує, як це їх діти говорять такі розумні речі, але дорослі не помічають, що смислу сказаного діти не розуміють. Особливо не помічають цього нерозуміння батьки. Дорослі часто вважають нерозвиненою вдумливу дитину, яка

прагне усвідомити почуте і не завжди може це зробити, бо не вміє підшукати підхожі слова, і в той же час вважають особливо талановитою дитину, яка повторює чужі слова, не розуміючи їх смислу.

Через це часто спостерігається або недооцінка розвитку дитини, або переоцінка її сил.

У першому випадку педагог не знає, не бачить, на що спрямований інтерес дитини, не вміє підійти до неї, зацікавити її, не знає, що і як розповісти їй, чим зайняти її.

У другому випадку педагог прирівнює дитину до школяра, говорить їй про такі речі, які дитина не в силі зрозуміти.

В першому випадку маємо нерозуміння необхідності певної систематичності в заняттях. У другому випадку бачимо нав'язування режиму, прийомів викладання, зовсім непосильних дошкільникам.

Треба враховувати вікові особливості дітей, треба навчитися пристосовуватись до рівня розвитку дітей, проводячи ігри, влаштовуючи читання, екскурсії, організовуючи працю.

Треба критично вивчити і досвід Фребеля, і досвід Монтесорі, і весь наш радянський багаторічний досвід, щоб створити життєву, цікаву програму занять для дошкільнят, з урахуванням кола їх знань, їх розвитку, їх інтересів.

Справа невідкладна, над нею треба серйозно працювати.

1936 р.

РОЛЬ ГРИ В ДИТЯЧОМУ САДКУ

Для дітей дошкільного віку ігри мають виняткове значення: гра для них — навчання, гра для них — праця, гра для них — серйозна форма виховання.

Гра для дошкільників — засіб пізнання навколишнього. Граючись, дитина вивчає кольори, форму, властивості матеріалу, просторові відношення, числові відношення, вивчає рослини, тварин. Добір іграшок дуже важливий у дитсадках.

Треба давати іграшки найпростіші, без викрутасів, більш дешеві, щоб їх не тримали десь за склом, а діти могли б гратися з ними, не боячись поламати їх. Потрібно встановити мінімум іграшок, необхідних для дитсадка, дати вказівки, як використовувати їх. Треба вказати, які іграшки легко виготовити самим, як виготовляти їх без особливо великих затрат, кого залучити до цієї справи.

Щодо ігор, то вони мають велике організуюче значення. Дитина розуміє, чому треба виконувати правила гри, що без додержання правил ніякої гри не вийде. З цього погляду і треба було б добирати ігри, брати спочатку ігри з найпростішими правилами, а потім з більш складними. Тут важливо те, що самі діти стежать за точним додержанням правил кожним учасником гри. Пам'ятаю, яке враження на мене справило, коли діти, що гралися в Літньому саду біля пам'ятника Крилову, виключили мене за те, що я двічі побігла не в той бік, куди належало бігти.

— Дівчинко, ми не будемо з тобою гратись, ти правил ігри не виконуєш,— сказали мені.

Ігри, що вимагають додержання правил, дуже дисциплінують, треба тільки, щоб вони не були нудними, треба їх різноманітити. Слід також ширше вводити в ігри співи, танці, маршировку. Все це і цікаво для дітей і дисциплінує їх.

Багато є старих ігор, які привчали володіти собою. Були ігри, які вчили стримуватися від сміху, від уживання заборонених слів. Наприклад, була гра: «Бариня прислала сто рублів, що бажаєте — купіть, «так» і «ні» ви не кажіть, білого і чорного не купуйте»,— скільки веселощів, сміху було в цих іграх.

Дуже важливо не шаблонізувати ігри, а давати волю дитячій ініціативі. Важливо, щоб діти самі придумували ігри, ставили перед собою мету: спорудити будинок, поїхати в Москву, зготувати обід і т. д. Процес гри полягає в здійсненні поставленої мети; діти розробляють план, вибирають засоби здійснення його. Нехай поїзд, на якому вони їдуть, збудовано з стільців, нехай будинок зроблено з трісок. У процесі гри дитина навчається долати труднощі, пізнає навколишнє, шукає виходу з становища. Такі ігри виховують дітей-організаторів, які вміють наполегливо прагнути до мети, вести за собою інших, організовувати їх.

В міру розвитку дітей, зростання їх свідомості складнішими стають цілі, більш чітким стає планування, малопомалу гра переходить у суспільну працю.

Педагог не повинен обмежувати ініціативу дітей, розхолоджувати їх, нав'язувати їм ті або інші ігри, він в даному разі повинен тільки відводити ігри небезпечні, такі, що розпалюють шкідливі почуття, і т. д. Але робити це треба вміючи, обережно, так, щоб діти охоче згоджувались з керівниками. Педагог-учитель, вожатий, комс-орг повинні і в цьому разі володіти тим педагогічним тактом, який допомагає педагогові ставати бажаним керівником для дітвори.

ПІКЛУВАННЯ ПРО ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ

Ми повинні рости здорових дітей. Одне з найважливіших завдань дитячого садка — прищепити дітям навички, які зміцнюють їх здоров'я. З самого малку треба вчити дітей мити руки перед їдою, їсти з окремої тарілки, ходити чистими, стригти волосся, витрушувати одягу, витирати ноги, не пити сирої води, вчасно їсти, вчасно спати, більше бувати на свіжому повітрі і т. д. Наші дитячі садки багато роблять у цьому відношенні, але треба робити ще більше. Треба, щоб у закладах, які готують дошкільниць, зверталась особлива увага на вивчення санітарії і гігієни. Треба, щоб кожний дитячий садок, кожний дошкільний заклад став огнищем пропаганди серед батьків основ гігієни і санітарії.

Мені розповідала одна студентка, що, працюючи влітку в дитячому садку в Астрахані, вона була здивована, як матері калмички, коли їм пояснили, як купати дітей, як тримати їх у чистоті, почали особливо старанно проводити це в життя. Матері росіянки навіть образились спочатку, а потім почали підтягуватись. Дитячий садок може вести санітарну пропаганду показом. Дошкільниці знають, скільки доводилось воювати з батьками на перших порах, наприклад, за стрижку волосся, за чисте повітря: не хотіли кватирок відчиняти, надміру кутали дітей і т. п.

При широкому розмаху колгоспного руху колгоспи створюють колгоспні дитячі садки, але часто буває, що вони беруть виховательками дівчат або жінок похилого віку, які одержують за роботу плату неповними трудо-

днями, з дітьми поводяться добре, але їм і на думку часом не спаде, що дітей треба держати не в задушній хаті, а на повітрі, не знають, чим дітей годувати, і т. д. Тут потрібно було б організувати з ними роботу, навчити їх, як берегти здоров'я дітей. Наркомздоров'я повинен випустити великим тиражем найпростішою мовою написані книжки: «Як берегти здоров'я наших дітей».

Треба організувати громадський контроль за тим, як бережуть у дитячих садках і на дитячих майданчиках здоров'я дітей.

Слід сказати, що в кращих дитячих садках є вже великі досягнення. Діти звикли мити руки перед їдою, ходити в чистій одежі, спати після обіду, не заходити в приміщення у верхньому одязі.

Одного разу в Орехово-Зуєві я зайшла в дитячий садок у пальті. Діти стояли в черзі — готувалися мити руки. Одна дівчинка років так п'яти глянула на мене та й каже: «Тьотю, ти порядків не знаєш: не можна заходити в кімнату в пальті...»

Санітарні звички прищеплюються дітворі.

Треба налагодити, крім того, правильне харчування дітей і в дитячих садках і дома.

Ми знаємо, як піклувався Ленін про харчування дітей, як у тяжкі голодні роки видавав декрети про безплатне харчування дітей.

У галузі охорони здоров'я дошкільників, їх фізичного розвитку зроблено вже багато, особливо в містах. Село відстає. Надзвичайно важливо озброїти необхідними знаннями в цій галузі вихователюк дитячих садків і дитячих майданчиків на селі, а також у національних областях. Тут дуже важливим є вивчення особливостей побуту даної національності, що краще допоможе знайти правильні підходи.

Треба вивчити наявний уже досвід і дуже глибоко продумати його.

1936 р.

ЗНАЧЕННЯ ЖИВИХ ПРИКЛАДІВ

(ІЗ ПРОМОВИ НА ВСЕРОСІЙСЬКІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ ДОШКІЛЬНИХ
МЕТОДИСТІВ)

До мене прийшли якось, не дуже давно, колгоспниці і ударниці з Північного Кавказу. І от у розмові зі мною вони сказали: «У нас, на селі, справа поставлена так, що в яслах і на дитмайданчиках у нас молоді, малопідготовлені керівники, і наші діти сидять, як мертві. Керівник не знає, що з ними робити, так от ти вже потурбуйся, щоб керівники були підготовлені». Я сказала їм, що Наркомос про це дбає, але, виступаючи сьогодні на вашій конференції, я вважаю необхідним передати і вам це палке бажання колгоспниць бачити керівників дитячих садків і дитмайданчиків більш підготовленими. Я повністю приєднуюсь до цього побажання колгоспниць.

Цього літа мені випадково довелося спостерігати два дитмайданчики в Московській області, і колгоспниці говорили про недостатню підготовку керівників. Мені самій це впало в очі. Бачила я дитмайданчик в одному колгоспі і дитмайданчик в одному радгоспі. І той і другий майданчик винятково добре обставлено в матеріальному відношенні, але в розумінні керівництва обидва вони не тільки змушують бажати кращого, але й викликають незвичайну тривогу. Керівник не знає, не розуміє, що дітей треба держати на повітрі. Погода чудова, а дітей держать у хаті.

У радгоспі біля дитячого майданчика є місце, де можна було б влаштувати садочок і виводити туди дітей, але під вікнами возять гній, а керівники майданчика не знають, як воювати з цим. Становище складається дуже ненормальне.

На одному з майданчиків немає ніяких іграшок, і нікому не спадає на думку, що можна було б дати дітям соснові шишки, цурочки, клаптики матерії, щоб вони чимсь зайнялися. Діти сидять на гарних стільчиках, а керівник не знає, про що з ними говорити, чим їх зайняти. Це змушує нас звертати особливо велику увагу на село.

Ви знаєте, товариші, що увага Комуністичної партії і Радянської влади особливо звернена на село. Ще Ленін в свій час писав і говорив, що треба якомога швидше і глибше ліквідувати той розрив у культурі, який є між містом і селом. Ми бачимо по всіх лініях, як зараз іде зближення міста і села. Механізація сільського господарства відіграє тут найбільшу роль. Розвиток шляхів сполучення, радіо — все це зближує місто з селом. Але треба, щоб це зближення було продумано по всіх точках. Потрібно і дитмайданчики і дитсадки на селі підняти до міського рівня. Величезного значення при цьому набирає підготовка персоналу працівників дитячих садків.

Як же добирати і підготовляти персонал? Треба рахуватися з тими людьми, які є. Треба подумати про ті кадри, яким доручено вести цю роботу, треба подумати про те, що слід зробити для них, щоб вони змогли справді активізувати дітей, допомагати їм всебічно розвиватись. Тут цілком виняткова роль належить показові.

Я згадую досвід Краснополянського району на Уралі. Там ще в роки громадянської війни організовувались комуні, але вони були замкненими, і про них ніхто не знав. Тільки коли почав розвиватися колгоспний рух, ці комуні стали тим, чим вони повинні бути.

Краснополянський район мав 30 колгоспів і в головному селі спорудив Будинок соцкультури. Туди Наркомос направив 5 чоловік і в тому числі одну дошкільницю. Вона розповідала про роботу, що її вона там провела. У Будинку соцкультури було відкрито показовий дитсадок. У кожному колгоспі вибирали з жінок таких колгоспниць, які найбільш підходили для роботи з дітьми дошкільного віку. Вибраних послали на два тижні в центральне село, і там день у день на практиці дошкільниця Наркомосу показувала, як треба працю-

вати в дитсадку. Потім ці колгоспниці роз'їхались, і кожна працювала у себе, а товаришка з Наркомосу приїжджала і контролювала їх роботу.

Хоч це й було в 1929 р., на самому початку колгоспного руху, але, мені здається, що цей досвід має виняткову цінність. Він показує, як повинно бути поставлене керівництво підготовкою кадрів для села. Конкретний поаз того, що треба робити, має особливе значення.

Треба дати селу ряд дуже простих і конкретних вказівок про те, що повинні робити керівники дитсадків.

Наприклад, слід видати книжку з цілим рядом прикладів, як вести бесіду з дітьми різного віку — 3 і 4 років, 5 і 6 років. Такий матеріал є, і його можна добрати. Вікові особливості треба підкреслити. Важливо, щоб на дитячому майданчику, в дитячому садку керівники не забували віку дітей.

Про що, наприклад, треба говорити з дітьми 3—4 років? Це діти, яких цікавить усе навколишнє. Їх цікавить пташка, яку вони бачать, той кіт, який пробіг, та тітка, яка приходиться з ними поговорити,— все найближче, що оточує їх. Вони пізнають це навколишнє в найпростішій, елементарній формі. Враховуючи цю вікову особливість, і треба показати, як розмовляти з ними так, щоб у дітей пробуджувалась активність, щоб кожна бесіда закінчилась якоюсь дією дітей, пов'язувалась з грою, щоб розповідь захоплювала і цікавила дітей.

Діти розвиваються різними темпами, і буває двоє дітей 5 років з різним рівнем розвитку, але коли взяти в середньому вік 4—5 років, то дітям цього віку треба все мацати руками. Їм можна говорити і про більш далеке, ніж трирічним і чотирирічним, але про таке, що безпосередньо пов'язане з конкретним, з тим, що вони бачать.

Коли ви візьмете дітей віком 6—8 років, тут уже робота іншого характеру. У таких дітей інші вимоги, інші питання, питання суспільствознавчі стають перед ними в значно більшій мірі.

Або візьмемо такі питання: коли і як у малят розвивається активність, якими повинні бути колективи? Тут питання гри набувають виняткового значення. Гра для дітей — це навчання, і гра для дітей — це праця.

Меж, які є у дорослих між грою і працею та між грою і навчанням, у дітей немає. Та дитина, яка грається дисципліновано, буде потім виявляти себе і в школі як дисциплінована. Але, якщо ми захочемо застосувати шкільну дисципліну до дитини 4—5 років, ми будемо дуже поганими педагогами. Враховувати вікові особливості і старанно їх вивчати особливо важливо для дошкільних працівників.

Весь досвід роботи з дітьми, який є у кожного, показує, як при правильній постановці роботи в дитячому садку дитина робиться зовсім іншою. Малюк звичайно великий власник та індивідуаліст, треба вміти з індивідуаліста ростити колективіста. Це можна зробити, якщо правильно поставити справу. Коли ви будете готувати сільських дошкільних працівників важливо, щоб ви не читали їм довгих лекцій абстрактного характеру, а звернули б їх увагу на найголовніше і роз'яснили б це на конкретних прикладах.

Ми повинні дати на село для маси сільських дошкільниць книжки, де конкретно і просто буде розказано, як треба підходити до дітей різного віку, що і як їм треба розповідати, з чого починати, як активізувати їх, які і для якого віку треба організовувати ігри.

1936 р.

ПРО ІГРАШКИ ДЛЯ ДОШКІЛЬНЯТ

Ми не можемо підходити до питання про дитячу іграшку з погляду того, яка іграшка подобається дорослій людині. Ми повинні підійти до питання про іграшку з погляду того, що подобається дитині і що їй потрібно.

Важливо визначити, для якого віку яка іграшка потрібна.

Найбільше іграшка потрібна для дошкільного віку. Потрібна іграшка масова, дешева, загальнодоступна.

Яка іграшка потрібна для молодших дошкільнят?

Дошкільник молодшого віку ще не освоїв навколишнього середовища. Він вивчає його через спостереження, наслідування, повторення без кінця-краю тих самих рухів, слів, ігор. Треба спостерігати, на що спрямована його самодіяльність, і давати ті іграшки, які його самодіяльність стимулюють, організують її, спрямовують в певне річище.

Дитина не вміє ще як слід розрізняти кольори. Треба дати їй іграшки, які навчать її розрізняти кольори (тут дуже придатуться різноколірні клаптики, в які діти можуть загортати свою ляльку, різноколірні кружечки, коробочки і т. д.).

Дитина не розрізняє ще величини: їй треба давати іграшки, які допомогли б їй освоювати величини.

Тут добрі іграшки на зразок вкладних яєць, різні вкладні коробочки, різної величини дерев'яні звірятка, знайомі дітям, або фігурки людей. Діти могли б роз-

ставляти фігури за зростом, величиною: пара дорослих, пара дівчаток, пара хлопчиків; пара дорослих, три дівчинки, п'ять хлопчиків і т. д. Фігури повинні бути прості і ні формою, ні розмалюванням не відвертати дітей від основного.

Діти не знають ще відстані. Їм треба дати грифельну дошку і крейдоподібний олівець, щоб вони могли проводити лінії різної величини, у різні сторони, стирати їх і проводити інші.

Потрібні м'які м'ячики, які можна кидати вгору, вниз, котити, підкидати, не боячись що-небудь розбити, кого-небудь вдарити, і т. д.

Діти ще розвивають у собі почуття дотику, їм треба все помацати. Їм треба давати предмети тверді, м'які, гладенькі, шорсткі; вчити їх розрізняти предмети на дотик, відрізняти форму на дотик, витягаючи з мішечка ту чи іншу річ.

Добре давати дітям дошкільного віку різні звукові інструменти — дзвоники, барабани (звичайно, це не кімнатні ігри).

Важливо, щоб дитина мала просту, небитку, несптворену ляльку, яку вона могла б купати, вмивати, одягати і роздягати, у процесі цього навчаючись зав'язувати тасьму, застібати гудзики. Лялька повинна бути найпростіша, дешева, але красива — така, яку важко зіпсувати, спотворити.

Важливо дати дитині небиткий посуд, який вона могла б розставляти, наповнювати піском, зерном тощо. Не треба в молодшому дошкільному віці давати неодмінно слонів, тигрів, ведмедів, яких дитина ще не бачила живими. Якщо їй подобається ведмедик, то тільки тому, що він м'який, що лапи в нього рухаються. Краще давати їй м'яку кішку, собаку, м'якого коня, бо цих тварин вона бачить живими, може їх спостерігати.

Треба давати кубики (великі, але легкі) та інші дерев'яні матеріали, з яких можна будувати різні споруди.

Влітку важливо давати дерев'яні лопатки, тачки, візки, сумочки, кошики, куди можна збирати всяку всячину. Взимку треба давати санчата.

Які іграшки цікавлять дошкільнят старшого віку?

Якщо малята охочіше грають поодиноці, то дошкільнята старшого віку люблять гратися вже разом.

Якщо малят цікавить окрема кішка, собака, корова, кінь, дівчинка, хлопчик, окремий дядя чи тьотя, то старших дітей цікавлять усі ці предмети в дії, в певній обстановці. І тут малюнки, їх характер особливо важливі.

Старшого дошкільника цікавлять оточуючі люди. Ось мати. Що вона робить? Ось батько. Що він робить? Що робить його старший брат? і т. д. Цікавить його насамперед те, що йому близьке, зрозуміле,— не екзотика: не те, що за межами його кругозору, а те життя, ті люди, яких він спостерігає.

Тут важливі розрізні картинки такого типу. За старих часів було на картоні намальовано: сидить турок і курить люльку. Намальовано старика, який сидить на пні. Поряд з ним на картоні зроблено місце, куди можна всувати інші картинки. «І от приходять маленька дівчинка»,— всувається картинка з дівчинкою в рожевому платтячку і т. д. Тепер зміст має бути інший, але тип іграшки може бути збережений. Він може бути дуже цікавий, якщо матеріал буде близький і зрозумілий дітям.

Коли ви глянете на малюнки дітей 4—5 років, то побачите, що вони малюють речі, людей завжди в певній обстановці. Деталі їх ще не цікавлять. Це—вік, коли діти починають малювати. Їм треба давати вже папір і м'які кольорові олівці.

Дошкільний старший вік—найважчий вік для обслуговування іграшкою, бо обстановка, в якій живуть діти, дуже різноманітна. А дітям цього віку потрібна сугуба конкретність.

І іграшки для цього віку повинні бути такі, які могли б допомагати дітям вивчити навколишню конкретну дійсність. Для цього віку дуже добре вже користуватись дитячим театром. Петрушку, наприклад, дуже люблять дошкільнята, але зміст того, що там зображається, має бути конкретний, якомога менше надуманий. Іноді дорослий не розуміє, чого дитина сміється, чого вона лякається. Дорослий повинен старанно вивчати особливості дитячого віку. Повинен це робити і виготовлювач

іграшки, бо без цього іграшка не буде радувати посправжньому дитину, не допомагатиме її росту, розвитку.

У цій статті висловлені лише деякі міркування про іграшку для дошкільнят. Треба не мудрувати особливо з оформленням іграшок, важливі простота і дешевизна. Зараз широке розгортання ясел і дитячих садків ставить на весь зріст і питання про іграшку для малят. Його треба як слід продумати.

1937 р.

ЗАУВАЖЕННЯ ДО МАТЕРІАЛІВ ПО ДОШКІЛЬНОМУ ВИХОВАННЮ

Ми повинні робити дітей в наших дитсадках дітьми *щасливими*, думати не лише про те, як виростити з них майбутніх зразкових школярів, а про те, як створити для дітей таку обстановку, щоб дитячий садок був для них рідним домом, щоб їх вабило до дитячого садка. «Радісне дитинство» дає зарядку на все життя.

І от про це мало сказано в даних мені матеріалах.

Смішно думати, що для того, щоб зробити дітей щасливими, треба закупити їм якомога більше найдорожчих іграшок, годувати найсмачнішими ласощами, показувати їм щодня балети, ще й театри, ще й кіно, одягати в шовкові трусики, розповідати найбезглуздіші казки.

Той, хто так вважає, дітей не знає, не розуміє, думає, як це з них паненят справжнісіньких виховати.

Не в цьому справа. Справа в тому, щоб добре знати дітей, знати, що їх цікавить, що їх радує, що їх стомлює, що їх кривдить. Треба вміти «ставати на їх місце, влізати в їхню шкуру», як говорив Кіт Мурлика. Треба знати коло їх уявлень, навичок, треба знати і *розуміти дітей*. Тільки розуміючи дітей, можна оточити їх справжнім материнським піклуванням, зробити їх щасливими.

Враження від прочитаних матеріалів таке, що ми забули, що нам треба знайомити дітей з навколишнім життям, розширяти їх горизонт, що ми дивимось на дітей, як на якийсь об'єкт виховання, навіть не як на віск, з якого що хочеш, яке хочеш опудало виліпиш, а як на якусь колоду, що її треба тільки обтесати.

Зауваження до матеріалів по дошкільному вихованню

Моя дочка Волода робить в мамин садочок робить
роботами самостійно, думати не тільки о том, як
виробити из них дитячих прикормку салатиків, а
о том, як зробити для робити талочу обробку, щоб
дитини сад був для мене рідним дітвом, щоб я ра-
нула в дитини сад "Рідний дітвом" даєт зарплату на
себе хизни.

И вонь от вонь мамі сказано в дитини сад паричка.

Сидити думати, що для того, щоб дітвом робити самостійно
ти, мамі сказано ми мамі паричка дітвом сама дітвом паричку
паричку самостійно дітвом в дитини сад паричку, паричку ми
кофиди дітвом дітвом, да мамі, да мамі, дітвом в мамі
паричку, паричку дітвом паричку паричку.

Вонь, мамі так думати, дітвом ми дітвом, ми паричку, да
паричку думати, мамі из мамі паричку паричку паричку.

Не в мамі дітвом. Дітвом в мамі, мамі паричку дітвом паричку
дїтвом, мамі паричку паричку, мамі паричку, мамі паричку
что мамі паричку. Мамі паричку паричку мамі паричку, паричку
в мамі паричку, мамі паричку мамі паричку. Мамі паричку паричку
ти паричку паричку, мамі паричку, мамі паричку и паричку паричку
Мамі паричку паричку паричку паричку мамі паричку паричку
паричку паричку паричку паричку, мамі паричку паричку паричку.

Визначити от паричку паричку паричку паричку, мамі
паричку паричку, мамі паричку паричку паричку паричку паричку,
паричку паричку паричку паричку, мамі паричку паричку паричку,
паричку паричку паричку паричку паричку паричку паричку,
паричку паричку паричку паричку паричку паричку паричку,
а мамі паричку паричку паричку паричку паричку паричку.

Мамі паричку паричку паричку паричку паричку паричку, паричку
паричку паричку паричку паричку паричку паричку паричку паричку
паричку паричку паричку паричку паричку паричку паричку паричку
паричку паричку паричку паричку паричку паричку паричку паричку,
паричку паричку паричку паричку паричку паричку паричку паричку
паричку паричку паричку паричку паричку паричку паричку паричку
паричку паричку паричку паричку паричку паричку паричку паричку
паричку паричку паричку паричку паричку паричку паричку паричку

Ми замикаємо наших дошкільників у чотири стіни, створюємо для них специфічну атмосферу — тільки дурними безглуздими або незрозумілими казками годуємо їх, відучаємо їх спостерігати життя, дозволяємо говорити лише про іграшки та про казки, про те, чого немає в житті, суворо поводимося з ними, мудруємо, перетворюємо їх у кроликів для експерименту.

Ми повинні *поважати права дитини*, насамперед її право на освіту — ту освіту, яка необхідна для її віку, — обмацати кожну річ, понюхати її, десяток раз щось над нею проробити, десятки раз оглянути її, десяток раз повторити її назву і т. д. і т. п. Треба йти назустріч бажанню дитини розширяти свій горизонт через спостереження живої природи, живих людей, їх праці, взаємин між ними. Це останнє зовсім випадає з практики наших дитсадків, про живих людей, про їх працю, про їх інтереси нічого не говорять у дитсадках, і це велика помилка. Подивіться на сільських дітей, як рано вчаться вони спостерігати людей, згадайте своє дитинство. Ранні враження залишають слід на все життя. Навіщо ж обережати дітей від пізнання людей. Чому не повести дітей в поле, подивитися, що там роблять, не повести в кузню, в столлярну майстерню, на кухню, чому не організувати зустрічей на кілька годин в тиждень з дітьми старшого віку, з робітницями, з робітниками, з колгоспниками і т. д. і т. п. Для дошкільнят право на освіту — це право пізнавати навколишнє життя.

Яке *право на працю* мають дошкільнята? Для дошкільнят праця змикається з грою. Цільові настанови для дошкільнят не мають ще значення: почне ліпити з глини кішку, авиліпить людину, — але з самого малку треба вчити дітей прибирати після себе, витирати пил, мити посуд, збирати ягоди, годувати курей, собак. Тільки діти полюбляють контроль знаючої людини. П'ятилітня дівчинка щось шие. Зробить три стібки і біжить до бабусі: «Бабуню, добре?» — «Добре, дитинко, добре!» Отак потроху, потроху дитина і навчиться. І дівчинка возиться без кінця-краю над тим, щоб зшити разом два клаптики. Увага до дитячої праці. А як полюбляють діти доручення різні!

Право на відпочинок — малята швидко стомлюються, і розклад годин занять повинен бути значно гнучкішим,

Треба не 45 хвилин, не 30 хвилин тримати їх на уроці, а перемежовувати уроки співом, пустити побігати в пустій кімнаті або на дворі, погратися з дворовим псом і т. д. і т. п. Потрібні лежанки і т. д. і т. п. Слід пам'ятати про величезну стомлюваність дітей, не тягати їх по виставках, кіно, не стомлювати хитромудрими іграшками тощо.

Право на соціальне забезпечення, тобто піклування про нужденних дітей.

Право дітей всіх національностей на піклування про себе.

Смішно, дико було б, звичайно, говорити дітям про права, про Конституцію СРСР, тут треба дуже пильнувати, щоб не скотитися в лівацький ухил, який полягає в переоцінці сил, розвитку дітей. Таким лівацьким ухилом є, наприклад, розумування про те, що у дошкільнят, які часто не бувають далі свого села, своєї вулиці, любов до Батьківщини передбачає уявлення географічне, уявлення про державний устрій, про економіку своєї країни, а немає нічого гіршого, як змушувати дітей повторяти незрозумілі слова. Не говорити про права дітей треба їм, а необхідно всю дошкільну справу поставити так, щоб вона була пройнята духом Конституції СРСР.

Про що немає в поданих мені матеріалах — це про *образотворчу роботу*, яка відіграє велику роль у справі усвідомлення дітьми навколишньої дійсності.

Щодо *розвитку мови* важливо не допускати не тільки суюкання, але і звуження запасу слів, здичавіння мови — через звуження дитячого кругозору.

Під час викладання треба вчити читати на знайомих дітям, близьких їм словах, які постійно повторяються в ужитку. Не можна дозволяти писати друкованими буквами, треба відразу починати з письмового шрифту, забезпечивши спочатку шляхом малювання, шиття та іншого уміння писати (розвинути руку).

Та найголовніше в дошкільній справі — це виховання суспільне, виховання уміння дружно жити, гратися, працювати. Це питання організаційне передусім. Робота в дитсадках різноманітна і дає можливість різних комбінацій, дає можливість організовувати ігри по невеликих групах, так само працю, тут треба добре продумувати, з кого і на чому організовувати дитячі групи.

Це питання, здається, найменше продумане, а для розвитку самодіяльності, ініціативи організованість — це питання вирішальне. Треба вміти організувати і спільну колективну роботу класу, але у дошкільнят необхідно широко поставити і групову роботу, облік її, обмін досвідом.

Звичка до колективної роботи у дітей найкраще виробляється під час роботи вдвох, втроєх, лише поступово, і це треба особливо старанно продумати. Тут не повинно бути простого наслідування школи.

Важливі ігри, які виробляють уміння володіти собою. У виховній роботі особливо важлива роль виховання. Якщо ця мета не ясна, якщо вона підмінюється вихованням тільки слухняних дітей, свідомої дисципліни не виховаєш.

І, нарешті, останнє питання, це питання роботи з батьками. Це дуже велике і важливе питання. Тут треба турбуватися про рівень знань самих батьків, про допомогу їм у справі самоосвіти, озброєння їх певним педмінімумом, про їх практику в дитсадках, залучення їх до цієї роботи.

Чому зникли «безвісти» Песталоцці, Фребель, Монтессорі, весь європейський і американський досвід? Він дуже для нас корисний.

Куди зникло питання про диференційований характер роботи в цілому ряді національних республік і областей. Питання дуже важливе.

БІЛЬШЕ УВАГИ ДОШКІЛЬНІЙ РОБОТІ

(БЕСІДА ІЗ СТУДЕНТАМИ ДОШКІЛЬНОГО ФАКУЛЬТЕТУ
МОСКОВСЬКОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ)

Товариші, тепер дошкільне виховання є однією з найважливіших ділянок нашої роботи. Зараз робота в справі дошкільного виховання розгортається у нас якнайширше. Ми живемо в країні соціалізму, але пережитків старого ще багато, і найміцніше ці пережитки старого держаться в сім'ї, у побутових умовах. Зараз іде глибока перебудова побуту, але ж, як ви самі знаєте, нічого само собою не робиться. І треба ту роботу, яку з перших днів розпочала Радянська влада, зараз розгорнути ще ширше і через цю роботу вплинути на піднесення всього культурного рівня. Перші дитячі враження залишають сліди на все життя, і тому дуже важливо саме в перші роки життя дитини підійти дуже вдумливо до виховання, якщо ми серйозно, а не на словах тільки, хочемо виховати покоління ленінців — покоління, яке підніматиме життя з кожним роком на вищий щабель. Для цього треба особливу увагу приділяти дітям, приділяти дошкільному віку. Я не дошкільниця, але оскільки дошкільна робота є частина загальної нашої роботи по комуністичному вихованню, то доводиться думати і над цим питанням. Питання про виховання на весь зріст поставили ще Маркс і Енгельс. Я не знаю, чи вивчали ви «Комуністичний маніфест»? (Г о л о с и: «Вивчали».) З першоджерел? (Г о л о с и: «З першоджерел».) А якщо вивчали його з першоджерел, то ви знаєте, як там чудово сказано про сім'ю, про дітей.

У нас нерідко буває так: ось прочитаємо, і ніби за своїли. Однак треба пригадати те, що говорив Ленін,

коли він читав курс про державу в Свердловському університеті. У вступній частині своєї першої лекції Володимир Ілліч вказав, що тільки обдумуючи це питання з різних боків, повертаючись до нього знов і знов і пов'язуючи з повсякденною боротьбою за будівництво Радянської держави, можна справді засвоїти надзвичайно важливе питання вчення марксизму — питання про державу.

У Конституції СРСР стисло записано, чого досягнуто за час існування Радянської влади, чого досягнуто за роки тривалої боротьби, і, коли читаєш, мимоволі тягне до Маркса і Енгельса, хочеться їх перечитати, перечитуєш те, що говорив Ленін. Візьміть «Комуністичний маніфест». На Маркса і Енгельса противники напали — говорили, що вони хочуть сім'ю зруйнувати, виховання знищити, жінок поставити у неможливе становище. Маркс і Енгельс чудово відповіли. Вони сказали, що всяка зміна суспільного укладу вносить зміни і в свідомість людей, але досі зміни, які відбувалися в суспільному укладі, це були такі зміни, що одна верста експлуататорів змінювалась іншою, поміщики змінювались капіталістами, одні форми експлуатації змінювались іншими, і через те перебудова була поверховою. Вони говорили про те, що при комуністичній революції виникне питання про знищення будь-якої експлуатації, і тоді і наші погляди на речі радикально зміняться, зміняться і погляди на сім'ю та виховання.

Це ми знаємо з досвіду, товариші. Ми знаємо, як у Жовтневу соціалістичну революцію зразу ж було поставлено на весь зріст питання про сім'ю та про становище жінки, про суспільне виховання дітей. Якщо ми подивимось, як стояла справа до Жовтневої соціалістичної революції, то ви знаєте, що питання про дошкільне виховання нерозривно пов'язувалось із становищем жінки, з законами, що стосуються сім'ї. Ото зараз проходять Пушкінські дні, і, гортаючи Пушкіна, я натрапила на вірш, який він писав, коли йому було 15 років, і який був у нас модний, його співали за старих часів:

Надвечір, осені глухої,
В далеких діва йшла місцях
І тайний плід любові злої
Несла у трепетних руках.

У цьому вірші Пушкін таврував закон, спрямований проти «незаконнонароджених»:

Закон несправедливий, жадливий
На муки природи нас.

У вірші розповідається, як дівчина підкинула свою «незаконнонароджену дитину».

Пам'ятаю, коли в дитинстві я жила в Угличі, була там куховарка — найдобродушніша жінка. Аж ось я дізнаюся, що кілька днів тому ця добродушна куховарка вбила своє «незаконнонароджене» дитя і пішла на каторгу. Це так не в'язалося з уявленням про неї, що почувалось, наскільки був правий Пушкін, коли таврував закон «про незаконнонароджених». А закон цей довго держався.

Скасування кріпацтва відбивалось на побуті. І от багато жінок обстригли собі волосся, набули чоловічих манер, старались якомога неохайніше одягатись. До нас ходила якась княжна Долгорукова — нігілістка. З неї у нас посміювались. А я, маленька дівчинка, з цікавістю дивилась на неї. Був у неї синок, якого вона виховувала в антирелігійному дусі. Ото стоїть цей Боря і каже: «Плюнь на образ, мені мама сказала, що бога немає». Я запитую: «Мама?» Справа в тому, що Долгорукова не називала хлопчика сином, а говорила, що це її племінник. І ось я старших питаю: «Мама вона чи ні?» І на це запитання мені ніхто не відповідав. І, тільки коли я виростала, я зрозуміла, що ця нігілістка з стриженим волоссям, з розмахистими манерами не наважувалась називати свою дитину сином, а всім говорила, що це її племінник.

За Радянської влади цей закон про «незаконнонароджених» був скасований. На одній із жіночих конференцій Володимир Ілліч говорив, що цей мерзотний закон про нерівність «законнонароджених і незаконнонароджених» дітей знищено в перші ж дні Радянської влади. Виходить, скільки часу держався цей закон! Пушкін говорив про нього, і тільки за Радянської влади він був скасований. Рівноправність було проголошено. Але треба було змінити і весь уклад, треба було, щоб була організованість, культурний рівень інший; адже країна була в 1917 р. ще неписьменна, читати не було чого, народ

вірив усяким монашкам, які небиліці розказували. Народ темний був. Я пам'ятаю, за Радянської влади багато часу минуло, поки дитячі садки в побут увійшли. У нас у Свердловському університеті вчилась одна молода талановита селянка, і от вона розповідала: «Приїхала до нас на село дошкільниця, розповідала, для чого потрібен дитячий садок, а жінки пошухукались між собою, та й порозходились, а ця дошкільниця залишилась сама. То вона заплакала навіть». Таке було ставлення до дошкільних працівників у перші роки Радянської влади на селі.

Я пригадую й інші випадки. У 1918 році в с. Работки, Горьковської області, підбігає до мене якась мамаша і говорить, що вона хоче подати Леніну скаргу на сина. Я думала, що син дорослий, а виявилось, що це хлопчисько п'яти років. Вона йому забороняє ходити в дитячий садок, а він бігає. Ледве я умовила її не подавати скаргу. Довго довелося переконувати, що дитячий садок — діло корисне.

Останнім часом почався рух дружин інженерно-технічних працівників, сучасної жіночої інтелігенції. І от приїхали до мене з Горьковської області, з Сормовського заводу, дружини інженерно-технічних працівників. Я розповіла їм про цей випадок і кажу: «Працюєте близько від м. Горького — поїдьте в с. Работки, подивіться, чи є там тепер дитячі садки чи немає, чи пускають матері дітей у дитячі садки».

Дружини інженерно-технічних працівників мені написали: «Школа є, будинок гарний, дитячий садок є». Але про відвідування дитсадка, про ставлення до нього населення вони не написали.

Тепер дитячий садок увійшов у побут. Хоч би звідки приїхали, усі кажуть, що їм потрібно якнайбільше дитячих садків. Так що в цьому відношенні культурний рівень змінився.

Питання про сім'ю — велике побутове питання. Між іншим, що мене здивувало і вразило, це те, як Маркс добре знав дітей-дошкільнят. У нього є кілька зауважень про дітей дошкільного віку. Він возився із своїми малими внуками і спостерігав їх. І от у нього записано так: «Маленька дитина, коли вона про себе говорить, вона

про себе в третій особі говорить: «Георг це зробив», а не говорить: «Я це зробив».

Дошкільниці добре знають, що малята про себе говорять у третій особі. «Таня зробила оте», «Вася зробив оте».

Друге Маркс помітив ось що: «Діти слова «великий» і «большой» (видатний і високий) плутають, і коли вони говорять про великих людей, вони їх малюють великими на зріст».

На одній нараді з дошкільного виховання мені показували малюнки дітей — великий Ленін виступає з промовою на Красній площі, а навколо нього маленькі-маленькі люди.

І Маркс і Енгельс уважно ставились до дітей. Питання виховання стояли у них в полі зору. Зараз постало на весь зріст питання про сім'ю. Ви знаєте, що до обговорення Конституції обговорювався закон про аборти. Питання це ставиться не вперше, воно ставилось на самому початку Радянської влади, але в роки громадянської війни, в роки воєнного комунізму, коли були постійні евакуації, переселення, — в цей час говорити про турботу батька за свою дитину можна було тільки відносно, тому що був фронт: сьогодні людина живе в цьому місті, завтра пішла на фронт, і навіки порвались відносини, вбили людину і т. д. — весь тягар турботи про дитину падав на матір. Та ось тепер виникло питання про аборти. Я, грішним ділом, думала, що я нічого про аборти не писала і цією справою не цікавилась. Та якось знайшла я свою статтю про аборти¹, написану в 1920 р., в якій я говорила, як тяжко мати переживає аборт; але в 1920 р. були такі тяжкі умови, що ми не могли ставити так питання про аборти, як зараз. Тут цікавим є ставлення Володимира Ілліча до цього питання.

У 1913 р. в зв'язку з промовою на Пироговському з'їзді одного лікаря, який говорив: «Ми повинні перекопувати матерів родити дітей, щоб для них влаштувались жеребкування, щоб їх калічили в навчальних закладах, щоб їх доводили до самогубства!» — Володимир Ілліч писав: «Тільки для цього? Чому ж не для того, щоб вони краще, дружніше, свідоміше, рішучіше, ніж ми,

¹ «Війна і дітородіння», стор. 7—12 цього тома.— *Ред.*

боролися проти сучасних умов життя, які калічать і гублять наше покоління?»¹.

Вам, може, здається, що я не на тему говорю,— покликали мене розповісти про дошкільні справи, а говорю про аборти і т. д., але для вас повинно бути ясно, як органічно пов'язані ці два питання. Питання про сім'ю. Житлові умови у нас ще не зовсім добрі, культурний рівень кульгає, але його не можна порівняти з колишнім. Днями я одержала листа з Сахаліну від комсомольця-політосвітника. Цей лист змальовує, які стали у нас люди. Комсомолец описує, яке там ще неуважне ставлення до політико-освітньої роботи. Ну, Сахалін — діло далеке, до Сахаліну далеко, і Сахалін не показовий, скажете ви. Але ось що цей комсомолец пише: «Приїхали ми, 6 політосвітників, приїхали на катері. Ніхто нас не зустрічає. Я плавом перебрався на берег, дістав човна, перевіз усіх політосвітників, перевіз свою сім'ю, і стали ми жити під човном. Моя «мокра сім'я» запротестувала».

Далі він розповідає, як він поїхав до центру. Виявилось, що всі знали про приїзд політосвітників, але «квартир для вас немає». Цілком байдуже ставлення. І він розповідає, які митарства переживала його сім'я. А потім пише: «Ну, досить про себе, я комсомолец і повинен терпіти».

І далі розповідає, як він боровся за кращу постановку культури. Я гадаю, що борцями за культуру є не тільки політосвітники, я вважаю, що одним із найважливіших фронтів боротьби за культуру є також і дошкільний фронт. Візьмемо таке питання: ми говоримо про дружбу народів, а в побуті є ще пережитки деякого старого ставлення до інших національностей. І ось я пригадую розповідь однієї практикантки, яка була в вузі Наркомзему, а влітку поїхала на практику в Астрахань. Вона описує й іншу свою роботу, але між іншим і те, як вона боролась за дитячі ясла. Організувала дитячі ясла, а матері росіянки кажуть: «Я в ясла не віддам дитину, бо туди ходять калмики, а у них брудні діти».

Це дійняло до живого студентку: «Покажу я вам, які брудні діти». І ось вона матерям калмичкам показала,

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 19, стор. 200.

як треба прати сорочечки, як треба стригти волоссячко. І діти калмики стали ходити в чистіших сорочках, ніж діти росіяни. Тоді матерям росіянкам довелося язички прикусити. Але для цього треба зуміти підійти. Ця дівчина зуміла підійти.

Вона не стала говорити: «Як вам не соромно так ставитись до калмиків, хіба можна так ставитись, ви повинні допомагати культурно зростати»,— а вона просто навчила калмичок, як треба переборювати пережитки минулого, як боротися за гігієну. Такий підхід має величезне значення.

Мені доводиться одержувати багато листів. Ось, наприклад, що пишуть робітниці, яким ще доводиться ліквідувати свою неписьменність. На одному спиртзаводі директор викликає робітниць і починає лаяти на чім світ стоїть за те, що вони не ходять в школу вчитися. Довів їх до сліз. І мені довелося до ЦК Спілки писати, що це не метод, треба дізнатись, чому вони не ходять вчитися,— мабуть, немає дитячого садка, немає ясел і т. д.

І от зараз, для того щоб розгорнути справу перебування побуту, потрібне уважне ставлення, вмілий підхід до обслуговуваних мас.

Зараз гостро стоїть, знаєте, яке питання? Питання антирелігійної пропаганди. Нещодавно мені написав червоноармієць з Азербайджану. Червоноармієць відмічає: «Листа почав писати о 20 годині 30 хвилин, закінчив писати о 21 годині 7 хвилин»,— звикла людина розраховувати свій час! Лист дуже хороший. Справжній комуніст писав. А потім дає завдання — «Ось у нас мало звертають уваги на жінок мусульманок, на муллістів, як він висловився (тобто на тих, з якими працює мулла). У мене дружина тюрчанка. Я їй кажу про Леніна, а вона — про релігію. Ви, будь ласка, напишіть про муллістів».

І от я знову взялась за антирелігійну пропаганду. А тут і з інших кінців почало це питання поставати. Наприклад, нещодавно був тут завідувач облвно з Горьковської області і розповідав, як зараз попи починають діяти. Піп після затвердження Конституції почуває себе повноправним громадянином. І от в одному містечку на батьківські збори прийшов піп, який закінчив духовну академію. І перше, що він зробив,— це дав 20 карбован-

ців на ялинку і 5 карбованців на зошити. Сів. Усі батьки захвилювались — як же це махровий піп і тут же розсівся. А його дочка вчилася в цій школі. І ось він спочатку починає говорити, як треба виправляти помилки, як треба робити, щоб зошит чистим був, як поля загинати. А потім, коли публіка придивилася трохи до нього, він почав і про інше говорити: «Оце з дисципліною погано. Ви виганяєте з класу за погану поведінку. Або з школи виключаєте. А чи не помічаєте ви, що діти, які ходять до церкви, релігійно виховуються, що вони далеко дисциплінованіші, що серед них немає хуліганства?»

Всі занепокоїлись, чи зуміє вчителька відповісти на це. А вчителька — молода комсомолка, і на тобі — борися з попом. Але вона зуміла відповісти йому без різкостей, по суті. Вона сказала, що релігія завжди була на боці експлуататорів, вона почала пояснювати, як релігія темнила свідомість, як відвертала від боротьби за соціалізм. Батьки слухали.

Я все це розповідаю для того, аби показати, що це питання тепер стоїть по-іншому, ніж стояло раніше, попи навчилися діяти «по-європейському». Католицька релігія особливо вміло діє. У неї вчать попи.

Є таке село Бородіно в Івановській області. В одній церкві там клуб, а в другій — млин. І з'явився там піп, дуже тихенький. З дітьми почав розмовляти, по голівці гладити, пряниками пригощати, леденцями, почав дітям різні релігійні казки із Старого завіту розповідати, книжечки давати. Почали заходити до нього і матері. (З місця. «Консультація відкрилась»).

Виходив у нас журнал «О наших детях», який вів велику роботу з батьками. І там описувався досвід проведення антирелігійної роботи серед татарського населення. У мусульман є піст ураза, що триває цілий місяць, а потім настає свято байрам. І ця от ураза полягає в тому, що їсти можна тільки до світанку, а потім — коли зійде зоря. Доросла людина може залишатися без їжі такий довгий час, а для дітей це дуже тяжко. І ось вчителі організували під час урази ситні сніданки в школі. Одні діти погодилися на сніданки, а іншим батьки заборонили. Тоді послали лікарів, які татарською мовою пояснювали шкідливість цього посту для дитячого організму. Почалася ціла кампанія за обслуговування снідан-

ками всіх дітей. Батьки здали. Діти їли, і ніякої урази не було. Є два методи антирелігійної пропаганди: один метод, проти якого Ленін заперечував,— це заборона, висміювання і другий — викорінювання впливу духівництва шляхом здійснення ряду практичних заходів по поліпшенню побуту.

Я докладно на цьому зупинилась тому, що це повністю стосується і дошкільниць. Ми з самого початку поставили питання про величезне значення суспільного виховання. Я пам'ятаю, були перегини, коли ставили питання так, що має бути тільки суспільне виховання. Мені довелося писати статтю¹ проти Сабсовича, який планував, як будуватимуть агроміста і як у цих агромістах квартири для робітників будуть збудовані з розрахунком на те, що дітей у цих житлах не буде, а всіх дітей виселять в окреме містечко. Довелося дуже серйозно заперечувати, бо таким шляхом ми батьків позбавляли б можливості бачитися з дітьми. І дошкільний відділ висунув інший план: для дітей треба відвести в будинку, де живуть батьки, найкраще місце, найсвітліше, на сонячній стороні, і влаштувати так, щоб мати завжди могла прийти в ясла, дитячий садок, допомогти в роботі з дітьми, щоб не порушувався зв'язок з дитиною, а щоб був перекинутий міст між суспільним дошкільним вихованням і сімейним.

Отакі спори були. Тепер, звичайно, говорити про це немає потреби, бо суспільне дошкільне виховання ввійшло в наш побут, з одного боку, з другого — висувається вимога батьківського, материнського піклування про дітей.

У нас був ще інший перегин з дошкільним вихованням — вважалось, що наші діти все можуть, усе знають. Я пам'ятаю, як у дитячих садках вивішувались різні лозунги, зовсім дітям недоступні. І тепер у нас у дошкільній справі іноді деякі перегини в цьому напрямі ще бувають.

Я все пригадую казку Кота Мурлики і розмову між котом і хлопчиком. Кіт говорить хлопчику: «Стань на моє місце, влізь у мою шкуру». Так і вчитель повинен уміти розуміти дітей, так і дошкільниця повинна вміти

¹ «Важливе побутове питання», стор. 152—155 цього тома.—Ред.

«стати на місце дитини» і «влізи в її шкуру». А то виходить так: дитина раптом у неналежному місці засміється, а мати або дошкільний вихователь не знає, які в неї уявлення, і починає її лаяти. А вона розсміялась, бо не розуміє суті, їй здається забавним те, що дорослого хвилює.

Ось візьміть, як міркують діти про війну: «От на війні я буду оте і оте робити». А коли їй конкретні факти розкажуть, вона говорить: «Знаєш, мамо, я, мабуть, буду кашоваром». От як несподівано заломлюються у дітей уявлення.

Звичайно, бувають враження дуже сильні, які залишаються на все життя до самої старості. Я пам'ятаю, коли мені було років десять, до батька прийшов один революціонер. Мене кудись послали, щоб я не чула, про що вони говоритимуть. А потім, я пам'ятаю, ми йдемо по Невському, біля Миколаївської вулиці, там був магазин Соловйова. Я пам'ятаю, як ліхтарі світяться і йдуть батько з матір'ю, розмовляючи між собою. Я попереду йду і чую, як мати говорить батькові: «Ну, усупільнення дружин — це дурниця». Очевидно, цей революціонер говорив про щось. А коли я, вже будши дорослою, перечитувала «Комуністичний маніфест», там, де говориться, як уявляли собі сім'ю деякі утопісти, то я зразу ж про це й згадала. Так одразу і замаячили перед очима — цей Невський проспект, магазин, ліхтарі і ці слова матері. А тоді ж я нічого не зрозуміла, і довгі роки про це не згадувала. А от враження дитинства залишились так глибоко в підсвідомості.

Але це не значить, що ми дітей повинні начиняти незрозумілими словами і поняттями. Я вважаю, що треба вміти підходити до дітей. І першочергове завдання дошкільниць — «влізати в шкуру дитини».

Я спостерігала цими днями одну дівчинку 2½ років. Їй розповіли казку про козу, яка бігла через місток, вхопила кленовий листок, тільки оце пила і їла. Дівчинка мені повчально каже: «Коза була обманщиця. Її стара жінка нагодувала, а вона обманює. Старий стару лає. Потім сам старик нагодував козу, а вона знов каже — бігла через місток, вхопила кленовий листок. І тоді він побачив, що вона обманщиця». А потім ця дівчинка сіла в крісло і вдає з себе, що таке обманщиця. Сіла й почала

дихати тяжко і говорить: «Як я стомилась». А потім розсміялась: «Я обманщиця».

Характерно, як вона переводить на мову життя цю казку. Вона удала з себе обманщицю.

Треба вміти казку вибрати таку, щоб примусити зрозуміти дитину, наприклад, що таке обманщик, а не розповідати казки з містичним і фантастичним відтінком. Треба вміти «влізти в шкуру дитини», поставити себе на її місце.

Ось недавно у нас були дуже цікаві збори з далекосхідницями, дружинами начскладу Червоної Армії. Дуже хороші люди. Вони говорили, як їм дитсадки потрібні. Тільки, кажуть, страшенно важко, ніхто не може навчити нас по-справжньому до дітей підходити. «Хоч би до нас якого-небудь педагога прислали. Нам потрібна людина, яка навчила б, як правильно, по-справжньому, підходити до дитини». Важливо всім нам навчитись по-справжньому підходити до дітей, краще продумати, як та що треба робити. Населення ставить великі вимоги до цього. І зараз перед дошкільниками стоїть завдання: якомога більше розширяти дошкільну справу, бо потреба в суспільному вихованні дівчори величезна.

Я недавно була в одному радгоспі. Там дітей-дошкільнят 200 чоловік, разом з дітьми ясельного віку. Але ясла розраховані тільки на 30 чоловік, і на 30 чоловік — дитмайданчик. Зараз дитсадок ремонтують, і справа йде зовсім не тим темпом, як належить, а завідувачка дитсадка та ясел розповідає, яких дорогих іграшок вони накупили, ведмедів і ляльок, і до кожної дитини окрему іграшку прикріпили... Ну й придумали!

Завдання стоїть таке — розгорнути якомога ширше цю справу, охопити якнайбільше дітей. Тепер іде будівництво дитячих садків. Черепашачою ходою посувається це будівництво. Лають Наркомос за відставання на цьому фронті надзвичайно. Але справа не в тому тільки, щоб спорудити будинки для дитсадків. Тут треба велику роботу і з інженерами провести, які ніколи дитсадків не бачили і не знають, як їх будувати. Треба провести велику роботу з будівельниками. Треба вміти пристосувати дитсадок до умов навколишнього життя.

Недавно я була на нараді трактористок. Серед трактористок є бурхливо-полум'яна Паша Ангеліна. Комсо-

мольці організували змагання між бригадами трактористок. І поряд з іншими ось яке питання вони висунули: *потрібні пересувні дитсадки, пересувні ясла*; бо вони йдуть працювати в МТС, а дома дітей нема на кого залишити. Це питання дуже великої ваги. І треба з населенням тісніше зв'язатись. Цей зв'язок був у перші роки революції, а тепер треба особливо на це звернути увагу, прислухатись до того, що населенню потрібно. Звичайно, не все одним махом можна зробити.

Я пам'ятаю, як відповідав Володимир Ілліч на листи, які він одержував. У 1918 році написали йому селяни листа, як вони живуть, говорили про бідняків і написали, між іншим, про «воздушний» податок (мали на увазі подушний податок). Володимир Ілліч не став чіплятись до слова, а відповів їм з усією серйозністю: «Щодо податку, то з бідноти брати не дозволяється. А щодо селянина-середняка цими днями буде декрет, там сказано докладно про пільги». Декрет вийшов через три дні після цього, в ньому було сказано, які пільги кому надаються. Пільги були великі. У листі селян було написано ще про те, що кожному селянинові потрібна корова. Це було в 1918 році, і цього не забуто. Але виконати це можна тільки тепер. Тепер у кожній колгоспниці корова і дрібна худоба, а поставило це питання само селянство ще в ті часи. Його ще тоді поставив Ілліч у Наркомпроді, і я, переглядаючи тепер ці документи, думала, яку ця корова відіграла роль у розвитку колгоспного руху. Це показує, з якою увагою ставився Ілліч до кожного висловлювання селян. Я думаю, що й наші дошкільниці повинні уважно прислухатись до того, що говорять трактористки, що говорять ті чи інші верстви трудящих, що говорять стахановці, щоб подивитись, як краще підійти до цього питання, як справді побудувати всю справу так, щоб вона якнайкраще обслуговувала маси.

Я була на ряді зборів, коли Наркомос лаяли за те, що повільно розгортається будівництво. На одному засіданні я чула, як висловлювались представники різних наркоматів. І чула навіть таке висловлювання: «Краще менше, та краще. Краще для дітей дружин інженерно-технічних працівників збудувати, але зробити так, щоб було розкішніше». Я вважаю, що це зовсім неправильно,

що зараз треба йти назустріч вимогам мас і розгорнути якомога ширше дошкільний рух. Треба якомога ширше готувати кадри, більше створити пристосованих до місцевих умов дитсадків та ясел. А то у нас найбільше стараються іграшок дорогих закуповувати.

Ви народ бойовий, а не якісь тишкі. Коли я розмовляла раніше з бібліотекарями, чула, як вони мені скаржились (бібліотеку тут викинули, на книжки грошей не дали), я їм звичайно говорила: «Під лежачий камінь і вода не біжить. Ви мені цього не розкажуйте, а скажіть, як ви боролись за бібліотеку, чого ви добились». І тепер бібліотекарі насамперед розповідають, як вони боролись за те, щоб бібліотеку зберегти, як вони старались підняти справу. Це найголовніше. Треба ширше вести пропаганду, бо частина населення зовсім не знає того, що з дітьми роблять у дитсадках. І справді, у деяких дитсадках багато робиться дурниць. Наприклад, у дитсадку, на який грошей багато затрачується, який має добру репутацію, вихователька вважає можливим покласти хлопчика в ліжко на цілий день за те, що він щось не так сказав і напустував. Звідки це? Всі ви вчилися в нашому вузі і знаєте, як до дитини треба підходити. Була я в одному дитсадку, і мені страшенно не сподобалось, що то один вірш говорять, то другий, і видно, як це дітям нудно, а треба, щоб дитсадок був їм рідним, щоб їх туди вабило, щоб у дитсадку було щасливе життя для дітей. Не в тому розумінні, щоб їм дорогі іграшки купували або такі складні, механізовані іграшки, до яких вони не вміють підійти. Дитині часом хочеться полічити, скільки ніг у коня. От Володимиру Іллічу, коли він був маленький, подарували раз тройку коней. Він пішов з ними в куток, лічив, лічив, ніяк не міг полічити, скільки ніг у всіх коней, взяв їх, усі відламав і поклав рядком. Приходять батьки, а він сидить і лічить.

Діти — це діти. І треба поставити себе на їх місце, «влізти в їхню шкуру», а не класти їх у ліжко на цілий день. Я бачила один дитсадок на селі. Там виховательки дуже добре до дітей ставляться, перуть на них, дбають про них, а що робити з дітьми — не знають, не знають, як зацікавити, куди спрямувати увагу, як їх організувати. А треба знати, як підійти до дитини, як організувати, щоб гралися спочатку вдвох, утрьох, а по-

тім колективом. Треба, щоб діти спочатку в невеликій групі навчилися дружно жити. Адже ви знаєте, що кожне слово, яке дитина вперше почує, їй треба кілька разів повторити. Я спостерігала одну дівчинку шести років, яка почула вперше слово «ментально». Так потім вона 20 хвилин повторювала в розмові це слово в різних фразах.

Коли спостерігаєш дітей, бачиш, як їм іноді треба 10 раз яке-небудь слово повторити. Дитина це і іншій дитині розповідь, яка з нею разом грається, і дорослим розповідь.

І треба дати можливість дітям свою самодіяльність розвивати. З другого боку, треба виховувати колективність. Треба, щоб вони навчилися всі дружно жити, давати їм спільні, доступні дітям, переживання, а не тягати їх без кінця в кіно. Я вважаю, що дошкільнят не можна водити в кіно, вони не розуміють, що там робиться. Це дуже розладнує нервову систему. Діти сідають у кіно спиною до екрана, йдучи додому плачуть, починають пустувати. Їм треба давати те, що організує, а не те, що дезорганізує, і дорослі не повинні судити по собі.

Ось тепер у початковій школі водять дітей на «Синю птицю». Дорослим це цікаво, а дітям нецікаво, вони цього не розуміють. Це надто складно. Я рідко коли тепер буваю в театрі, але в ляльковому театрі цими днями була.

Хоч це і ляльки, але для дошкільнят це складно, вони не знають, які царі були, які бояри були, чому вони в таких шапках, не знають, що таке бідняк, середняк, колгоспник. А там відображено ряд дуже складних речей. Звичайно, добре ведмедя показують, зайченята вушками помахують, дуже добре технічно зроблено. Дорослим усе це подобається, і з погляду мистецтва це прекрасно, але діти сиділи, і я спостерігала — ніякого враження. Шуки вони не бачили і не розуміють, що вона може і чого не може. І один хлопчик раптом на весь голос заплакав. Може, вони розуміють, як царівна Несміяна вередує, їсти не хоче, це до них дійде, але все інше не дійде. Навіть для дітей початкової школи це складно. Тут треба подивитись, перевірити спочатку на невеликій групі дітей, як вони сприймають.

Є казки, які дохідливі, а є такі, які лякають,— усі ці чорти, відьми тощо. Я пішла якось на свято в школу. Діти зразу ж взяли мене під своє шефство. Якась дівчинка привела до мене маля, що було на святі, і посадила його мені на руки. Там самі діти показували якусь виставу про те, як з'явився чорт, вони йому відламали хвоста, роги, і виявилось, що це звичайна людина. Дітям було смішно, але коли з'явився чорт на сцені, я відчула, що у маляти, яке в мене сиділо на руках, пальчики холонуть. Потім маля звертається кудись у простір: «Мамо...» Цей чорт колосальне враження на дівчатко справив.

Треба широко розгорнути роботу в усіх новостворених дитсадках. Тут надзвичайно важливий досвід, і вам треба не тільки молодшим курсам розповідати про свій досвід, але вам треба розповідати всім дошкільникам, які вважають, що можна виїхати на дорогих іграшках, на розповідях про чортів, на тому, щоб класти в ліжко за неслухняність. Вам треба розповідати про свій педагогічний досвід виховання дітей, про вміння з ними поводитись, бо досвід має величезне значення. Ви повинні недосвідчену молоду публіку з інших дитсадків запросити до себе, щоб вона подивилась, поговорити з нею, дати консультацію.

У 1929 році у нас був на Уралі в Краснополянському районі Будинок культури. Його організували так. Там з давніх часів була комуна, навколо якої було 30 сіл. Цей Будинок культури відіграв керівну роль. Коли ми одержали матеріал про нього, ми вирішили направити туди з Наркомосу 5 чоловік: дошкільницю, ліквідатора неписьменності, політосвітника, бібліотекаря, агронома — на кілька місяців. Потім вони дуже багато цікавого розповідали про роботу цього Будинку культури. Вони розповідали, як цей Будинок культури працював з усіх питань з населенням, зокрема з питань сільськогосподарських. Там взяли і усупільнили курей, замкнули їх у сарай, насипали зерна, а кури почали дохнути. То цей Краснополянський будинок ось що зробив. Він викликав представників від кожного села і запросив агронома. Той пояснив, що мало дати зерна, а треба дати пісок. Він розрізав курку, показав воло, травний апарат, показав, для чого потрібний пісок, сказав, для чого

потрібне світло, і показав, як треба влаштувати громадський курник. Все влаштували й були дуже задоволені.

У дошкільній справі викликано було делегатів з кожного села, і на прикладі дитсадка дошкільниця показала, як купати дітей, як їх спати класти, що робити, а потім перевірила на місцях, чи так це робиться. Це мало величезне значення, і тепер у цих селах, кажуть, дуже непогано поставлено дошкільну справу. Так що такий показ надзвичайно важливий.

І вам треба обміркувати, як ви поведете пропаганду дошкільну серед недосвідчених людей. Ми знаємо, що зараз треба перекинути міст між суспільним і сімейним вихованням. Зараз роботи тут буде сила-силенна, і вам треба з батьками працювати по-справжньому.

...Треба зв'язувати теорію з практикою, і вчитель, який знає, що таке паровоз, не буде говорити, якщо дати задачу школяреві про паровоз, що це метод проектів. Він розумітиме виробництво, знатиме побут і даватиме близькі розумінню дитини задачі. Учитель фізики побачить, на що треба головним чином звернути увагу. Це— зв'язок теорії з практикою. Це те, про що так пристрасно говорив Володимир Ілліч. Найгірше, що було в старій школі,— говорив він,— це відрив теорії від практики. Для вас, дошкільниць, може, питання про зв'язок теорії з практикою стоїть не так гостро, але треба знати умови, в яких живе дитина, треба тісніше бути зв'язаними з населенням. Треба вести з батьками роботу спеціально по вихованню малят, бо у вас у дитсадку, може, хороше, радісно і світло, а прийде дитина додому, її дома поб'ють, не дадуть своєчасно їсти. Треба, щоб міст був перекинутий між суспільним і сімейним вихованням. І цей міст забезпечить виховання такого покоління, яке ми хочемо виховати.

Треба уникати перегинів, придивляйтесь до життя, учитесь розуміти дитину, вивчати її, але треба вивчати не бюрократично, враховувати весь досвід, колективно цю роботу ставити. Не треба накуповувати розкішних іграшок. Я пам'ятаю, як одна робітниця висловилась, що в нас у дитсадках справжніх паненят виховують. Не паненят ми хочемо виховувати там, а людей цілком нового типу, людей безкласового суспільства. І треба

над собою працювати, щоб добре зрозуміти, що звідси впливає. І потім необхідно широко розгорнути цю роботу, охопити якомога більше верств населення, підготувляти і батьків, щоб зробити дошкільний фронт найважливішим фронтом роботи над піднесенням культури мас. Та мати, яка навчиться дитину мити, відчиняти квартиру, вчасно дитину годувати та ін., на все життя виховає у дитини гігієнічні навички.

Ми говорили цими днями з одним товаришем, який завідував раніше у нас дитбудинками, а тепер працює в Красноярському обкомі. Він розповідав, як змінилось село, де ми колись були з Володимиром Іллічем на засланні, яка там лікарня, школа, як вони перебудовують, як брукують там вулиці, лагодять дахи і т. д. Усе село набирає культурного вигляду. Є там і дошкільні заклади. Мені одна студентка писала, що вона неодмінно поїде в Шушу (с. Шушенське.— *Ред.*) і подивиться, як там щодо ясел. І вам треба бувати на місцях, дивитись, як побут перебудовується по-новому. Треба воювати з батьками, які б'ють своїх дітей. Адже на місцях часто скажуть — побив дитину, принаймні, вона буде дисциплінованішою. Треба і антирелігійну пропаганду вміло вести, пов'язуючи її з поліпшенням побуту. Тепер створено умови, коли зробити можна дуже багато.

Треба дуже уважно ставитись до запитів дітей, швидко відповідати на їхні запити. Я розповім зараз вам про два випадки. У дитинстві я дуже добре знала Петербурзьку губернію, там, недалеко від Старої Руси, було село Сольці. Туди збиралися ганчірники, які за старих часів витягали з смітників усю непотрібну, зношену одягу. З ганчірником звичайно ходив хлопчисько, який повинен був усюди лазити за ганчір'ям. І от у цьому селі Сольці жила куркульня, яка у ганчірників скуповувала ці ганчірки, щоб потім перепродати їх власникові паперової фабрики. Населення було страшенно бідне, а куркулі поставили собі будинки. Я пам'ятаю куркульку Тьомкіну. Вона приїхала до нас і все хрестила вікна і труби. Я запитую: «Навіщо ви це робите?» Вона каже: «Нечистий дух не тільки через віконце, він і через трубу влізе». Ця куркулька була експлуататоркою цих ганчірників. З цього села мені нещодавно написали діти, що вони погано живуть. Я написала в облвно,

сказала, що там раніше куркулі жили і які там злидні були; мабуть, це пережитки минулого, треба їм допомогти. В об'їздно дуже уважно поставились до дітей і стараються створити в цьому селі для них такі умови, щоб вони могли ходити до школи і вчитися.

Ще на одному невеликому питанні я хочу спинитись. Ви знаєте, що закон про аборти підвищує народжуваність. Дома часто мати не може упоратись сама. Тут є ще спадщина минулого. У нас ще й досі старшеньких дівчаток не пускають ходити в школу. Прямо тепер це не робиться, бо у нас обов'язкове початкове навчання, але з III—IV класу починається така розмова: «Занедужала вона у мене», «Я сама була хвора, вона дома залишилась». Не знаю, чи більше у дівчаток пропусків, чи у хлопчиків. Боюсь, що у віці старших класів неповної середньої школи дівчатка пропускають тепер більше через те, що дитмайданчиків не вистачає. Мати на роботі. Боюсь, що батьки по-старому удержують ще дівчаток від одвідування школи. Там, де ви працюватимете, треба буде це подивитись.

Коли ви поїдете на практику, треба, щоб ви не тільки побували в міських садках, а й на селі, і подивились, як там поставлені дитсадки. А то у нас дошкільниця нерідко села не знає. Треба простежити по звітах місцевих газет, щоб знати, що на селі робиться. Ви, коли поїдете на місце, не повинні жити замкнено, тільки інтересами дитячого садка, не живіть так, ніби на світі є тільки дитсадки, а якомога тісніше зв'яжіться із школою, з бібліотекою. Натискайте на бібліотекаря, щоб у бібліотеці були всі брошурки з дошкільної справи, щоб населення могло їх читати. Зв'яжіться з хатою-читальнею, з клубом, організуйте колектив навколо дитсадка, запитайте вчительку, чи не починають у неї дівчатка пропускати, а коли це спостерігається, то використайте це для розгортання дошкільної пропаганди. Скажіть: «Жінці тепер забезпечено право на освіту. А ви своїх дівчаток тримаєте, не пускаєте до школи. Віддавайте свою дитину в дитсадок. Ми будемо допомагати вам в цьому». Це може на матерів переконливо вплинути.

Так що я чекаю від вас, що ви будете пропагандистами дошкільної справи на 100%, що ви всіх політосвіт-

ників, бібліотекарів, усіх працівників будете смикати, щоб більше уваги було дошкільній справі, щоб створити нашим дітям щасливе дитинство.

ЗАКЛЮЧНЕ СЛОВО

Я хотіла сказати ще кілька слів ось в якому питанні. Тут виступала товаришка з Абхазії і розповідала, який у них прогрес у дошкільній справі. Треба сказати, що дошкільна справа зараз розгортається широко в цілому ряді нацреспублік. Це багато доводиться боротися з пережитками минулого. Але у нас зараз, коли говорять про ті чи інші національності, не висувають тих особливостей національностей, які мають позитивну сторону.

Якось була я в Татарській республіці, і ось що мене вразило—ставлення дорослих до дітей. Надзвичайно любовне ставлення до дітей. У російських районах на мітингу, на зборах чоловіки всі попереду, жінки позаду, а дітей проганяють. А тут дітей пропустили наперед, далі жінок, потім чоловіків. У цілому ряді національних республік ставлення батьків до дітей уважніше, ніж у росіян. Ми звикли говорити: ось національності відсталі, а ми повинні придивлятися до їх життя і бачити позитивні сторони.

Якось почала я розповідати на одних зборах, що в Татарії дуже люблять дітей. Раптом всі почали всміхатись, і одна нацменка каже, що і у них так. виявляється, що в цілому ряді нацреспублік така особлива любов до дітей, така увага до дітей. Іде на збори жінка, і всі діти з нею, якщо немає дитячих ясел або дитсадка. Це дає нам можливість розвинути широку пропаганду серед батьків, щоб добре навчити їх, як прищеплювати певні культурні навички, як підходити до дітей, як виховувати їх.

Треба вміти вибрати з усіх культур те, що потрібне, що допомагає всім краще налагоджувати роботу. Зараз багато національностей показують своє мистецтво, свою художню творчість; це мистецтво відбиває певні націо-

нальні риси, в ньому відбивається минуле країни, і всі ці свята мистецтва допомагають нам взяти з мистецтва тієї або іншої національності те, що є особливо цінним для нашої соціалістичної культури. Я чула промову т. Бубнова на Пушкінському вечорі у Великому театрі. Він говорив, як підходити до Пушкіна, що у нього брати, що особливо в ньому цінного. Ми тепер засвоюємо художні твори, які яскраво відбивають минуле. Ми бачимо, як Пушкін, який жив у певну епоху, підходив до цілого ряду питань, і бачимо, як усе це пов'язується з сучасним. Це з погляду історичного розуміння має величезне значення. І всі питання національного мистецтва дають нам більш глибоке розуміння тієї або іншої національності.

Думаю, що приклад того, як партія і уряд ставляться до питання розвитку національних культур, якого вони надають значення вивченню мистецтва народів СРСР, повинен навчити нас у всій нашій роботі, у всіх галузях, так само уважно підходити до наших дітей. Ми говоримо про дружбу народів. Чого ми можемо навчитись у тієї або іншої національності, як поділитися з нею своїм досвідом — це одне з тих питань, яке для нас, для Радянської Росії, особливо близьке. Ми хочемо цю дружбу постійно поглиблювати, постійно зміцнювати. І я гадаю, що ви, дошкільниці, теж повинні в цій справі багато чого зробити. Тут виступав т. Китайник, єдиний чоловік серед студентів дошкільного факультету. Його промова відрізнялася від інших. Вона була дуже абстрактна. В його висловлюваннях не проглядало материнського, або, вірніше, батьківського інстинкту. Треба вам, т. Китайник, взяти шефство над якимсь малюком і, коли він вас обніме за шию рученятами, ви не так абстрактно будете підходити до питання. Батьківське почуття зближить вас з тією численною публікою, яка тут сидить. А кидати справу аж ніяк не можна.

І нарешті питання організаційне — як організувати дітей? Немає дітей недисциплінованих, а коли є недисципліновані, то в цьому винен педагог, який не вміє завоювати довір'я дитини. І якщо зуміти по-справжньому підійти до дітей, то не буде недисциплінованих дітей. Там, де дітей викидають із дитсадків, там, де багато

«трудних» дітей, це перший показник того, що педагог не на висоті і що йому треба вчитись і теорії і практики.

Дозвольте побажати вам стати чудовими радянськими дошкільницями і найширше розгорнути роботу по зміцненню цієї справи.

(Представник від студентів. Усі студенти складають вам, Надіє Констянтинівно, свою подяку за зустріч. Ця зустріч дала нам багато радощів. Вона дала нам велику зарядку, щоб далі продовжувати наше навчання.)

1937 р.

ЛЕНИНГРАДСКА
РАЙОННА
ОБЛ. УГО.

Листопад 1934
ЛЕНІНГРАДСЬКА
ОБЛ. УГО.

ГРОМАДСЬКА ДІЯЧКА СОЦІАЛІСТИЧНОГО БУДІВНИЦТВА

Не випадково журнал, для якого я пишу цю статтю, називається «Общественница».

Громадська робота, так завжди говорила наша партія, вириває жінку з вузької сімейної замкненості, розширяє її горизонт, підносить її свідомість і прилучає до загальнодержавної діяльності. Життя підтверджує це на кожному кроці. Ось чому фашисти так запекло виступають проти громадської роботи жінки, вимагають, щоб вона жила «поза громадськими інтересами», щоб її життя не виходило за стіни домашнього вогнища.

Радянська влада відразу ж широко відкрила двері до громадської роботи жінкам усіх верств, усіх національностей. Але чим ширше розгортається соціалістичне будівництво, чим більше йде воно вглиб, тим більше дає воно задоволення жінці — громадському діячеві, робить її *громадською діячкою епохи соціалізму*.

Конституція СРСР ще більше поглиблює соціалістичний характер усієї громадської роботи жінки, ширше відкриває їй двері до знання, залучає її тепер до активної участі в виборах до Верховної Ради. Конституція СРСР безустанно залучатиме її весь час до фактичного управління країною.

Закон про аборти пов'язаний з поліпшенням охорони материнства і дитинства, з широким розгортанням мережі ясел, дитячих садків. Та було б великою помилкою вважати, що громадська робота жінок повинна йти лише цією лінією. Громадська робота громадянки СРСР

повинна йти всіма лініями. Це впливає безпосередньо з усієї Конституції СРСР. Широкий розвиток мережі ясел, дитячих садків, фактичне здійснення загального навчання поставлені під контроль широких мас, і це допомагатиме матерям ставати вмілими виховательками підростаючого покоління і виховувати з дітей громадських працівників-колективістів, виховувати їх за заповідями Леніна.

Зараз черговим завданням є викорчовування з побуту, з повсякденного життя пережитків старого суспільного укладу, пережитків дрібновласницьких поглядів і звичок. Ці пережитки старих поглядів призводять до розриву між висловлюваннями людини на зборах та її поведінкою дома, в особистому житті. На зборах такий чоловік антирелігійник, у сім'ї він вважає можливим справляти церковні свята «серед своїх»; на фабриці він вимагає, щоб жінки приходили на роботу без паранджі, але мовчить, коли свекруха вимагає від його дружини, щоб та носила паранджу; на зборах він розводиться про корисність громадського харчування, а дома вимагає, щоб дружина сама готувала обід; дозволяє собі дома гримати на дружину, на дітей, напиватись. Гонитва за влаштуванням у себе дома панської обстановочки, випивок, заздросці, плітки — хіба все це викорено остаточно?

Розрив між суспільним і особистим життям якнайбільше на руку всяким диверсантам, троцькістам, бухарінцям. Жінка — громадський діяч може зробити дуже багато в справі перебудови побуту. А в побуті, кінець кінцем, вона ж хазяйка! Крім того, у неї виробилась та увага до дрібниць, без якої не можна працювати ні в одній галузі. У неї пильніше око, вона чуйніше реагує на бюрократичні перекручення в управлінському апараті. Чого їй бракує — це знань. Працюючи, проводячи громадську роботу, жінка повинна з усією серйозністю взятися до вивчення марксизму-ленінізму. Життя повністю підтвердило правильність цього вчення. Ми святкуємо двадцятиріччя Великої Жовтневої соціалістичної революції. Двадцять років існування Радянської влади є доказ того, як завдяки вченню Леніна партії вдалося подолати нечувані труднощі, вдалося перебудувати весь старий суспільний уклад, зробити його соціалістичним, вдалося

зробити нашу Батьківщину країною багатою, могутньою, країною, з якою всі рахуються.

Тільки уважно вивчаючи основи марксизму, твори Леніна, можна осмислити пройдений шлях, можна ясно побачити, куди іде суспільний розвиток, зрозуміти все те, що робиться на міжнародному фронті, викрити корені троцькістсько-бухарінської зради тієї справи, за яку боролись і гинули сотні тисяч трудящих. Опанувавши основи марксизму-ленінізму, по-справжньому можна розгорнути і громадську роботу. Ближче і зрозуміліше стане політика Радянської влади, її заходи, цілі і перспективи дальшої боротьби.

Товариші громадські діячки, партійні і непартійні більшовички, беріться з усією серйозністю до вивчення марксизму, до вивчення історії пройденого партією шляху, до громадської роботи, перетворюючи в життя вказівки Леніна!

Це багато чого вас навчить! Ви швидко будете рости на цій роботі. Правильно, по-ленінському, поставлена громадська робота дасть вам глибоке задоволення!

1937 р.

КОНТРОЛЬ ЗВЕРХУ І КОНТРОЛЬ ЗНИЗУ В СПРАВІ ДОШКІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

Двадцятиріччя Великої Жовтневої революції ми зустріли не тільки демонстраціями, урочистими засіданнями, ми зустріли його ділом — новою Конституцією СРСР, яка підносить радянський, соціалістичний демократизм на ще вищий щабель, будить, піднімає, організовує активність найширших мас.

Мимоволі згадуєш, що говорив Ілліч, про що писав перед Жовтнем, у перші тижні після Жовтня, як він безустанно говорив про те, щоб маси самі по-справжньому бралися до справи будівництва соціалізму. Всі знають, в яких важких умовах доводилось тоді працювати, які труднощі доводилось переборювати. Наша країна була вбогою, розореною, темною, особливо темним було село, особливо пригнічені були національні області. Ілліч весь час говорив, що головне в будівництві соціалізму — це організація. Він говорив, що в масах багато організаторських талантів. «Їх багато в народі. Вони тільки придушені. Їм треба допомогти розгорнутися»¹, — писав він у статті «Як організувати змагання?» Чудова це стаття. Написано її на самому початку січня 1918 р., коли Іллічу на чотири дні вдалося відірватись від поточних справ і на дозвіллі всебічно обдумати план практичної роботи Рад. На ці чотири дні ми з Іллічем поїхали в Фінляндію, і, гуляючи по лісу, він знов і знов викладав те, про що він думав, що його тоді так хвилю-

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 26, стор. 371.

вало. «Ані на хвилину не забудуть робітники, що їм потрібна сила знання. Надзвичайне завзяття, яке проявляють робітники в справі освіти, проявляють якраз тепер, доводить, що відносно цього хибних поглядів у середовищі пролетаріату нема і бути не може. Але *організаторська* робота під силу і *рядовому* робітникові і селянинові, який має грамотність, знання людей, практичний досвід. Таких людей в «простонародді», про яке звисока і зневажливо говорять буржуазні інтелігенти, *маса*. Таких талантів у робітничому класі і в селянстві непочате ще джерело і багатюще джерело»¹.

«Без поради, без керівної вказівки людей освічених, інтелігентів, спеціалістів обійтись не можна. Всякий хоч трохи тямущий робітник і селянин розуміють це прекрасно, і інтелігенти нашого середовища не можуть поскаржитись на брак уваги і товариської пошани з боку робітників і селян. Але одна річ — порада і керівна вказівка, інша річ — організація *практичного* обліку і контролю. Інтелігенти часто-густо дають найчудовіші поради і керівні вказівки, але виявляються до смішного, до *безглузлого*, до ганебного «безрукими», нездатними *провести* в життя ці поради і вказівки, *провести практичний контроль* за тим, щоб слово перетворювалося в діло.

Ось де без допомоги і *без керівної ролі* практиків-організаторів з «народу», з робітників і трудящих селян ні в якому разі не обійтись. «Не святі горшки ліплять» — цю істину повинні якнайкраще затишити собі робітники і селяни. Вони повинні зрозуміти, що зараз вся справа в *практиці*, що настав саме той історичний момент, коли теорія перетворюється в практику, оживляється практикою, виправляється практикою, перевіряється практикою, коли особливо вірні слова Маркса: «всякий крок практичного руху важливіший, ніж дюжина програм...»²

Багато років минуло з того часу, як обдумував і написав цю статтю Ілліч, іншою стала вся країна: вона стала багатою, могутньою. Немає вже розриву між містом і селом, люди стали інші, організовані, свідомі, шлях до

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 26, стор. 366.

² Там же, стор. 369.

знання відкритий для всіх, наука і техніка допомагають оволодівати силами природи, культура країни стала зовсім іншою, іншою стала радянська інтелігенція. Але чи відмерли директиви Ілліча про залучення найширших мас до практичної роботи по соцбудівництву? Звичайно, ні. Адже це настанова і всієї Конституції СРСР.

На базі наших досягнень, на базі розвитку нашої преси, роботи радіо, кіно та ін. практичній роботі можна надати зовсім іншого розмаху, краще підхоплювати кожну ініціативу, що йде з низів, ширше, краще можна і треба поставити інструктаж, міцніше пов'язати контроль знизу і контроль зверху.

Щоб привернути увагу мас до дошкільної справи, треба знайти найкращі форми обліку зверху і знизу, зробити більш масовим, простим, живим інструктаж, викоренити з дошкільної роботи сліди бюрократизму, глибше поставити ряд питань.

Минулі вибори до Верховної Ради показали, як виросла свідомість і активність мас.

Тепер особливо важливо організувати цю активність в напрямі надання широкого розмаху справі дошкільного виховання.

БЕСІДА З ПРАЦІВНИКАМИ ДИТЯЧИХ САДКІВ БРАТНІХ РЕСПУБЛІК

Я хотіла б, товариші, насамперед спинитись на питаннях про виховання дружби серед дітей різних національностей.

У 1919 році я їздила на пароплаві «Красная звезда». Зупинились ми в околицях Казані. Ми з товаришами, які там були, мітингували. І мені впало в очі, як татари люблять дітей. У нас, коли йде мітинг, так дітей звичайно проганяють, спереду стоять чоловіки, потім жінки, а дітей взагалі проганяють. А тут спочатку дітей пустять, потім жінок, а потім вже чоловіки стоять. Я там ходила на різні збори і звернула увагу, що йде татарка, а за нею ціла купа дітлахів — усі від малого до великого. Я про цей випадок розповіла на одних зборах, де було багато східних національностей. Дивлюся, всі усміхаються. Я кажу: «Чому ви усміхаєтесь?», а вони мені: «Це і в нас те саме».

От я й кажу: любов до дітей, увага до дітей — це те, чого росіянам треба вчитись у східних національностей.

Я кажу нашим працівникам дитячих садків: умійте залучити батьків до роботи кожного вашого дошкільного закладу, створюйте батьківські комітети, які стежили б уважно за тим, як поставлено справу, допомагали. Тоді дитячий садок набере зовсім іншого характеру. Це має велике значення. Це, на мою думку, залишається в силі і тепер. А в наших дитячих садках іноді говорять батькам: «Ти поведься суворіше із своєю дитиною, вона пустує». А от того, щоб була згуртованість батьків навколо дитячого садка, щоб їх вислуховувала вихователька, прибиральниця в дитячому садку, всі, хто

в цьому дитячому садку працює,— ось цього у нас досі ще мало. Ви повинні добитись, щоб кожний наш дитячий садок обростав такою громадською увагою. Це велика робота.

Або інший приклад. От в Інгушетії ще в 1925—26 р. спостерігались пережитки родового побуту. У школи другого ступеня батьки привозили на конях своїх дітей і стежили за тим, щоб діти одного роду не товаришували з дітьми іншого роду. Ну, що ж тут було робити, як це було зжити! І ми говорили: треба дати дітям більше спільних якихсь переживань; ось вони бачать сильну картину, вони мимоволі одне з одним почнуть розмовляти; що-небудь трапилось — вони спільно обговорюють питання, і в цьому тоні родова ненависть одне до одного.

Треба зжити цю ворожнечу, придумувати сумісні ігри, давати картинки, обговорювати спільно цілий ряд питань. Тоді цих родових відносин не буде серед дітей. А дисциплінованість треба підтримувати, всіляко переводячи її на інші рейки.

Одна студентка мені розповідала ось що. Була вона біля Астрахані на практиці в дитячих садках. Вона каже матері росіянки: «Чого це ти дитини не посилаєш в дитячий садок?». Мати відповідає: «А там калмики, брудні такі дітлахи». Тоді ця студентка окремо поговорила з матерями калмичками, показала, як треба купати дітей, прати їм сорочки. А калмички теж дуже люблять своїх дітей. І вийшло так, що в дитячому садку діти калмичок стали чистіші, ніж діти росіян. Ось як багато дає такий диференційований, не шаблонний підхід.

У нас є методичні кабінети. Правда, часто вони працюють не над тим, над чим треба було б працювати. А ці кабінети повинні знати, наприклад, лінію Ілліча в національному питанні, вони повинні вміти підходити до кожного питання, враховуючи всі особливості господарської політики даного району, враховуючи побутові особливості. Все це дуже допоможе широко розгорнути роботу.

Я вважаю, що колектив дитячого садка повинен бути дуже дружний. Тут має бути робота не тільки вихователя дитячого садка, а й усіх службовців. Кожен працівник дитячого садка може зробити дуже багато. Коли

мати, чекаючи дитину, розмовляє з прибиральницею, прибиральниця, якщо з нею велася належна робота, може розповісти, як виховувати дітей.

І не тільки завідувачка дитячого садка або вихователька, а весь колектив дитячого садка повинен дбати, щоб у батьків виховувати правильний підхід до дітей. Ми бачимо, що кращі наші дитячі садки ведуть широку роботу серед населення, пояснюють, як треба виховувати дітей.

От мій батько дбав про те, щоб з дитинства виховати в мені дружні почуття до інших націй, він знайшов правильний підхід у цьому питанні. Якийсь час він працював у Польщі. Я пам'ятаю, коли ми жили у Варшаві, а мені було років п'ять, він все мене посилав у двір гратися з дітьми. А там були польські діти, єврейські, татарські. Я дружила з якимсь єврейським хлопчиком, який частував мене хлібом із смальцем, потім татарські діти мене частували кониною. Ми всі дружно жили, не було так, щоб оце єврейський хлопчик, оце — татарський, а це — польський.

У Варшаві у дворі був дерев'яний навіс з дерев'яними східцями, і от на цих східцях, ми, діти, завжди гралась. І коли я приїхала потім, вже доросла, до Галичини, в еміграцію, дивлюсь у дворі такий самий ганочок. Так я з радощів почервоніла, згадала, як я з дітьми єврейськими, польськими, татарськими дружила і як ми гралась на таких східцях.

Треба влаштувати зустрічі дітей різних національностей, треба, щоб вони з дитинства дружили між собою.

Я хочу ще спинитись на питанні про харчування в дитячих садках. Знаєте, треба простіше, не дуже мудрувати, щоб харчування здорове було, а то в нас іноді думають, як би дати жирніше, слойоне що-небудь і т. д., а дітям це некорисно. Є у нас велика фабрика «Трехгорка». Коли я читала, чим там годують дітей, я думала: «бідолашні діти», бо їм дають найжирнішу, найважчу їжу. Звичайно, це смачно приготовлено, діти їдять, а потім тільки лікуй їх. І тут не в куховарці справа, а в тому, як її інструктувати. Звичайно, їй часом хочеться свій смачний пиріжок зробити, але треба подумати, щоб пиріжок був такий, щоб дітям це було не шкідливо. Тут Наркомздорів'я повинен вести роботу, а завіду-

вачка повинна говорити з куховаркою, батькам розповісти. Я думаю, що і прибиральниця, і куховарка, і прачка можуть багато чого навчити батьків, якщо з ними попередньо порозмовляти. Я пам'ятаю, як у 1919 році з міста їздили на село робітниці. От робітниця прийде до селянки, почне їй допомагати прати і т. д., селянка зразу відчує — своя людина, значить, якщо вона говорить, повірити можна.

Я вважаю, що всім працівникам дитячих садків треба вести серед населення дуже велику роз'яснювальну роботу з питань виховання дітей.

ЗАКЛЮЧНЕ СЛОВО

Мені довелося спостерігати передвиборну кампанію, вибори до Верховної Ради. Я ходила на збори домашніх господарок у Москві. Адже домашні господарки часто бувають відірвані від життя. Нам багато чого ще треба зробити, щоб перебудувати побут. Але всі відзначають, що ця виборна кампанія широко залучила домашніх господарок до промадської роботи. У мене таке враження, що виборна кампанія загалом дуже піднесла громадську роботу. У нас у Москві є «хвороби зростання», як ми кажемо, — це скрутні житлові умови. Характерно, що останнім часом на завідування житлами висувають домашніх господарок. Взагалі зараз іде перебудова всієї радянської роботи; запекла боротьба іде з бюрократизмом, з неувагою до людей. І тут вам, дошкільницям, треба засукати рукава і взятися до цієї справи ще серйозніше.

Непокоїть мене, що часто кажуть: краще менше дитячих садків, та більш шикарних. Це невірно, треба, щоб простіше було, за розкішшю не гнатись, а охопити якомога більше дітей. Звичайно, треба зробити так, щоб дитячі садки були затишні, щоб дітям у них було зручно; щоб чисто було і охайно, а розкіш не потрібна.

Я гадаю, що, коли всі по-справньому, засукавши рукава, візьмуться до роботи, ми прийдемо до того, що наступного разу, коли ми зустрінемось, ви розкажете мені про дитячі садки багато хорошого. А поки що дозвольте побажати вам успіху в роботі.

СТАТУТ ДИТЯЧОГО САДКА

Затверджено Народним Комісаріатом освіти РРФСР

І. Загальні положення

1. Дитячий садок є державним закладом, який обслуговує дітей обох статей віком від 3 до 7 років, і має на меті забезпечити їм всебічний розвиток і виховання в дусі комунізму.

Примітка. В тому разі, коли діти семилітнього віку не можуть бути передані в підготовчі класи школи, вони виділяються в окрему групу дитячого садка.

2. Кожний дитячий садок у РРФСР незалежно від того, у віданні якої організації він перебуває, повинен провадити свою роботу на основі «Статуту дитячого садка» і вказівок, затверджених Народним Комісаріатом освіти РРФСР.

3. Турбота про здоров'я дітей, їх фізичний розвиток повинна лежати в основі всієї роботи дитячого садка. З цього погляду має бути обладнано приміщення (воно повинно бути світлим, просторим, у ньому повинна бути вентиляція, нормальна температура та ін.). Дитячий садок повинен забезпечити дітям можливість тривалого перебування та гри на повітрі, умивання і купання, сну і відпочинку, здорового правильного харчування, не допускати ігор, видовищ, розповідей, методів виховання, які буджують нервову систему дітей.

Весь режим дитячого садка повинен відповідати віковим особливостям дітей дошкільників та виховувати у них звичку створювати необхідні правила гігієни і

співжиття. У дитячих садках повинен бути забезпечений медичний нагляд і допомога.

Початковий проект положення

3. Дитячий садок повинен створювати для дітей можливість всебічного розумового розвитку. Він повинен розвивати зовнішні чуття дітей (в першу чергу, зір, слух, дотик), забезпечуючи тим самим правильність і глибину сприймань, зміцнюючи зорову і слухову пам'ять шляхом організації ігрової самодіяльності дітей, малювання, ліплення, співів, вивчення навколишньої обстановки і природи. Особливе значення має розвиток мови дітей. Навчити уміння слухати і виражати свої думки словами, поступово розширяти запас слів і мовних зворотів у дітей — одне із завдань дитячого садка. Вся робота в дитячому садку провадиться рідною (материнською) мовою дитини.

4. Дитячий садок повинен дати дітям певний мінімум трудових навичок: уміння одягатися, вмиватися, прибирати після себе, вміти користуватися олівцем, ножицями, дитячими знаряддями праці — лопаткою, граблями, молотком та ін., вміти обгорнути книжку газетою, прив'язати мотузочку, погодувати курку, собаку тощо. Ці навички дають уміння поводитися з речами, берегти їх. Розвиткові цих навичок сприяють правильно підібрані іграшки, приладдя та спостереження праці дорослих.

5. З метою комуністичного виховання треба дати дітям, враховуючи коло їх знань і уявлень, ряд доступних їм за формою і змістом розповідей про життя нашої Батьківщини, про роботу фабрик і заводів, колгоспів, навчальних і наукових закладів, про те, як вожді і громадяни стараються зробити життя для всіх заможним, здоровим, цікавим, щасливим. Треба розповісти про дружбу народів, про Леніна. Треба розповісти про життя капіталістичних країн, про те, як одні наживаються на праці інших, про війну, про те, що ми проти війни, але будемо захищати нашу Батьківщину, про Червону Армію, про Ворошилова.

Одночасно треба все життя дитячого садка налагодити так, щоб діти вчилися допомагати у всьому одне одному, щоб ігри, всі заняття росли з них дружний колектив, учили діяти організовано, виконувати встановлені в дитячому садку правила, гратися з малятами, допомагати в роботі піонерам і дорослим.

6. Дитячий садок повинен бути живим показом того, як треба виховувати дітей дошкільного віку і допомагати батькам у налагодженні правильного домашнього виховання.

7. Через радянські і профспілкові організації дитячий садок повинен звітуватися про виконувану ним роботу.

1937—1938 рр.

ЗАУВАЖЕННЯ НА «ПРОГРАМУ ДИТСАДКА»

Мені здається, що ця програма *дуже далека від життя*, дуже штучна, обминає ряд важких питань, і тому добрі побажання її укладачів про суспільне виховання, про комуністичне виховання зависають у повітрі.

Візьмемо перший розділ про *фізичне виховання*. Центральне питання цього розділу — фізкультура, що в корені неправильно. Питанню про *харчування* приділено два рядки: «Харчування дітей повинно бути смачним і різноманітним, з достатньою кількістю фруктів і овочів протягом цілого року». Тільки і всього. Про молоко — ані слова. Про те, чого не можна давати, про те, що і коли треба давати, — ані слова. Як готувати їжу, як її зберігати, як давати — не сказано. Про *стомлюваність* малят — ані слова. Тільки про післяобідній сон, а як повинні чергуватися рухи з відпочинком — ані слова. Про одяг — ані слова.

У такому вигляді пускати розділ про фізичне виховання не можна.

Існує, крім фізичного виховання, ще й *розумовий розвиток*. У програмі йдеться лише про *ознайомлення дошкільника з природою*. В цьому розділі говориться найбільше *про квіточки, про пташок, про красу природи*. Про все говориться надто загально, мало конкретно. Ну, та нехай вже.

Та знання дитині потрібні не тільки про природу, але і *про оточуючих людей, їхнє життя, працю*. Це з програми зовсім випало. Є у дітей бабусі, батьки,

матері, є у них знайомі, є у дітей брати, сестри. Всі вони *якось живуть*: п'ють, їдять, сплять; *щось роблять*: шикують, варять, перуть білизну, замітають підлогу, працюють у полі, працюють на фабриках; люди *щось переживають*: радіють, журяться, сміються, плачуть, сваряться, допомагають один одному. Брати бігають до школи, щось там теж роблять, пишуть, читають. Чому про це не можна говорити? Чому не можна, щоб дитина вміла держати голку, молоток, пилку, чому вона може займатися тільки малюванням і ліпленням, музикою та фізкультурою, а праця, навколишнє життя, люди повинні бути під забороною? Про чортів і відьом говорити годиться, а про тітку, про шофера, про маляра, столяра говорити не можна?!

Якщо про людей говорити не можна, то і про Леніна говорити не можна, не можна говорити, як одні люди наживались на праці інших; тоді невідомо, через що революція була, тоді всі розмови про вождів, про Батьківщину та інше будуть незрозумілі і *розмови про комуністичне виховання перетворяться в пусті фрази*.

І не випадково, що розділ про суспільне виховання такий мало конкретний. Поза людським суспільством немає і суспільного виховання.

У програмі не сказано, як *організувати спілкування дошкільнят з школярами, з дорослими робітниками і колгоспниками*. Таке спілкування необхідне. Воно має величезне значення.

Треба залучати батьків до життя дитячого садка, до його роботи. Цей момент із розділу «Робота дитячого садка з батьками» зовсім випав.

Якщо дитячий садок буде відірваний від живого життя, від життя дорослих, їх праці, потерпить і *розвиток мови, потьмяніє гра*. Адже малята наслідують дорослих у своїх іграх. А самодіяльна наслідувальна гра, яка допомагає освоювати набуті враження, має величезне значення, значно більше, ніж будь-що інше.

На мою думку, програму треба перебудувати.

ПРОМОВА НА НАРАДІ ДОШКІЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Товариші, я не буду говорити, як треба організувати дитячі садки. Тут є вже великий досвід, ми маємо багато чудових дитячих садків. Я говоритиму про ті питання, які хвилюють, певно, усіх нас.

Одне з цих питань — це недостатній розмах усієї справи. Повільно споруджують будинки. Крім того, ми ще недостатньо, по-моєму, мобілізуємо громадськість на те, щоб підшукувати підхожі приміщення, квартири, де можна було б розгортати дошкільну роботу. Коли мені показують дуже хороший дитячий садок або я на фото бачу хороший дитячий садок, я думаю: так, це добре, але чи багато таких дитячих садків? А нам треба обслужити дитячими садками всіх дітей, бо дитячий садок має дуже великий вплив на виховання дітей, впливає і на домашнє виховання, є організуючим центром. У дитячих садках заведені певні порядки, вони організують дітей; діти набувають ряд культурних навичок, привчаються до добре налагодженого життя, разом граються, організовано микють рученята, організовано віршики говорять, пісень співають. Садок дає їм багато радощів.

Я говоритиму не про це, говоритиму про мобілізацію громадськості. Мені здається, що справа дошкільного виховання така важлива, що треба далеко ширше залучати до неї громадськість. Треба, щоб кожний завідувач дитячого садка умів міцно зв'язатись з сільрадою, з міськрадою, з широкими верствами сільської інтелігенції та міської інтелігенції.

Не можна сказати, що тільки дошкільниці мають відношення до дитячого садка; мають відношення до цієї справи і вчительки, і політосвітники, і бібліотекарі, і дружини інженерно-технічних працівників. Взагалі тепер на селі є чимало кадрів інтелігенції, причому радянської інтелігенції, яка близька до мас.

Я пам'ятаю, як створювалась нова, теперішня наша інтелігенція, яка виросла вже при Радянській владі. Я завжди згадую, як у перші роки важко це було, як усі тяглися до знання, але не знала людина, куди поткнутись. Я завжди розказую один спогад, який врізався в пам'ять,— як хлопець, закінчивши початкову школу, хотів вступити до вузу. Він не знав, чого у вузі вчать, як вчать у вузі. Прийшов він пішки чи то з Тули, чи то з Рязані, у личаках, з торбиною за плечима, і навіть не знав, що є така установа, як Наркомос, а сів біля пам'ятника Ломоносову, про якого вчив ще в школі. Вирішив, що коли розшукає пам'ятник Ломоносову, сяде біля нього, то вступить до вузу. Він не помилився. Студенти побачили цього сільського хлопця, побачили здивування на його обличчі і підійшли до нього. Розпитали його, чого він хоче, привели до Наркомосу. Наркомос влаштував його на робітфак, а потім у вуз, і він став видатним радянським працівником, він тепер працює в лавах радянської інтелігенції.

Ну, це були давно минулі часи, коли до вузів йшли люди, які читати до ладу не вміли. Теперішня наша інтелігенція дуже різними шляхами йшла, опановуючи знання. Є такі, які вчилися у нормальній школі, а є така інтелігенція, яка різними незвіданими стежками приходила.

І я вважаю, що теперішню сільську інтелігенцію легко розворушити, і вона допоможе вам у вашій роботі. Я знаю політосвітників, знаю вчителів, бібліотекарів. Якщо вони візьмуться за цю сторону справи, то часто знаходять такі шляхи і можливості, щоб відкрити спочатку невеликий дитячий садок, який потім перетворюють у велику установу, оточену громадським піклуванням. Таких прикладів у нас багато.

Тут треба розворушити публіку. Тепер кадрів інтелігенції у нас більше, та й народ на селі зовсім інший, став свідомим. Тепер вже немає такого побоювання,

яке було в перші роки Радянської влади, коли матері боялись, як би їх дітей з дитячого садка та не взяли до Червоної Армії. Село тепер перестало бути таким темним, яким було раніше. Якщо є пережитки старого, то вони виявляються в іншому, зокрема в невмінні виховувати дітей по-новому, ростити з них з ранніх літ громадських працівників. Ми зараз переживаємо особливий момент. Вийшов підручник з історії Комуністичної партії, який висвітлює весь шлях боротьби проти царизму, боротьби за диктатуру пролетаріату, причому розповідається все це зрозуміло, просто. Потім вийшла чудова постанова ЦК ВКП(б) про постановку пропаганди. Я не думаю, щоб хтось із присутніх тут партійних і безпартійних більшовичок-дошкільниць, сказав, що до них це не має відношення. Адже ця постанова являє собою директиви не тільки для партійців, але для роботи на всіх фронтах соціалістичного будівництва. Там сказано про боротьбу з бюрократизмом, про те, як уважно треба підходити до кожного вивчаючого історію партії, як треба допомагати йому. У постанові дуже багато таких вказівок, які кожний працівник культурного фронту 10 раз повинен перечитати, продумати і подивитись, як застосувати їх до своєї роботи. Там дуже різко сказано про боротьбу з бюрократизмом. І кожний подивиться: а чи немає у мене бюрократичного підходу до дитини, може я не так до неї поставився, як треба. Кожний сам себе буде критикувати, свою роботу і думати, як допомогти товаришам якомога краще налагодити роботу.

Перед всіма нами, і партійцями, і безпартійними, стоїть зараз питання, як найкраще запровадити постанову партії про пропаганду в життя на своїй ділянці роботи. І я не думаю, щоб це не стосувалось дошкільних працівників. Це, звичайно, не значить, що вони будуть просто заучувати історію партії, постанову про пропаганду; в разі потреби, вони звернуться до більш знайомих товаришів, бібліотекар їм може допомогти, послухають лекції, які тепер будуть широко розгортатись, причому буде не так, що лектор прочитав лекцію, вклонився і пішов, а після лекції лектор буде вести бесіду з слухачами, буде вказувати, як треба самостійно працювати над оволодінням прослуханим матеріалом, зазначить, що треба прочитати. Я гадаю, що ця постанова про

пропаганду зробить ціле культурне зрушення в нашій країні. Я ходжу зараз на бібліотечні збори, на збори викладачів шкіл дорослих, оце до вас прийшла, бо я знаю, що тут присутні партійні і непартійні більшовики, які хочуть оволодіти знанням історії партії, що допоможе їм краще будувати комунізм. Питання у нас іде про виховання дітей. Ми хочемо виховувати їх у комуністичному дусі. Це, звичайно, не значить, що ми будемо для малят, які не вміють читати, вивішувати в дитячому садку більшовицькі плакати та лозунги. Це було б просто смішно. Не в тому полягає комуністичне виховання дітей, щоб вони якийсь лозунг зазубрили, не розуміючи його, а треба вміти виховувати з них з самого малку громадських працівників, розвивати в них почуття товаришування, дружби між хлопчиками і дівчатками, дружбу між дітьми різних національностей, виховувати у них міцну волю, інтерес до навколишнього життя, до праці та навчання.

Я от дитинство своє пригадую. Коли мені було 5 років, мені довелося жити в Польщі. Там були криті галереї в дворі, де прали і розвішували білизну. І тут зустрічалися діти різних національностей. Я пам'ятаю, як єврейський хлопчик годував мене хлібом із смальцем; як польські діти частували мене польськими тістечками; татарські діти годували мене кониною. Дружбу серед дітей треба рости ще змалку. Потім треба виховувати серйозне ставлення до всього того, що говорить вихователь, що обговорюється в групі.

Тут, звичайно, треба дуже берегти нерви дітей і знати дитину дуже добре. Все це — питання комуністичного виховання. І необхідно знати дітей. Товаришка зараз розповідала про те, як дитина боялася жаби. Я пригадала, як я, дівчинкою п'яти років, боялась сажотруса. Вичитала в книжці «Степка-Растрепка», що сажотруси щось таке страшне роблять, і кожного сажотруса, як вогню, боялась. Я пам'ятаю — ми жили тоді бідно, в одній кімнаті, поряд з кухнею. І от прийшов якось на кухню сажотрус. Я вбігла перелякана в кімнату і кажу матері з батьком, що сажотрус прийшов, а сама тремчу від страху. Вони мені нічого не відповіли, а потім батько каже:

— Він, напевне, біля плити димар чистить?

— Біля плити.

— Йому, напевне, жарко? Чи не понесла б ти йому чаю?

Ну, таке доручення віднести сажотрусові чай — тут я й про свій страх забула, подружилася з сажотрусом.

Мені здається дуже важливим, щоб досвідчений завідувач дитячого садка, який розуміє, як треба виховувати, допомагав би громадським працівницям, щоб їх якось навчити цієї справи. З ними треба провести дуже велику роботу, бо, хоч як це дивно, а пережитки старого виховання, коли батьки вважали, що дитина моя, і що я хочу, те з нею зроблю — хочу пушту на повітря, хочу не пушту, хочу годую, не хочу — не годую, хочу приб'ю, а хочу — так і приголублю, — ще збереглися де-не-де. З цими поглядами, з поглядами на дитину як на власність, треба боротись. Я не запідозрюю наших дошкільниць, що вони так дивляться на дитину, але є багато батьків і багато громадських працівниць, які ще перебувають під владою пережитків старого: дитина в моїй владі, що хочу, те з нею й роблю.

Треба широко розгорнути пропаганду правильного виховання. Тут у нас, на жаль, дуже мало популярних книжок, які б про це говорили, говорили про виховну роботу, а треба більше книжок, які говорили б про те, як треба виховувати дітей, показувати, як у дитини поступово розвивається свідомість, як складаються погляди.

Правильна, масова пропаганда основ дошкільного виховання має велике значення. І треба, щоб її вели не абстрактно, а якомога простіше, якомога конкретніше. І тут треба працювати над створенням відповідної літератури. Ми з т. Волковою шукали в старих виданнях літературу, в якій би про це говорилось. Але малувато її. Тов. Волковій треба використати цю нараду для того, щоб порадитись, що ми повинні дати батькам, що ми повинні дати широкій масі громадських працівниць для того, щоб вони розуміли цю справу.

І робота з батьками тут подвійна. З одного боку, це показ. Я пам'ятаю розповідь робітниці, яка говорила, що вона боялась віддавати дітей до дитячого садка і дивилась, сховавшись, з-за рогу, що роблять у дитячому садку. Тепер з-за рогу не дивляться вже, але треба ширше

організувати показ того, як проводить роботу садок. Цілий ряд речей треба показувати. Ми повинні залучати до дошкільної справи найширші маси. Робітниці і селянки, які добре знають життя, можуть також дуже багато чого порадити працівникам дитячих садків.

Отже, перше завдання — підняти громадськість, залучити до цієї справи, з одного боку, інтелігенцію, з другого — широкі маси. І потім треба продумати конкретні пропозиції, як і що робити.

Дуже важливо звернути увагу на обслуговуючий персонал — на прибиральниць. У дошкільних закладах три тисячі неписьменних прибиральниць. Це не може не позначитись на становці роботи дитячих садків. Необхідно ліквідувати неписьменність серед прибиральниць дитячих садків і повести серед них велику культурну роботу.

Торкнувся ще питання про необхідність роботи дошкільних працівників над собою. Кожному з нас доводиться працювати над собою, бо треба дуже уважно придивлятися до життя, організовувати, діяти в цілому ряді випадків самостійно. Ми дамо всім бібліотекам вказівки, щоб вони мали літературу, яка потрібна дошкільним працівникам, але й самим вам треба дуже багато працювати над собою.

Тепер про молодь. Якось одержала я листа з Тули. Матері-комсомолки пишуть: як нам бути — ми комсомолки, а від громадської роботи якось відходимо. Я не буду докладно спинятись на тих причинах, внаслідок яких вони відходять від роботи, явно не було турботи про них в тому розумінні, що ніхто не дбав про те, щоб принести матері-комсомолці потрібну книжку, навчити її самостійно працювати, але найголовніше те, що у нас дітей комсомолок у дитсадках ще мало. Думаю, що завідувачі дитячих садків повинні дивитись за тим, щоб більше дітей комсомольської молоді приймати в дитячі садки.

І ще одне зауваження. Був час, коли дехто ставив питання так, що суспільне виховання — це найважливіше, а домашнє — це справа незначна. Так не можна ставити питання. Одне має бути зв'язане з другим. Я пам'ятаю, був такий проект, здається в Саратові, зібрати всіх дітей в одне місце, далі від батьків. Довелося стра-

шенно воювати проти цього. Адже батьківське почуття — почуття, яке дає дуже багато радощів, і ми зовсім не хочемо його ліквідувати. Поєднання суспільного виховання з вихованням домашнім має бути дуже міцним.

Я вважаю, що висвітлення питань дошкільного виховання підсилюватиме серед маси колгоспниць і робітниць потяг до знання, так що це буде не тільки робота по вихованню дітей, вона ще змикатиметься з масовою роботою серед дорослих. Робітниця подумає: так ось як треба з дитиною обходитись, цікаво б книжку почитати, як життя влаштувати взагалі, а це питання зв'язане з рядом інших. Таким чином, через дитячі садки ви можете допомагати культурному зростанню всього населення.

Мені здається, що саме дошкільниці можуть ставити перед матерями ряд дуже важливих політичних питань, можуть, працюючи з матерями, допомогти культурному зростанню відсталих верств. Треба використати все, що можна, треба використати кіно. Є такі постановки, які показують не тільки нашу героїку, а й просте, звичайне дитяче життя. Подивишся і думаєш — та й працювати вже немає над чим, а тим часом ще далеко не так. Важливо ще і вглиб і вшир розвивати роботу. Звичайно, треба дуже багато вдумуватись. Якщо ви будете над собою працювати, то вам стане ясно, в чому ваші завдання, як ми повинні з дітей виховувати громадських працівників, які потім будуть нашою зміною. Оце найголовніше. Дозвольте на цьому закінчити.

1938 р.

ДИТИНСТВО І РАННЯ ЮНІСТЬ ІЛЛІЧА

Я буду писати про дитинство Володимира Ілліча головним чином те, що чула від нього самого за час нашого спільного життя. Правда, захоплений революційною діяльністю, він мало вдавався у спогади,— так, при нагоді що-небудь розкаже. Але ми були з ним люди одного покоління (я на рік старша за нього), росли приблизно в одному й тому самому середовищі, у середовищі так званої «різночинної інтелігенції». Тому його спогади, хоч і уривчасті, мені говорили дуже багато.

Народився Володимир Ілліч 22 квітня 1870 року в приволзькому місті Сімбірську і прожив там до 17 років. Це було губернське місто, але, коли дивишся тепер на зарисовки вулиць, будинків, околиць тогочасного Сімбірська, відчуваєш, яка тиха заводь це була тоді. Не було там ні фабрик, ні заводів, не було навіть залізниці; ні телефонів, ні радіо, звичайно, не було.

Справжнє прізвище Ілліча було Ульянов. Тільки багато пізніше, ставши революціонером, він почав писати, з конспіративних міркувань, під вигаданим прізвищем Ленін,— стали так його називати. Тепер Сімбірськ в пам'ять Ілліча має назву Ульяновськ. В наш час Ульяновськ — головним чином учбове місто, багато там учнівської молоді, є там філіал Ленінського музею.

Батько Володимира Ілліча, Ілля Миколайович, був простого звання, з астраханських міщан. Жив він у тяжких умовах, належав до так званого податного стану, якому закритий був шлях до освіти. З семи років він

залишився сиротою, і тільки завдяки допомозі старшого брата, який віддавав останні копійки на його освіту, завдяки надзвичайній талановитості і упертій праці вдалося Іллі Миколайовичу «вийти в люди», закінчити гімназію і Казанський університет в 1854 році. Він став педагогом, спочатку викладав фізику і математику в старших класах Пензенського дворянського інституту, потім був викладачем у чоловічій і жіночій гімназіях у Нижньому Новгороді, далі в Сібірську був інспектором, а потім директором народних училищ. Ілля Миколайович закінчив Казанський університет в розпал Кримської війни. Ця війна розкрила з особливою силою всю гнилість кріпосного права, яскраво освітила всю дикість миколаївського режиму. Це був час, коли різко критикувались кріпосницька епоха, кріпосницький уклад, але революційний рух ще не оформився.

Щоб зрозуміти до кінця, ким був Ілля Миколайович, треба почитати «Современник», який виходив за редакцією Некрасова та Панаєва, де співробітничали Белінський, Чернишевський, Добролюбов. І старша сестра Володимира Ілліча — Анна Іллівна — і сам Володимир Ілліч згадували, як любив Ілля Миколайович вірші Некрасова. Як педагог, Ілля Миколайович особливо ретельно читав Добролюбова. Педагогічний фронт був в той час фронтом боротьби проти кріпосництва. Даль, автор «Толкового словаря живого великорусского языка», ще в 1856 році різко висловився проти селянської грамотності. У школі панував справжній бурсацький режим; навіть у гімназіях, куди приймали лише дітей дворян та службовців, сікли різками.

Відомо, яку боротьбу проти кріпосницької школи вів Добролюбов. Він помер у 1861 році 25-річним юнаком. У 1857 році була надрукована його стаття «Про значення авторитету у вихованні», присвячена питанню про авторитет учителя. Добролюбов порівнював у цій статті авторитет при рабському, кріпосницькому укладі школи з авторитетом, якого набуває вчитель, педагог завдяки повазі з боку учнів. Добролюбов, цитуючи Пирогова, писав там про роль переконань: «...Переконання даються нелегко: «тільки той може мати їх, хто *приучений з ранніх років пильно дивитися в себе, хто приучений з перших років життя любити щиро правду, стояти за*

неї горю і бути невимушено одвертим як з наставниками, так і з товаришами»¹. І далі: «...Часто-густо дитина приноситься в жертву педагогічним розрахункам. Сівши на свого морального конька, вихователь вважає вихованця своєю власністю, річчю, з якою він може робити, що йому заманеться», при цьому «випускає з уваги одну дуже важливу обставину — дійсне життя й природу дітей і взагалі виховуваних...»² Палко, пристрасно поставав у цій статті Добролюбов проти сліпої, рабської, безумовної покори. «Чи треба говорити про той згубний вплив, який справляє звичка до *безумовної* покори на розвиток волі?»³ — писав він.

У цій же статті, сказавши про те, що при безумовній покорі дитини необхідна і безумовна непогрішність вихователя, Добролюбов писав: «Але навіть коли ми припустимо, що вихователь завжди може стати вище особи вихованця (що й буває, хоч, звичайно, далеко-далеко не завжди), — то в усякому разі він не може стати вище цілого покоління. Дитина готується жити в новій сфері, обстановка її життя буде вже не та, що була за 20—30 років, коли здобув освіту її вихователь. І звичайно вихователь не тільки не передбачає, а навіть просто не розуміє потреб нового часу і вважає їх безглуздя»⁴.

У цій статті Добролюбов підкреслював правильні думки професора-хірурга, педагога Пирогова, але коли Пирогов пішов на поведі реакції і висунув з метою «виховання законності» систему покарань, у тому числі і покарання різками та виключення з школи, — з усією пристрасністю почав картати його Добролюбов.

Некрасов, якого так любив батько Леніна, Ілля Миколайович, у вірші «Пам'яті Добролюбова» писав про нього:

...Палкому серцю ти не дав спокою;
Любив свій край, як жінку, як мету,
Свій труд, надії з мрією ясно
Йому віддав; і чесні ти серця
Йому скоряв. В майбутні звав простори,
І світлий рай, і перли для вінця

¹ М. О. Добролюбов, Вибрані педагогічні твори, «Радянська школа», К., 1950, стор. 31.

² Там же, стор. 32.

³ Там же, стор. 38.

⁴ Там же, стор. 33—34.

Свій коханці готував суворій,—
Та надто рано твій ударив час
І віще з рук перо твоє упало.
Який світильник розуму погас!
Яке то серце битись перестало!

Добролюбів покорив і чесне серце Іллі Миколайовича, і це визначило роботу Іллі Миколайовича як директора народних училищ Сімбірської губернії і як вихователя свого сина — Леніна — та інших своїх дітей, які всі стали революціонерами.

До того часу як у Сімбірській губернії почав працювати Ілля Миколайович, селянство цієї губернії було майже все неписьменне. Зусиллями Іллі Миколайовича було відкрито 450 сільських шкіл; величезну роботу провів він з учительством. Відкривалися школи не просто за наказом: довелось їздити на місця, трястися на возі, ночувати на заїжджих дворах, сперечатися з урядниками, скликати селянські сходки. Жадібно слухав розповіді батька про село Ілліч. Багато чув він про село ще малим від няні, яку він дуже любив, від матері, яка теж виросла на селі.

Це примушувало Ілліча з дитинства уважно приглядатися до життя села, це наклало відпечаток на всю його діяльність як революціонера, це дало йому можливість, вивчивши марксизм, зрозуміти, що соціалізм може перемогти і в нашій відсталій Росії з її численним розрізненим селянством, це дало йому можливість накреслити правильний шлях боротьби, який привів до перемоги нашу велику Батьківщину.

Ілля Миколайович ріс в Астрахані, не відгороджений від життя муром, і він бачив, як затоптані були «іногородці» — калмики. У своїй діяльності як директор народних училищ Ілля Миколайович особливу увагу звертав на те, щоб озброїти знаннями численних «іногородців», як тоді їх називали, що населяли Сімбірську губернію.

У 1937 році я одержала листа від чуваша-учителя Полево-Сундирської неповної середньої школи Батиревського району Чуваської АРСР, Івана Яковича Зайцева. Йому 77 років, уже 55 років він учителює в чуваських школах. Має звання Героя Праці, відмінника освіти. Активний громадський діяч. Вів роботу в справі ліквідації неписьменності та малописьменності, був головою

спілки працівників освіти, був членом сільради, місцевому та ін. Працював по сільськогосподарській статистиці, був інструктором у всіх народних переписах, вів роботу на метеорологічній станції і т. д.

Іван Якович — син батрака. З 8 до 13 років він пас гуси. Дуже хотілося йому вчитись, і він нишком утік від батька з дому, щоб вступити до школи. Два дні пробирався до Сімбірська і хоч спізнився до початку занять, та все ж вступив до школи завдяки Іллі Миколайовичу Ульянову, який пожалів хлопчика. Іван Якович Зайцев розповідає, як одного разу, в перший рік його перебування в школі, на урок арифметики прийшов Ілля Миколайович Ульянов. Ілля Миколайович викликав його до дошки; Зайцев добре розв'язав і пояснив задачу. Ілля Миколайович сказав: «Добре, йди на місце!»

«Після обіду,— розповідає в своєму листі Іван Якович,— учням було дано самостійну письмову роботу — твір. Учителю дав тему «Враження сьогоднішнього дня». При цьому він сказав, що ми можемо писати про будь-яку пригоду із свого шкільного життя, яку самі вважаємо особливо важливою. Одним словом, про що завгодно.

Усі учні на кілька хвилин замислились, підшукуючи відповідну тему. Дехто пригадав досить смішні пригоди із шкільного життя, а інші старалися самі щось придумати. Мені не довелося довго шукати тему, бо в мене з думки не йшло відвідування уроку математики директором Іллею Миколайовичем та його пояснення плану розв'язання задачі. І я вирішив написати про це.

Я написав: «Сьогодні о 9 годині ранку, під час уроку математики, прийшов до нас п. директор, Ілля Миколайович. Викликали мене до класної дошки і задали задачу, в якій кілька разів повторювалось слово «гривеник». Я записав задачу, прочитав її і почав планувати хід розв'язання. П. директор, Ілля Миколайович, задав мені навідні запитання; і тут я помітив, що Ілля Миколайович трохи гаркавив і слово «гривеник» вимовляв «ггивеник». Це запало мені в голову і примусило думати: «Я учень, і то вмю правильно вимовляти звук «р», а він, директор, така велика і вчена людина, не вмє вимовляти звук «р», а говорить «гг».

Далі я писав про деякі дрібниці і на цьому закінчив

твір. Черговий зібрав зошити і здав учителеві В. А. Калашникову.

Через два дні, після обіду, на уроці мав бути переказ прочитаної статті. Нам роздали наші зошити. Усі кинулись дивитися відмітки. Одні раділи, інші так собі, не виявляли ні радості, ні горя.

Учитель Калашников навмисне залишив мій зошит у себе. Потім, кинувши мені зошит в обличчя, обурено сказав: «Свиня!»

Я взяв зошит, розгорнув його і побачив, що мій твір перекреслено червоним хрестом, а в кінці його стоїть відмітка «0» (нуль). Потім підпис. Я мало не заплакав. Сльози виступили з очей. Я з природи був простий, наївний, вразливий і правдивий. Таким я залишився на все життя.

Під час письмової роботи в клас зайшов Ілля Миколайович. Привітались і продовжували роботу. Ілля Миколайович ходив між партами, де-не-де спинявся, спостерігав за роботою. Дійшов і до мене. Побачив на моєму минулому творі червоний косий хрест і відмітку «нуль», поклав одну руку мені на плече, другою — взяв мій зошит, почав читати. Читає і всміхається. Потім покликав учителя, запитав: «За що ви, Василю Андрійовичу, нагородили цього хлопчика орденом червоного хреста і величезною картоплиною? Твір написано граматично правильно, послідовно, і немає тут нічого вигаданого, штучного. Головне — написано щиро і цілком відповідає темі, яку ви дали».

Учитель зніяковів, сказав, що в моєму творі є місця, не зовсім зручні для начальствуючих, що ніби він... Директор І. М. Ульянов, не давши йому договорити, перебив його і сказав: «Цей твір — один з кращих. Читайте задану вами тему: «Враження сьогоднішнього дня». Учень написав саме те, що справило на нього найбільше враження під час минулого уроку. Твір відмінний». Потім він взяв мою ручку і в кінці твору написав: «Відмінно» — і підписався: «Ульянов».

Цього випадку я ніколи не забуду, його не можна забути. Ілля Миколайович довів, наскільки він був добрий, простий, справедливий».

Таке ставлення Іллі Миколайовича до нацменів не могло не вплинути на Ілліча, який слухав, що говорив

батько, що говорили інші. Володимир Ілліч розповідав мені якось про ставлення сімбірських обивателів до нацменів: «Почнуть говорити про татарина, скажуть презирливо «князь», говорять про єврея — неодмінно скажуть «жид», про поляка — «полячишко», про вірмнина — «армяшка».

Ілліч ішов по стопах батька: у старшому класі гімназії він цілий рік займався з товаришем чувашем, який відставав з російської мови, щоб підготувати його до вступу в університет, і підготував.

Але й на всю революційну діяльність Ілліча вплинуло це ставлення Іллі Миколайовича до нацменів; усі знають, яку величезну роботу проробив Ленін, закладаючи основи дружби народів СРСР.

Про міцну волю писав Добролюбов. Методами Добролюбова виховував Ілліча батько. Володимир Ілліч вступив до гімназії 9½ років, весь час вчився відмінно, закінчив з золотою медаллю. Це не так легко йому давалось, як багато хто думає. Ілліч був дуже жвавий. Любив ходити далеко гуляти, любив Волгу, Свіягу, любив купатися, плавати, любив кататись на коньках. Ілліч розповідав мені якось: «Любив я дуже коньки, але побачив, що це заважає вчитись,— кинув». Він страшенно любив читати, книги захоплювали його, вабили, говорили про життя, про людей, розширяли горизонт, а навчання в гімназії було нудне, мертво, доводилося брати себе в руки, щоб заучувати всякий непотрібний мотлох, але в нього був заведений такий порядок: спочатку уроки вивчить, потім до читання візьметься. Тримав себе в руках. Час заощаджував. Коли читав, дуже зосереджувався, і тому читав надзвичайно швидко. Робив для себе виписки з книг, старався витратити на запис менше часу. Хто бачив почерк Ілліча, знає, як він своєрідно скорочував слова. Завдяки цьому він міг записувати те, що йому треба, дуже швидко.

Сильну волю він у собі виробив. Що скаже — зробить. На його слово можна було покластись. Якось, ще хлопчиком, він спробував курити. Його мати, Марія Олександрівна, побачивши якось, що він курить, дуже засмутилась і почала просити його: «Володю, кинь курити». Ілліч обіцяв, і з того часу ні разу не доторкнувся до цигарок.

Ілля Миколайович, звертаючи увагу на те, щоб Володимир Ілліч добре і вперто вчився, все ж старався виховати в ньому, як того вимагав Добролюбов, свідоме ставлення до того, чого та як вчили його в школі. Учителька Кашкодамова, яка з особливою любов'ю згадувала про Іллю Миколайовича, під керівництвом якого вона працювала, розповідала про те, як Ілля Миколайович любив дражнити Володю і, жартуючи, ляв гімназію, гімназичне викладання, дуже гостро висміював викладачів. Володя завжди вдало парировав батьківські удари і в свою чергу починав говорити про недоліки нижчої школи, іноді вміючи дійняти батька до живого.

З розповіді В. В. Кашкодамової видно, як Ілля Миколайович вчив Ілліча придивлятися до життя, але водночас, коли Ілліч дозволяв собі насмішки в класі з учителів, наприклад з учителя французької мови Пора, Ілля Миколайович стримував його, говорив про неприпустимість грубого ставлення до вчителів, навіть до тих, які мають серйозні хиби у викладанні. І Володимир Ілліч стримував себе.

І ще одну рису виховало в Іллічі добролюбовське ставлення до дітей: це вміння і до себе, до своєї діяльності, підходити з точки зору інтересів справи. Це застрахувало Ілліча від дріб'язкового самолюбства.

Крім строгого ставлення до себе, Ілля Миколайович, як це видно із спогадів Зайцева, особливо цінив у дітях щирість, старався виховувати її в дітях. Про важливість виховання ширості писав Добролюбов. Однією з особливих характерних рис Ілліча була щирість.

Коли Іллічу було 14—15 років, він багато і з захопленням читав Тургенева. Він мені розповідав, що тоді йому дуже подобалось оповідання Тургенева «Андрій Колосов», де ставилося питання про щирість у коханні. Мені теж у ці роки дуже подобався «Андрій Колосов». Звичайно, питання не так просто розв'язується, як там описано, і не в самій щирості справа, потрібне і піклування про людину, і увага до неї, але нам, підліткам, яким доводилось спостерігати в навколишньому міщанському побуті ще дуже поширені тоді шлюби з розрахунку, дуже велику нещирість,— подобався «Андрій Колосов». Потім нам страшенно подобалось «Що робити?» Чернишевського. Ілліч читав його вперше в гімназичні

роки. Пам'ятаю, як мене здивувало, коли ми в Сибіру почали говорити на ці теми, в яких деталях знав цей роман Чернишевського Ілліч. З цього роману почалося його захоплення Чернишевським.

Ілля Миколайович був видатним громадським діячем, який самовіддано боровся з народною темнотою, з наслідками рабства, але він був сином своєї епохи, і те, що так хвилювало його синів — Олександра і Володимира, — те, про що говорив Чернишевський, — характер реформи 1861 року, проведеної так, як того хотіли поміщики: викупні платежі, відрізування у селян кращих земель — менше хвилювало його; для нього Олександр II залишався царем-визволителем. Ілліч згадував, як хвилювався Ілля Миколайович, коли прийшла звістка про вбивство Олександра II, надів мундир і пішов у собор на панахиду. Іллічу було тоді тільки одинадцять років, але такі події, як вбивство Олександра II, про яке всі навколо говорили, яке всі обговорювали, не могло не хвилювати і підлітків. Ілліч, за його словами, став після цього уважно вслухатись в усі політичні розмови.

Ілліч читав усі дитячі журнали і книги, які присиляли батькові, в тому числі «Детское чтение». У дитячих журналах того часу ще багато писали про Америку (як відомо, з 1861 по 1865 рік йшла боротьба Північних Штатів з Південними за знищення рабства негрів у Південних Штатах; боротьба точилась з метою розчистити ґрунт для ширшого розвитку капіталізму, але велась під прапором боротьби за свободу), писалось багато про війну з Туреччиною, про Балкани. Брав також Ілліч книги у старшого брата. Однокласник Ілліча Кузнецов згадує, що Ілліч завжди писав дуже добре твори з літератури. Коли Ілліч учився в гімназії, там директором був Ф. М. Керенський (батько О. Ф. Керенського — есера, прем'єр-міністра Тимчасового уряду в 1917 році); він же викладав і літературу. За всі твори Керенський ставив Іллічу завжди п'ятірки. Але одного разу, повертаючи твір, він сказав Іллічу незадоволеним тоном: «Про які це пригноблені класи ви тут пишете, до чого це тут?» Учні зацікавились, скільки ж поставив Ульянову за твір Керенський. Виявилось, все ж п'ятірка стоїть.

Сім'я Ульянових була велика — шість чоловік дітей. Усі вони росли парами: старші — Анна і Олександр,

потім Володимир і Ольга і, нарешті, молодші — Дмитро і Марія. Ілліч дуже дружив з Ольгою, у дитинстві грався з нею, пізніше разом читали вони Маркса. У 1890 році вона поїхала на Вищі жіночі курси в Пітер і померла там весною 1891 року від тифу.

Олександр ріс революціонером і мав дуже сильний вплив на Ілліча. Старші захоплювались поетами «Искры» — так називали себе поети-чернишевці (брати Курочкині, Минаєв, Жулев та інші), які особливо різко висміювали пережитки епохи кріпосництва в побуті, у звичаях, старались показати «усе негідне, підле, зле» — бюрократизм, підлабузництво, фразерство. Особливо багато віршів поетів «Искры», легальних і нелегальних, знала Анна Іллівна, яка сама писала вірші. Вона пам'ятала їх усе життя. В останні місяці її життя, коли вона була вже розбита паралічем, я, прийшовши із служби і сідаючи пити з нею чай, звичайно наводила розмову на поетів «Искры». Анна Іллівна завжди охоче говорила про це, і мене завжди дивувала її колосальна пам'ять. Вона пам'ятала цілий ряд улюблених віршів тодішньої передової інтелігенції. Мене дивувало, коли ми були з Іллічем на засланні в Сибіру, скільки віршів поетів «Искры» він знав!

Обивательських пліток, пустопорожнього базікання, яке так висміювали поети «Искры», не терпів Ілліч, як і його старший брат — Олександр. І коли до них у кімнату приходив хто-небудь з численних двоюрідних братів, у них була улюблена фраза: «Ощасливте нас своєю відсутністю». Олександр Ілліч посилено читав Писарева, який захоплював його своїми статтями з природознавства, що в корені підривали релігійні погляди. Писарев був тоді заборонений. Читав Писарева посилено і Володимир Ілліч, коли йому було ще років 14—15. Слід сказати, що навіть Добролюбов у 1856 р. не порвав ще остаточно з релігією, а Ілля Миколайович так і залишився віруючим до кінця життя, незважаючи на те що був викладачем фізики, метеорологом. Його непокоїло, що його сини перестають вірувати. Олександр Ілліч головним чином під впливом Писарева перестав ходити в церкву. Анна Іллівна згадує, що якийсь час Ілля Миколайович запитував під час обіду Сашу: «Ти сьогодні до всеношної підеш?», — той відповідав коротко і

твердо: «Ні». І ці запитання більше не повторялись. А Ілліч розповідав, що, коли йому було років 15, у батька одного разу сидів якийсь педагог, з яким Ілля Миколайович говорив про те, що його діти погано відвідують церкву. Володимира Ілліча, присутнього на початку розмови, батько послав з якимсь дорученням. І коли, виконавши його, Ілліч проходив потім мимо, гість, посміхаючись, глянув на Ілліча і сказав: «Сікти, сікти треба». Обурений Ілліч вирішив порвати з релігією, порвати остаточно; вибігши на двір, він зірвав з шиї хрест, який ще носив, і кинув його на землю.

Олександр Ілліч став природником, поїхав до Пітера, в університет, учитись. Втягуючись у революційну роботу, конспіруючись навіть від Анни Іллівни, він останнього літа, приїхавши додому, нічого не говорив про неї нікому. А Іллічу страшенно хотілося з ким-небудь поговорити про ті думки, які зародились у нього. У гімназії він не знаходив нікого, з ким би можна було поговорити про це. Він розповідав якимось: здалося йому, що один з його однокласників революційно настроений, вирішив поговорити з ним, зговорилися йти на Св'ягу. Але розмова не відбулась. Гімназист почав говорити про вибір професії, говорив про те, що треба вибрати ту професію, яка допоможе краще влаштуватися, зробити кар'єру. Ілліч розповідав: «Подумав я: кар'єрист якийсь, а не революціонер»,— і не став з ним ні про що говорити.

Брат ухилився останнього літа від розмов з Володею, і він, бачачи, як Саша, готуючись до дисертації про кільчастих черв'яків, встає на світанку і з раннього ранку возиться з черв'яками, стежить за ними, працює з мікроскопом, робить досліди, думав: «Ні, не виїде з брата революціонера». Незабаром побачив, як він помилився. Доля брата мала на нього величезний вплив.

Не тільки глибокий був вплив на Ілліча батька і брата, дуже сильний був вплив на нього і матері. Мати Марії Олександрівни була німкеня, а батько, родом з України, був видатним лікарем-хірургом і, пропрацювавши 20 років на медичному поприщі, купив будиночок на селі у 40 верствах від Казані, у Кокушкіні, лікував селян. Марію Олександрівну він не захотів віддавати ні в який навчальний заклад, училась вона дома, була прекрасною музиканткою, багато читала, знала життя.

Батько привчив її до великого порядку, вона була доброю хазяйкою, учила потім господарству і своїх дочок. Коли вона вийшла заміж, коли стала у них рости сім'я, на неї лягло багато турбот. Жалування Іллі Миколайовича ледве вистачало, треба було багато працювати, щоб створити той затишок, який був у сім'ї Ульянович, який давав можливість усім дітям спокійно, вдумливо вчитись, давав змогу прищепити дітям ряд культурних навичок.

На навчання дітей Марія Олександрівна, як і батько Ілліча, звертала дуже велику увагу, вчила їх німецької мови, і Ілліч, усміхаючись, розповідав, як його хвалив у молодших класах німець-учитель. Ілліч потім дуже захоплювався вивченням мов, навіть латині. Мені здається, що талант організатора, який був такий властивий Іллічу, він значною мірою унаслідував від матері.

Крім того, мати прикладом своїм показувала старшим, як треба дбати про молодших. Вона організувала хоріві співи дітей, які вони дуже любили, гралася з ними. І Ілліч з ранніх літ піклувався про молодшого брата і сестру. В цьому відношенні надзвичайно багато цікавих спогадів збереглося у Марії Іллівні і Дмитра Ілліча. У гру Ілліч умів вносити певну організованість, і стільки м'якості, уваги було в нього під час гри до молодших.

Це піклування про молодших наклало відпечаток на все його ставлення до дітей і пізніше. Він любив з ними погратись, пожартувати, але ніколи я не бачила, щоб він поводився з ними суворо, не любив, коли й інші були суворими з ними, ніколи він їх не повчав, як часом зображають це на картинах.

У дітях він бачив продовжувачів тієї справи, якій віддав усе своє життя. Бувало, розмовляє з дітьми, і, не вимагаючи відповіді, а просто виявляючи свої почуття, говорить: «Адже ж правда, що ти виростеш, станеш комуністом?» Усі знають, наскільки велике було його піклування про дітей, як він дбав про їх харчування, про їх навчання, про те, щоб зробити для них життя світлим, щасливим, як дбав про те, щоб вони були озброєні знаннями, потрібними їм для перемоги, умінням працювати і головою і руками, як того вимагає сучасна техніка.

Ілліч завжди дуже любив матір, але особливо цинив він її в роки її тяжких переживань. У 1886 році помер

Ілля Миколайович, і Ілліч розповідав мені, як мужньо вона переносила смерть чоловіка, якого так любила, так поважала. Але особливо став Ілліч придивлятися до матері, розуміти її після загибелі брата. Олександр Ілліч, бачачи тяжку долю селянства, усі ті неподобства, які навколо творяться, вирішив, що потрібна боротьба з царською владою. Він, будучи на чотири роки старший від Ілліча, вже інакше переживав і 1 березня 1881 року, інше в нього ставлення було до подій.

У Пітері Олександр Ілліч приєднався до партії «Народна воля» і взяв активну участь у готуванні замаху на Олександра III. Замах не вдався — 1 березня 1887 року його разом з іншими товаришами було арештовано. Звістку про арешт Олександра Ілліча одержала в Сімбірську вчителька Кашкодамова, яка передала її Іллічу, як старшому синові (йому вже було 17 років) в сім'ї Ульянових. Анна Іллівна теж вчилася в цей час у Пітері на Вищих жіночих курсах, і теж була арештована. Передати цю жахливу звістку матері довелось Іллічу. Він бачив, як змінилось її обличчя. Вона збралась того ж дня їхати в Пітер. За того часу залізниць у Сімбірську не було, треба було до Сизрані їхати кінями, коштувало це дорого, і звичайно від'їжджаючи шукали собі попутників. Ілліч побіг шукати матері попутника, але звістка про арешт Олександра Ілліча вже поширилась по Сімбірську, і ніхто не хотів їхати з матір'ю Ілліча, яка перед цим усі вихваляли як дружину і вдову директора. Від сім'ї Ульянових відсахнулися всі, хто раніше у них бусав, усе ліберальне «товариство». Горе матері і переляк ліберальної інтелігенції вразили сімнадцятирічного юнака. Поїхала мати: з тривогою ждав Ілліч вісток з Пітера, особливо піклувався про молодших, взяв себе в руки, учився. Багато він після того дум передумав. По-новому зазвучав для нього Чернишевський, став шукати він відповіді у Маркса; «Капітал» був у брата, але раніше важко було Іллічу в ньому розібратись, а після загибелі брата по-іншому взявся він до вивчення його. Брата стратили 8 травня. Діставши про це звістку, Володимир Ілліч сказав: «Ні, ми підемо не таким шляхом. Не таким шляхом треба йти». Перед тим матері, яка почала клопотатися за сина та дочку, дали побачення з сином, і це побачення по-

трясло її. Вона почала було умовляти сина подати прохання про помилування, але коли він сказав їй: «Мамо, я не можу цього зробити, це було б нещиро», вона не стала його більше умовляти і, прощаючись з ним, сказала: «Кріпись!» Ходила на суд, слухала промову сина.

Анну Іллівну випустили під нагляд поліції, вислали в село Кокушкіно під Казанню. Змінилась Марія Олександрівна, стала близька їй революційна діяльність її дітей, і особливо палко стали любити її діти.

У 1889 році, коли вона приїхала в Петербург клопотатися про те, щоб Володимира Ілліча з Єнісейської губернії перевели за кордон або хоч би куди-небудь ближче до Пітера, директор департаменту поліції Зволянський зло їй сказав: «Можете пишатись своїми дітками: одного повісили, по другому також плаче вірьовка». Марія Олександрівна підвелась і, сповнена гідності, сказала: «Так, я пишаюсь своїми дітьми» (про це писав М. Б. Смирнов, який був присутній при цій розмові, в своїх спогадах у газеті «Советский Юг»). Ілліч не раз говорив про матір, про те, яка величезна була в неї сила волі, говорив якомсь: «Добре, що батько помер до арешту брата, а був би живий батько, просто не знаю, що й було б». Потім мені вже самій довелося спостерігати Марію Олександрівну, зустрічати її під час хвороби Ілліча в 1895 році, в будинку попереднього ув'язнення, куди вона приходила на побачення з Іллічем, і зрозуміла я, чому так її любив Ілліч. У «Листах до рідних», які зібрала і видала Марія Іллівна, кожний рядок його листів до матері дихає любов'ю, близькістю до неї.

Приклад матері не міг не вплинути на Ілліча, і хоч як було йому тяжко, він взяв себе в руки і склав екзамени відмінно, закінчив гімназію з золотою медаллю.

З осені Ульянови переїхали в Казань. Ілліч вступив до Казанського університету, в якому колись учився його батько.

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИДАННЯ ПОПУЛЯРНОЇ БІБЛІОТЕКИ ДЛЯ БАТЬКІВ З ПИТАНЬ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Ця бібліотека ні в якому разі не повинна бути збірником виховних рецептів.

Призначена вона для *матері* — *громадської діячки, громадянки нашої соціалістичної Країни Рад.*

Питання виховання органічно пов'язані з питаннями політичними, з питаннями радянської педагогіки взагалі, з питаннями комуністичної моралі. Саме на книги, що висвітлюють всі ці питання, є великий попит з боку матерів — громадських діячок. План видання повинен містити точні настанови до кожної брошури, а не самі тільки підзаголовки, бо наша мета — дати певну суму знань, уявлень, а не просто випустити певну кількість брошур. Добре було б паралельно з брошурою, в якій висвітлюється те чи інше принципове питання, давати збірник художніх творів, що висвітлюють те ж питання.

І. Треба дати ряд брошур, які показали б вплив суспільного укладу на весь сімейний уклад, на становище матері і дитини в сім'ї, на погляди батьків на дитину і на методи її виховання. Можна було б дати брошури, наприклад, на такі теми.

1. *Як виховували за кріпаччини своїх дітей поміщики і як виховували своїх дітей кріпаки.* (Найтиповіша сім'я поміщика, погляди батьків на те, як треба виховувати дитину, кого з неї ростити; найбільш поширені погляди на виховання дітей поміщиків-кріпосників і самих селян. Як навчала селян церква — вірний слуга поміщиків — виховувати своїх дітей.)

2. *Виховання дітей робітників і селян за капіталізмом.* (Пережитки старих поглядів на виховання. Роль церкви в закріпленні цих поглядів. Праця дітей на фабриках, у дрібній промисловості, в сільському господарстві і торгівлі. Обтяженість матерів і старших дітей. Зanedбаність малят, їх вимирання. Виховні будинки. Розвиток робітничого руху і виникнення нових ідей про виховання дітей. Маркс і Енгельс про виховання дітей.)

3. *Виховання поміщиками і капіталістами своїх дітей.* (Виховання паненят, пестоші, постійні забави і розваги, навчальні заклади для дітей привілейованих класів, відгороджування від життя, поза громадськими інтересами.)

4. *Виховання малят у соціалістичному безкласовому суспільстві.* (Передові ідеї виховання. Відсутність привілейованих навчальних закладів. Громадське піклування про всіх дітей. Поєднання сімейного виховання з суспільним. Мати — громадська діячка. Її вплив на дітей. Дитячі садки і майданчики.)

5. *Сімейне виховання і виховання суспільне.* (Нова сім'я, її дружна згуртованість. Загальна культура. Пережитки старого в побуті: пиятика, грубість, некультурність. Комсомольці в боротьбі за новий побут. Пережитки старих поглядів на виховання. Наслідування виховання своїх дітей буржуазією. Дитячі садки — вогнища пропаганди показом ідей комуністичного виховання.)

6. *Особливості пережитків у поглядах і сімейному побуті різних національностей в наших автономних областях і республіках, їх позитивний і негативний вплив на дошкільне виховання.*

II. 7. *Будова і життя людського тіла. Основи громадської та особистої гігієни.* (Цей розділ особливо важливий.)

8. *Особливості дошкільного віку.* (Поняття про розвиток живого організму дати хоч би на показі розвитку зародка курячого яйця. Розвиток дитячого організму. Розвиток фізичних сил і нервової системи дітей 3—4, 5—6, 7—8 років.)

9. *Зміцнення здоров'я дітей дошкільного віку.* (Правильне харчування дітей, чистота, сонце і повітря, від-

повідний одяг, рух — рухливі ігри та прогулянки, сон і відпочинок, загальний режим.)

10. *Дитячі хвороби, їх попередження, охорона здоров'я.*

11. *Розвиток у дітей дошкільного віку зовнішніх чуттів.* (Зір, слух, дотик, нюх, смак — шляхом показу, добору картинок, добору іграшок та організації відповідної самодіяльності дітей — гри, малювання, співів, збирання квітів та ін.)

12. *Наслідування у дітей дошкільного віку.* (Наслідування дорослих і дітей старшого віку. Важливість створення культурного оточення в побуті. Небезпека наслідування і позитивні результати його в сприятливих умовах. Роль наслідування в розвитку мови, в засвоєнні культурних навичок.)

13. *Творчі ігри дітей, їх виховне значення.* (Постійне наростання умінь гратися спочатку невеликими колективами, потім більшими колективами, виховання дисципліни в процесі гри.)

14. *Життєвий досвід дітей дошкільного віку.* (Обмеженість цього досвіду, необхідність всебічного вивчення цього досвіду, врахування того факту, що у дітей запас слів і зворотів набагато більший, ніж запас понять.)

15. *Що і як розповідати і читати дітям.* (Вибір тем, пов'язання їх з життєвим досвідом та інтересами дітей, необхідність конкретності, образності викладу, небезпека дезорієнтації дітей через казки, навіяння їм елементів релігійності, страху внаслідок розповідання всяких вигадок і нереальних казок.)

III. 16. *Громадськість у справі розвитку мережі дитячих садків і майданчиків та розгортання роботи в них.* («Ради» при дитсадках і дитячих майданчиках, їх робота. Секції сільрад і міськрад по дошкільному вихованню, змагання в справі дошкільного виховання.)

ПРО КНИГУ ДЛЯ БАТЬКІВ

1. Книга, написана для батьків з питань виховання дітей, до числа яких, як відомо, входять і діти робітників і робітниць, колгоспників і колгоспниць різних країв та областей, різних національностей, конче потрібна, особливо тепер, коли трудящі виявляють дуже великий інтерес до питань виховання.

2. Якою вона повинна бути:

а) дешевою, надрукованою крупним шрифтом, без малюнків, з підкресленням особливо важливих моментів;

б) популярною, тобто не повинна бути обтяжена різними педагогічними термінами, кожний з яких вимагає довгих роз'яснень, що відвертають увагу від суті справи; повинна бути тісно пов'язана з життям, з практикою сімейного, суспільного і шкільного виховання;

в) вона не повинна обминати питань, що хвилюють батьків: питань дитячої праці, питань побуту;

г) повинна бути пройнята наскрізь духом марксизму-ленінізму, бути на висоті радянської, соціалістичної педагогіки.

3. Хто повинен писати цю книгу:

Її повинні писати педагоги-практики, які знають дітей не з педагогічних книжок або за кількістю одержаних ними «незадовільно» і «відмінно», а по щоденній педагогічній роботі з дітьми, педагоги, які стоять у гущі життя, педагоги- громадські діячі, натхнені ідеями марксизму-ленінізму.

4. Як її треба писати:

а) план книжки та окремі її розділи повинні обговорюватись з різними кадрами батьків і міста і села, з батьками різних національностей;

б) з залученням в окремих випадках самих школярів, причому школярів рядових, а не тільки відмінників;

в) з залученням окремих спеціалістів науки і техніки, окремих громадських діячів.

Підходячи з цього погляду, треба сказати, що і склад редакції мало підходить (всі доктори педагогічних наук та адміністратори), що участь батьків зводиться до одного батька і однієї матері, що обійдено такі питання, як навколишнє суспільне середовище, як поєднання навчання з продуктивною працею, як громадська робота дітей (її замінено для дітей, в тому числі і восьмилітніх, очевидно, «більшовицькою пильністю!»), випала дружба народів СРСР, випав ряд найважливіших педагогічних і політичних питань.

1938 р.

ТЕМИ ЛЕКЦІЙ ПО РАДІО ДЛЯ БАТЬКІВ

1. Вступна лекція. Виховання покоління, здатного остаточно встановити комунізм.

Куди йде суспільний розвиток. Капіталістичний лад. Його розклад. Неминучість зміни капіталістичного ладу соціалістичним. Чим соціалістичний безкласовий лад відрізняється від ладу капіталістичного (економіка, політика, культура). Комунізм — вища стадія соціалістичного укладу. Наші діти житимуть уже в інших умовах, на їх долю випаде завдання — остаточно встановити комунізм. Це повинно бути покоління здорове, фізично сильне; тільки здоров'я дає життєрадісність. Це повинні бути люди всебічно розвинені, з широким кругозором, люди, які вміють дивитися далеко вперед, розуміють зв'язок явищ, люди, озброєні знанням, люди, які вміють застосовувати знання на практиці, за допомогою знань перетворювати життя, раціоналізувати працю. Колективна праця, уміння дружно, колективно працювати. З'єднання навчання з продуктивною працею, оволодіння сучасною технікою. Свідома дисципліна. Розуміння завдань соціалістичного будівництва. Загальне піднесення культури. Соціалізм (комунізм) будується руками мільйонів.

П р и м і т к а. Ця лекція повинна бути складена особливо популярно, простою мовою, вона вимагає старанного опрацювання.

2. Лекція друга. Вплив суспільного укладу на розвиток підростаючого покоління.

Вплив капіталістичного укладу. Диктатура буржуазії. Законодавство. Класовий характер виховання. Система народної освіти. Школа — знаряддя виховання покiрних слуг капіталу. Релігія. Шовінізм. Шляхи фашизації молоді. Вплив радянського укладу. Радянське законодавство, що стосується дітей і підлітків. Цілі виховання. Система народної освіти. Організація молоді. Роль Рад у справі організації народної освіти. Соціально-побутові секції Рад. Практика їх роботи — депутатські групи. Секції організують маси на допомогу розвиткові справи виховання підростаючого покоління. Залучення широких верств населення до роботи секцій Рад. Роль організованого населення (партії, комсомолу, профспілок, колгоспів, житлових товариств та інших форм радянської громадськості) в справі виховання і освіти підростаючого покоління.

3. Лекція третя. Роль школи в справі виховання й перевиховання підростаючого покоління і в справі озброєння його знаннями.

Соцбудівництво вимагає величезного розвитку навичок колективної праці, колективного навчання і життя, розвитку свідомої дисципліни. Дрібновласницька психологія «кожний за себе, а бог за всіх» та психологія радянського колективіста. Величезний розвиток техніки і колективізація сільського господарства, плановість господарства вимагають озброєння підростаючого покоління дуже серйозними знаннями і вміннями. Соціалізм будується руками мільйонних мас. Цільова настанова єдиної трудової школи — виховання будівників соціалізму. Озброєння вчителя необхідними знаннями і вміннями, його роль у справі виховання підростаючого покоління. Боротьба за єдину політехнічну школу. Труднощі її побудови і подолання їх.

4. Лекція четверта. Сім'я раніше і тепер.

Занятість батьків працею та громадською роботою. Праця в сім'ї вужчає: водопровід, хлібопекарні, громадське харчування, громадські пральні, кравецькі майстерні, дитячі ясла, садки. Обмеження прав батьків — не сміє бити, зобов'язаний посилати в школу, щепити віспу та ін. Зв'язок сім'ї з дитсадком, школою. Консультація усна, через книгу, газету, по радіо. Інструктаж показом. Громадський контроль. Контроль школи.

Позашкільна освіта. Дитячі майданчики. Дитячий комуністичний рух, дитяча громадська робота, її характер.

5. Лекція п'ята. Боротьба за здорову зміну.

Обов'язок батьків знати основи гігієни. Допомога в цій справі школи і радянської громадськості. Праця, навчання, відпочинок. Режим дитини і підлітка. Дошкільна і шкільна кооперація. Ради сприяння всеобучу. Забезпечення бідноти одягом і взуттям. Підвіз дітей. Громадське харчування дітей. Шкільні сніданки. Пришкільні ділянки. Періодичний огляд дітей лікарем, лікарська консультація. Гімнастика, спорт, купання. Дитмайданчики. Експерсії за місто. Літні табори.

6. Лекція шоста. Боротьба за навчання.

Чого навчають у радянській школі. Читання. Користування бібліотекою. Розвиток підліткових гуртків різного типу. Допомога відстаючим. Організація її. Допомога батьків дітям у навчанні. Контроль батьків. Соцзмагання, шкільне самоуправління. Навчання самих батьків. Боротьба з небажаними впливами на дітей. Боротьба з безпритульністю. Громадський контроль.

7. Лекція сьома. Праця.

За кріпаччини і за капіталізму праця — прокляття. Зміна характеру праці при соціалізмі. Охорона дитячої праці. Праця — знаряддя всебічного розвитку. Політехнічний характер праці. Організація праці. Організуюча роль колективної праці. Виховання свідомої дисципліни в праці. Домашня праця-мінімум. Праця в шкільних майстернях, праця в дитячих технічних станціях. Дитяча праця на селі. Організація її. Праця підлітків на виробництві. Батьки — учасники трудового виховання молоді.

8. Лекція восьма. Класова боротьба на культурному фронті.

В чому вона виявляється. Як перетворити навколишнє середовище, школу, сімейний побут у знаряддя виховання підростаючого покоління.

ЗНАЧЕННЯ ДОШКІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

Враження раннього дитинства мають величезне значення. Один із попередників французької буржуазної революції, Жан-Жак Руссо, який багато займався питаннями виховання, писав, що кожний наступний вихователь має менший вплив на виховання дитини, ніж попередній. Він був до деякої міри правий. Той, хто пам'ятає своє раннє дитинство, знає, які сильні враження дитинства і який незгладимий слід вони залишають на все життя. Візьмемо такий приклад, як звичайне колись залякування маленьких дітей: лякали сажотрусами, ведмедями, чортами... Пам'ятаю, як у дитинстві я боялась ведмедя, який нібито заглядає у вікна, і як страх перед ведмедем довів мене, шестилітню дитину, до галюцинації. Великих зусиль волі коштувало мені, щоб у років дванадцять відучити себе від боязні ввечері дивитись у вікна. Звичайно, я знала, що в Пітері на третьому поверсі ніякий ведмідь заглянути у вікно не може, а все ж дивитись у вікно коштувало мені такої затрати нервів, про яку ніхто не міг навіть помислити. Та не менше враження справила на мене, чотирилітню дівчинку, розмова з нянею — підлітком років так чотирнадцяти, Людою, яка докоряла мені за те, що я кинула на землю подаровану мені кимсь нарядну ляльку, тоді як її сестричка ніколи не бачила ляльки. Не бачила ляльки! Дорослі не звертали уваги, що я запитувала всіх дітей, з якими зустрічалася вперше: «Ти бачила коли-небудь ляльку?» Зате дорослих дивувало мое ставлення до Люди.

Якось пізніше мати розповідала, як, зайшовши в дитячу кімнату, вона побачила таку картину: Люда лежить на килимі і солодко спить. Я сиджу коло неї тихо-тихо, і коли мати зайшла, я посварилась на неї пальцем: «Тихше, тихше! Люда спить!» Мати розсміялась: нянька спить, а чотирилітня дівчинка сторожить її.

Але як же могло бути інакше: адже сестричка Люди ніколи не бачила ляльки!

Коли мені було років шість, ми взимку з батьком і матір'ю їхали в поміщицькій кибитці десь по Новгородській губернії. Ямщик перекинув сани з порожньою труною,— її віз селянин, який напився з горя і не схотів звернути з дороги. Збіглося усе село. Ямщика побили, кров текла по його обличчю. Нас прийняли за поміщиків, і все село лаяло проклятих панів і радилось, чи втопити нас в ополонці чи ні. Я тоді якось не дуже злякалась, мабуть, не розуміла до кінця, що значить утопити в ополонці, не пригадаю вже, чому нас не втопили, але на все життя запам'ятала слова батька: «Ось вона, віковічна ненависть селян до поміщиків! Отак і втопили б, жоден чоловік не заступився б». Ці слова батька я зрозуміла тому, що чула багато розповідей матері, чула про жорстоке поводження поміщиків з селянами, з кріпаками.

Мати років з два жила в гувернантках у сім'ї однієї поміщиці, і на неї, вісімнадцятилітню дівчину, виховану в інституті далеко від життя, справило незгладиме враження жорстоке поводження з селянами. Звичайно, слова батька я зрозуміла тоді, мабуть, дуже первобутно, вірніше, зовсім не зрозуміла, але вони збереглися в моїй пам'яті, і багато разів потім я згадувала їх, і до цього часу вся ця картина стоїть у мене перед очима.

Таких вражень багато; коли згадуєш їх, розумієш, який вплив мали вони на мій наступний розвиток.

Католицька церква чудово знала силу вражень раннього дитинства і тому всяким способом старалась якомога сильніше впливати на дітей. Запам'яталась мені одна сцена.

Жили ми в Парижі. Якось устала я на світанку і підійшла до вікна. Що ж я побачила? Вулицею в глибокому мовчанні рухалась похоронна процесія. Ховали вихованку католицького притулку.

Всі дівчатка, в тому числі і дівчатка дошкільного віку, були закутані в савани, держали в руках засвічені свічки. Уся ця інсценіровка була моторошна. Можна уявити собі, яке враження на все життя залишила ця процесія у малят!

Католицька церква не шкодує грошей на дитячі при-тулки, влаштовує їх безплатно, умовляє батьків відда-вати їм дітей на виховання. Деякі батьки гадають, що вони «згодом» перевиховують по-своєму своїх дітей, вони забувають про розкладаючий вплив подібних вражень раннього дитинства.

По стопах католицької церкви йде більшість дитя-чих садків буржуазних країн, виховуючи з самого малку дітей робітників у дусі послуху, терпіння, уміння дого-джати начальству.

Наші дитячі садки ідуть іншим шляхом, але часто у виховательок бракує уміння, вони часто, як і більшість батьків, міряють дітей на свій аршин, не враховуючи вікових особливостей. Необхідно знати той матеріал, над яким працюєш. Необхідно знати вікові особливості ді-тей. Не знаючи вікових особливостей дітей, можна опи-нитися в становищі грибоедовського героя: «В кімнату він ішов, до іншої забрів».

ПЕРЕДМОВА ДО ЗБІРНИКА «ВИХОВАННЯ ДИТИНИ-ДОШКІЛЬНИКА»

Питання про ясла, дитячі садки, дитмайданчики нерозривно пов'язане з питанням про розкріпачення жінки-робітниці, жінки-селянки від цілого ряду турбот, дрібних домашніх справ, які непомірно обтяжували жінку, заважали їй вчитися, вести громадську роботу, ставати справжньою вихователькою своїх дітей.

Мало не сто років тому, в 1840 р., друг Маркса, його найближчий соратник по виробленню основ марксизму, Фрідріх Енгельс писав:

«...коли ідеї, за які боремося ми, діти нового часу, істинні, то недалекий вже час, коли жіночі серця почнуть битись за ідеали сучасного духу так же гаряче, як вони б'ються за побожну віру батьків,— і лише тоді і настане перемога нового, коли молоде покоління почне його вбирати разом з молоком матері»¹.

Під ідеалом сучасного духу Енгельс розумів соціалізм.

Серця трудящих жінок СРСР палко б'ються за соціалізм, вони, громадські діячки, партійні і безпартійні більшовички, беруть гарячу участь у перебудові побутових умов, працюють за заповідями Леніна, працюють, щоб добитися повного фактичного здійснення розкріпачення жінки, справжнього комуністичного виховання своїх дітей в школі, в дитсадку і дома, комуністичного виховання всього молодого підростаючого покоління.

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. II, стор. 61.

ПРИМІТКИ
і
ПОКАЖЧИКИ

ПРИМІТКИ

Шостий том Педагогічних творів Н. К. Крупської містить статті, промови та інші матеріали (як опубліковані, так і ті, що не публікувалися раніше) з питань дошкільного виховання, сімейного виховання та побуту. Ці питання порушуються також і в ряді статей інших томів цього видання (див. Предметно-тематичний покажчик до кожного тома).

Матеріал у томі розташований у хронологічному порядку.

*

1920—1930

ВІЙНА І ДІТОРОДІННЯ

стор. 7

Вперше опубліковано в журн. «Коммунистка», 1920, № 1—2. Друкується за цим джерелом.

ШЛЮБНЕ І СІМЕЙНЕ ПРАВО В РАДЯНСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ

стор. 13

Вперше опубліковано в журн. «Коммунистка», 1920, № 3—4. Друкується за цим джерелом.

Закон про акти громадянського стану, шлюбне, сімейне та опікунське право був прийнятий 22 жовтня 1918 р.

ЗВЕРНЕННЯ ДО РОБІТНИЦЬ І СЕЛЯНОК У ЗВ'ЯЗКУ
З СМЕРТЮ ЛЕНІНА

стор. 21

Вперше опубліковано в газ. «Правда» № 23 від 30 січня 1924 р., під назвою «Відповідь тов. Крупської». Друкується за зб.: Н. К. Крупская, Женщина Страны Советов — равноправный гражданин, Партиздат, 1938.

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ І РОБІТНИЦЯ

стор. 22

Вперше опубліковано в журн. «Работница», 1924, № 7. Друкується за цим джерелом.

стор. 25

ДИТЯЧИЙ САДОК НА СЕЛІ

Вперше опубліковано в журн. «На путях к новой школе», 1924, № 9. Друкується за цим джерелом.

З'ЇЗД ПО ДОШКІЛЬНОМУ ВИХОВАННЮ

стор. 30

Стаття написана в зв'язку з підготовкою до III Всеросійського з'їзду по дошкільному вихованню. Вперше опублікована в газ. «Правда», № 219 від 26 вересня 1924 р. Друкується за цим джерелом.

ЗАЛУЧАТИ МАСИ ДО ДОШКІЛЬНОЇ РОБОТИ

стор. 33

Виступ з привітанням III Всеросійському з'їздові по дошкільному вихованню 25 жовтня 1924 р. Друкується за зб.: Н. К. Крупская, Дошкольные дела, М., изд-во «Крестьянская газета», 1936.

На III Всеросійському з'їзді по дошкільному вихованню обговорювались такі питання:

1. Завдання дошкільної роботи в зв'язку з рішеннями XIII партз'їзду.

2. Наслідки перебудови роботи дошкільних закладів.

3. Про дошкільну роботу на селі.

4. Про перегляд педагогіки дошкільного віку.

5. Про методи вивчення дитини.

6. Художнє виховання в дитячому садку.

7. Про підготовку і перепідготовку дошкільних працівників.

СЕЛО І ДОШКІЛЬНЕ ВИХОВАННЯ

стор. 35

Доповідь на III Всеросійському з'їзді по дошкільному вихованню. Вперше опубліковано в журн. «Народное просвещение», 1924, № 9—10. Друкується за цим джерелом.

ЖІНКА-РОБІТНИЦЯ І СПРАВА ГРОМАДСЬКОГО ХАРЧУВАННЯ

стор. 40

Вперше опубліковано в журн. «Работница», 1925, № 3, під назвою «Робітниця і справа громадського харчування». Друкується за зб.: Н. К. Крупская, Женщина Страны Советов — равноправный гражданин, Партиздат, 1938.

ОДНЕ З ЧЕРГОВИХ ЗАВДАНЬ

стор. 43

Вперше опубліковано в газ. «Правда» № 36 від 14 лютого 1925 р. Друкується за цим джерелом.

ТРЕБА ГОТУВАТИСЯ ДО МІЖНАРОДНОГО ЖІНОЧОГО ДНЯ

стор. 46

Вперше опубліковано в газ. «Правда» № 52 від 4 березня 1925 р. Друкується за зб.: Н. К. К р у п с к а я, Жeнщина Страны Советов — равноправный гражданин, Партиздат, 1938.

ЗНОВУ ПРО ДІТВОРУ

стор. 49

Вперше опубліковано в газ. «Правда» № 38 від 11 квітня 1925 р. Друкується за цим джерелом.

ОХОРОНА ДИТИНСТВА

стор. 51

Вперше опубліковано в газ. «Правда» № 55 від 7 березня 1926 р. Друкується за цим джерелом.

ПРОМОВА НА 3-й КОНФЕРЕНЦІЇ ПО ДОШКІЛЬНОМУ ВИХОВАННЮ

стор. 53

Публікується вперше за стенограмою, що зберігається в Центральному партійному архіві Інституту марксизму-ленінізму (ф. 12, оп. 3, од. зб. 23, арк. 273—277). Основний зміст цієї промови відбито в статті Н. К. Крупської «Дошкільне виховання», опублікованій в «Учительской газете» № 11 від 18 березня 1926 р.

3-я Всеросійська конференція по дошкільному вихованню відбулася 15—20 березня 1926 р.

ПРО ДОШКІЛЬНЕ ВИХОВАННЯ НА СЕЛІ

стор. 58

Доповідь на 3-й Всеросійській конференції по дошкільному вихованню. Вперше опублікована під назвою «Сільська громадськість і дошкільне виховання» в журн. «Коммунистическое просвещение», 1926, № 2. Друкується за брошурою: Н. К. К р у п с к а я, О дошкільном воспитании в деревне, Изд. дошкольного отдела Главсоцвоса, 1926.

ПРО ОХОРОНУ ДИТИНСТВА

стор. 65

Друкується за зб.: Н. К. К р у п с к а я, На третьем фронте, ч. I, М., изд-во «Работник просвещения», 1927.

ПРО ДИТЯЧІ ЯСЛА ТА МАЙДАНЧИКИ

стор. 68

Друкується за машинописною копією, що зберігається в Центральному партійному архіві Інституту марксизму-ленінізму (ф. 12, оп. 3, од. зб. 23, арк. 230). Перед текстом статті є така примітка Н. К. Крупської: («Ця стаття була написана в 1926 р.; тепер робітниць і колгоспниць немає вже потреби переконувати у корисності ясел і дитсадків, але стаття ця не застаріла. Зараз особливо важливо мобілізувати громадськість на влаштування ясел і дитсадків»).

ЯКІ КНИЖКИ ДАВАТИ ДОШКІЛЬНЯТАМ

стор. 70

Публікується вперше за рукописом, який зберігається в Центральному партійному архіві Інституту марксизму-ленінізму (ф. 12, оп. 3, од. зб. 26, арк. 370—373). Дату написання не вдалося встановити, умовно написання віднесено до 1926—1932 рр.

ДО ПИТАННЯ ПРО ОЦІНКУ ДИТЯЧОЇ КНИЖКИ

стор. 73

Вперше опубліковано в журн. «На путях к новой школе», 1927, № 1. Друкується за цим джерелом.

ДО З'ЇЗДУ РОБІТНИЦЬ І СЕЛЯНОК

стор. 78

Вперше опубліковано в газ. «Правда» № 217 від 23 вересня 1927 р. Друкується за зб.: Н. К. Крупская, Женщина Страны Советов — равноправный гражданин, Партиздат, 1938.

І Всеросійський з'їзд робітниць відбувався 16—21 листопада 1918 р. В роботі з'їзду велике місце було відведено обговоренню питань комуністичного виховання підрастаючого покоління.

«О НАШИХ ДЕТЯХ»

стор. 83

Вперше опубліковано в «Рабочей газете» № 18 від 22 січня 1928 р. Друкується за журн. «О наших детях», 1928, № 1.

Журнал «О наших детях» був органом Наркомосу і ММРПС, його редактором була Н. К. Крупська. Виходив з квітня 1928 до 1930 р. В 1931 р. влився в журнал «Организуйте детвору».

ПРО ПОБУТ РОБІТНИЦЬ

стор. 86

Вперше опубліковано в журн. «Делегатка», 1928, № 4. Друкується за цим джерелом.

МАСИ ПРОБУДЖУЮТЬСЯ — СПРАВА СОЦІАЛІЗМУ НЕПЕРЕМОЖНА

стор. 90

Вперше опубліковано в газ. «Правда» № 58 від 8 березня 1928 р. Друкується за цим джерелом.

ПИТАННЯ, ЩО СТОЯТЬ ПЕРЕД ІV З'ЇЗДОМ ДОШКІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ
стор. 94

Вперше опубліковано в журн. «На путях к новой школе», 1928, № 10—11. Друкується за цим джерелом.

ВИСТУП НА ІV З'ЇЗДІ ПО ДОШКІЛЬНОМУ ВИХОВАННЮ
стор. 98

Друкується за матеріалами ІV Всеросійського з'їзду по дошкільному вихованню (Стенографический отчет), М., Гиз. 1929.

ІV Всеросійський з'їзд по дошкільному вихованню відкрився 1 грудня 1928 р. На з'їзді обговорювались такі питання: підсумки і перспективи дошкільного виховання; чергові завдання в галузі дошкільної роботи серед нацменшостей; принципи складання програми для дитячих садків і зв'язку з школою; гра і праця в дошкільних закладах; живе слово і книжка в дошкільному віці; основні лінії підвищення кваліфікації та підготовки дошкільних працівників.

ШЛЯХИ РОЗКРІПАЧЕННЯ ЖІНКИ СХОДУ
стор. 101

Промова на Всесоюзній нараді жінок Сходу 10 грудня 1928 р. Вперше опублікована в журн. «Коммунистка», 1928, № 12. Друкується за цим джерелом.

РАДИ ВИХОВУЮТЬ
стор. 111

Вперше опубліковано в журн. «О наших детях», 1929, № 1. Друкується за цим джерелом.

СІЛЬСЬКА ДІТВОРА
стор. 113

Вперше опубліковано в журн. «О наших детях», 1929, № 1. Друкується за цим джерелом.

«МАЛЕНЬКІ ДІТИ»
стор. 115

Рецензія на книжку К. Чуковського «*Маленькие дети*», Л., изд-во «Красная газета», 1928. Вперше опубліковано в журн. «На путях к новой школе», 1929, № 4—5. Друкується за цим джерелом.

Про педологію див. примітку в 3-му томі цього видання, стор. 710—711.

У САРАТОВІ ВСІ ДІТИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ (ДО ВОСЬМИ ЛІТ) ЦЬОГО РОКУ ХОДИТИМУТЬ У ДИТЯЧІ САДКИ

стор. 119

У 1929 р. з ініціативи комсомолу був оголошений культпохід, до якого включилося багато міст і сіл. Великих успіхів у галузі дошкільного виховання добився Саратов. З допомогою громадських організацій там на протязі одного 1929 р. вдалося збільшити охоплення дітей-дошкільників дитячими садками в 10 раз і було поставлено завдання охопити всіх дітей-дошкільників дошкільними закладами.

В зв'язку з цим Н. К. Крупська і написала статтю, що була опублікована в журн. «О наших детях», 1929, № 7—8. Друкується за цим джерелом.

ПРО ДОШКІЛЬНИЙ ПОХІД

стор. 121

Вперше опубліковано в газ. «Родниковский рабочий» (орган Родніковської мануфактури «Большевик», Іваново-Вознесенськ) від 16 вересня 1929 р. Друкується за машинописною копією, що зберігається в Центральному партійному архіві Інституту марксизму-ленінізму (ф. 12, оп. 3, од. зб. 23, арк. 387).

ПРО БЕЗПЕРЕРВНЕ ВИРОБНИЦТВО

стор. 123

Стаття написана в зв'язку з постановою Ради Народних Комісарів СРСР від 24 вересня 1929 р. про перехід усіх підприємств і установ на безперервний тиждень. Вперше опубліковано в «Учительской газете» № 112 від 26 вересня 1929 р. Друкується за зб.: Н. К. Крупская, О бытовых вопросах, М.—Л., Гиз, 1930.

ПРО ПОБУТ

стор. 127

Вперше опубліковано в журн. «О наших детях», 1929, № 9—10. Друкується за зб.: Н. К. Крупская, О бытовых вопросах, М.—Л., Гиз, 1930.

ПЛАН РОБОТИ ДИТЯЧОГО СЕКТОРА КОМІСІЇ т. ГОЛЬЦМАНА

стор. 129

У 1929 р. при ЦКК РСІ була організована Комісія по побуту під головуванням члена ЦКК т. Гольцмана. В цій комісії було створено кілька підкомісій. Одну з них — Комісію нового дитячого побуту — очолювала Н. К. Крупська. Друкується за зб.: Н. К. Крупская, О бытовых вопросах, М.—Л., Гиз, 1930.

БЕЗПЕРЕРВНИЙ ТИЖДЕНЬ І РОЗКРІПАЧЕННЯ РОБІТНИЦІ

стор. 132

Вперше опубліковано в журн. «Делегатка», 1929, № 37, під назвою «Безперервка і розкріпачення робітниць». Друкується за зб.: Н. К. Крупская, О бытовых вопросах, М.—Л., Гиз, 1930.

ПИТАННЯ, ПОСТАВЛЕНЕ ЖОВТНЕМ

стор. 135

Вперше опубліковано в газ. «Правда» № 259 від 7 листопада 1929 р. Друкується за зб.: Н. К. Крупская, О бытовых вопросах, М.—Л., Гиз, 1930.

КУЛЬТУРА, ПОБУТ І БЕЗПЕРЕРВКА

стор. 139

Доповідь на нараді, скликаній редакцією газети «Комсомольская правда». Друкується за журн. «На путях к новой школе», 1929, № 11.

ВАЖЛИВЕ ПОБУТОВЕ ПИТАННЯ

стор. 152

Вперше опубліковано в газ. «Правда» № 273 від 23 листопада 1929 р. Друкується за зб.: Н. К. Крупская, О бытовых вопросах, М.—Л., Гиз, 1930.

Книга А. М. Сабсовича «Міста майбутнього і організація соціалістичного побуту» була видана в 1929 р. Держтехвидавком. Н. К. Крупська виступила з різкою критикою цієї книги. У статті «Де жити дітям у соціалістичному місті?» (стор. 200 цього тома) вона відповідає на запитання, поставлене Сабсовичем.

МІСТА МАЙБУТНЬОГО

стор. 156

Вперше опубліковано в газ. «Комсомольская правда» № 289 від 15 грудня 1929 р. Друкується за зб.: Н. К. Крупская, О бытовых вопросах, М.—Л., Гиз, 1930.

ВИХОВАТЕЛІ-ВИСУВАНЦІ

стор. 161

Вперше опубліковано в журн. «О наших детях», 1930, № 1. Друкується за цим джерелом.

ПРО ДИТЯЧИЙ ПОБУТ

стор. 162

Вперше опубліковано в газ. «Правда» № 18 від 18 січня 1930 р. Друкується за зб.: Н. К. Крупская, О бытовых вопросах, М.—Л., Гиз, 1930.

Цією ж статтею в журн. «О наших детях», 1930, № 2, відкрилась заочна конференція читачів журналу з питань дитячого побуту; були обговорені такі питання: про доступність дитячих садків для дітей всіх трудящих, про привернення уваги радянської громадськості до дитячих садків і шкіл, про організацію дитячих кімнат при житлокоопах, про увагу до фізично кволих дітей, про дітей-сиріт, про дитячу працю в колгоспах, про дитячий кодекс та ін. Завершуючи дискусію, журнал опублікував «Заключне слово» Н. К. Крупської (див. наступну статтю).

ЗАКЛЮЧНЕ СЛОВО (У ПИТАННІ ПРО ДИТЯЧИЙ ПОБУТ)

стор. 167

Вперше опубліковано в журн. «О наших детях», 1930, № 11—12. Друкується за цим джерелом.

Див. примітку до попередньої статті.

ПРО ПОБУТОВІ КОМУНИ

стор. 169

Друкується за зб.: Н. К. Крупская, О бытовых вопросах, М.—Л., Гиз, 1930.

«ЗЕЛЕНЕ МІСТО» І ЗАВДАННЯ ВІДПОЧИНКУ РОБІТНИКІВ

стор. 172

Вперше опубліковано в газ. «Правда» № 26 від 27 січня 1930 р. Друкується за цим джерелом.

Стаття є відгуком на виступ у пресі радянського журналіста Михайла Кольцова з пропозицією організувати під Москвою «Зелене місто» для відпочинку робітників.

ОРГАНІЗУЄМО ГРОМАДСЬКЕ ХАРЧУВАННЯ ДІТЕЙ

стор. 177

Вперше опубліковано в газ. «Правда» № 55 від 25 лютого 1930 р. Друкується за зб.: Н. К. Крупская, О бытовых вопросах, М.—Л., Гиз, 1930.

ЛЕНІН ПРО ДИТЯЧЕ ХАРЧУВАННЯ

стор. 182

Вперше опубліковано в газ. «Правда» № 67 від 9 березня 1930 р. В зб.: Н. К. Крупская, Ленинские установки в области культуры, М., Партиздат, 1934, стаття опублікована під назвою «Піклування Леніна про дітей». Друкується за зб.: Н. К. Крупская, О бытовых вопросах, М.—Л., Гиз, 1930.

Стаття відноситься до 1930 р., коли в країні створилося скрутне продовольче становище і було введено карткову систему. В цей час Н. К. Крупська знайшла потрібним нагадати про те піклування, яке виявляв В. І. Ленін про дітей у найтяжчі перші роки існування Радянської влади.

ЛИСТ ДО т. ГОЛЬЦМАНА

стор. 185

Публікується вперше за рукописом, що зберігається в Центральному партійному архіві Інституту марксизму-ленінізму (ф. 12, оп. 3, од. зб. 18, арк. 65).

Листа адресовано голові Комісії по побуту при ЦКК РСІ т. Гольцману. Надаючи великого значення цій комісії, Н. К. Крупська вказує на недоліки в її роботі.

«КОЛЕКТИВНА МАТИ»

стор. 187

Вперше опубліковано в журн. «О наших детях», 1930, № 3. Друкується за зб.: Н. К. Крупская, Дошкольные дела, М., изд-во «Крестьянская газета», 1936.

ПРО БИТТЯ ДІТЕЙ

стор. 189

Вперше опубліковано в газеті-одноденці в 1930 р. під назвою «Биття дітей». Під тією ж назвою стаття ввійшла до зб.: Н. К. Крупская, О бытовых вопросах, М.—Л., Гиз, 1930. Друкується за зб.: Н. К. Крупская, Воспитание ребенка-дошкольника, М., Учпедгиз, 1939.

ЯК ВЕСТИ СЕРЕД ДІТЕЙ АНТИРЕЛІГІЙНУ ПРОПАГАНДУ

стор. 191

Вперше опубліковано в журн. «О наших детях», 1930, № 4. Друкується за цим джерелом.

ШЕ ПРО ОДИН ПЕРЕГІН

стор. 194

Вперше опубліковано в журн. «На путях к новой школе», 1930, № 4—5. Друкується за цим джерелом.

ЯК ВИХОВУВАТИ ДІТЕЙ

стор. 198

Друкується за журн. «О наших детях», 1930, № 7.

ДЕ ЖИТИ ДІТЯМ У СОЦІАЛІСТИЧНОМУ МІСТІ?

стор. 200

Вперше опубліковано в «Женском журнале», 1930, № 10. Друкується за цим джерелом.

Стаття написана в зв'язку з проблемою будівництва нових міст і пропозиціями виселяти дітей за місто, організувавши там спеціальні дитячі заклади.

У 1932 р. до Н. К. Крупської звернувся з подібною пропозицією один німецький лікар, який вважав, що вивезення дітей за межі великих міст оздоровить дитяче населення. У відповідь Н. К. Крупська написала йому: «Громадська думка висловилаь проти цього. По-перше, в цих дитячих містах діти житимуть у штучній атмосфері, поза впливом робітничого і колгоспного середовища, далекого від праці і боротьби трудящих. Тут діти в міру своїх сил беруть участь у праці і боротьбі трудящих. Це їх виховує, ростить з них борців і будівників. Це один бік справи. Другий — це батьківські почуття... Побути з своєю дитиною — це прагнення природне і законне... На літо дітей уже тепер вивозять у табори. Зараз ця справа розширяється. Вивозять цілі школи на довгі строки, вивозять у колгоспи. Але це не штучні дитячі містечка. Найважливіше, щоб не було відриву від життя»¹.

ДО ЖОВТНЕВОЇ РІЧНИЦІ

стор. 204

Вперше опубліковано в журн. «Работница», 1930, № 41, під назвою «Ми ростемо неухильно». Друкується за зб.: Н. К. Крупська а я, Женщина Страны Советов — равноправный гражданин, Партиздат, 1938.

ПОБУТОВІ СЕКЦІЇ РАД

стор. 207

Вперше опубліковано в журн. «О наших детях», 1930, № 11—12. Друкується за цим джерелом.

¹ ЦПА ІМЛІ, ф. 12, оп. 3, од. зб., 18, арк. 109.

1931—1939

ЛЕНІН І ДІТИ

стор. 213

Вперше опубліковано в журн. «Делегатка», 1931, № 2. Друкується за цим джерелом.

ПРО ДОШКІЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ

стор. 215

Промова на 1-й Всесоюзній конференції працівників дошкільних закладів 5 липня 1931 р., скликаній Центральним Комітетом Спілки працівників освіти; видана окремою брошурою, М., Учпедгиз, 1931. Друкується за цим джерелом.

ЗАХОДИ ДО ПОЛІПШЕННЯ СПРАВИ ДОШКІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

стор. 230

Промова на нараді завідувачів дошкільних секторів у 1931 р. (дано заголовок укладачем на підставі тексту). Публікується вперше за стенограмою, що зберігається в Центральному партійному архіві Інституту марксизму-ленінізму (ф. 12, оп. 3, од. зб. 23, арк. 278—287).

XVII ПАРТКОНФЕРЕНЦІЯ І ЗАВДАННЯ ДОШКІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

стор. 239

Із доповіді від 7 травня 1932 р. Публікується за стенограмою, що зберігається в Центральному партійному архіві Інституту марксизму-ленінізму (ф. 12, оп. 3, од. зб. 23, арк. 248—264).

Матеріал був частково опублікований у журн. «Дошкольное воспитание», 1957, № 11.

КНИЖКИ ДЛЯ ДОШКІЛЬНЯТ

стор. 248

Рецензія. Вперше опублікована в журн. «На путях к новой школе», 1932, № 9—10. Друкується за цим джерелом.

ФАКТ ВЕЛИЧЕЗНОЇ ВАГИ

стор. 252

Вперше опубліковано в газ. «Известия» № 309 від 7 листопада 1932 р. Друкується за зб.: Н. К. Крупская, Женщина Страны Советов — равноправный гражданин, Партиздат, 1938.

РОЛЬ КОЛГОСПІВ У СПРАВІ РОЗКРИПАЧЕННЯ ЖІНКИ

стор. 256

Друкується за зб.: Н. К. Крупская, Женщина Страны Советов — равноправный гражданин, Партиздат, 1938.

ПЕРЕДМОВА ДО ЗБІРНИКА «ЗАПОВІТІ ЛЕНІНА ПРО
РОЗКРІПАЧЕННЯ ЖІНКИ»

стор. 359

Вперше опубліковано в зб.: В. И. Ленин, О раскрепощении женщины, М., Партиздат, 1933, під назвою «Ленін про становище трудящої жінки та її розкріпачення». В зб.: Н. К. Крупская, Женщина Страны Советов — равноправный гражданин, Партиздат, 1938, опубліковано скорочений варіант. Друкується за зб.: Женщина Страны Советов — равноправный гражданин.

ВИСТУП НА ДОШКІЛЬНИЙ СЕКЦІЇ ДВР ПО ДОПОВІДІ ЦНДІП¹ ПРО
НАСЛІДКИ ПЕРЕВІРКИ ПРОЕКТУ ПРОГРАМ ДОШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ
З «ОРГАНІЗУЮЧИХ МОМЕНТІВ»

стор. 261

Публікується вперше за стенограмою, що зберігається в центральному партійному архіві Інституту марксизму-ленінізму (ф. 12, оп. 3, од. зб. 23, арк. 288—291).

Програми з «організуючих моментів» являли собою своєрідне комплексування матеріалу за темами, навколо яких організовувалось усе життя дітей у дошкільних закладах: заняття, гра, праця. Ці програми були запроваджені в 1932 р. В одному з своїх виступів Н. К. Крупська говорила про програми з «організуючих моментів»: «...ці «організуючі моменти» особливо лякають, бо вони відірвані від усього повсякденного життя, немає пояснення навколишніх явищ, немає розповідей, які зацікавили б дітей, немає спостережень цього життя — тільки певна кількість цих «організуючих моментів», коли говоряться великі слова»².

ДРУЖИНАМ ШАХТАРІВ

стор. 265

Лист Н. К. Крупської дружинам шахтарів, з яким вона звернулася через газети «Горняк» (орган Пролетарсько-петровського рудопарткому ВКП(б) м. Шахти) і «Московская кочегарка» (орган Підмосковного бюро МК ВКП(б), Донського райкому ВКП(б) та обкому профспілки вугільників Москвугілля). Друкується за зб.: Н. К. Крупская, Женщина Страны Советов — равноправный гражданин, Партиздат, 1938.

Цей лист викликав широкий відгук серед дружин шахтарів. 12 вересня 1933 р. Н. К. Крупська відповіла через газету на одержані листи (див. наступну статтю).

ВІДПОВІДЬ НА ЛИСТИ ДРУЖИН ШАХТАРІВ

стор. 267

Опубліковано в газетах «Горняк» і «Московская кочегарка» від 12 вересня 1933 р. Друкується за зб.: Н. К. Крупская, Женщина Страны Советов — равноправный гражданин, Партиздат, 1938.

¹ Центральний науково-дослідний інститут педагогіки.

² ЦПА ІМЛ, ф. 12, оп. 3, од. зб. 23, арк. 497—498.

**ДРУЖИНАМ ШАХТАРІВ — УДАРНИЦЯМ КУЛЬТУРНО-ПОБУТОВОГО
ПОХОДУ**

стор. 270

Вперше опубліковано в газ. «Московская кочегарка» від 20 грудня 1933 р. Друкується за зб.: Н. К. Крупская, Жінчина Страны Советов — равноправный гражданин, Партиздат, 1938.

**ЛЕНІН ПРО ДІТЕЙ І ПРО ВИХОВАННЯ У ПІДРОСТАЮЧОГО
ПОКОЛІННЯ КОМУНІСТИЧНОЇ МОРАЛІ**

стор. 271

Вперше опубліковано в газ. «Набат» (орган Серпуховського міського ВКП(б) і райвиконкому) № 18 від 21 січня 1935 р. Друкується за цим джерелом.

У газ. «За коммунистическое просвещение» № 11 від 22 січня 1935 р. стаття опублікована з деякими змінами, під назвою «Ленін про дітей».

ТІЛЬКИ В КРАЇНІ РАД ЖІНКА ВІЛЬНА І РІВНОПРАВНА

стор. 275

Промова на II Всесоюзному з'їзді колгоспників-ударників 14 лютого 1935 р. Вперше опублікована в газ. «Правда» № 45 від 15 лютого 1935 р. У збірнику «Жінчина Страны Советов — равноправный гражданин» вміщена під назвою «Промова на II з'їзді колгоспників-ударників 14 лютого 1935 р.». Друкується за газетою.

ПРО КУЛЬТУРНУ РОБОТУ В КОЛГОСПАХ

стор. 280

Вперше опубліковано в журн. «Крестьянка», 1935, № 6. Друкується за зб.: Н. К. Крупская, Жінчина Страны Советов — равноправный гражданин, Партиздат, 1938.

ДОБРЕ ЖИТИ В ТАКУ ЕПОХУ!

стор. 284

Виступ 4 липня 1935 р. на Всесоюзній нараді жіночої молоді, скликаній ЦК ВЛКСМ (1—4 липня 1935 р.). Вперше опубліковано в газ. «Комсомольская правда» № 153 від 5 липня 1935 р.; в журн. «Работница», 1935, № 20 надруковано під назвою «Посилимо ідейно-політичне виховання жіночої молоді». Друкується за газетою.

**ВИСТУП НА НАРАДІ ДОМАШНІХ ГОСПОДАРОК-АКТИВІСТОК
ЖИТЛОВОЇ КООПЕРАЦІЇ**

стор. 291

Промова на нараді домашніх господарок — активісток житлової кооперації в квітні 1936 р. Вперше опублікована в зб.: «О работе домашних хозяек в жилищных кооперативах», М., изд-во Центрожилсоюза, 1936. Друкується за цим джерелом.

ЧУДОВИЙ ПОЧИН РАДЯНСЬКИХ ЖІНОК

стор. 298

Промова на нараді дружин господарників та інженерно-технічних працівників, скликаній Народним Комісаріатом важкої промисловості, 11 травня 1936 р. Вперше опублікована в газ. «Правда» № 131 від 14 травня 1936 р. Друкується за зб.: Н. К. Крупська, Жінщина Страны Советов — равноправный гражданин, Партиздат, 1938.

МІЦНА РАДЯНСЬКА СІМ'Я

стор. 308

Передмова до брошури: Н. К. Крупська, Новый закон о матери и детях. М., Огиз, 1936, — написаній у зв'язку з опублікуванням постанови Раднаркому СРСР від 27 червня 1936 р. «Про заборону абортів, збільшення матеріальної допомоги породіллям, встановлення державної допомоги багатосімейним, розширення сітки родильних будинків, дитячих ясел і дитячих садків. Друкується за зб.: Н. К. Крупська, Жінщина Страны Советов — равноправный гражданин, Партиздат, 1938, де стаття значно розширена порівняно з брошурою.

ПРО ПЕРЕКРУЧЕННЯ В ДОШКІЛЬНІЙ СПРАВІ

стор. 316

Публікується вперше за рукописом, який зберігається в Центральному партійному архіві Інституту марксизму-ленінізму (ф. 12, оп. 3, од. зб. 23, арк. 771—777). Дано заголовок укладачем на підставі тексту. Датовано 1936 роком приблизно.

РОЗШИРЯТИ І ПОЛІПШУВАТИ РОБОТУ ДИТСАДКІВ

стор. 323

Опубліковано в зб.: Н. К. Крупська, Дошкольные дела, М., изд-во «Крестьянская газета», 1936. Друкується за цим джерелом.

ПРОЙДЕНИЙ ШЛЯХ

стор. 326

Опубліковано в зб.: Н. К. Крупська, Дошкольные дела, М., изд-во «Крестьянская газета», 1936, під назвою «3 минулого». Друкується за зб.: Н. К. Крупська, Воспитание ребенка-дошкольника, М., Учпедгиз, 1939.

ПРО ОСОБЛИВОСТІ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

стор. 331

Друкується за зб.: Н. К. Крупська, Дошкольные дела, М., изд-во «Крестьянская газета», 1936.

РОЛЬ ГРИ В ДИТЯЧОМУ САДКУ

стор. 334

Друкується за зб.: Н. К. Крупська, Дошкольные дела, М., изд-во «Крестьянская газета», 1936.

ПІКЛУВАННЯ ПРО ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ

стор. 336

Опубліковано в зб.: Н. К. Крупська а я, Дошкольные дела, М., изд-во «Крестьянская газета», 1936. Друкується за зб.: Н. К. Крупська а я, Воспитание ребенка-дошкольника, М., Учпедгиз, 1939.

ЗНАЧЕННЯ ЖИВИХ ПРИКЛАДІВ

стор. 338

Із промови на Всеросійській конференції дошкільних методистів у 1936 р. Друкується за зб.: Н. К. Крупська а я, Дошкольные дела, М., изд-во «Крестьянская газета», 1936.

ПРО ІГРАШКИ ДЛЯ ДОШКІЛЬНЯТ

стор. 342

Вперше опубліковано в журн. «Дошкольное воспитание», 1937, № 1. Друкується за зб.: Н. К. Крупська а я, Воспитание ребенка-дошкольника, М., Учпедгиз, 1939.

ЗАУВАЖЕННЯ ДО МАТЕРІАЛІВ ПО ДОШКІЛЬНОМУ ВИХОВАННЮ

стор. 346

Публікується вперше за рукописом, який зберігається в Центральному партійному архіві Інституту марксизму-ленінізму (ф. 12, оп. 3, од. зб. 23, арк. 851—854).

Матеріали, розроблені методистами дошкільного виховання, були подані начальником дошкільного відділу Наркомосу РРФСР Є. І. Волковою 7 лютого 1937 р.

БІЛЬШЕ УВАГИ ДОШКІЛЬНІЙ РОБОТІ

стор. 351

Промова і заключне слово під час бесіди з студентами дошкільного факультету Московського державного педагогічного інституту 15 лютого 1937 р. Вперше опубліковано окремою брошурою: Н. К. Крупська а я, Больше внимания дошкольной работе, М., Учпедгиз, 1937. Друкується за цим джерелом.

ГРОМАДСЬКА ДІЯЧКА СОЦІАЛІСТИЧНОГО БУДІВНИЦТВА

стор. 372

Вперше опубліковано в журн. «Общественица», 1937, № 1 (19). Друкується за цим джерелом.

КОНТРОЛЬ ЗВЕРХУ І КОНТРОЛЬ ЗНИЗУ В СПРАВІ ДОШКІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

стор. 375

Вперше опубліковано в журн. «Дошкольное воспитание», 1937, № 12. Друкується за цим джерелом.

БЕСІДА З ПРАЦІВНИКАМИ ДИТЯЧИХ САДКІВ БРАТНІХ РЕСПУБЛІК
стор. 378

Відбулася 26 грудня 1937 р. Опубліковано в зб.: Н. К. Крупська, Воспитание ребенка-дошкольника, М., Учпедгиз, 1939. Друкується за цим джерелом.

СТАТУТ ДИТЯЧОГО САДКА

стор. 382

Статут дитячого садка, розроблений Н. К. Крупською, публікується вперше за рукописом, який зберігається в Центральному партійному архіві Інституту марксизму-ленінізму (ф. 12, оп. 3, од. зб. 23, арк. 790—794). Написаний в 1937—1938 р.

ЗАУВАЖЕННЯ НА «ПРОГРАМУ ДИТСАДКА»

стор. 385

Публікується вперше за машинописною копією, що зберігається в Центральному партійному архіві Інституту марксизму-ленінізму (ф. 12, оп. 3, од. зб. 23, арк. 795—796).

Проект програми дитячого садка був розроблений у 1938 р. науковими і практичними працівниками дошкільного виховання.

ПРОМОВА НА НАРАДІ ДОШКІЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

стор. 387

Вперше опубліковано в журн. «Дошкольное воспитание», 1939, № 1. Друкується за цим джерелом.

Промову виголошено 17 листопада 1938 р. на республіканській нараді завідувачів дошкільних відділів наркомосів АРСР і завідувачів дошкільних груп край(обл)вно (відбулася в Наркомосі РРФСР 15—17 листопада 1938 р.). Основним питанням порядку денного наради було підведення підсумків виконання декрету ЦВК і РНК СРСР від 27 червня 1936 р. в частині розширення мережі дошкільних закладів і роботи дитячих садків за новим статутом.

ДИТИНСТВО І РАННЯ ЮНІСТЬ ІЛЛІЧА

стор. 394

Вперше опубліковано в журн. «Большевик», 1938, № 12. Друкується за цим джерелом.

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИДАННЯ ПОПУЛЯРНОЇ БІБЛІОТЕКИ ДЛЯ
БАТЬКІВ З ПИТАНЬ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

стор. 408

Вперше опубліковано в журн. «Народное образование», 1957, № 10. Друкується за рукописом, який зберігається в Центральному партійному архіві Інституту марксизму-ленінізму (ф. 12, оп. 3, од. зб. 23, арк. 807—811).

ПРО КНИГУ ДЛЯ БАТЬКІВ

стор. 411

Науково-дослідний інститут шкіл Наркомосу РРФСР у кінці 1938 р. надіслав на відзив Н. К. Крупській проспект книги для батьків з питань виховання, а також список авторів книги і склад редколегії. Відзив Н. К. Крупської вперше опубліковано в журн. «Народное образование», 1957, № 10. Друкується за рукописом, який зберігається в Центральному партійному архіві Інституту марксизму-ленінізму (ф. 12, оп. 3, од. зб. 18, арк. 346—347).

ТЕМА ЛЕКЦІЙ ПО РАДІО ДЛЯ БАТЬКІВ

стор. 413

Публікується вперше за рукописом, який зберігається в Центральному партійному архіві Інституту марксизму-ленінізму (ф. 12, оп. 3, од. зб. 18, арк. 253—255).

ЗНАЧЕННЯ ДОШКІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

стор. 416

Друкується за зб.: Н. К. Крупская, Воспитание ребенка-дошкольника, М., Учпедгиз, 1939.

ПЕРЕДМОВА ДО ЗБІРНИКА «ВИХОВАННЯ ДИТИНИ-ДОШКІЛЬНИКА»

стор. 419

Друкується за зб.: Н. К. Крупская, Воспитание ребенка-дошкольника, М., Учпедгиз, 1939.

ПРЕДМЕТНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПОКАЖЧИК

А

Агітація і пропаганда — 38—39, 56, 61—62, 79, 99, 101, 102, 103, 104, 108, 109, 137, 142, 143, 144, 191, 196, 205, 221—222, 232, 234, 292, 320, 336, 357, 358, 359, 363, 365, 367, 368, 389, 390, 391.

Академія комуністичного виховання (АКВ)—30, 31.

Активність, її виховання і розвиток — 91, 243, 244, 245, 340—341, 375—377.

Антирелігійне виховання — 101—102, 105—106, 142, 191—193, 221—222, 244, 317, 318, 357—359, 367.

Б

Батьки і діти
— в СРСР — 59, 63, 64, 69, 84, 88, 92, 93, 112, 113, 147, 152, 153, 154, 168, 187—188, 190, 195, 200, 201, 202, 203, 216, 217, 222, 226, 231, 234, 240, 266, 272, 278, 282, 288, 293, 294, 296, 311, 314, 315, 328, 333, 354, 355, 358, 359, 360, 368, 369, 378, 379, 380, 391, 393, 418.

—в капіталістичному суспільстві — 90, 91, 153, 187, 282, 294, 303, 353.

Батьки як вихователі — 112, 198—199, 200, 201, 226, 266, 278—279, 288, 315, 320—321, 350, 366, 367.

Батьківські комітети — 378.

Безперервне виробництво, вплив на побут — 123, 124, 132—134, 135, 145—151.

Безпритульність, причини, боротьба з нею— 9, 51—52, 66, 113, 208, 415.

Бесіда як метод виховання — 340, 383.

Бібліотеки — 21, 125, 132, 133, 148, 175, 176, 276, 281, 282, 305, 306, 363, 368.

Боротьба з пережитками минулого — 22—23, 26, 29, 32, 40, 78, 87, 93, 104—105, 106, 107, 108, 110, 111, 123, 144, 145, 165, 167, 171, 189—190, 207, 246, 247, 265, 280, 286—287, 288, 289, 296, 301, 302, 312, 313—314, 351, 357, 367, 369, 373, 379, 389, 391, 409.

Будинок відпочинку — 81—82, 137, 173, 174.

Будинок для інвалідів — 21.

Будинок культури — 137, 143, 276, 339, 365.

Будинок матері і дитини — 8.

В

- «Вестник воспитания» (журнал) — 317.
- Взаємини між членами подружжя, вплив на дітей
- в соціалістичному суспільстві — 7, 16—20, 22, 86, 88, 101, 102, 103, 104, 144, 169, 265, 289, 302, 303, 307, 313, 314, 373.
 - в капіталістичному суспільстві — 7, 13, 22, 302, 303.
- Взаємодопомога в роботі — 111, 148, 383.
- Вибір професії — 53, 404.
- Виховання, його суть, цілі і завдання — комуністичне — 55, 84, 179, 199, 217, 239, 241, 244, 274, 321, 351, 352, 366, 382, 383, 385, 386, 409, 413, 414, 419.
- в капіталістичному суспільстві 141, 278—279, 327, 409.
- Вихователь — 83, 111, 112, 161, 168, 190, 201, 236, 241, 244, 307, 311, 314, 322, 333, 335, 336, 337, 360, 370, 379, 390, 396, 397, 416, 418.
- Відділ народної освіти (ВНО) — 56, 61, 96, 113, 114, 119, 176, 208, 319, 357, 367.
- Відпочинок трудящих, організація 172—176.
- Відсів школярів, боротьба з ним, попередження — 96, 97.
- Війна, вплив на побут — 7, 310.
- Вікові особливості дітей, їх вивчення, врахування — 55, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 83, 116, 191, 192, 193, 223—225, 226, 234, 235, 237, 238, 239—240, 241, 242, 243, 244, 246, 248, 250, 251, 261, 316, 317, 318, 319, 321, 326, 327, 331—333, 340, 341, 342, 343, 344, 346, 349, 355, 360, 361, 364, 365, 367, 382, 383, 390, 418.
- Вожатий піонерський — 88, 230, 335.

- Воля, її виховання — 234, 343, 390, 391, 400, 401.
- Враження дитинства, їх значення — 54, 55, 191, 192, 236, 237, 242—243, 416, 417.
- Всебічний розвиток особистості — 54, 157, 159, 235, 236, 263, 306, 322, 339, 382, 383, 413, 415.

Г

- Гігієна, роль у побуті — 28, 37—38, 59—60, 79, 130, 218—219, 336, 356—357, 367, 383, 409, 415.
- Головне управління соціального виховання і політехнічної освіти дітей (Головсоцвих) — 30, 51, 52, 79.
- Головний політико-освітній комітет (Головполітосвіт) — 73, 146, 150, 175, 180.
- Гра, її виховне значення — 28, 71, 84, 116, 148, 220, 221, 224, 235—236, 243, 244, 245, 246, 301, 306—307, 333, 334—335, 340, 341, 348, 349, 350, 363, 379, 382, 383, 386, 405, 410.
- Громадська думка — 190, 431.
- Громадське харчування — 23, 40—42, 127, 145—146, 164, 165, 168, 169, 177—181, 184, 185, 254, 259, 272, 414, 415.
- Громадськість
- роль у боротьбі за новий побут — 89, 146—147, 148—149, 167—168, 185, 209—210, 291, 304.
 - роль в організації народної освіти, охорони дитинства — 52, 60—61, 66, 67, 98, 112, 128, 153, 203, 208, 296—297.
 - і дошкільне виховання — 34, 48, 56, 63, 95, 121, 217—218, 283, 324, 329, 361—362, 379, 387, 392, 410.
- Гуртки дитячі — 125, 133, 415.

Д

- Державна вчена рада Наркомосу (ДВР) — 65, 73, 261.

Дисципліна, її виховання — 96,
274, 334—335, 341, 350, 358,
367, 379, 410, 413, 414, 415.
Дитяча колонія — 8, 129, 130,
176, 310, 321.
Дитячий будинок — 9, 21, 128,
129, 145, 153, 154, 165, 177,
178, 194, 221, 246, 300—301,
310, 311, 321, 367.
Дитячий клуб — 51, 65, 125,
209.
«Дитячий кодекс» — 162, 167,
168.
Дитячий садок — 8, 21, 23, 27,
28, 29, 31, 34, 37, 38, 39, 47,
55, 56, 57, 58, 59, 61, 62, 63,
64, 71, 86, 92, 94, 95, 96, 97,
113, 119, 120, 121, 122, 124,
129, 132, 133, 147, 154, 165,
175, 178, 185, 190, 193, 200,
201, 202, 204, 215, 217, 223,
226, 228, 230, 232, 237, 241,
242, 247, 261, 263, 271, 272,
282, 283, 288, 296, 306, 308,
309, 310, 312, 314, 319, 320,
321, 322, 323, 324, 325, 326,
327, 328, 329, 330, 334, 336,
337, 338, 339, 340, 341, 345,
346, 347, 348, 349, 350, 354,
357, 359, 361, 362, 363, 365,
366, 368, 370, 372, 373, 378,
379, 380, 381, 382, 383, 384,
385, 386, 387, 388, 389, 391,
392, 409, 414, 418, 419.
— і школа — 97, 228, 237, 263,
316, 318, 320, 346, 382.
— програма — 262, 263, 320,
334, 385—386.
— статут — 382—384.
Дитячі кімнати — 121, 129, 130,
150, 154, 166, 176.
Дитячі кутки — 50.
Дитячі майданчики — 31, 32,
34, 43, 44, 50, 51, 58, 59, 61,
63, 67, 68—69, 95, 119, 124,
129, 130, 166, 173, 178, 185,
200, 217, 268, 271, 282, 322,
324, 329, 337, 338, 339, 340,
361, 362, 368, 415, 419.
Дошкільне суспільне виховання,
його суть, завдання, органі-
зація

— в СРСР — 28, 29, 31, 37, 38,
54, 56, 61, 62, 64, 99, 100,
124, 133, 215—216, 217, 218,
230, 231, 236, 238, 243, 271,
278, 316, 318, 320, 346, 348,
349, 351, 352, 359, 361—362,
363, 369, 377, 387, 391, 392,
418.

— в капіталістичних країнах —
28, 223, 326—328, 418.

— історія — 230, 326—330.

Дошкільний відділ Головсоц-
виху — 30, 31, 95, 219, 222,
359.

Дошкільний похід — 121—122,
133, 200, 218, 318, 321.

Дошкільні заклади, роль у бо-
ротьбі за новий побут — 25,
27—28, 29, 30, 32, 34, 37—38,
63, 64, 94, 100, 246, 247, 336,
356, 368.

Дошкільні хати — 161, 185.

Другорічництво, причини, боро-
тьба з ним — 96, 97.

Дружба і товариськість, вихо-
вання — 55, 72, 111, 244, 390.

Е

Експерсії — 102, 103, 125, 126,
130, 132, 133, 145, 148, 150,
151, 172, 173, 222, 282, 333,
348, 415.

Енгельс Ф. про виховання. Див.
Маркс К. і Енгельс Ф. про
виховання

Естетичне виховання — 342,
343, 349, 379.

Є

Єдина трудова школа — 53, 318,
414.

Ж

Жінвідділи (відділи партійних
комітетів по роботі серед ро-
бітниць і селянок) — 29, 32,
50, 88, 103, 257, 287.

Жінка в СРСР

— роль у народному господар-
стві, громадському житті —

63, 78, 79—80, 87, 134, 204—
206, 231, 253, 255, 256, 257,
258, 260, 265, 268, 272, 278,
281, 284, 294, 312, 322, 329,
372, 419.
— вихователька — 282, 283,
288—289, 293—294, 296, 300—
301, 307, 315, 322, 373, 419.
Жінка-робітниця, становище
— в соціалістичному суспіль-
стві — 86, 91, 101, 103, 132,
144, 204—206, 256, 257, 258,
259, 265, 299, 314, 352, 353,
368, 419.
— в капіталістичному су-
спільстві — 91, 93, 256, 257,
294, 353.
Жіноча праця — 79, 96, 105,
106, 253, 254, 326.
Жіночий робітничий рух — 79.
Жовтєнята — 50.

З

Завод-втуз — 201.
Загальне обов'язкове навчан-
ня — 124, 145, 161, 163, 168,
217, 253, 271, 296, 312, 368,
373.
Заочне навчання — 126, 134,
148, 150.
Зв'язок школи з життям — 153,
155, 224.
З'їзд робітниць і селянок
(1927) — 78, 80, 81, 82, 87,
88, 90.
Змагання — 143, 225—226, 265,
266, 269, 278, 281, 318—319.
Знання, значення для будів-
ництва соціалізму — 234, 242,
243, 244, 276, 277, 287, 312,
313, 376, 377, 413, 414.

І

Іграшки — 71, 162, 224, 245,
250, 318, 334, 339, 342—345,
346, 348, 349, 361, 362, 363,
365, 366, 383, 410.
Індивідуальний підхід до ди-
тини — 246, 263, 264, 320,
340, 360, 361, 363.

Індустріалізація соціалістична,
вплив на культуру і освіту —
88, 89, 135, 137, 155, 246,
254.
Ініціативність, виховання у ди-
тей — 244, 335, 350.
Інспектори по народній освіті —
56, 58, 177.
Інтелігенція радянська — 12,
226—277, 354, 376, 377, 378,
379.
Інтереси дитячі, їх урахування,
формування — 74, 75, 76, 77,
224, 228, 230, 234, 332, 343,
344, 346, 348, 363.
Інтернаціональне виховання —
111, 221, 244, 378, 380, 390.

К

Казки, їх виховне значення —
70, 72, 74, 117—118, 236, 346,
348, 359, 360, 361, 365, 410.
Кіно, навчальне і виховне зна-
чення — 47, 92, 102, 107, 123,
125, 126, 132, 148, 151, 174,
346, 349, 364, 377, 393.
Клуби — 107, 123, 125, 133,
140, 145, 148, 149, 180, 215,
268, 277, 287, 314, 358, 368.
«Кодекс законів про акти гро-
мадянського стану» — 15—19.
Колектив дитячий, шляхи і фор-
ми організації, виховна роль—
28—29, 38, 220—221, 222, 244,
245, 350, 364, 383.
Колектив і особистість — 76,
143, 220—221, 222, 246.
Колективізація сільського гос-
подарства, вплив на побут —
27, 135, 137, 145, 155, 246, 254,
258, 259, 276, 280, 298, 329.
Колективізм, виховання — 26,
28, 36, 199, 219, 234, 245,
322, 341, 379, 414.
Колективна праця, виховне зна-
чення, організація — 28, 220,
245—246, 283, 350, 415.
Колгоспи, роль у поширенні
культури — 95, 227, 258, 295.
Комсомольська організація, її
робота — 29, 32, 50, 52, 61,

67, 69, 84, 87, 88, 97, 128, 149, 166, 208, 254, 270, 287, 288, 290, 312, 313, 315, 392, 409.

Комуністична партія і жінка — 22—24, 205, 254, 282, 286, 312.

Конституція СРСР — 17, 27, 36, 277, 349, 352, 355, 357, 372, 373, 375, 377.

Кооперація, роль у будівництві соціалізму — 27, 37, 38, 56, 57, 88—89, 109.

Крупська Н. К., автобіографічні відомості — 9, 49, 54, 55, 63, 64, 71, 105, 174, 183, 187, 191, 192—193, 213—214, 222, 237, 240, 242, 289, 292, 294, 301, 302, 305, 321, 327, 328, 334, 353, 360—361, 368, 375, 378, 381, 390, 416, 417.

Культпохід — 95, 98, 100, 122, 145, 197, 218, 270, 318, 321, 322.

Культура, загальні питання — 139—140, 142, 143, 144—145, 356, 357, 369—370, 371, 377, 390, 413.

Культурна революція в СРСР — 27, 92, 164, 305.

Культурна робота на селі — 25, 27, 46—47, 99, 277, 278, 280—283, 339.

Л

Ленін В. І.

— про культуру — 27, 31, 32, 140, 158, 217, 276, 278, 304, 339, 376.

— про школу — 83, 153, 327.
— про політехнічну освіту — 157, 199, 273.

— про жінку — 41, 205—206, 250, 253, 255, 256, 257, 259—260, 272, 275, 284, 285, 309.

— і діти — 122, 165, 179, 182—184, 195, 198, 213—214, 271—274, 328, 337, 405—406.

— біографічні відомості — 213—214, 243, 327, 367, 375, 394, 397, 400—407.

Ліквідація неписьменності і малописьменності — 69, 99, 100, 164, 208, 216, 253, 281, 287, 296, 304, 306, 313, 357, 392.

Лісні школи — 130, 203.

Література дитяча — 70—72, 73—77, 115—118, 224, 248—251, 262.

Література для батьків — 83—85, 358, 391, 408—410, 411—412.

М

Майстерні шкільні — 125, 128, 155, 201, 203, 319, 416.

Маркс К. і Енгельс Ф. про виховання — 188, 315, 351, 352, 354—355, 419.

Материнські школи (дитячі садки) у Франції — 320, 327.

Мета виховання. Див. Виховання, його суть, цілі і завдання.

Методи дошкільної роботи — 236, 237, 261—264, 319, 321—322, 382, 383.

Мистецтво, виховна роль — 107, 158, 220—221, 364, 368, 369.

Міжнародний жіночий день 8 Березня — 44, 47, 48, 51, 52, 90, 103, 107, 181, 187, 275, 276.

Місто і село — 25, 94, 115, 145, 156—157, 158—159, 160, 276, 339, 377.

Мова

— навчання малят — 75—76, 116, 383.

— зв'язок з побутом — 115—116.

Молодь радянська — 34, 313.
Монтессорі М., система дошкільного виховання — 28, 326—327.

Мораль комуністична, її виховання — 72, 142—143, 271, 273, 274, 314, 408.

Моральне виховання. Див. Мораль комуністична, її виховання.

Музика, виховне значення — 245, 343.

Н

Навички

- культурної поведінки — 218, 219, 336, 337, 366, 367, 369, 387, 405, 410.
 - організаційні — 226, 227, 228, 234, 245, 246, 276, 281, 320, 335.
 - трудові — 224, 226, 228, 246, 274, 283, 320, 383, 414.
- Навчання у дитячому садку — 320, 334, 340, 341, 348, 349.
- Народна освіта в СРСР — 98, 178, 208.
- Народний Комісаріат освіти (Наркомос) — 30, 32, 33, 58, 66, 67, 81, 121, 136, 140, 162, 185, 218, 305, 306, 309, 319, 320, 323, 338, 339, 340, 361, 362, 365, 382, 388.
- Нульові групи — 97, 98, 124, 237—238, 241, 332, 382.

О

- «Общественница» (журнал)—372.
- «О наших детях» (журнал) — 83—84, 161, 167, 321, 358.
- Освіта початкова — 92—93, 96, 97, 98, 163, 253, 263, 318, 320, 364, 388.
- Охорона в СРСР
- дитинства — 12, 28, 37, 43, 51—52, 65—67, 131, 163, 164, 165, 167, 311, 337.
 - материнства і дитинства — 8, 12, 51, 80, 81, 107, 259, 311, 372.
 - праці — 80, 81, 84, 104, 106, 107, 131, 164, 167, 194.
- Очаг дитячий — 51, 94, 129, 133, 204.

П

- Парк культури і відпочинку — 133, 268, 314.
- Педагогіка — 152, 235, 311, 316, 317, 320, 408, 411.
- Педагогічний досвід, вивчення і узагальнення — 84, 229, 364—365, 366.
- Педагогічний такт — 335.

- Педологія, педологи — 54, 118, 234, 235, 316, 318, 320, 321, 322.
- Переддошкільний вік, особливості — 7, 70.
- Переобтяження дітей, боротьба з ним — 233, 234, 320.
- I Всеросійський з'їзд робітниць (1918) — 79, 80—82, 256.
- Підготовка дітей до школи — 228, 237, 320.
- Підготовка дошкільних працівників — 228—229, 316, 336, 337, 338, 339—340, 341, 392.
- Піонерська організація, її робота — 32, 34, 43, 48, 49, 50, 52, 65, 67, 69, 84, 87, 88, 121, 125, 166, 172, 180, 196, 224, 235, 268, 270, 306—307, 415.
- Планування роботи в дитячому садку — 228.
- Побут радянський, основні проблеми — 8, 10, 11, 23, 68, 86—89, 98, 99, 102, 105, 108, 109—110, 123, 127—128, 132—134, 135—138, 139, 144—151, 159—160, 164, 169, 180—181, 185—186, 200, 207, 254, 265, 267, 268, 269, 272, 278—279, 293, 294, 298, 300, 301, 302—303, 308, 312, 351, 354, 357, 367, 373, 381.
- Побут дитячий — 83, 128, 162—166, 167—168, 185—186.
- Побут, вплив на дітей
- на селі — 83, 128, 162—166, 167—168, 185—186.
 - в місті — 40, 49, 123, 200, 208, 266.
- Побут у капіталістичному суспільстві — 9, 11, 86—87, 90, 91, 93, 294, 302—303, 402, 403.
- Побутові секції Рад — 127, 168, 207—210, 414.
- Повага до особи дитини — 348.
- Покарання та заохочення — 162—163, 189—190, 225, 363, 367, 396.

Політехнічна освіта і навчання — 157, 199, 203, 223—224, 226, 234, 235—236, 262, 263, 318, 319, 415.
Політико-освітня робота (політосвітробота) — 352.
Постанови ЦК ВКП(б) про школу — 316, 319, 320, 321.
Праві і «лівацькі» перекручення в радянській педагогіці — 234—235, 246—247, 316, 317, 318—319, 320—321, 322, 349, 358—359, 360, 366.
Праця дітей і підлітків — 66, 84, 321, 333, 334, 340—341, 348, 350, 383, 415.

Праця розумова і фізична — 405—406.

Приклад як засіб виховання — 224, 307, 322, 404—405, 410.

Програма РКП(б) — 22—24, 153, 179, 271, 273.

Програми навчальні — 153, 202, 233, 234, 262, 263, 318, 319, 320, 321.

Прогулянки і походи дітей — 67, 133, 245, 283.

Продуктивна праця дітей — 224—225, 319, 412, 413.

Пролеткульт — 140.

Профспілка працівників освіти — 218, 229, 398.

Р

Ради, виховний вплив — 111—112.

Ради народної освіти (РНО) — 153.

Ради сприяння — 43, 44, 50, 125, 415.

Радіо, навчальне і виховне значення — 93, 133, 159, 282, 339, 377, 413, 414.

Режим дитини — 322, 333, 336, 337, 349, 367, 382, 385, 387, 410, 415.

Робітничий клас і селянство — 26, 27, 37, 46, 48, 157.

Робітничі університети — 123.

Робітничі факультети (робітфаки) — 253, 388.

Робітькорівський рух — 99, 102.

Родильний будинок — 308, 309, 312, 323, 329.

Розумове виховання — 222 — 223, 226, 234, 236—237, 240, 241, 243—244, 261, 262, 263 — 264, 274, 282, 306, 313, 319, 334, 383, 385—386, 413, 414, 415.

Романтика в роботі з дітьми — 76—77.

«Русская школа» (журнал) — 317.

Руссо Ж.—Ж., педагогічні погляди — 236, 416.

С

Самодіяльність, її розвиток — 33, 95, 143, 144, 146, 147, 223, 244, 245, 278, 342, 350, 364, 383.

Самообслуговування дітей — 87, 348, 383, 415.

Самоосвіта — 126, 350.

Санаторії — 172, 174, 235.

Світогляд діалектико-матеріалістичний (марксистсько-ленінський), формування його основ у підростаючого покоління — 28, 72, 142, 229.

Селянські комітети взаємодопомоги, робота по народній освіті — 51, 61, 67, 80, 194.

Середовище суспільне, вплив на дітей — 90—91, 114, 154, 195, 196, 197, 200, 226, 235, 236, 243—244, 246—247, 286, 412, 415.

Сімейне виховання — 150, 266, 283, 315, 320—321, 360, 366, 384, 387, 393, 409, 411, 415, 419.

Сім'я

— в дореволюційній Росії — 7, 247, 289.

— і дитячий садок — 69, 321, 328, 414.

— і школа — 84, 328, 415.

— радянська — 19, 69, 88, 104, 144, 266, 289, 308, 312, 314—315, 321, 351, 352, 355, 356, 409, 414.

Сніданки гарячі для дітей — 44, 45, 52, 69, 125, 130, 145, 146, 165, 168, 178, 185—186, 358, 415.

Соціалістичне ставлення до праці, виховання — 265, 266, 278, 299—300.

Соціальне забезпечення — 18, 65, 105, 124, 136, 163.

Соціальне страхування (соцстрах) — 65, 81, 136, 163.

Соціально-правова охорона неповнолітніх (СПОН) — 51, 65, 66, 162.

Спадковість, середовище і виховання — 53—54, 320.

Спільне навчання — 87, 246, 247, 253.

Спостережливність, розвиток у дітей — 28, 38, 223.

Студентство радянське — 34, 268, 388.

Суботники — 143, 268, 272.

Суспільне виховання — 9, 12, 58, 80, 81, 122, 152, 153, 154, 167, 203, 311, 315, 319, 320, 321, 324, 328, 349, 352, 359, 360, 362, 366, 385, 386, 392, 393, 409, 411.

Суспільно корисна робота — 29, 46, 71, 125, 208, 372, 374.

Т

Табір піонерський — 49, 172, 203, 415.

Таланти, здібності, виявлення і розвиток — 53—54, 152, 317, 320, 333, 375, 376.

Творчість дитяча — 115, 220, 241—242, 331—332, 344, 355.

Театр — 102, 123, 126, 132, 174, 344, 346, 365.

Теорія і практика — 157, 263, 366, 370, 413.

Техніка, оволодіння нею, вивчення — 223, 224, 234, 261, 282, 377, 405, 413.

Технічні станції — 125, 129, 133, 203, 415.

Товариство «Друг дітей» — 51, 52, 66, 67, 125, 128, 133, 163, 181.

Толстой Л. М. як педагог — 195.

ІІІ Всеросійський з'їзд по дошкільному вихованню (1924) — 30, 31, 33, 35, 39.

ІІІ Всеросійська конференція по дошкільному вихованню (1926) — 53, 56, 57, 58.

Трудове виховання — 81, 84, 87, 131, 224, 225, 273, 329, 383, 386, 415.

Туризм дитячий — 133, 166.

У

Учитель, роль у поширенні культури — 112, 128, 180, 190, 245, 246, 263, 269, 270, 276, 287, 335, 358, 359, 360, 366, 371, 388, 395, 414.

«Учительская газета» — 180.

Ф

Фабрично-заводська семирічка (ФЗС) — 125.

Фізичне виховання — 84, 125, 152, 306, 336, 337, 413, 415.

Фребель Ф., педагогічні погляди — 326—327.

Х

Характер, його виховання — 315.

Хата-читальня — 33, 34, 276, 277, 281, 282, 368.

Хорові співи, виховне значення — 28—29, 106, 193, 220, 282, 335, 349, 405.

Ч

Червоні кутки — 33, 34, 150, 268, 269.

ІV Всеросійський з'їзд по дошкільному вихованню (1928) — 94, 95, 97, 98, 100.

Читальні — 133.

Читання — 125, 134.

Ш

Школа, цілі, завдання, організація

— в соціалістичному суспільстві — 54, 60—61, 84, 97, 124—125, 148, 153, 159, 202,

203, 224, 263, 273—274, 278,
319, 414, 415, 419.
— в капіталістичному суспіль-
стві — 93, 141, 189, 225, 395,
414.
Школа дорослих — 123, 125,
132, 134, 281, 282, 287, 304,
313, 390.
Школа і виробництво — 155, 203,
224, 319, 321.
Школа-інтернат — 202.
Школи показові — 34.
Шлюб, законодавство про шлюб
— у соціалістичному суспіль-
стві — 7, 13, 15—20, 252,
273, 308, 310, 314.
— у капіталістичному суспіль-
стві — 13, 14—15, 20, 401.

Ю

Юні натуралісти (юннати) —
125, 133.

Я

Ясла дитячі 8, 21, 23, 47, 58,
68—69, 86, 92, 94, 113, 129,
145, 146, 147, 154, 165, 175,
200, 201, 202, 204, 216, 227,
242—243, 254, 259, 267, 268,
270, 271, 272, 282, 288, 306,
308, 309, 310, 311, 312, 314,
324, 329, 338, 345, 357, 359,
361, 362, 363, 367, 372, 373,
414, 419.

ПОКАЖЧИК ІМЕН

А

Александрова З. М.— 249, 250
Ангеліна П. М.— 361
Андерсен Х.-К. 72
Арманд І. Ф.— 81

Б

Барт — 317
Барто А. Л.— 249
Бердяев М. О.— 158
Белінський В. Г.— 395
Бірюкова А. Є.— 92, 93
Бісмарк О.— 157
Бубнов А. С.— 320, 370

В

Вільман О.— 317
Волкова Є. І.— 391
Воробйова І. В.— 251
Воронкова Л. Ф.— 249
Воршилов К. Є.— 331, 383

Г

Гегель Г.-В.-Ф.— 235
Глєбова Т.— 45
Гольцман А. З.— 127, 162, 164,
181, 185

Д

Даль В. І.— 395
Денікін А. І.— 182
Добролюбов М. О.— 395, 396,
401
Достоевський Ф. М.— 8
Дьбюї Д.— 143

Е

Енгельс Ф.— 156, 157, 158, 262,
286, 288, 305, 314, 315, 329,
351, 352, 355, 409, 419

Ж

Жулев Г. М.— 403

З

Загряцкова І. М.— 248
Зайцев І. Я.— 397 — 399
Зволянський — 407

К

Калашников В. А.— 399
Калініна А. Д.— 80, 81
Калнін А. Я.— 127, 164
Кант І.— 235
Каптерев П. Ф.— 317
Кашкодамова В. В.— 401, 406

Кей Е. — 327, 328

Керенський О. Ф. — 402
Керенський Ф. М. — 402
Китайник — 370
Кільпатрик В. Х. — 319
Колчак О. В. — 182
Кольцов М. Ю. — 172, 175
Кравченко А. Г. — 175, 227
Краснов П. М. — 79
Кржижановський Г. М. — 292
Крилов І. А. — 334
Крупська Є. В. — 417
Крупський К. І. — 380, 417
Кузнецов М. Ф. — 402
Курочкін В. С. — 403
Курочкін М. С. — 403

Л

Лай В. А. — 317
Лассаль Ф. — 143
Ленін В. І. — 21, 23, 24, 27,
31, 32, 37, 41, 42, 45, 46, 62,
63, 72, 80, 81, 84, 89, 91, 105,
112, 120, 122, 123, 136, 140,
144, 153, 156, 157, 158, 165,
179, 183, 190, 195, 198, 199,
205, 210, 213—214, 217, 239,
243, 244, 252, 253, 255, 256,
257, 258, 259, 260, 265, 266,
271, 272, 273, 274, 275, 276,
278, 280, 284, 285, 286, 288,
291, 292, 293, 294, 295, 297,
298, 299, 304, 305, 306, 309,
313, 324, 325, 327, 328, 331,
332, 337, 339, 352, 353, 354,
355, 357, 359, 362, 363, 366,
367, 373, 374, 375, 376, 377,
379, 383, 386, 394, 395, 396,
397, 399—407, 419.
Ломоносов М. В. — 388

М

Маркс К. — 143, 158, 188, 286,
288, 305, 314, 315, 323, 331,
351, 352, 355, 376, 403, 406,
409, 419
Маршак С. Я. — 248
Мейман Е. — 317
Минаев Д. Д. — 403
Мілюгін В. П. — 174
Монтессорі М. — 28, 327

Н

Некрасов М. О. — 395
Нечаев О. П. — 317
Нюріна Ф. Є. — 101

О

Олександр II — 402
Олександр III — 406
Орджонікідзе Г. К. — 304
Орлова Р. Є. — 222
Оуен Р. — 326

П

Панаев І. І. — 395
Панков М. І. — 250
Песталоцці Й.-Г. — 350
Петро Великий — 14
Пирогов М. І. — 395, 396
Писарев Д. І. — 403
Пор — 401
Промінський І. Л. — 213
Пушкін О. С. — 352, 353, 370

Р

Радченко Л. М. — 214
Рід Дж. 91, 303
Россолімо Г. І. — 317
Рудерман М. — 250
Руссо Ж.-Ж. — 236, 416

С

Сабсович Л. М. — 152, 153, 321,
359
Самойлова К. М. — 81
Свідерський О. І. — 179
Семашко М. О. — 43
Смирнов А. П. — 179
Смирнов М. Б. — 407
Смирнова В. В. — 251
Сталь Л. М. — 81
Струве П. Б. — 158

Т

Толстой Л. М. — 25, 195, 196
Торнтон Д. — 302
Тургенев І. С. — 401

У

- Ульянов Д. І.— 403, 405
Ульянов І. М.— 394—395, 396,
397, 398, 399—400, 401, 402,
403, 404, 405, 406
Ульянов О. І.— 402, 403, 404,
406
Ульянова А. І.— 243, 395, 402,
403, 406, 407
Ульянова М. І.— 301, 403, 405,
407
Ульянова М. О.— 400, 404,
405—407
Ульянова О. І.— 403

Ф

- Фребель Ф.— 326, 327, 328
Фрунзе М. В.— 112

Х

- Халатов А. Б.— 127, 164

Ц

- Цеткін К.— 275

Ч

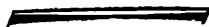
- Чернишевський М. Г.— 395,
401, 403, 406
Чуковський К. І.— 115—118

Ю

- Юденич М. М.— 182

Я

- Яковлева В. М.— 179

З М І С Т

	Стор.
1920—1930	
Війна і дітородіння	7
Шлюбне і сімейне право в Радянській республіці	13
Звернення до робітниць і селянок у зв'язку з смертю Леніна	21
Комуністична партія і робітниця	22
Дитячий садок на селі	25
З'їзд по дошкільному вихованню	30
Залучити маси до дошкільної роботи (Виступ на III Всеросійському з'їзді по дошкільному вихованню)	33
Село і дошкільне виховання (Доповідь на III Всеросійському з'їзді по дошкільному вихованню)	35
Жінка-робітниця і справа громадського харчування	40
Одне з чергових завдань	43
Треба готуватися до Міжнародного жіночого дня	46
Знову про дівчурі	49
Охорона дитинства	51
Промова на 3-й конференції по дошкільному вихованню	53
Про дошкільне виховання на селі	58
(Доповідь на 3-й конференції по дошкільному вихованню)	
Про охорону дитинства	65
Про дитячі ясла та майданчики	68
Які книжки давати дошкільнятам (Із зауважень з приводу плану видавництва «Молодая гвардія»)	70
До питання про оцінку дитячої книжки	78
До з'їзду робітниць і селянок	78
«О наших детях»	83
Про побут робітниць	86
Маси пробуджуються — справа соціалізму непереможна	90
Питання, що стоять перед IV з'їздом дошкільного виховання	94
Виступ на IV з'їзді по дошкільному вихованню	98
Шляхи розкріпачення жінки Сходу (Промова на Всесоюзній нараді жінок Сходу)	101

	Стор.
Ради виховують	111
Сільська дівтора	113
«Маленькі діти» (рецензія)	115
У Саратові всі діти дошкільного віку (до восьми літ) цього року ходитимуть у дитячі садки	199
Про дошкільний похід	121
Про безперервне виробництво	123
Про побут	127
План роботи дитячого сектора комісії т. Гольцмана	129
Безперервний тиждень і розкріпачення робітниці	132
Питання, поставлене Жовтнем	135
Культура, побут і безперервка (Доповідь на нараді, скликаній редакцією газети «Комсомольская правда»)	139
Важливе побутове питання	152
Міста майбутнього	156
Вихователі-висуванці	161
Про дитячий побут	162
Заключне слово (у питанні про дитячий побут)	167
Про побутові комуни	169
«Зелене місто» і завдання відпочинку робітників	172
Організуємо громадське харчування дітей	177
Ленін про дитяче харчування	182
Лист до т. Гольцмана	185
«Колективна мати»	187
Про биття дітей	189
Як вести серед дітей антирелігійну пропаганду	191
Ще про один перегин	194
Як виховувати дітей	198
Де жити дітям у соціалістичному місті? (порядком обговорення)	200
До Жовтневої річниці	204
Побутові секції Рад	207

1931—1939

Ленін і діти	213
Про дошкільне виховання дітей (Промова на I Всесоюзній конференції працівників дошкільних закладів)	215
Заходи до поліпшення справи дошкільного виховання (Промова на нараді завідувачів дошкільних секторів)	230
XVII партконференція і завдання дошкільного виховання (Із доповіді від 7 травня 1932 р.)	239
Книжки для дошкільнят (рецензія)	248
Факт величезної ваги	252
Роль колгоспів у справі розкріпачення жінки	256
Передмова до збірника «Заповіти Леніна про розкріпачення жінки»	259
Виступ на дошкільній секції ДВР по доповіді ЦНДІП про наслідки перевірки проекту програм дошкільних закладів з «організуючих моментів»	261

Дружинам шахтарів (лист)	265
Відповідь на листи дружин шахтарів	267
Дружинам шахтарів — ударницям культурно-побутового походу	270
Ленін про дітей і про виховання у підростаючого покоління комуністичної моралі	271
Тільки в Країні Рад жінка вільна і рівноправна (Промова на II Всесоюзному з'їзді колгоспників-ударників)	275
Про культурну роботу в колгоспах	280
Добре жити в таку епоху! (Промова на Всесоюзній нараді жіночої молоді)	284
Виступ на нараді домашніх господарок — активісток житлової кооперації	291
Чудовий почин радянських жінок (Промова на Всесоюзній нараді дружин господарників та інженерно-технічних працівників)	298
Міцна радянська сім'я	308
Про перекручення в дошкільній справі	316
Розширяти і поліпшувати роботу дитсадків	323
Пройдений шлях	326
Про особливості дошкільного віку	331
Роль гри в дитячому садку	334
Піклування про здоров'я дітей	336
Значення живих прикладів (Із промови на Всеросійській конференції дошкільних мето- дистів)	338
Про іграшки для дошкільнят	342
Зауваження до матеріалів по дошкільному вихованню	346
Більше уваги дошкільній роботі (Бесіда із студентами дошкільного факультету Московського педагогічного інституту)	351
Громадська діячка соціалістичного будівництва	372
Контроль зверху і контроль знизу в справі дошкільного виховання	375
Бесіда з працівниками дитячих садків братніх республік	378
Статут дитячого садка	382
Зауваження на «програму дитсадка»	385
Промова на нараді дошкільних працівників	387
Дитинство і рання юність Ілліча	394
До питання про видання популярної бібліотеки для батьків з питань виховання дітей дошкільного віку	408
Про книгу для батьків	411
Теми лекцій по радіо для батьків	413
Значення дошкільного виховання	416
Передмова до збірника «Виховання дитини-дошкільника»	419

ПРИМІТКИ І ПОКАЖЧИКИ

Примітки	423
Предметно-тематичний покажчик	439
Покажчик імен	449

Надежда Константиновна Крупская

Педагогические сочинения

Том шестой

(на украинском языке)

Издательство «Радянська школа»

Государственного комитета Совета Министров
Украинской ССР по печати

Редактор *Г. В. Гончарук*
Художній редактор *Г. І. Грибова*
Технічний редактор *А. Г. Галкіна*
Коректор *Н. Т. Попсуенко*

Здано до набору 29/X 1964 р. Підписано до друку 25/V 1965 р.
Папір 84×108¹/₃₂. Фіз. друк. арк. 14,25+4 вкл.,
умовн. арк. 23,94+0,5. видавн. арк. 21,61+0,18.
Зам. 4-534. Тираж 2 550.

Видавництво «Радянська школа» Державного
комітету Ради Міністрів Української РСР по пресі.
Київ, вул. Юрія Коцюбинського, 5.
Видавн. № 16518. Ціна 1 крб. 40 коп.
Т. п.—1965— поз. 400

Книжкова фабрика ім. Фрунзе Державного
комітету Ради Міністрів УРСР по пресі.
Харків, Донець-Захаржевська, 6/8.

Хронология

« РАССКАЗЫ И ПЬЕСЫ »
1963